

318.491

9

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1984

2

MTA · SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET

AZ ÁLTALÁNOS (EGYSÉGES)
SZOCIÁLPOLITIKAI KONCEPCIÓ
KIALAKÍTÁSÁT SZOLGÁLÓ
KUTATÁSOK PROGRAMJÁNAK
OKKFT B/3. PROGRAM ÉRTESÍTŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET
TÁRSADALOMPOLITIKAI OSZTÁLYÁN
FELELŐS KIADÓ: CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE
Társadalompolitikai Osztálya

SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESÍTŐ
1984/2

CIGÁNYÜGYI TANULMÁNYOK ÉS DOKUMENTUMOK

BUDAPEST
1984

/Kézirat gyanánt/

ISSN-0236-9834

Hozott anyagról sokszorosítva

8415140 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

- MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A kötet szerzői:

Kozák Istvánné dr.
a cigány lakosság helyzetével foglalkozó
Tárcaközi Kormánybizottság titkára

Csalog Zsolt
szociográfus, író

Babus Endre
újságíró

Gáti Zoltán
szociológus

Mészáros Ágnes
szociológus

Havas Gábor
szociológus

Dr. Réger Zita
nyelvész

Dr. Tauber István
kriminológus

Vágh Mária
könyvtáros

TARTALOMJEGYZÉK

old.

Előszó

6

TANULMÁNYOK

KOZÁK ISTVÁNNÉ DR.:

11

A cigány lakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők /1982/ x/

CSALOG ZSOLT:

36

Jegyzetek a cigányság támogatásának kérdéseiről /1982/

BABUS ENDRE - GÁTI ZOLTÁN - MÉSZÁROS ÁGNES:

80

A cigányság helyzete egy magyar faluban /1982/

HAVAS GÁBOR:

127

A magyarországi cigányok művelődési viszonyaira vonatkozó kutatások /1982/

DR. RÉGER ZITA:

140

A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai - Álláspontok és viták /1984/

DR. TAUBER ISTVÁN:

174

A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái /1984/

DOKUMENTUMOK

1.sz. irat

191

A cigány lakosság helyzete Paks városban /1980/

---

x A zárójelben az egyes szövegek keletkezésének időpontját adjuk meg.

2.sz. irat	old.
A Hajdu-Bihar Megyei Tanács beszámolója a megyében élő cigány lakosság helyzetéről	200
2/a,b sz. irat	
Utijelentések a Minisztertanács mellett működő - cigány lakosság helyzetével foglalkozó - Tárcaközi Koordinációs Bizottság Hajdu-Bihar megyei vizsgálatáról /1981/	212
3.sz. irat	
Beszámoló Kápolna községben élő cigány lakosság általános helyzetéről /1981/	220
4.sz. irat	
A Csongrád Megyei Tanács beszámolója a Csongrád megyében élő cigány lakosság helyzetéről /1982/	226
4/a sz. irat	
Feljegyzés a Csongrád megyei cigány lakosság helyzetéről szóló beszámolóhoz /1982/	252
5.sz. irat	
A Magyar Vöröskereszt Országos Végrehajtó Bizottságának jelentése a Magyar Vöröskeresztnek a cigány lakosság körében végzett munkájáról /1981/	255
6.sz. irat	
A Magyar Vöröskereszt Budapesti Végrehajtó Bizottságának beszámolója az elmaradott néprétegek körében végzett vöröskeresztes tevékenységről /1981/	268
7.sz. irat	
A borsodsziráki "Bartók Béla" MGTSz elnökének tájékoztatása a TKB részére /1981/	275

MELLÉKLET

VÁGH MÁRIA:

A cigányság helyzete - tematikus szociológiai kisbibliográfia /1984/	283
--	-----

ELŐSZÓ

E számunk témája a magyar szociálpolitika egy különösen bonyolult és kényes területe, az ugynevezett "cigányügy". Ké-nyes e kérdés többek között azért is, mert hazánkban a hatvanas-
-hetvenes években a cigányság kapcsán fogalmazódott meg a sze-
génység tágabb - és ugyancsak érzékenységet bántó - kérdésköre
s vált elismertté a politikai szférában e problémák létezése.
Igy indult meg a tények felmérése, elemzése, a megoldás, - de
legalábbis a rossz helyzet enyhítése - lehetőségeinek-módozatai-
nak mérlegelése, a teendők meghatározása. Ami a "cigányügyet"
különösen szövevényessé teszi, s megoldását - vagy akár "keze-
lését" - nemcsak a gyakorlatban nehezíti, hanem a megoldás ut-
jainak, irányának "elméleti" kijelölésében is akadályozza a
konszenzus kialakulását az az, hogy itt a szociális, gazdasági,
kulturális hátrányokkal, etnikai nyelvi, életformabeli másság,
a tágon és történeti értelemben vett "kultúra" jellegkülönbsé-
ge fonódik össze. Anélkül, hogy a cigányság definíciójának vi-
tatott kérdéseibe belebonyolódnánk, utalunk arra, hogy a "ci-
gányügy" terén egész sor olyan problémába ütközünk - a szociál-
politikai munka és gondolkodás során is - amelyek inkább a ki-
sebbségi kérdésben használatos kategóriákkal ragadhatók meg.
Csak felsorolásszerűen idézünk fel néhány példát: az évszázados
- mondhatni gettószerű - különállás, kirekesztés és kirekesztő-
dés; a jellegükben idegen kulturák surlódása szülte kölcsönös
bizalmatlanság; a jobbára egyoldalú előítéletek és szükségkép-
pen egyoldalú diszkriminációk; az "asszimilánsok" és az elha-
gyott /elhagyni szándékozott/ és a befogadó /?/ "közösség" vi-
szonya, vagy általánosabban fogalmazva az integráció és asszi-
miláció, illetve az etnikai tudatosodás komplexuma.

A cigánykérdésre vonatkozó anyagoknak e számban való kü-
lön összegyűjtésével érzékeltetni szeretnénk a kérdéskör speci-

fikus jellegét, nehézségeit, s nem utolsósorban fontosságát az állami /egységes/ szociálpolitikai koncepció kidolgozására irányuló munkálatok keretei, feladatai között.

A fentebb elmondottak, s az eddigi kutatások szétszórt esetleges jellege, illetve a téma összetettsége, bonyolultsága folytán különösen fájdalmas koordinátlansága, talán kellőképpen magyarázza azt, hogy e kötetben, az értesítő eddig megjelent számaihoz képest kevésbé adhatunk közre komplex áttekintést nyújtó tanulmányokat, átfogó, konkrét megoldási koncepciót. E területről csupán egyes részkérdésekre vonatkozó - részint egybehangzó vagy hasonló, részint eltérő, olykor indirekt módon egymással is polemizáló - javaslatokat, s a jelenlegi helyzet, az eddig tett szociálpolitikai és egyéb intézkedések általánosabb vagy egy-egy részterületre szorítkozó elemzését, értékelését - olykor szenvedélyes-indulatos - kritikáját tartalmazó írásokat gyűjthettünk össze.

A tanulmányokon kívül e számunk nem publikációs céllal készült anyagokat - hivatalos és félhivatalos jelentéseket - is tartalmaz a Tanácsok, illetve a Vöröskereszt cigányüggyel kapcsolatos tevékenységéről. Ezuton szeretnénk köszönetet mondani a Minisztertanács Tárcaközi Koordinációs Bizottságának és a Magyar Vöröskereszt Országos, illetve Budapesti Bizottságának, hogy e dokumentumokat rendelkezésünkre bocsátotta, és közlésükhöz hozzájárult.

Az itt publikált írásokon és iratokon a kötet jellegének megfelelő kisebb módosításokat, kihagyásokat, s apróbb változtatásokat hajtottunk végre.

Végül köszönetünket fejezzük ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Osztályának a kötetünk végén álló bibliográfia közlésre való átengedéséért.

Budapest, 1984. szeptember

Gábor László   Kende László
szerkesztők

TANULMÁNYOK

KOZÁK ISTVÁNNÉ DR.

A CIGÁNY LAKOSSÁG HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉRDEKÉBEN
HOZOTT KÖZPONTI HATÁROZATOK VÉGREHAJTÁSÁT AKADÁLYOZÓ TÉNYEZŐK

1. Bevezetés

A cigány lakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi és az azt követő helyi intézkedések eredményeként a cigányok életkörülményeiben jelentős kedvező változások mentek végbe. Ezek azonban nem érintették egyformán az egész cigányságot. Sokuk életszínvonala még mélyen a társadalmi átlag alatt van. Különösen rossz körülmények között élnek a telepen lakó cigányok. Gondokat okoz a cigányság igen alacsony iskolázottsága, műveltségbeli lemaradása. Az előrelépés üteme tehát nem ad okot elégedettségre. Ebben szemléletű okok, a szűkös anyagi és személynél feltételek, valamint különböző szintű irányító munkában tapasztalható hiányosságok is közrejátszottak.

Az általános helyzet megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a cigányság tömegei számára a felemelkedés tényleges lehetősége a felszabadulást követően mintegy másfél-két évtizedes fáziskéséssel érlelődött meg, amikor az emberek tömeges mobilitásának, társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedésének lendülete már lelassult.

Szocialista társadalmi rendszerünk a cigányok számára is megnyitotta az emberhez méltó élet megteremtésének elvi lehetőségét. Alkotmányunk minden magyar állampolgár számára egyenlő jogokat biztosít a munkához, a tanuláshoz, felemelkedéshez stb. Az egyenlő jog azonban nem jelent mindenki számára egyenlő lehetőséget. A törvény adta esély csak a változás kezdetét jelentette, a társadalomnak a cigányokhoz való viszonyát fejezte ki az egyenjogúság deklarálásával.

Ismeretes, hogy a felszabadulást követő 10-15 évben az extenzív iparfejlesztés nagy tömegek /közel egymillió ember/ számára tette lehetővé a felfelé ivelő, sőt részben a többlépcsős mobilitást is. A cigányok nagyobb tömegeit azonban számos tényező akadályozta abban, hogy e folyamatba bekapcsolódjanak. A cigányok többsége analfabéta vagy félanalfabéta volt; a falvakon, városokon kívül eső cigánytelepeken lakott, már ez is korlátozta, hogy eljusson hozzájuk a politikai, gazdasági, társadalmi változások hatása jelentőségének megértése.

A felemelkedés lehetőségeit egyéb szubjektív tényezők is korlátozták. A felszabadulás előtti társadalmi rendszerben a cigányok és nem cigányok között olyan mélyen beidegződött ellentét alakult ki, amelyet nem lehetett rendeletekkel, határozatokkal rövid időn belül felszámolni. Ez megnyilvánult egyrészt a cigányoknak a nem cigányokkal szembeni bizalmatlanságában - amit jól kifejez egy régi cigány közmondás: "Ne higgy az idegennek, mert mosolyog, a hátad mögött viszont törvényeket csinál, hogy felakasszon" -, másrészt a cigányokkal, munkájukkal szemben megnyilvánuló bizalmatlanságban. Ebben az időszakban a vállalatok, szövetkezetek jelentős része elzárkózott foglalkoztatásuktól, még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzdött. Állandó munkavállalási lehetőségüket az is korlátozta, hogy lakóhelyük közelében nemigen volt számukra folyamatos munkaalkalom. A cigányok mintegy 80 %-a falusi lakossághoz tartozott, ahol szinte az egyetlen munkalehetőség a mezőgazdaságban volt. Mint ismeretes, 1945-ben a falusi társadalom átalakulása, a szegénység felszámolása a földosztással kezdődött el, viszont a cigányok - kevés kivételtől eltekintve - kimaradtak a földosztásból, holott közvetlenül a felszabadulás előtt sokan közülük mezőgazdasági napszám-ból tartották fenn magukat. Azután pedig, mert nem volt földjük, nem vették fel őket a szövetkezetbe.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében viszont a paraszti réteg jelentős hányadának munkaereje is felszabadult, 1949 és 1963 között közel 900 ezer ember ment át a mezőgazdaságból az iparba dolgozni. Ezek a tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a cigányok többsége az 50-es években csak alkalmi munkát vállalt, illetve kapott. Ezért azoknak a forradalmi

átalakulásoknak a sodrából, amelyek a 40-es évek végétől az 50-es évek végéig a nagy tömegeket megmozgató társadalmi foglalkozási átrétegződésben is megnyilvánultak, a cigányok kívülrekedtek. Többségükben a társadalmi munkamegosztás hivatalos keretein kívül, mindenféle alkalmi munkából, a természet nyújtotta lehetőségekből tartották fenn magukat. Ugyanakkor a hagyományos cigány foglalkozások még a nagyon szűkös megélhetést is egyre kevesebb embernek biztosították.

A 60-as évek elején jellemző állapotok:

- Becslések szerint a cigányság 70 %-a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken, lakás céljára alkalmatlan építményekben /putrikban/ élt, embertelen körülmények között. E telepek többsége a települések közigazgatási határán kívül esett, sokszor több kilométer távolságra, a kommunális és infrastrukturális ellátottság szinte teljesen hiányzott.

- A munkaképes koru cigány lakosságból csupán 33 %-nak volt állandó munkaviszonya, következésképpen a cigány családok többségében a létbizonytalanság és az ezzel együttjáró életforma uralkodott.

- A felnőtt cigányok többsége analfabéta volt. A tanköteles koru gyermekek egy része egyáltalán nem járt iskolába, akik jártak, azoknak is csak 13 %-a jutott el az általános iskola felső tagozatába, és csupán 2-3 %-uk tudta elvégezni a nyolc osztályt. Az óvodákban csak elvétve akadt cigány kisgyermek.

- Az egészségtelen lakáskörülmények, a hiányos táplálkozás, a tudatlanság egészségi állapotukra is rányomta bélyegét, ami egyes betegségek gyakoriságában, a korai munkaképtelenné válásban, a nagyarányú csecsemőhalandóságban, a gyermekek fejlődési visszamaradottságában, a korai öregségben is megnyilvánult.

Sajátos helyzetük miatt tehát a cigányok többsége nem tudott lépést tartani az általános fejlődéssel; ezért az életszínvonalbeli, életmódbeli különbségek az 50-es évek végére már élesen kirajzolódtak a cigány és a nem cigány lakosság között.

2. A cigány lakosság helyzetével kapcsolatos állami irányító munka

Alapvető párt- és kormányhatározatok

Az MSzMP KB Politikai Bizottsága 1961-ben tekintette át átfogóan a cigányok helyzetét és hozott határozatot helyzetük javítására, társadalmi beilleszkedésük elősegítésére. A párt úgy értékelte, hogy a cigány lakosság elmaradottságának felszámolása társadalompolitikai kérdés, amelyet csak az egész társadalom összefogásával lehet megoldani.

A párthatározatban megfogalmazott főbb feladatok és célkitűzések a következők: "Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyen települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk. Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek ma is nehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi gazdasági kulturális felemelkedését. Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányság, mind a lakosság más rétegei között."

A Politikai Bizottság határozatát követően 1964-ben kelt az első kormányhatározat, amely az un. szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását, illetve az ezzel kapcsolatos intézkedéseket, feltételeket szabályozta. A cigányok foglalkoztatásának, a cigány gyermekek oktatásának, nevelésének kérdéseivel, egészségügyi és szociális körülményeikkel a kormány 1976-ban foglalkozott először, a cigányok helyzetének javításával komplex módon foglalkozó első nyilvános határozat azonban csak 1979-ben jelent meg.

Az állami tevékenység koordinálása

1957-től 1961-ig a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége foglalkozott a cigányok helyzetével. Az 1961-es PB határozat a szövetséget megszüntette; helyébe az Országos Cigányügyi Bizottság lépett. A bizottság - éppugy, mint elődje - a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt állt, következésképpen minden, a cigányokkal kapcsolatos ügyet a művelődésügyi miniszternek kellett /volna/ koordinálnia. E bizottságok bár értek el eredményeket, de hatáskör hiányában több tárcát érintő kérdésekben megfelelő koordinációt, irányító munkát ellátni nem állt módjukban, működésük nem lehetett elég hatékony. Ezért a kormány ez utóbbi bizottságot is megszüntette, és helyette 1968-ban létrehozta a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot.

A cigányok helyzetének javítása egyaránt vet fel foglalkozáspolitikai, oktatáspolitikai, szociálpolitikai, lakáspolitikai, egészségügyi stb. feladatokat. Ezek összehangolása tanácsi feladat, ezért került e munka koordinálása a Minisztertanács Tanácsi Hivatalához. A TKB elnöke a Tanácsi Hivatal elnöke.

A TKB tagjai az ügyben leginkább érintett főhatóságok, - a Munkaügyi-, Művelődési-, az Egészségügyi-, az Építési és Városfejlesztési-, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi-, a Belügyminisztérium, valamint az Országos Tervhivatal - legalább miniszterhelyettesi rangban lévő képviselői lettek. Megjegyzem, hogy 1980-tól, a minisztériumi összevonásokat követően, a Művelődési és az Egészségügyi Minisztériumot, valamint a Munkaügyi Minisztérium jogutódját csak főosztályvezető képviseli. A bizottsági tagokon kívül állandó meghívottként részt vesz a TKB munkájában a Pártközpont, a KISz, a Népfront, a Vöröskereszt egy-egy képviselője és néhány cigány kulturális közéleti személyiség.

A cigány lakosság helyzetével foglalkozó TKB közvetlenül a Minisztertanács alá tartozó javaslattevő, koordináló szerv, hatáskörét is ez a tény határozza meg. A TKB éves munkaterv alapján 2-3 alkalommal ül össze, öt évenként beszámoltatja a megyei tanácselnököket a megyéjükben élő cigányok helyzetéről, a körülményeik javítására tett intézkedésekről, a megoldásra váró feladatokról, a gondokról, tájékoztatót kér a témában érintett

főhatóságoktól, javaslatot tesz központi intézkedésekre. A TKB állásfoglalásokkal, javaslatokkal segíti a tárcák, a társadalmi- és tömegszervezetek, de főképpen a tanácsok ezirányu munkáját.

A 70-es évek elején a megyei tanácsoknál a TKB mintájára Megyei Koordinációs Bizottságokat hoztak létre. Az eredeti tervek, illetve javaslatok felvetették a Tárcaközi Koordinációs Bizottság mellett, egy önálló csoport létrehozását is, amelynek tagjai - a titkársági teendőkön túl - elemző, javaslattevő, koordináló, szervező és ellenőrző feladatokat is elláttak volna. /1971-ben az MTA Szociológiai Kutató Intézete is indítványozta egy hasonló feladatkörű, néhány főből álló országos hatóság felállítását./ 1976 novemberében egy főt neveztek ki az előbbi feladatok ellátására; ugyanő /a TKB titkára/ irányítja a megyei cigányügyi titkárokat is, akiket 1977-től neveztek ki. Tizenegy megyében főállásban, a többi megyében osztott munkakörben látják el a kérdéskörrel kapcsolatos feladatokat.

A Megyei Koordinációs Bizottságok, amelyek irányítás hiján több megyében megszűntek, a cigányügyi titkárok kinevezése után újjászerveződtek, és azóta folyamatosan működnek.

A feladatok végrehajtásában érintett tárcák és a tanácsok irányító tevékenysége

Az Építési és Városfejlesztési Minisztérium a telepek felszámolásával kapcsolatos feladatokat, a feladatok végrehajtásához szükséges feltételeket a Pénzügyminisztériummal, az Országos Takarékpénztárral és a Tanácsi Hivatallal közösen határozatokban, rendeletekben szabályozta. 1976 óta évente beszámoltatja a megyéket és tájékoztatja a TKB-t a telepek felszámolásának menetéről. A kérdésnek 1964 óta a minisztérium ugyanazon főosztályán felelős szakreferense van.

Hasonló a helyzet a Belügyminisztériumban. A bűnözéssel, illetve annak megelőzésével kapcsolatos irányító feladatok már több mint 20 éve egy kézben összpontosulnak. A megyékben cigány "vonalvezetők" vannak, akik a cigány lakosság helyzetéről, ezzel kapcsolatos határozatokról, irányelvekről, a cigányok bűnözésének alakulásáról és a vonatkozó feladatokról folyamatosan

tájékoztatást kapnak. Ezek a vonalvezetők tagjai a Megyei Koordinációs Bizottságoknak.

A Népművelési Intézetben 1978 óta van a cigányok közművelődésével foglalkozó személy.

A többi főhatóságnál nem ilyen kedvező a helyzet. A Munkaügyi Minisztérium, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium, a Kulturális Minisztérium és az Oktatási Minisztérium irányelvet, felhívást, illetve körlevelet adott ki az irányítása alá tartozó ágazatnak a cigányüggyel kapcsolatos munkájához. E főhatóságoknál azonban a cigánykérdésnek nincs állandó felelős ügyintézője, nem történik meg a központi határozatok végrehajtásának folyamatos számonkérése, ezért előfordul, hogy a TKB-nak az illető főhatóságot képviselő tagja nem tájékozott eléggé a maga területén a cigányság helyzetét érintő kérdésekben.

A megyei tanácsoknál működő koordinációs bizottságok tagjai között az utóbbi 3-4 évben cigányok is vannak. A bizottságok beszámoltatják a községeket és a megyei szakigazgatási szerveket. Tájékoztatást kérnek a jelentősebb számú cigányt foglalkoztató üzemektől, vállalatoktól, valamint a társadalmi és tömegszervezetektől. A tagok a megyei cigányügyi titkár irányításával célvizsgálatokat végeznek vállalatoknál, intézményeknél, és részt vesznek a helyi tanácsoknak a cigányok helyzetével foglalkozó testületi ülésein. A megyei cigányügyi koordinációs bizottságok a végrehajtó bizottságnak számolnak be tevékenységükről.

Következtetések

A cigány lakosság hátrányos körülményeinek felszámolására hozott 1961. évi párthatározatot követően állami vonalon az irányítás jelenlegi rendszere, a - ma is szűkös - személyi feltételek csak fokozatosan, 10-15 év alatt, illetve nagyobbrészt az utóbbi 5-6 évben teremthették meg. Azokon a településeken, ahová az 1961. évi párthatározat betűi 15-20 évvel ezelőtt eljutottak, ahol a helyi vezetők - ha kellett, az előítéletekkel is szembeállva - egyszerre többféle módon segítették az elma-

radottság felszámolását, ott ma már nincs "cigánykérdés". A megyei cigányügyi titkárok kinevezése előtt azonban a párt- és kormányhatározatok, a TKB állásfoglalásai, a vonatkozó rendelkezések, utasítások, irányelvek még a 70-es évek közepén sem jutottak el mindenütt a községi tanácsokig, munkáltatókig, iskolákig stb., ahol pedig ezeket végre kellett hajtani.

Nem véletlen, hogy az utóbbi években felgyorsultak azok a folyamatok, amelyek a cigányok életét pozitív irányban változtatják meg. Például a telepek felszámolása, a gyermekek felvétele az óvodákba, az iskolai felmentések minimálisra csökkenése, a cigányok bevonása a közművelődésbe stb.

Annak érdekében, hogy a tárgykörben hozott kormányhatározatok maradéktalanul megvalósuljanak, illetve, hogy a cigányok életkörülményei gyorsabb ütemben javuljanak, szükséges:

- hogy azok a feladatok, amelyeknek végrehajtása társadalmi összefogást igényel és a legnagyobb nyilvánosság előtt zajlik, nyilvános határozatokban kerüljenek megfogalmazásra;

- hogy a határozatok meghozatalával egyidőben biztosítsák a végrehajtásukhoz nélkülözhetetlen anyagi, személyi, tárgyi feltételeket;

- hogy minden érdekelt tárcánál legyen egy-egy olyan szakember, aki a szakterületre vonatkozó információ alapján elemzi a helyzetet, javaslatot tesz a megfelelő intézkedésekre, ellenőrzi az idevonatkozó határozatoknak és a tárca intézkedéseinek a végrehajtását, valamint ellátja a tárcán belül és kívül a kérdéssel kapcsolatos koordinációs feladatokat;

- úgy gondolom, sokat segítene egy érdekképviselői szerv is, ahol egyrészt a cigányok maguk is "harcolnának" jogaik érvényesítéséért, illetve mozgósítanák az elmaradott cigányokat az állampolgári kötelességek betartására, jogaik érvényesítésére, felhívnák figyelmüket lehetőségekre, stb.

- Szükséges lenne továbbá, hogy egy szerv vagy intézmény összefogja, irányítsa és koordinálja a tárgykörrel kapcsolatos tudományos kutatásokat, teremtsen fórumot a tapasztalatok kicserélésére, vitákra s a szakmailag és politikailag megalapo-

zott kutatások eredményeire támaszkodva tegyen javaslatokat a központi irányító szervek számára a gyakorlati intézkedések meghozatalához.

3. A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása

A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 1964. évi kormányhatározat a végrehajtást a 15 éves lakásfejlesztési terv időszakára irányozta elő, vagyis a telepeket 1980-ig kellett volna felszámolni. A határozat kimondta azt is, hogy újabb telepek kialakulásának megakadályozása céljából az építési övezetben lehetőség szerint szétszórtnak kell az építkezők részére telket biztosítani.

A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának lehetőségei

a/ Az áttelepitési lehetőségek elsődleges és alapvető formája, ha a dolgozó családok erre a célra biztosított kedvezményes OTP hitel igénybevételével építési vagy üresen álló családi ház, vásárlási akció útján oldják meg a lakásproblémájukat.

Az OTP hitel összege 35 év visszafizetési kötelezettséggel kamatmentesen a családház építés esetén 180 000 Ft, házvásárlás esetén 100 000 Ft.

Az OTP hitel igénybevételének feltételei:

- 1 év folyamatos munkaviszony;
- 10 % előtakarékoság /ezt a megyei elnökök szociális indokok alapján mérsékelhetik, illetve elengedhetik;
- építés esetén a kivitelezési költség és az OTP hitel összege közötti különbözetet az építkezőnek saját hozzájárulásával kell biztosítani.
- Azok a nagycsaládosok, ahol az átköltözők száma legalább 6 fő, építkezés esetén 30 ezer forint állami támogatást kérhetnek egy többbetszoba építéséhez.

- A kiemeltnek nyilvánított telepek után a tanácsok a telepfelszámolással, illetve az építkezéshez szükséges telek-előkészítéssel kapcsolatos tényleges költségekhez 30 ezer forint központi támogatásban részesülnek. /Ugyanis egy 1968-as jogszabály különbséget tesz "kiemelt" és "nem kiemelt" telepek között, és előírja, hogy a "kiemelt" telepeket kell gyorsabb ütemben, nagyobb anyagi áldozatok árán felszámolni, mivel ezek a főutvonalak mellett, üdülőtérületeken és városokban jól lát-ható helyen vannak./

- Házhelyet, illetve telket az építéshez a tanácsnak kell biztosítani, ha ezzel az építkező nem rendelkezik. /Az állami tulajdonban álló földrészekből a házhelyet ingyenesen is az építkező használatába lehet adni. A kisajátítás útján megszer-zett földrészeket kötelesek megvásárolni./

b/ 1980-tól a megyei célcsoportos lakáskeret terhére csökkentett komfortfokozatu, félkomfortos hagyományos igényszintű, alacsonyabb felszereltségű, olcsóbb és alacsonyabb lakbérű tanácsai bérlakásokat lehet építeni a községekben is azok részére, akik önhibájukon kívül hitelképtelenek, ezért a kedvezményes má-gánérs lakásépítésben vagy vásárlásban részt venni nem tudnak.

c/ Az előbbieken tulmenően minden egyéb lakásellátási formát fel kell használni a telepek felszámolásához.

d/ A megyei OTP hitelkeretnek eredetileg 5, 10, majd 1982-től 15 %-át - a megyei tanácselnök kijelölése alapján - telepen kívül, de a telepiekhez hasonló körülmények között élő családok kaphatják.

A végrehajtás helyzete

1964-ben az első országos felméréskor 222 ezer fő, 55 400 család élt a szóban forgó telepeken, lakás céljára alkal-matlan építményben. A telepek felszámolását elsősorban az erre a célra biztosított OTP hitel igénybevételel kellett végrehaj-tani, emellett fel kellett használni minden egyéb lakáshoz jutá-si lehetőséget a telepen élők elhelyezésére.

1964 és 1980 között a telepfelszámolás a következőképpen alakult:

A központi kedvezményes OTP hitelkeret igénybevétele

Tervidőszak	Előirányzat	Felhasználás	Maradvány
	db családi ház		
II. ötéves terv	800	237	563
III. ötéves terv	5 224	4 436	788
IV. ötéves terv	11 000	5 782	5 218
V. ötéves terv	11 000	7 347	3 653
Összesen	28 024	17 802	10 222

Az OTP hitel igénybevételével tehát összesen a jelzett időszak folyamán 17 802 család költözött épített vagy vásárolt családi házba. Az előirányzott keretnek azonban csupán 63 %-át használták fel a tanácsok.

Az egyéb formában történő lakáshoz jutásról részletes adataink nincsenek, de a fentivel közel azonos lehet azoknak a családoknak a száma, amelyek belvizes kölcsönnel, munkás- és bányászlakásépítési akció keretében és saját erőből költöztek el a telepekről jobb lakáskörülmények közé.

A telepeken élők számát csökkentette, hogy az utóbbi években a telepeken élő cigányok körében is megindult az áramlás a városokba, ahol nagyobb eséllyel, előbb és kedvezőbb feltételekkel juthatnak lakáshoz, egyúttal munkavállalási lehetőségekhez.

Másfelől a telepeken élők száma növekedett az új család-alapítások és a természetes szaporulat révén, továbbá azzal, hogy olyan lakóterületek, amelyek a 60-as évek elején még nem minősültek szociális követelményeknek meg nem felelő telepnek, időközben ilyené váltak.

Mindezek alapján 1981 végén a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken még mintegy 10-15 ezer család /50-55 ezer fő/ él.

A telepek felszámolása, a családok lakáshoz juttatása a cigányok beilleszkedésének, életszínvonaluk emelkedésének alapfeltétele. A tapasztalatok bizonyítják, hogy akik jobb lakáskörülmények közé kerültek, azok többségének az egész életmódjában pozitív változás következett be. Az életmódváltásra jellemző, hogy a kertes házakban sokan foglalkoznak zöldség- és gyümölcs-termesztéssel, állattenyésztéssel. Sok helyen a szoba-konyhás lakást bővítették, komfortosították.

A telepeken élők egészségtelen lakás- és szociális körülményei viszont lehetetlenné teszik az életmód pozitív irányú változását. A telepeken általában ma is teljesen hiányzik a kommunális és infrastrukturális ellátottság; ennek megteremtésére nem is törekedtek a tanácsok, mivel a telepek felszámolását tűzték ki célul. A putrikban elfogadhatatlan a zsufoltság, nem ritka, hogy az egy fekhelyre jutó személyek száma - a lakótér kicsi alapterülete miatt - a hármat-négyet is eléri.

További gond, hogy mivel a jelenlegi jogszabályok csak a négynél több szociális követelményeknek meg nem felelő cigány "lakást" magába foglaló egységet minősítik "telepnek", az OTP hitel igénybevételére a szétszórta élő családoknak korlátozott lehetőségük van, noha lakás- és szociális körülményeik hasonlóak a telepiekéhez.

Egyre égetőbb a faluban élő családalapító cigány fiatalok lakásgondja is, akik szüleikkel, testvéreikkel, családjukkal élnek együtt többnyire 30-40 m² alapterületű, szoba-konyhás "CS" /csökkentett értékű/ lakásban. Kezdő, szakképzetlen munkásokról van szó, akik más lehetőség hiányában sok helyen a "CS" lakáshoz ragasztanak vagy az udvaron huznak fel putriszerű építményeket, esetleg városban élő rokonaikhoz költöznek, ahol belátható időn belül nagyobb esélyt látnak lakásproblémájuk megoldására.

A telepfelszámolást lassító tényezők, illetve az OTP hitel igénybevételének korlátai

a/ A telepen élők között egyre csökken a hitelképes családok száma. Sok a nyugdíjas, a rokkant, leszázalékolt vagy munkaképtelen családfő, vagy az olyan nagycsaládosok, akiknek

nincs meg a 18 ezer forint előtakarékoságuk, illetve nem tudják vagy nem merik vállalni a hitel felvételével járó visszafizetési kötelezettségeket, s így az OTP hitelakcióba nem vonhatók be.

b/ Tovább szűkíti a hitel igénybevételének lehetőségét, hogy a szóbanforgó építési hitel összege nem fedezi még egy nagyon szerény kivitelű szoba-konyhás ház építését sem. A vállalatok egyre ritkábban és nagyon korlátozott mértékben tudnak támogatást adni dolgozóiknak. Így azoknak a keveseknek, akik össze tudják szedni a 18 ezer forintot és vállalnák a hitel visszafizetését, ezenfelül még a kivitelezési költség /jelenleg minimálisan 230-250 ezer forint/ és a hitelösszeg közötti különbséget /50-70 ezer forint/ is elő kellene teremteniük. Mindez nem várható el éppen a leghátrányosabb anyagi helyzetben lévő emberektől.

c/ Sok helyi tanács már nem rendelkezik ingyenesen juttatható építési telekállománnyal, s a kisajátításhoz nincs pénzügyi fedezetük. Ez különösen súlyos gondot okoz azokban a megyékben, ahol még jelentősebb számban élnek telepeken, pl. Szabolcs-Szatmárban és Borsodban.

d/ Mivel a telepfelszámolással kapcsolatos tanácsi ráfordításokhoz csak kiemelt telepek esetében adható központi támogatás a nem kiemelt telepek esetében a telepek felszámolásával és a telekelőkészítéssel járó költségfedezet biztosítása nincs megoldva.

e/ Vannak olyan települések, ahol nincs vállalkozó épületek kivitelezésére, amely üzleti szempontból gazdaságtalan feladat.

f/ A házvásárlásra nyújtható OTP hitel összege is alacsony. A teleppel rendelkező települések egy részén 100 ezer forint körül már nem kapható megfelelő családi ház. A vételár és a hitelösszeg közötti költségkülönbség előteremtése ugyanolyan nehéz, mint az építés esetében.

g/ A szüleikkel, testvéreikkel zsúfolt körülmények között élő fiataloknak és mindazoknak, akik nem telepen élnek, de lakás- és szociális körülményeik indokolják, a megyei tanácsel-

nőkök javasolhatják hitel igénybevételét. A gond az, hogy me-
gyénként eltérő arányu a probléma, ugyanakkor egységesen minden
megye a telepfelszámoláshoz biztosított hitelkeret legfeljebb
15 - korábban 10 - %-át használhatja fel ilyen célra. Megjegy-
zem, hogy többnyire azok a megyék kerültek hátrányos helyzetbe,
amelyekben a telepfelszámolás előrehaladott. /Pl. Tolna megyé-
ben már csak 160 család él telepen, de legalább 100 család él
szétszórva hasonló körülmények között./ Kialakult az a paradox
helyzet, hogy mivel a telepen élők egy része hitelképtelen - e-
zek lakásproblémáját csak állami bérlakással lehetne megoldani -
a keret egy része megmarad, ugyanakkor a rászorulókon nem tud-
nak segíteni.

h/ A helyi tanácsok sem mindenütt szorgalmazzák a telepek
felszámolását /van olyan település, ahol még el sem kezdték/,
mivel ez rengeteg pluszmunkával jár, amihez nincs minden tanács-
nál megfelelő ügyintéző. A sok munkát az okozza, hogy a telepe-
ken élő felnőttek többsége analfabéta vagy félanalfabéta, járat-
lan az építéssel kapcsolatos ügyintézésben, az építkezés szerve-
zésében /ami még a tanultabb embereknek is elég bonyolult/, e-
zért mindézt helyettük el kell végezni.

i/ Az előítéletek is korlátozzák, hogy a cigányok a te-
lepekről kikerüljenek. Előfordul, hogy az üresen álló házat ci-
gány családoknak nem adják el, vagy tiltakoznak az ellen, hogy
a szomszéd telekre cigányok építsenek házat.

Következtetések

A telepfelszámolás ütemének meggyorsítása, de legalább
szinten tartása érdekében:

- Az építési hitelt olyan szintre kellene emelni, hogy az
jobban közelítse meg a kivitelezési költségeket. /Megjegyzem,
hogy a telepfelszámolás kezdetekor az akkori OTP hitelből még
felépíthető volt a ház./

- Fel kellene oldani a "kiemelt" és a "nem kiemelt" te-
lepi kategória közötti megkülönböztetést, mivel ma már mind a
telepeken élők, mind a tanácsok szempontjából minden telep fel-
számolása kiemelt fontosságú kell hogy legyen /nemcsak azoké,

amelyek "jó látható" helyen vannak/. A sorrendiséget a lehetőségek szabják meg, vagyis az, hogy hol teremthetők meg a feltételek. Szükséges lenne, hogy a 100 ezer forint lakásvásárlási hitelt felemeljék és engedélyezzék annak területenkénti differenciált nagyságrendű felhasználását. Nevezetesen: a megyén belül a biztosított hitelkeretből az átlagszint tartása mellett az átlagnál több és kevesebb hitel is adható legyen, mivel a házak eladási értéke a települések típusától is függ. A megyei elnöki keretet megyénként a szükségletekhez igazodóan kellene megállapítani.

- Nem utolsósorban: elengedhetetlen, hogy minden megyei és helyi tanácsnál is felismerjék a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának fontosságát, s legalább az adott lehetőségeket megkeresve és kihasználva segítsék azok eltüntetését.

A telepfelszámolást akadályozó tényezők általában ismeretek az "illetékesek" előtt. Azok feloldásának legnagyobb gátját abban látom, hogy - mint általában minden területen - sok az illetékes: a telepek felszámolásáért az ágazati felelős az építési és városfejlesztési miniszter; a pénzügyi - és személyi feltételek biztosítása a pénzügyminisztertől, ill. a tanácsoktól függ; a végrehajtás ütemét pedig - a tanácsi önállóság jogán - a megyei és a helyi tanácsok állapítják meg. Az is a megyei és a helyi tanácsokon múlik, hogy saját pénzügyi alapjukból segítik-e a telepek felszámolását vagy sem.

A tanácsok munkáját egyaránt tükrözi a telepfelszámolás üteme és minősége. Néhány olyan megyében például, ahol háromszor-négyszer annyi cigány élt telepen, mint más megyékben, sokkal előbbre tartanak a telepfelszámolásban az utóbbiaknál. Hasonlóan nagy különbségek vannak megyénként és településenként az épített házak minőségében is. Ugyanazon OTP hitel segítségével egyes területeken elfogadható alapterületű, 2-3 szobás családi házakat építenek, másutt a felépült házak alig jobbak a putriknál.

Az eredeti tervek szerint a cigányokat a nem cigány lakosság között, szétszórtan kellett volna telepíteni. Ezt az el-

vet a következők miatt nem lehetett megvalósítani:

- Azokon a településeken, ahol a lakosság 10-20 %-a vagy még nagyobb hányada cigány, eleve nem lehetett szó széttelepítésről, mert nincs annyi szétszórt építési telek. A 2-3 utcából álló aprófalvakban szintén korlátozottak a lehetőségek a széttelepítésre.

- A szűkös anyagiak miatt figyelemmel kellett lenni arra is, hogy a kivitelezési költségek alacsonyabbak, ha egymás mellett több ház épül egyszerre, mint ha szétszórtan épülnek.

- Sok helyen a cigányok is szívesebben élnek egymás mellett, mint a nem cigányok között "kiközösítve". Igaz, hogy ellenkező törekvés is van, ahol egyes családok mindenáron szabadulni akarnak a többi cigánytól, ez azonban keveseknek sikerül. Ahol ugyanis a cigányok házvásárlás útján jutottak otthonhoz, az esetek nagy részében a szomszédok hamar elköltöztek, a házak eladási ára csökkent, és előbb-utóbb újabb cigányok költöztek a szomszédba. Így váltak egész utcák házvásárlás révén cigány utcákká. /Egyébként a vásárolt házak jelentős hányada öreg, tönkrement építmény, amelyet a cigányok is csak azért vesznek meg, mert így sokkal egyszerűbb lakáshoz jutni, mint építkezés révén. Aki igazán jól jár, az sok esetben csak az eladó, mivel másnak nemigen tudta volna az öreg házát eladni./

- Tény az is, hogy számos településen szubjektív okokból kerültek a cigányok a település egyik széléről a másikra.

Az az elképzelés tehát, hogy a cigányok széttelepítéssel beolvadnak, asszimilálódnak a többségi társadalomba, objektív és szubjektív okok miatt nem valósulhatott meg.

Tapasztalataim szerint, az ún. cigány utcákban lakók fel-emelkedése, beilleszkedése konfliktusmentesebb, mint ahol az egy cigány család elől a szomszédok elzárkóznak, a gyermekeket nem engedik barátkozni. Nem csoda, ha ezek a családok "egy kis melegségért" visszajárnak a telepre. Persze sikeres lakóhelyi asszimilálódás is van, de ez a ritkább. A legelmaradottabb rétegnél viszont az új utcákban is 1-2 év alatt telepí állapotok lesznek uralkodók. Különösen ott, ahol kerítés, járda, víz, vil-

lány nélkül adját át a házakat. Szembe kell nézni azzal is, hogy a telepen élő családok közül számosan nincsenek felkészülve a kulturáltabb lakáskörülményekre. Nincs igényük rá, nem is tudnak mit kezdeni vele.

Azokat a családokat, amelyek a telepen a szó szoros értelmében a földön éltek, ágyuk, asztaluk, székek a föld volt, meg kell, illetve meg kellene tanítani a lakás használatára. Aki sáros, földes kunyhóban nevelkedett, az nem érthet a padlós vagy parkettás lakás karbantartásához. A vízvezeték, a WC, a villany, a gáztűzhely használatát mind-mind új ismeretként kellene megtanítani. Sok családnak szüksége lenne arra, hogy megtanítsák őket a racionális gazdálkodásra, főzésre, mosásra, stb. valamint számos olyan kötöttségre, ami a telepen ismeretlen volt. A kertes házhoz jutókat a kertműveléshez és kisállattartáshoz szükséges tundiálókra is fel kellene készíteni. Ez a jövedelem-növelő lehetőség mellett rendszerességre nevelne, aktivizálásra ösztönözné. Az átköltözésből csak akkor alakulhat ki új életforma, ha arra az átköltözők fel vannak készítve. Ehhez olyan családgondozói hálózatra lenne szükség, amely a konkrét életmódokra építve tanítanó meg az elmaradott családokat arra, hogyan lehet emberibb, kulturáltabb körülményeket teremteni otthonukban. Ennek viszont előfeltétele családgondozók megfelelő kiképzése és családgondozói státuszok biztosítása tanácsoknál.

4. A cigányok foglalkoztatása, jövedelme, a társadalmi juttatásokból való részesedése

A cigányok foglalkoztatásával kapcsolatban célkitűzés volt, hogy "fokozatosan minden munkaképes cigány férfi munkavállaló legyen, és növekedjen a rendszeresen foglalkoztatott nők aránya". Ezt a célkitűzést sikerült a leghamarabb teljesíteni, mivel a 60-as években és a 70-es évek elején is nagy volt a munkaerő-kereslet. Az átlagbér szabályozás abban tette érdekeltté a vállalatokat, hogy kvalifikálatlan munkaerőt vegyenek fel alacsonyabb bérért, mert így tudták ellensúlyozni a béremeléseket és a megengedett szinten tartani a bérszinvonalat. Ennek

része volt abban, hogy már a 70-es évek elején a cigány férfiak foglalkoztatása hasonló arányu volt, mint a nem cigányoké, és a nőknek is 30 %-a dolgozott. A cigány férfiak között azóta nőtt az állandó munkát vállalók aránya, és 10-15 %-ra csökkent az alkalmi munkásoké. A cigány nőknek pedig 45-50 %-a rendszeres és további 20-30 %-uk alkalmi ill. időszakos munkavállaló.

Ezek a változások, bár jelentősen növelték a cigányok létbiztonságát, nem szüntették meg a nagy anyagi, gazdasági különbségeket köztük és a nem cigányok között a következők miatt:

- A cigányok többsége ma sem végzi el a nyolc általánost, következésképpen csak segéd-, legfeljebb betanított munkát tudnak vállalni. /A cigány férfiaknak csak 10-12 %-a, a nőknek 4-5 %-a rendelkezik szakképzettséggel./

- A cigány nőknek napjainkban is kisebb hányada van folyamatos munkaviszonyban, mint a nem cigányoknak. Nehezíti helyzetüket, hogy a községekben nincs mindenütt folyamatos munkalehetőség, továbbá nincs mindenütt bölcsőde, óvoda, napközi, ami feltétele az anyák munkavállalásának. Szakképzetlenségük következtében /de sajnos sokszor azért is, mert cigányok/ alig van munkaválasztási lehetőségük. Sok helyen olyan munkát kínálnak fel nekik, amit egyetlen nő sem vállalna. Azok az asszonyok, akiknek a férje távol dolgozik és csak hetente-kéthetente jár haza, több kiskorú gyermek mellett akkor sem nagyon tudnak folyamatos munkát vállalni, ha lenne munkaalkalom és gyermekintézmény is. Sok fiatal cigány kislány az iskolapadból kikerülve 14-16 évesen már gyermekszüléssel kezdi "felnőtt" életét /vagy éppen ezért kerül ki az iskolapadból/. Van, akinek nem is éri meg állandó munkát vállalni, mert alkalmi munkával is lehet annyit keresni, és ez nem jelent állandó kötöttséget, kiszolgáltatottságot.

- Az előbbiekkal függ össze, hogy a cigányok életében jelentős szerepe van az alkalmi, időszakos munkának. Sajnálatos, hogy a közvéleményben /de sok munkáltatónál is/ olyan értéktétel alakult ki, hogy az alkalmi munkásokat mélyen megvetik, majdhogynem deviánsnak tartják, holott társadalmunknak nagy szüksége van a munkájukra, konzervgyárakban, mezőgazdasági üze-

mekben stb. Ők is szocialista társadalmunkat építik, és ezt hiszem, nem tulzás azt mondani, hogy a munkáltatók szempontjából az egyik leghatékonyabb munkaerőt jelentik. Ugyanis csak addig foglalkoztatják őket, amíg van folyamatos munka, bért is ennek alapján kapnak, vállalaton belüli munkanélküliségről, teljesítmény nélküli bérkifizetésről esetükben szó sem lehet. Ezek az emberek többségükben ki vannak zárva a béren felüli juttatásokból /jutalom, nyereségrészesedés, prémium stb./, holott sok esetben - az alkalmi munkát igénylő munkafolyamatoknál - a "vétéstől az aratásig" tulajdonképpen majdnem minden munkát ők végeznek.

Az alkalmi munkások nem részesülnek a vállalati kulturális, szociális juttatásokból sem. Öregségükre pedig nem jár nyugdíj, mert úgy szerepelnek, mint akik nem dolgoztak, holott sok esetben előfordulhat, hogy egész életükben több és nehezebb munkát végeztek, mint akik állandó alkalmazásban állnak.

- Hasonló megítélésben van részük az un. hagyományos cigány foglalkozásból élőknek: gyógynövénygyűjtőknek, csigaszedőknek, gombaszedőknek, fémgyűjtőknek, rongy-gyűjtőknek, köszörűsöknek, szerződéses állattartással foglalkozóknak; vagy például az ismét kialakuló napszámos rétegnek, amelynek munkája iránt a keresletet a hétvégi kiskertek, szőlők megművelésének igénye hozta létre.

- A cigányok többsége tehát szakképzettséget nem igénylő munkakörben dolgozik, következésképpen jövedelmük is az átlag alatt van. Ugyanakkor, mivel többségük nagycsaládos, az egy főre jutó átlagos jövedelem tekintetében még jóval nagyobb a különbség köztük és a nem cigányok között. Az MTA Szociológiai Kutató Intézetének 1971. évi felmérése szerint a dolgozó cigányoknak közel háromszor annyi embert kellett eltartaniuk, mint a nem cigányoknak. A loo keresőre jutó eltartottak száma a magyarországi háztartásokban 82, a cigány háztartásokban ugyanakkor 224 volt. A mai helyzetről nincs pontos adatunk, de becslésünk szerint - bár a különbség csökkent - még ma is igen nagy.

- Hazánkban a bérjellegű jövedelmek mellett jelentős szerepük van a társadalmi juttatásoknak. Szociálpolitikánk a

társadalmi juttatások széles körét, azok legkülönbözőbb formáit foglalja magába. Mivel ezeket a juttatásokat más-más kritériumok alapján és más-más csatornákon kapják a jogosultak, nagyon nehéz annak megállapítása, hogy egy-egy társadalmi réteg vagy csoport milyen mértékű társadalmi juttatásban részesül.

Nehezíti a tisztánlátást, hogy ebben a vonatkozásban semmiféle felmérés nem készült a cigányokról. Ezért arra, hogy a cigányok milyen hányada részesül az egyes juttatásokból, és hogy ezek csökkentik-e a szociális különbségeket a cigányok és más társadalmi csoportok között, csak egyéb tényezőkből és a személyes tapasztalatok alapján következtethetünk.

A családi pótlék a munkaviszonytól, mértéke pedig a gyermekek számától függ. Mint már szó volt róla, a cigány férfiak 10-15 %-a alkalmi és időszakos munkából tartja el magát és családját, következésképpen gyermekei után családi pótlékban nem, illetve nem folyamatosan részesül. Nem kapnak családi pótlékot a kiskereskedői, kisipari, gyűjtői engedéllyel rendelkezők, a munkaképtelen családfők és azok a leányanyák sem, akiket a szülők tartanak el.

A jelenlegi helyzetben előfordul tehát, hogy olyan családok is kaphatnak családi pótlékot, ahol annak összege a gyermek zsebpénzének töredéke, ugyanakkor olyanok is kimaradnak a juttatásból, ahol az "a mindennapi kenyeret" jelentené. A cigányok között ez utóbbiak aránya jelentős lehet. Véleményem szerint a családi pótlékot nem a munkaviszony jogán, hanem a gyermek létezése jogán kellene biztosítani.

Eléggé széles körben elterjedt vélemény, hogy a cigányok a családi pótlékért szülnék sok gyermeket. Ilyenek is vannak, de nem ez a jellemző. A cigányoknak akkor is sok gyermekük volt, amikor nem volt családi pótlék, és ma is nagyobb a gyermekszám azoknál, akik alkalmi, időszakos munkából vagy valamilyen hagyományos cigány foglalkozásból élnek, mint ahol a családfő folyamatos munkaviszonnyal rendelkezik. Egyébként is a gyermeknevelési költségeknek a családi pótlék általában csak kisebb részét fedezi. Azokat a gyermekeket viszont, akiket szüleik csupán vagy nagyjából részben családi pótlékból tartanak el, inkább sajnál-

ni mint irigyelni kellene. Nem értek egyet azokkal a véleményekkel, hogy a családi pótlékkal kell a folyamatos munkára ösztönözni az embereket. A folyamatos munkavállalást a munka anyagi és erkölcsi elismerésével, a munkásember megbecsülésével kell elérni akkor is, ha az utcaseprő, konzervgyári munkás vagy vagonrakodó cigány vagy nem cigány.

Gyermekgondozási segélyre az utóbbi években a cigány nők közül is egyre többen jogosultak, de a folyamatos munkaviszonyral nem rendelkező nők arányából /45-50 %/ arra lehet következtetni, hogy jelentős részük nem veheti igénybe ezt a juttatást. Főleg azért, mert sokan nagyon fiatalon kezdenek szülni, majd pedig jön egyik gyermek után a másik. Megfontolandó lenne, hogy "fiatalkorúak" esetében, 18 év alatt akkor is adható legyen gyermekgondozási segély, ha a fiatalkorú nem volt még munkaviszonyban. Ez olcsóbb is, emberségesebb is lenne, mint az, hogy - "a gyermek megélhetése biztosításának hiányában" - elveszik ezektől a fiatal anyáktól gyermeküket állami gondozásba.

Lényegében a gyermek bölcsődei, óvodai, napköziotthoni elhelyezésének lehetősége is az anya munkaviszonyához van kötve, ezért a cigány gyermekek ezeket az intézményeket jóval kisebb arányban veszik igénybe, mint a nem cigányok, következésképpen a cigányok az állami támogatás formájából is az átlagnál kevésbé részesülnek. Bár a cigány gyermekeket egy központi rendelkezés szerint akkor is fel lehet venni a gyermekintézményekbe, ha az anya a több gyermek miatt nem dolgozik, de érthető, hogy ezzel a kivételes lehetőséggel csak ott tudnak élni, ahol a dolgozó nők gyermekeit már felvették, és még marad férőhely.

Mivel a családi pótlék, a gyermekgondozási segély és a gyermekintézmények /bölcsőde, óvoda, napközi/ igénybevétele független a szociális rászorultságtól, ezért az állami támogatás formái nem csökkentik az egy főre jutó fogyasztási különbségeket, sőt valószínű, hogy a cigányok között a gyermekek nagyobb hányada van "megfosztva" e juttatásoktól, mint a nem cigányok között, s a nem cigányok között is nagyobb arányú a hátrányos helyzetűek "megfosztottsága", mint a jobb körülmények között élőké. Persze ebben a vonatkozásban kölcsönös okozati összefüggés is van; aki hátrányos helyzetű, lehet, hogy helyzeténél fog-

va /tehetetlensége miatt, vagy mert nincs lehetősége rá/ nem részesül e javakból, ugyanakkor ennek következtében is hátrányos helyzetű lesz. Például a megfelelő táplálkozásnak vagy az óvodai nevelésnek a hiánya sok cigány gyermeknél egész életre szólóan determinálja a hátrányos helyzetet.

A segélyfajták közül a rendszeres nevelési segély és a rendszeres szociális segély az, ami az előírt feltételek megléte esetén folyamatos biztos juttatás. Az előbbivel az a probléma, hogy az odaitélésnek olyan kritériumai is vannak /pl. a megfelelő lakáskörülmények/, amelyek alapján sok esetben a leginkább rászoruló is kimaradnak e juttatásból. Szemléletbeli problémák is nehezítik, hogy egy-egy családon, gyermekén e pénzügyi forrásokból segítsenek. Vannak olyan tapasztalataim, hogy az ügyintézők egy része minden segélykérőt lumpen, élösködő, segélyre érdemtelen embernek tart. A támogatások kritériumait úgy kellene meghatározni, hogy ne az egyes hivatalos személyek szubjektív értéktételestől muljon, hogy ki jogosult valamilyen segélyre, az ügyintézéssel pedig csak megfelelő felkészültségű és szemléletű embereket szabad megbizni.

Sok zavart okoz az a széles körben elterjedt hiedelem, hogy a cigány lakosság nagyon sok támogatást kap az államtól, illetve többet mint a lakosság más rétegei, csoportjai. Tény, hogy a cigányok a tanácsi szociális segélyeket, a rokkantsági nyugdíjat, csecsemők és gyermekek a kórházakat és az állami gyermekotthonokat nagyobb arányban veszik igénybe, mint más rétegek. Az "állami támogatás" azonban nem szűkíthető le kizárólag a szociális jellegű juttatásokra, szolgáltatásokra, ellátásra. Hazánkban a közvetett és közvetlen állami támogatásoknak számtalan egyéb csatornája is van. Például a szakszervezeti üdültetés, a közép- és felsőoktatási intézmények tanulóinak képzése, ösztöndíja. Egyes lakossági szolgáltatások, vagy a színházjegy, a könyv, a hangplemez stb. stb. is mind "állami támogatást" hordoznak. Vagyis sokféle olyan államilag dotált termék, szolgáltatás, járandóság van, amelyekből a cigányok - éppen szociális helyzetük miatt - a lakossági átlagnál, illetve számarányuknál sokkal kisebb mértékben részesülnek. A lakosságnak nyújtott állami támogatások leszűkített értelmezése zavarja a

tisztánlátást, növeli a feszültséget a hátrányos helyzetűek és más rétegek között.

Sokszor éppen olyanok sokallják a rászorulóknak szociális támogatását, akik maguk természetesnek vélik, hogy más csatornákon maximálisan részesüljenek a kedvezményekből, juttatásokból. Ezek a jelenségek viszont újabb feszültségeket szülnek.

5. A cigány gyermekek oktatása, nevelése

A cigány gyermekek oktatásával, nevelésével foglalkozó kormányhatározatok végrehajtásában tapasztalható a legnagyobb lemaradás, ami a következő okokkal magyarázható:

- Az Oktatási Minisztérium "tanácsadói" a cigány gyermekek oktatásának, nevelésének ügyében hosszú időn keresztül olyan emberek voltak, akik tele vannak a cigányokkal szembeni előítéletekkel. Ez rányomta bélyegét a minisztérium intézkedéseire, illetve - több vonatkozásban - azok hiányára, továbbá a tudományos kutatásokra is, amelyeknek "eredményei" sajnos, főiskolai jegyzetekben is napvilágot láttak.

- Nem készült olyan oktatási stratégia és módszertani anyag, amely segítséget nyújthat a speciális hátrányok felszámolásához.

- Az oktatási kormányzat ma sem veszi figyelembe azt, hogy a cigány gyermekek 30 %-ának nem magyar az anyanyelve, pedig ezzel is összefügg, hogy tanulási és szociális kapcsolódási nehézségek, beilleszkedési zavarok tömege jelentkezik a gyermekeknek.

- Az Oktatási Minisztérium intézkedett arról, hogy cigány iskolák, osztályok, napközis csoportok létesíthetők, de ezeknek az intézményeknek a központi ellenőrzése és működési feltételeik normatív szabályozása elmaradt. Ezért fordulhatott elő, hogy a cigány osztályok többsége tartósította a gyermekek szegregációját és ujratermelte az elmaradottságot.

- A cigány gyermekeket oktató pedagógusok a nehéz munka elismeréséért céljuttalomban részesülnek, a céljuttalom mellé azonban módszertani segítségre is szükségük lenne az eredményesebb oktatáshoz. Az e célra készült jegyzetek alkalmatlanok, sőt kimondottan kártékonyak bizonyultak. Ezért is került sor betiltásukra.

A felsorolt tényezőkkel is összefügg, hogy a cigány gyermekeknek 60 %-a ma sem tudja - tanköteles koron belül - elvégezni a nyolc osztályt, továbbá, hogy míg az általános iskolások között 6 % - a gyógypedagógiai intézményekben 32 % - az arányuk, a szakközépiskolákban viszont már csak 0,3 %, a gimnáziumokban pedig 0,2 %.

Azok a cigány fiatalok, akik csak néhány osztályt végeztek, sőt sikerült az iskolát teljesen elkerülniük /mert ilyenek is vannak!/, vagy pedig a bizonyítvány mögött nincs tényleges tudásuk, az életbe kikerülve állandó kommunikációs zavarokkal, kisebbségi érzéssel küszködnek. /Például a munkahelyre bekerülve, nem tudják elolvasni a hirdetések, felhívásokat, a jogait és kötelességeiket tartalmazó kollektív szerződést, sokszor azt sem értik meg pontosan, mit várnak el tőlük. A konfliktusokat fokozza, ha környezetük nem belátó, és állandóan - sokszor akaratlanul is - megalázza, sérti őket tudatlanságukért./ Ez is oka, hogy növekszik a munkakerülők, a börtönbe jutók és az idegrendszerekre szorulóknak száma a cigány fiatalok között.

Az oktatás, a nevelés hiányosságai tehát egész életre szóló hátrányos helyzetet, szociális problémákat eredményeznek.

-- . --

Végezetül - nem lebecsülve a történelmi jelentőségű utat, amelyet a társadalom segítségével az utóbbi évtizedekben a cigányság megtett - a korábbiak mellett hangsúlyozni kívánom: nehezíti az előrelépést, hogy a tanácsok és egyéb szervek nem mindenütt foglalkoznak a kérdés jelentőségének megfelelően a telep felszámolásával, a cigány gyermekek óvodai, napköziotthoni elhelyezésével, a cigány ifjúsággal, általában a cigányok élet-

körülményeinek javításához szükséges feltételek megteremtésével. Nem mindenütt összehangolt az érdekelt tanácsi, gazdasági és társadalmi szervek tevékenysége. A cigány lakosság életkörülményeinek, társadalmi tudatának, szokásainak, erkölcsének hiányos vagy téves ismerete is nehezíti a nevelőmunkát. Gyakran formális a cigányok közéleti szereplése /szerepeltetése/, tájékoztatásuk jogaikról, kötelességeikről, lehetőségeikről.

Sok helyen nem igénylik, nem veszik igénybe a már beilleszkedett cigányok véleményét, segítségét. A cigányság helyzetének javításával foglalkozók társadalmi elismerése sem mindenütt megfelelő. Ezek a tényezők is közrejátszanak abban, hogy a kívánatosnál és lehetségesnél lassabb az előrehaladás a cigány lakosság életkörülményeinek javulásában.

JEGYZETEK A CIGÁNYSÁG TÁMOGATÁSÁNAK KÉRDÉSÉRŐL

"... éppen egy, az emberek erkölcsi állásfoglalását befolyásolni kívánó gondolatmenet az, mely csakis a valósághoz tartozó minden dolog kimondása és mérlegretétele útján próbálkozhatik azzal, hogy különböző és szembenálló embereket kicsalógasson azokból a burkokból, melyeket azok szenvedésből, sérelmekből, rossz lelkiismeretből, félrevezető tapasztalatból és a valósággal való kapcsolat megszakitásából vonnak maguk köré." /Bibó István: A zsidókérdés Magyarországon./

Magyarországon ma mintegy 350-360 ezer cigány él.

E becslés alapja az 1971. évi országos felvétel, amely szerint cigányságunk akkori lélekszáma 320 ezer volt, s amely hozzávetőlegesen prognosztizálta a növekedés ütemét is.¹ A helyi tanácsok jelentéseiből készült országos összesítés 330-335 ezerre teszi a cigányság jelenlegi létszámát - forráskritikai szempontokat figyelembe véve ez a szám inkább alatta lehet a ténylegesnek, semmint fölötte, s ilyen értelemben nem mond ellent a 350-360 ezres becsült értéknek. Mindazok az időnként a sajtóban is fel-feltűnő állítások, miszerint cigányságunk a félmilliót, vagy a 600 ezer főt is eléri, teljességgel alaptalanok. A megalapozott előrejelzés szerint legkorábban az 1990-es években kell félmillió cigánysággal számolnunk.²

Ez annyit jelent, hogy népességünknek ma mintegy 3,5-3,6 %-a cigány. Az eloszlás azonban igen egyenetlen, az arány földrajzilag igen változatosan alakul: míg a Nyugat-Dunántúlon csak 1,3 %, addig az északkeleti országrészben eléri vagy meghaladja az 5 %-ot.

Mindezek után sietve le kell szögezni, hogy ha cigánykérdésről beszélünk, annak mibenlétét nem abban a puszta tényben kell látnunk, hogy Magyarország lakóinak adott hányada cigány,

vagy hogy ez az arány a következő évtizedekben számottevően emelkedni fog. E tények önmagukban nem jelentenének társadalmi problémát: egy elvont "magyarság"-nézőpontból szemlélve a kérdés szociológiailag tartalmatlan. A tényleges problémát az adott arányu, specifikus meghatározottságu kisebbség körül történetileg kialakult konkrét társadalmi kérdések összessége, bonyolult együttese jelenti, röviden: a két társadalom érintkezésének, összeszervezettségének problematikája.

Egy elsőként kínálkozó megközelítésben:

Az 1970-es évek második felében az ország népességének 10 %-a, mintegy félmillió ember él olyan háztartásokban, amelyekben az egy főre jutó jövedelem nem éri el a hivatalosan megállapított létminimum szintjét./Összehasonlításképpen: a legalsó kategória jövedelemszintje mindössze egyötöde a másik póluson elhelyezkedő, ugyancsak 10 %-ot kitevő kategória jövedelemszintjének./ Ugyanakkor a népességünk 3,5-3,6 %-át kitevő cigányságnak mintegy kétharmada tartozik a létminimum alatt vegetáló kategóriába. A szegénység társadalmunknak a cigánykérdésnél szélesebb problematikája /az ország létminimum-szint alatt élő lakóinak legfőljebb egynegyede cigány/, külön minősített probléma azonban az, hogy él társadalmunkban egy antropológiailag és etnikailag többé-kevésbé meghatározott, a köztudatban külön testként számontartott kisebbség, amely többségében társadalmunk legalsó rétegének sorsát osztja.

E megközelítéssel a szociális meghatározottságot helyeztük előtérbe, juttattuk primátushoz a cigányság meghatározásában. Ez a beállítást kétségtelenül drámai képet ad cigányságunk valóságáról. Miután azonban a cigányok élethelyzete korántsem "egy az egyben" azonos a cigány szegényeink élethelyzetével, tekintsük át a kép egyéb meghatározó elemeit is.

A magyarországi cigányság meghatározottsága egyebek mellett rasszantropológiai természetű: a cigányoknak nevezettek rasszösszetétele bár korántsem homogén, de az esetek többségében a mindennapi érintkezés során szabad szemmel is felfoghatóan eltér a nem cigány környezet /ugyancsak nem homogén, de domináns típusokban, köztudati vetületben "normákban" meghatá-

rozható/ rasszjellegétől. E körülmény jelentősége nem elhanyagolható. A pigmentáció eltérése megüti azt a mértéket, hogy - inkább csak kivételeket leszámítva - letagadhatatlanná tegye a cigány származást, s ez - ha nem is olyan mértékben, mint pl. az amerikai négerek esetében - komoly nehézségeket állít a mindennapi társadalmi érintkezés és az asszimilációs törekvések elé. Motivuma lehet a diszkriminációnak is: a nem cigány környezet a cigányokat számos vidéken mint szinesbőrűeket aposztrofálja /"brazilok", "indiánok", "feketék" - szemben a "fehérek"-kel/. A cigányság rasszmeghatározottságának különös hangsúlyt ad az a körülmény, hogy a náciizmus a cigányságot faji meghatározottságára hivatkozva irányította megsemmisítő-táborokba.

A meghatározottság ugyanakkor etnikai természetű is. Pontosabban: cigányságunk egyes csoportjai külön-külön etnikai meghatározottságu egységek. E vonatkozásban ugyanis még kevésbé beszélhetünk homogeneitásról, mint fizikai-antropológiai értelemben. Az egyes csoportok önálló etnikai arculata a cigányság történetéből magyarázható:

Az indiai őshaza elhagyása után Európa peremén: Iránban, Görögországban töltött évszázadokat a cigányság, majd a középkor folyamán a Balkánon északi irányban vándorolva több hullámban érte el a Kárpát-medencét. /Magyarországi jelenlétük első adata Zsigmond király egy menlevele./ Az első hullámok népessége nagyrészt továbbvándorolt Nyugat-Európába. Akik a középkori bevándorlókból ittmaradtak, azóta elvesztették eredeti indiai, "cigány" nyelvüket, utódaik az egynyelvű, csak magyarul beszélő un. magyarcigányok /ők teszik ma cigányságunknak mintegy 70 %-át/. Más, később bevándorolt csoportok - összefüggésben a vándorló életmóddal és a kötöttebb, vérségi társadalomszervezettel is - megőrizték eredeti nyelvüket, illetve annak nyelvjárásait, mai utódaik a kétnyelvű, cigányul és magyarul beszélő un. oláh-cigányok /mintegy 21 %/. Egy harmadik csoport történetében a nyelvi asszimiláció román nyelvű közegben zajlott le, e csoport tagjai a XVIII.-XX. században már mint román anyanyelvűek érkeztek Magyarországra, ők a máig román nyelvű, ill. román-magyar kétnyelvű un. román-cigányok /arányuk országos viszonylatban alig 8 %, a Dél-Dunántúlon sokkal magasabb/.

A nyelven tulmenően meglehetősen eltérő az egyes csoportok kulturális arculata is /a szó humánantropológiai értelmében/. Eredettudatukat a vándorlás során valamennyien elvesztették. Közösségtudatuk a különböző csoportokat átfogóan nincsen /amennyiben van, az másodlagos, friss képződmény/. Az indiai kulturinventár a vándorlás során döntő részében kicserélődött, helyét nagyrészt elfoglalták a befogadó népek /irániak, görögök, törökök, románok, délszlávok, magyarok/ kulturájából átvett elemek, valamint olyan kulturelemek, amelyek a már Kelet-Európában közösen átélt páriasors folyamánai /főleg a viselkedéskultura területén, attitűdökben, a szociális kultura modelljeiben/. Fontos elemei a cigányság kulturájának a tradicionális foglalkozások, amelyek döntő részben ugyancsak már Kelet-Európában, a középkor óta tartó, a helyi társadalmak foglalkozási strukturájába való integratív beilleszkedés során váltak sajátjaikká. E foglalkozások rendje megfelelt az etnogenetikus és nyelvi csoporttagolódásnak: a magyarcigányok tradicionális foglalkozása a vályogkészítés, a paraszti építőipar sármunkái lettek és a zenélés, a románcigányok nagy része teknőkészítő és favágó, egy elkülönülő kisebb csoportjuk kosárfonó lett, az oláh-cigányok összefoglaló csoportján belül pedig a törzsi tagolódásnak megfelelő foglalkozási megoszlás jött létre: az egyes vérségi köteléken alapuló csoportok a társadalmi munkamegosztás síkján mint lókereskedők, szegkovácsok, rézművesek, üstfoltozók, gyógynövénygyűjtők, vásári szórakoztatók /utóbbiak a Dunántul németül is beszélő un. vendcigányai/ stb. különültek el egymástól. Az eltérő történet, esetenként az eltérő nyelv vagy dialektus és a kialakult társadalmi szerep eltérései következtében az egyes csoportok a közelmúltig igen kevésbé érintkeztek egymással, együttesüket közösségtudat helyett inkább az egymás közti ellentétek jellemezték, a csoportok közti vérségi keveredés ritkaság számba ment. Miközben a magyarcigányok történetük jobb periódusaiban számottevő mértékben keveredtek a nem cigány környezettel, nem elhanyagolható mennyiségben felolvadtak vérségileg vagy asszimilálódtak kulturálisan, addig a cigány csoportok közti házasodás egészen a XX. századig ugyyszólván nem fordult elő.

Fontos momentum, hogy kulturálisan, etnikailag a magyarországi cigányság aligha tekinthető homogén tömbnek, magát sem tekinti annak. Hasonlóan kérdéses a /egyébként alig is kutatott/ rasszantropológiai homogeneitás is. A jelenszintű szociális meghatározottságot tekintve láttuk, hogy az sem jelent egyértelmű kritériumot, hiszen a cigányság nem azonos a szegénységgel /szegényeink háromnegyede nem cigány, a magyarországi cigányok egyharmada a szó kategorikus értelmében nem szegény/. Mi hát akkor a cigány lét központi, konstans meghatározója, a definíció kulcsa? Milyen kritérium alapján tekintünk 350-360 ezer magyar állampolgárt "cigány"-nak? Paradox módon egyetlen tényezőt tudunk itt megnevezni: cigány az, akit környezete cigánynak tekint. /Ilyenformán lehet "cigány" az is, aki bár értelmiségi, de környezetében ismert cigány szülők gyermeke, vagy rasszkaraktere alapján felismerhetően "cigány"; "cigány" az is, aki szakit ővéi életmódjával és nem vallja magát cigánynak, vagy akár az, aki nem cigány környezetéből kiválva egy cigánynak tartott csoport-hoz csatlakozik, ott vérségi kapcsolatot létesít, átveszi a csoport életmód-jegyeit; "cigány" a vörös haju, kék szemű, Wolfinger családnévű dunántúli vásári céllövöldés - hogy csak néhány határesetet említsek./ Definíciónk csak látszólag tautologikus, mert a külső minősítés kemény társadalmi tény, önmagában is alkalmas lehet arra, hogy egyének vagy embertömegek sorsát súlyosan befolyásolja és meghatározóan visszahasson tudatukra is. A "cigány" nem eredeti, saját népnévük a cigánynak nevezetteknek, a történelmi vándorút során ragadt rájuk, eredendően egyik cigány csoport sem nevezte magát is - csupán elfogadják, letükrözik a többségi környezet minősítését. Nem csupán arról van itt szó, hogy minden más definíciós kísérlet eredménytelen³, s ezért kénytelen még a tudományos megközelítés is egy ilyen "indirekt", "szubjektív" körülíráshoz folyamodni, hanem valóban a cigány létnek egy igen fontos - bizonyos értelemben talán legfontosabb - meghatározottságát ragadtuk meg ezzel. Hogy ti. eleve csak egy függőségi relációban határozható meg. Hogy ha cigánynak, cigányságnak van identitástudata, az már eleve mintegy negatív identitástudat, válasz, reflex. Stigmatizáció ez - "hátunkon a C betű", ahogy a folklorisztikus cigány megfogalmazás mondja, s ez a C betű ugyszólván leradirozhatatlan. Mert

a szociálpszichológiai mechanizmus általánosítja a cigányokról szerzett valós tapasztalatokat, s az ezekből kialakított, végső formájukban már nem is valós tartalmu előítéleteit nyomasztó sullyal a cigánynak bélyegzett egyénre vetíti, ugyszólván megfosztva ezzel a humanizált kommunikáció, sőt egyáltalán a szabadon választott cselekvési stratégia lehetőségeitől. De a cigány - nem cigány reláció objektíve nehezebb korszakaiban még súlyosabbá is válhat e meghatározottság: előállhat az a helyzet, hogy a többségi környezet egy hamis érdekellentét jegyében fogalmazza meg globális viszonyát a kisebbséggel, rákényszeríti e koncepciót a másik félre is, kialakul a mindkét oldalon átélt szembenállás s i.t. - ezekben a tényekben és veszélyekben kereshetjük jelenünk cigánykérdésének leglényegesebb elemeit.

Térjünk azonban vissza az összkép egyszerűbb konkrétumaira, kíséreljük meg felvázolni cigányságunk helyzetét és a környező társadalomnak a cigánysághoz való viszonyát. Sorra veszem az anyagi és szociális meghatározottság tényeit, e tények jelenkori változásának kivehető irányát, az életforma típusait és ezek változásait, a cigányság kulturális állapotának tényeit, az asszimilációs és integrációs tendenciákat és ezek akadályait, a diszkriminációs jelenségeket és a cigányság tudati formálódásának jelenségeit - hogy mindezek alapján sikerrel kísérelhessük meg az operációs feladatok meghatározását.

Települési szegregáció

Az 1971. évi felmérés szerint a magyarországi cigányok lakásainak kétharmada volt elkülönült telepeken, azaz olyan zárt települési egységekben, amelyek a nem cigány települések szélén vagy a településektől távol feküdtek, többé-kevésbé homogén cigány népességnek adtak otthont és a szociális követelmények normáinak nem feleltek meg. Konkrétan: az épületek /amelyeket általában a lakók maguk építettek, főleg hulladékanyagokból/ műszaki állaga messze normák alatti, az egy főre jutó alapterület és légköbméter elégtelen, általában hiányzik a megfelelő ivóviz, nincs csatornázás, nem megfelelők vagy nincsenek is árnyékszékek, általában nincs villany, gáz, általában nincs járda és

szilárd burkolatu közut, a szolgáltatóhálózathoz, iskolához, közigazgatáshoz való kapcsolódás a távolság és az utak hiánya miatt elégtelen, a lakossági normáknak megfelelő higiénés színvonal alapfeltételei sem adottak stb.

Amikor a cigányság a középkorban a Kárpát-medencébe érkezett, vándorló életmódot folytatott, telepekről ebben az időben nem beszélhetünk. A gazdaságilag fejlettebb belső országrészben /tehát gyakorlatilag a mai Magyarország területén/ a XVIII. században a vándorló közösségek letelepedése nagyjából befejeződött. Mária Terézia rendeletei előírták egyebek mellett a cigányok letelepítését - e törekvéseknek azonban inkább Erdély és a Felvidék vonatkozásában volt jelentőségük, az ugyanekkor készült, egymást követő összeírások az Alföldön és a Dunántúlon nagyjából már megtelepedett, nem migráns cigányságot rajzolnak elénk. A Mária Terézia féle rendeletek ugyanakkor tiltották a telepszerű, szegregált letelepítést. Igen jellemző, hogy mégis éppen ebben a korszakban indult meg a telepek képződésének máig tartó folyamata. Somogy megyében például, ahol a XX. sz. első felében száznál több telepről tudunk, az 1779. évi összeírás még csak egyetlen telepet ír le, egyébként a falunkénti 1-4 család jellemzi a koncentráció igen alacsony mértékét. Számos máig is fennálló telep történetét éppen a XVIII. sz. második feléig követhetjük vissza. A korabeli rendeleteket tehát alsó szinten eredményesen elszabotálták⁴, s a XIX. sz. folyamán a települési szegregáció közel teljessé vált. Századunk első felében a települési elkülönültséget mintegy 90 %-osra vagy annál is magasabbra becsülhetjük, a teleplakók sorsát csak a városlakó muzsikusz /magyar/ cigányok egy része, egyes vidékeken néhány anyagilag felemelkedett /oláh/ cigány kupec család, valamint az asszimilációhoz rendhagyó, egyedi utakat találó kisháza kivétel tudta elkerülni.

1964-ben rendelet született a jobbára cigányok lakta, "szociális követelményeknek meg nem felelő" telepek felszámolására. A rendelet az elköltözőknek kedvező kölcsönfeltételeket is biztosított. Főként e lökés nyomán indult meg az a folyamat, amelynek számottevő eredményeit már az 1971. évi adat - a telepen lakók aránya 2/3 - is kifejezi.

Az azóta eltelt évtized alatt a kép bonyolulttan változott. A telepek feloldódásának törvényesen is támogatott spontán folyamata tovább folytatódott, az eredményeket azonban nehéz számszerűen felmérni. 1978-ban egy államtitkári nyilatkozat 28 ezerre tette a telepen lakók számát⁵, de valószínűleg közelebb járunk a valósághoz, ha 28 ezer családról beszélünk. Egy nem publikált 1978. évi hivatalos adat szerint 81 ezer cigány élt telepeken, a számba vett cigányok mintegy egynegyede - ez az adat azonban a helyi tanácsok jelentéseinek összegzéséből származik, s így ráfér az alapos forráskritika. Egyrészt bizonyos települési koncentrációkat - ha azok közvetlenül a településhez csatlakoznak, vagy ha villanyáramot kaptak stb. - szubjektív alapon nem minősítettek "szociális követelményeknek meg nem felelő" telepnek, másrészt pedig a tanácsok minden esetben jelentik a telepek felszámolásában elért eredményeket, de általában nem szoktak említést tenni új telepek spontán képződéséről, holott ez is gyakori eset és jelentősen befolyásolhatja az összképet. Summázva azt mondhatnánk, hogy a telepen lakó cigányok aránya ma is egyharmadnál többre becsülhető, de talán az 50 %-ot is megközelíti - mivel azonban a "telep" pontos kritériumait meghatározni valóban nem könnyű, illetőleg a merev definíció alkalmazása ugyanis csak formális distinkciót eredményezne, helyesebb, ha tárgyyszerűbben közelítjük a kérdést, számba vesszük a konkrét fejleményeket, figyelembe véve a minőségi tényezőket is.

1. A telepi létviszonyok igen sok esetben javultak. A tömeges kiköltözések eredményeként a zsúfoltság - ha nem is a lakásokon belül, de a lakóépületek egymáshoz való viszonylatában - csökkent, a korábban egyöntetűen primitív, barkácsolt hajlékok sorában megszorodtak a műszaki állagukban magasabb színvonalu - téglafalu, cseréptetejű - épületek, néhol már körülkerítve. Néhol megtörtént a minimális közművesítés is: a telep legalább közutat kapott, esetleg betonjárdát, kivételes esetekben villanyt is, vagy közös vécét is épített a helyi tanács, esetleg a szilárd burkolatu utak hálózata is elérte a telepet.

2. E pozitív folyamattal párhuzamos egy negatív folyamat: legalább ugyanennyi esetben tapasztalhatjuk, hogy a telepi lét-

viszonyok romlottak és romlanak. Nemcsak azért, mert nem minden telepre vonatkozik a tömeges kiköltözés tendenciája /ha kisebb számban is, de vannak éppenséggel "virulens", növekvő telepek is/, hanem romlik a csökkenő népességű telepek helyzete is. E negatív irányú folyamat tényezői a következők:

a/ A telepek infrastrukturális helyzetének javítása elé paradox módon éppen a telepek felszámolásának hivatalos programja gördít akadályt; ha ugyanis X telepet a terv szerint belátható időn belül fel akarjuk számolni, akkor már természetesen nem érdemes drága pénzen közművesíteni - amikor aztán a telepfelszámolás elmarad, ill. elodázódik a beláthatatlan jövőbe, a telep hosszú távra ott marad mélyen a társadalmi normák alatti létviszonyok közepette. Ez a kelepce is egyik igen lényeges oka, hogy a fennmaradt telepeken a közmű-viszonyok vagy semmit, vagy csak minimálisan javultak, a "minimális" javulás pedig az emelkedő társadalmi normákhoz viszonyítva relatív romlást jelent.

b/ Meghatározó tényező, hogy a tömeges kiköltözés után - mivel a kiköltözés szelektív elvű volt, a kiköltözés feltételeihez a "legjobb", a társadalmi normáknak anyagi színvonalban, életvitelben, viselkedésben leginkább megfelelő családok juthattak - a telepeken visszamaradt népesség kontraszelektált, a szó biológiai, gazdasági, kulturális és morális értelmében egyaránt. Olyan háztartásokat hagyott vissza az átrendeződés, amelyekben a kereső öreg, beteg; csonka családokat, sokgyerekes családokat, egyensúlyukat veszített családokat. A visszamaradtak olyan /csonka/ közösségeket alkotnak tehát, amelyek cigányságunk egészénél vagy átlagánál kedvezőtlenebb képet mutatnak: nyomort, kirívó elesettséget és esélytelenséget. A telepek morális arculata is ennek megfelelő.

c/ Részben e tényezőkön tulmutató jelenség a megmaradt telepek slumosodásának folyamata. Archaikusabb vidékeinken, például Somogyban elvéve megtaláljuk még a cigánytelepnek azt a muzeális típusát, amely egy tradicionális kulturájú, társadalmi szervezetében szorosan kötött, mindennapjaiban a részletekig szabályozott népességnek ad alacsony színvonalu, de a lakók emberi tartásának megfelelően rendezett és tiszta otthont - nagy-

jából ilyennek kell elképzelnünk a fél évszázaddal ezelőtti telepek döntő többségét. Fontos tudnunk, hogy ehhez képest másodlagos jelenség a társadalmi, kulturális és morális szétesettséget tükröző jelenkori slum-telep, amely, túl az infernalis higiéne-viszonyokon, melegágya mindenfajta devianciának. A 30-as, 40-es és 50-es években igen gyakori volt a telepek hatósági átköltöztetése és összeköltöztetése, ami minden esetben szétbontotta az érintett közösségek természetes uton létrejött társadalmi strukturáját és jelentősen meggyorsította a slumosodást. A másik jellegzetes szituáció, amelyben slum-telepek jönnek létre, az ipari nagyvárosok perifériája; az urbanizáció ilyesféle árnyéksávjaiban abszolutizálódik a függőségi helyzet és a marginalizáltság tudata. Kevésbé látványos, de egyértelműen meghatározható slumosodásról számolnak be a legtöbb falusi és kisváros-széli cigánytelep lakóival készített mélyinterjúk is.

3. A 60-as évek második felében és a 70-es évek első felében a telepek feloldódásának folyamata lendületet vett - e lendület azonban a 70-es évek végére erősen lefékeződött, megtorpant. Egyrészt azért, mert a kiköltözéshez biztosított pénzügyi hitel esetenkénti keretösszege - az időközben történt kétszeri emelés dacára - már távolról sem elegendő sem egy lakás megvásárlásához, sem felépítéséhez. Másrészt a már említett szelektív elv következményeként, tehát mivel a kontraszelektált, máig telepen rekedt családok - éppen a legdrámaibban rászoruló! - nem rendelkeznek a kölcsön feltételeivel és a kölcsönösszeget kiegészítő saját anyagi tartalékkal. Harmadrészt, mivel a gyakori hivatkozás szerint nem áll rendelkezésre a szükséges építőipari kapacitás. Minthogy azonban az, hogy mire van kapacitás, itt nem csupán gazdasági adottság, hanem politikai döntés kérdése is, ez az érvelés az esetek jó részében hamis, "ideologikus" - s ezzel átléptünk az okok negyedik csoportjába: jelentősen fékezik a telepek feloldódásának folyamatát a cigánysággal kapcsolatos előítéletek, diszkriminatív modellek is. Ez részben az alsó szintű hatóságok magatartásában fejeződik ki, amelyek gyakran a teljes passzivitásig jutottak /a központi programot szabotálva pl. több megye felhasználatlanul hagyja és visszafizeti a telepek felszámolására kapott központi pénzkere-

tet/. De tul ezen: társadalmunk egyre kevésbé hajlamos befogadni a telepekről beköltözni próbáló, asszimilálódni vágyó cigány családokat, minden törvényes és törvénytelen eszközt megragad a beköltözés megakadályozására.

A máig megmaradt és várhatóan hosszabb távon is maradó telepek problematikája rokon a tanyakérdéssel és az aprófalukérdéssel: eltüntetésük érdekében nem fejlesztettük őket, eltüntetésük azonban nem sikerült, s így mint meghatározó élettér-típus hosszú távra konzerválódnak, sőt örökítenek egy a társadalmi normák alatti létformát.

4. Mindeddig csak a "szociális követelményeknek meg nem felelő", klasszikus cigánytelepekről volt szó, holott problémájuk aligha választható külön a települési szegregáció tágabb problematikájától, a gettókérdéstől. A cigány gettóknak a klasszikus telepeken kívül több változata ismeretes. a/ Már a XIX. századtól gyakori volt az a spontán fejlemény, melynek során faluk vagy kisvárosok egy-egy utcájában koncentrálódott a cigányság - főleg magyarcigányok, muzsikások -, nem éppen a klasszikus telepekre jellemző települési és lakásvizonyok mellett, de a korabeli normák alsó határán és szegregáltan /pl. Szolnok, Csurgó/. b/ A telepek felszámolását célzó jelenkori erőfeszítések gyakran ehhez hasonló települési képződményeket hoznak létre: települések belterületén a legértéktelenebb, műszakilag elavult utcák vagy körzetek kerülnek fokozatosan cigány kézre, válnak mindinkább homogén lakosságu gettókká /pl. Siklós, vagy Budapest több körzete/. c/ A cigánytelepek hatósági támogatásu felszámolása igen gyakran csak formális szinten valósul meg: a telepen lakóknak katonai célra épült barakktelepeken /pl. Szolnok/ vagy régi uradalmi cselédházakban /pl. Kaposvár/ adnak szükség-lakásokat - az új települési koncentráció ugyan nem éri el a társadalmilag érvényes normák szintjét, hivatalosan mégsem sorolják a "szociális követelményeknek meg nem felelő" kategóriába. d/ A telepek felszámolását célzó 1964. évi rendelet előírja a telepről kiköltöző cigány családok szórt telepítését; a gyakorlatban azonban - bár általában maguk a költözők is a szórt telepítést igényelték volna - a rendeletnek ezt a passzusát figyelmen kívül hagyták, leginkább az építkezések felvonulási

költségeinek megtakarítására hivatkozva. Akár un. "CS" /csökkenett színvonalu/ lakásokat, akár más, jobb típusútervek alapján építettek, akár a telepfelszámolás jegyében, akár "belvizes" vagy "árvizes akció" keretében történt az építkezés, az esetek többségében zárt egységben telepítették a cigányokat. A település szélén huzódó utcásor igénytelen egyenházai, az új Dankó Pista utcák ma már jellegzetes "szinfoltjai" falvainknak és kisvárosainknak. Előnyük a klasszikus telepekkel szemben, hogy műszaki színvonaluk - ha nem haladja is meg a társadalmi norma legalsó határát - kétségtelenül magasabb a telepénél. Óriási hátrányuk viszont, hogy éppen magasabb műszaki értékük miatt nem ítélték lebontásra, mint a telepek - ezek az új gettók tehát hosszú távra tartósítják a cigányság települési szegregációját. e/ Az Alföld tanyás vidékein megfigyelhető egyes tanyakörzetek slumosodása és egyben elcigányosodása. A mechanizmus lényege: a tanyai lakások részei az anyatelepülés lakáskontingensének, egyes körzeteket tekintve annak nem nélkülözhető, de legértékeltenebb részei; így egy nyomországon élő falusi-kisvárosi réteg /ismét csak leginkább csonka családok, minimális járadékból élők, morális egyensúlyukat veszítették/ a különbözőzeti összegért vállalja a lakáscserét és vele a minden tekintetben előnytelen helyzetet; amikor egy-egy ilyen körzet cigány lakóinak aránya túllép egy kritikus határon, a lakások piaci értéke ugrásszerűen tovább csökken, és végső lökést kap a nem cigányok pánikszerű elköltözése. f/ Hasonló mechanizmus útján történik a Dél-Dunántul, a Nyugat-Dunántul és az északi országrész aprófalvaiban is az elcigányosodás; a folyamat végpontján a homogén cigány falvak létrejötte áll.⁶

A települési szegregációból való kilépés az asszimilációnak egyrészt feltétlen velejárója - az asszimiláció útjára lépett család mindenáron kiszakítja magát a szegregációból -, másrészt feltétele az asszimilációnak - a társadalmi segítséggel a szegregációból kilépő családok esélyt nyernek az asszimilációra. Az összefüggés fordítva is fennáll: a szegregációból kilépni képtelen családok képtelenek az asszimilációra, azok a már kilépett családok pedig, amelyeket új lakóhelyükön utólér a szegregáció, disszimilálódnak.

Ha a klasszikus cigánytelepek lakosságát szolidan cigányságunk egészének 40 %-ára becsüljük, további legalább 30 %-ot kell ehhez hozzátennünk: a nem kimondottan telep-jellegű gettók lakosságát. A többé-kevésbé szegregált települési viszonyok között élő cigányok aránya így 70 % körül vagy inkább fölött van. Fontos tudnunk, hogy számukra a szegregáció nem maguk választotta élethelyzet, hanem elháríthatatlan kényszer. Annyit jelent ez, hogy cigányságunk legalább 70 %-a számára nem biztosítjuk a vágyott asszimiláció elemi alapfeltételeit. /De nem jelenti ez természetesen azt, hogy a további 30 % asszimilált lenne - ők csupán a talán legalapvetőbb alapfeltételekkel rendelkeznek már./

A 70 %-on belül a mintegy 40 %-nyi telepi népesség fékező ütemben ugyan, de csökken, és valamelyes csökkenés a továbbiakban is várható. A ma kb. 30 %-ot kitevő nem telepi, de gettó-lakó cigányság száma és aránya azonban inkább növekedni látszik. Egészében úgy tűnik, hogy a szegregációban élő cigányság aránya a 70-es évek végén 70 % körül stagnál, és nem kizárt, hogy a jövőben inkább emelkedni fog. Az összkép persze nem statikus, elmentéses irányu mozgások mobilizálják. Rendkívüli egyéni erőfeszítések eredményeként létezik egy asszimilációs vonulat /a feloldódó telepek népességének egy része nem szegregált települési viszonyok közé kerül stb./, a folyamat azonban reverzibilis: megfogható egy disszimilációs vonulat is.⁷ A mérleg egészében inkább negatív, és féltő, hogy napjainkban mindinkább negatív irányba billen. Más szóval: a cigánytelepek felszámolására irányuló állami erőfeszítések talán javítottak valamit a cigányság anyagiakban mérhető élethelyzetén, a hivatalos cigánypolitikának egyoldaluan a telepkérdésre való koncentrációja és formális modellje azonban azzal a következménnyel járt, hogy az erőfeszítések végső soron nem bizonyultak elégségesnek az asszimilációs feltételek megteremtéséhez. Annál is inkább, mert mindeközben társadalmunk spontán reflexei - mint látni fogjuk - egyre inkább az asszimilációs feltételek megteremtődése ellenében hatnak.

Munkaerőpiaci szegregáció

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a cigánykérdésben a munkaügyi vonatkozású problémák.

A középkorban a bevándorló cigányok a foglalkozási struktúra perifériáján kaptak helyet, a legmegvetettebb foglalkozások jutottak nekik - pl. hóhérok, dögeltakarítók voltak. Valószínű, hogy már a vándorlás idején szerepet kaptak a hagyományos fémműves foglalkozások is /ezeknek technológiája és műszókincse részben balkáni eredetű/, más foglalkozások később, már a Kárpát-medencében tradicionalizálódtak /pl. a sár- és vályogmunka, csak viszonylag későn a muzsikusi foglalkozás, a tollkereskedés stb./. A XIX. századra viszonylag rendezett kép alakult ki: a még feudális berendezkedésű társadalomban a cigányság integrált helyet kapott, a települési szegregációhoz hasonlóan rögzült a foglalkozási szegregáció is; e rendszerben a cigányság következetesen elkülönített hellyel rendelkezett, a legalsó hellyel - ez azonban mégiscsak hely volt, fix szerepkör a társadalmi munkamegosztásban és a patriarchális értékrendben. Komolyabb zavarok akkor álltak elő, amikor a kapitalista tömegtermelés elkezdte a tradicionális foglalkozások létjogosultságát: fokozatosan megszűnt a cigányok készítette kézműipari termékek /kovácsmunkák, rézkészítmények, kézi faragású faárúk stb./ kereslete. A két háború közötti időszakra a helyzet már súlyossá vált: a megnövekedett létszámú cigányságnak a tradicionális foglalkozások már nem jelentettek minimális szintű fix létalapot sem, általában legfeljebb mint kiegészítő jövedelemforrások őrződtek meg, s a cigányság döntő többsége falusi munkanélkülivé vagy félmunkanélkülivé vált, részévé a hárommillió koldusnak. Az új orientáció ebben az időben az alkalmi mezőgazdasági napszámmunka, amely a kedvezőtlen konkurrencia-viszonyok mellett a teljes létbizonytalanságot jelentette, s így szükségszerűen kiegészült koldulással, sőt egyes csoportoknál, egyes vidékeken foglalkozásszerű lopással is. A deklasszációs folyamat a 40-es években fejeződött be. Ekkor a korábbi fogyasztó rétegek eltűnése révén egyszerűen megszűnt a nagymultu muzsikusi foglalkozás piaca /más kérdés, hogy később, a 60-as évektől ez részben regenerálódott/, s a többi tradicionális foglalkozás maradványait is elsöpörte a történelem. Ezzel a cigányság hatalmas, keményen megszenvedett történelmi tőkéje semmisült meg. A fejlemények mély tudati defektussal is jártak, azért is, mert az új hivatalos értékrend-

ben a tradicionális foglalkozások legtöbbje /kereskedés, magánüzemű kézműipar, szórakoztatóipar/ negatív megítélés alá esett. Feldolgozhatatlan ellentmondásnak bizonyult, hogy a második világháború vége meghozta a cigányságnak az effektív életveszély, a kiirttatás fenyegetésének megszűnését és a deklarált emancipációt, de nem hozta meg a megélhetés lehetőségét, végképp lehetetlenné tette az integratív beilleszkedést a társadalomba, de továbbra sem tette lehetővé az asszimilációt.

1945-ben a hárommillió koldus sorát a földosztás volt hivatva megoldani - e nagyszabású társadalmi átalakulásból azonban a cigányság mint cigányság maradt ki: cigányok vagy nem is igényeltek földet, vagy igényeltek, de - ritka kivételektől eltekintve - nem kaptak. /Gyakori eset volt, hogy nem cigány agrárnincstelenek is tartózkodtak a földigényléstől, őket azonban a politikai agitáció hamar meggyőzte - a cigányok irányában ilyen agitáció nem folyt./ E történelmi mulasztás annál szembeszökőbb, mivel cigányságunk számottevő része /talán harmada/ ebben az időszakban mezőgazdasági alkalmi munkás, agrárnincstelen volt /és ilyenformán maradt is tovább/.

Az 50-es években történt a magyarországi cigányság sorsában először pozitív tartalmu változás, a munkanélküliség megszűnése révén. Bár a korábbiakban a munkanélküliek nyomorlétében és társadalom alatti kulturájában osztozó, kisebbségükben tradicionális foglalkozásokat űző cigányok mind biológiai, mind pszichikai kondíciójukat, mind tradícióikat és általános kultúrájukat tekintve igen kevéssé feleltek meg az előttük új világként megnyíló ipar és építőipar igényeinek, az extenzív iparosítás időszakában a tömegmunkaerő kereslete olyan erős szívhajtást gyakorolt, hogy ha nehezen és nem máról holnapra is, de kialakult az új orientáció, és a /legalább a férfiakra vonatkozóan/ megközelítően teljes foglalkoztatottság hamarosan érezte kedvező hatását. Elsőrendűen anyagiakban: a nullponton álló kvalifikációs szint csakis a segéd munkásként való elhelyezkedést tette lehetővé, de akkor ez is viszonylag jó bérszínvonalat jelentett, a korábbi semmihez képest minden esetre a megfogható valamit, a kenyértelenség megszűnését.

A 60-as évek közepére vagy végére a munkaképes koru cigány férfiak állami munkahelyeken való munkába állítása nagyjából befejeződött. Ma az aktív korosztálynak országosan közel 90 %-a munkavállaló - tekintettel a rokkantak és betegek magas arányára, ez nagyjából teljes foglalkoztatottságot jelent. További tartalékok mozgósítása csak a nők munkába állításával történhetne /a foglalkoztatottság szintje itt 40 % alatt van/, ennek azonban több nehezen áthágható akadályja van: a/ Távolról sem elegendő az óvodai-bölcsődei férőhelyek száma - enélkül viszont lehetetlen, hogy az általában többgyerekes nők munkát vállaljanak. b/ Amennyiben volna is óvoda és bölcsőde, a diszkrimináció akadályozza, hogy oda cigány gyerekek megfelelő arányban bejussanak /akkor is, ha rendeletek biztosítanak elsőbbséget a cigányoknak/, de c/ a tradíciók is gátolják, hogy cigány családok gyerekeiket óvodába-bölcsődébe járassák. d/ Nincsenek is megfelelő munkahelyek a cigány női munkaerő foglalkoztatásához. A cigányság döntő többsége falun él, ahol általában is súlyos probléma a női munkaerő elhelyezése, a kevés helyi vagy közeli munkahely nem elsősorban az okkal vagy ok nélkül értéktelennek tartott, de mindenképpen kezdő, gyakorlatlan cigány jelentkezőknek jut. A lehetséges munkahelyek ingázással járnak, ezt a plusz terhet nőktől megkövetelni aligha lehet. e/ Akadályozzák a munkába állást a tradíciók is, melyek szerint a cigány nő helye a háztartásban van. - Mindezek szerint a helyzet további gyors javulása aligha várható, és általánosságban leszögezhetjük, hogy a foglalkoztatottság további kiterjesztésétől előre lépést már nem remélhetünk - ez a helyzet immár a 60-as évek vége óta.

Azóta a kialakult új foglalkozási strukturának inkább a hátulütői váltak egyre feltűnőbbé, nevezetesen a következők:

1. A cigányság csaknem teljes tömege kvalifikálatlan munkaerőként jelentkezik a munkaerőpiacon. Ez több, súlyosan hátrányos következménnyel jár: alacsony bérszinttel; beszűkült választási lehetőséggel; eleve alacsony - a legalacsonyabb - társadalmi presztizsszel; a munkához való viszony egy speciális típusával: ebben a szektorban a legteljesebb a munkától való sze-

mélyes elidegenedettség, ezzel is összefüggésben súlyos a frusztráció stb.

2. Részben az alacsony kvalifikációs szint, részben az ipar telepítésének legalábbis az extenzív iparosítás időszakáig visszanyúló szervi hibái, földrajzi aránytalanságai folytán, részben pedig diszkriminációs okokból a cigány munkavállalók döntő többsége /mintegy 80-90 %!/ nem lakóhelyén kap munkát, hanem napi, vagy még gyakrabban heti ingázó. A cigány munkavállalóknak közel egyharmada Budapestre jár idegenből /ők teszik ki a Budapestre ingázó munkásoknak csaknem egynegyedét/, sokszor igen nagy távolságról is; a többi ingázó cigány munkás /60 %/ vidéki ipari centrumok "vendégmunkása". E helyzet - melynek lényege, hogy a munkás nem jut lakáshoz munkahelyén - alapvetően az 50-es évek iparpolitikájában gyökerezik, cigány vonatkozásban azonban azóta sem javult, inkább romlott, legalább relative: a 70-es években történt némi kiegyenlítődés a magyar ipar földrajzi eloszlásában, az ily módon "hazakerült" munkások azonban éppen nem a cigányok voltak. Az ingázás igen súlyos fizikai pluszterhelést jelent a cigány munkavállalóknak, ezen felül pedig meghatároz egy specifikus életmódot és kulturális szintet-karaktert.

3. A vendégmunkás-pozíció ezen tulmenően még egy súlyos következménnyel járt és jár. A 60-as évektől a magyar munkások gazdasági aktivitása számottevő mértékben az un. második gazdaság irányába terelődött, a jövedelmek tekintélyes része egyre inkább innen származott és származik. E tendenciából a cigányság ugyyszólván egészében kimaradt, főként azért, mert az ingázó munkásnak nincs lehetősége pluszmunkát vállalni - de azért is, mert általában nem rendelkezik az informális munkaerőpiacon a szükséges személyes összeköttetésekkel. Amennyiben sikerült is a cigány munkások egy kisebbségének helyet találni a második gazdaságban /pl. építőipar, kubikmunka stb./, helyzetük nem cigány társaikhoz képest itt is hátrányos: nagyobb munkaráfordítással, kisebb jövedelemért dolgoznak, igen gyakran a fekete munkapiac szervezőitől is kizsákmányolva. E körülmény anyagi kihatásai összecszerüen aligha mérhetők fel, de rendkívül jelentő-

sek; aligha tévedünk, ha az így adódó jövedelemkiesést az össz-jövedelem 30 %-ánál is magasabbra becsüljük.

4. A cigányság azon belül is, hogy a cigány munkások segéd munkások és ingázók, a munkaerőpiac periferiáján kap helyet. Az 50-es években már az induló helyzet is igen kedvezőtlen volt, a munkaerőpiaci marginalizálódás azonban azóta is folyamatos, a 70-es évek végére pedig olyan méreteket ölt, hogy - hasonlóan a települési helyzethez - a társadalmi munkamegosztás vonatkozásában is szegregációról kell beszélnünk. A folyamat végpontján kialakulnak azok a munkahelyek és munkakörök, amelyek zömben vagy kizárólag cigány munkaerővel töltődnek meg, míg a többi munkahely és munkakör egyre inkább bezárul a cigány munkavállalók előtt. A "cigány munkakörök" az ingázó segéd munkás kategórián belül a következők: építőipari segéd munka, köztisztasági munkák, földmunkák /kubik, mélyépítés, téglagyár/, bányamunka, mezőgazdasági szezonmunkák stb. - tehát olyan szerepek, amelyeket hasonló kvalifikációs szintű nem cigány munkavállalók nem vállalnak /és amelyeket módjuk van nem vállalni/: speciálisan nehéz fizikai munkák, egészségre súlyosan ártalmas munkák, a bérpolitika szeszélyei folytán feltűnően alulfizetett munkák, és valami egyéb okból hagyományosan megvetett munkák. Külön is említést érdemelnek a rendkívül hátrányos mezőgazdasági idénymunkák, amelyeket a nagyüzemek az adott termékszerkezet és technológia mellett nem képesek nélkülözni /illetőleg: mivel rendelkezésre áll az olcsó cigány munkaerő, semmi nem kényszeríti őket e munkák kiiktatására/, s ezért több-kevesebb tudatossággal gátolják regionális szinten a cigány munkaerő lekötődését, hogy e munkaerőtartalékot céljaikra biztosítsák - csakugy, ahogy ezt a századforduló és a század első felének mezőgazdasági nagyüzemei tették /akkor még a nem cigányokra szorítkozva/.

A probléma cigány vonatkozásai nem választhatók el egyes elmaradt földrajzi régiók általánosabb munkaerőpiaci problémáitól, de az antropológiai-etnikai diszkrimináció tényezője révén specifikusak és minden regionális keretű gondnál súlyosabbak, az oldódás tendenciájára pedig éppenséggel semmi jel nem vall, még annyira sem, mint a települési szegregáció esetében.

Anyagi hátrányok

A cigányság hátrányos helyzete egyrészt anyagiakban mérhető.

A magas biológiai termékenység, a társadalmi átlagtól eltérő családnagyság /1971-ben 4,5 fő, szemben az országos átlaggal: 3,2 fő/ eredményezi, hogy bár a munkaképes koru cigány férfiak közel az össztársadalmi átlagnak megfelelő arányban keresők, az egy keresőre jutó eltartottak száma a cigány családokban döntően magasabb az össztársadalmi átlagnál /2,2 - országos átlagban: 0,8/. A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt kedvezőtlen helyzet eredménye, hogy a döntő többségben kvalifikálatlan cigány dolgozók átlagos keresete jelentősen alacsonyabb a társadalmi átlagnál. A kvalifikációs szinten túl összetett okai vannak annak, hogy még azonos kategóriákon belül is alacsonyabb a cigány keresők jövedelme a kategória átlagánál /1971-ben cigány szakmunkás: 2090 Ft, nem cigány szakmunkás: 2700 Ft; cigány segédmunkás: 1600 Ft, nem cigány segédmunkás: 1827 Ft stb./. Mindezek folytán 1971-ben a magyarországi cigány háztartásokban az egy főre jutó jövedelem átlagosan 540 Ft volt, miközben a magyarországi háztartások átlagában ez az összeg már 1500 Ft körül mozgott /1972-ben 1586 Ft/.

Mindez azonban csak egyik oldala az anyagi hátrányoknak. További hátrányokra találunk, ha a nemzeti jövedelem ujraelosztásának rendszerét, azon belül is a nem-termelő beruházásokat és kivált a lakossági fogyasztásra fordított összegekből az ún. társadalmi alapokat, a közvetett, béren kívüli juttatásokat vesszük szemügyre, melyek jó részének deklarált rendeltetése a munkavégzéstől független különbségek kiegyenlítése. Ez a közvetett ujraelosztásra kerülő tétel összességében a közvetlen, bérszerű juttatásoknak mintegy a felére tehető, a belőle való részesedés viszont igen differenciált - döntő kérdés, hogy egy társadalmi réteg, csoport milyen mértékben, arányban részesül belőle. Tekintsük át ilyen szempontból is a cigányság helyzetét.

- Állami /tanácsi/ bérlakásban - ez a lakáshasználat Magyarországon messze legelőnyösebb formája - a cigányságnak csu-

pán 11,6 %-a lakik /1971/, sokkal kisebb hányada, mint a nem cigány családoknak; részben azért, mert a cigányok háromnegyede falun lakik /falun pedig elenyésző mennyiségben vannak állami lakások/. Ez a körülmény azonban csupán a hátrányos helyzet létrejöttét magyarázza, hiszen a fogalmazás megfordítható: a cigányság háromnegyede épp azért lakik falun, mert - bár általában a városi munkaerőpiacon érdekelt - nem juthat városban bérlakáshoz; a lakáshoz jutásban a cigány családok hátránya a leghatározottabb diszkrimináció útján valósul meg.

- A cigányok, mivel tulnyomórészt telepeken, falun /és csak igen kis százalékban városi bérlakásban/ laknak, a társadalmi átlagnál hasonlíthatatlanul kisebb arányban részesülnek az infrastrukturális beruházásokból. Lakásaikban nincs villany /43,9 %/, vízvezeték és csatornázás /91,9 %/, a ház előtt nincs járda, szilárd burkolatu közut, de mivel járművekkel nem rendelkeznek /motorkerékpár, személygépkocsi csak a családok 2, illetve 0,6 %-ában van/, nem használják az országutakat, autóparkolókat sem, stb. stb. /1971. évi adatok/.

- Tekintve a cigány háztartások igen alacsony vásárlóerejét, az átlagosnál kevesebbet vásárolnak a szubvencionált áruk-ból és szolgáltatásokból. /E tekintetben kivétel a szubvencionált tömegközlekedés, amelyet - főként az ingázó életmóddal összefüggésben - az átlag fölött vesznek igénybe/.

- Bár a cigányság biológiai kondíciója mélyen a társadalmi átlag alatt van, a társadalmi átlag alatti arányban veszi csak igénybe az egészségügyi ellátás juttatásait.

- Az oktatás jelenlegi viszonyai mellett a cigányság csak aránytalanul kis töredékét élvezi annak a társadalmi ráfordításnak, amelyet az oktatási tárca "oszt ujra". Átlag alatti a kollégiumokban elhelyezett cigány tanulók száma is /nem számítva az állami gondozottakat/.

- Némileg hasonló a helyzet a közművelődés területén is; kivétel a szubvencionált mozi /a cigányságnál a mozilátogatás a lakossági átlag fölött van/ és a tévé-fogyasztás /ez valószínűleg nagyjából átlagos/, de éppen az anyagilag is igényesebb közművelődési fogyasztás a lakossági átlag alatt van.

Nem jobb a helyzet a szűkebb értelemben vett szociális ellátottság terén sem:

- Nyugdíjellátásban aránytalanul kevés cigány részesül
- egyrészt egyszerűen azért, mert az inaktív életkorú cigányok aránya fele akkora sincs, mint az összlakosság korosztályi megoszlásában, másrészt mert az inaktív életkort elérték is csak kevés esetben rendelkeznek a nyugdíjellátás bürokratikus feltételeivel /pl. mezőgazdasági idénymunkás volt, nem volt munkaviszonya, vagy volt munkaviszonya, de nem képes azt igazolni/. Amennyiben cigányok mégis rendelkeznek nyugdíjellátással, az összegében messze a társadalmi átlag alatt marad. E negativumot nem egyenliti ki az sem, hogy cigányok körében az átlagosnál sokkal magasabb a rokkantnyugdíjasok aránya; e rokkantnyugdíjak átlagos összege ugyancsak a társadalmi átlag alatt van.

- Hátrányos helyzetben van a cigányság a családi pótlékot tekintve is, még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk a munkaviszonnyal nem rendelkező eltartók eseteit. A jelenlegi rendszerben ugyanis e juttatás nem arányosan progresszív, hanem a háromgyerekes családot részesíti előnyben - a cigány gyerekeknek viszont csak kevesebb mint egyhatoda nevelkedik olyan családban, ahol három kiskorú gyermek van /további nem egészen egyhatoduk egy-kétgyerekes családban, és több mint kétharmaduk 4-9 gyerekes családokban nő fel/. Ilyenformán ma Magyarországon az egy cigány gyerekre jutó családi pótlék összege alacsonyabb, mint az egy nem cigány gyerekre jutó összeg.

- Az óvodában és bölcsődében nevelt cigány gyerekek aránya igen alacsony /1979-ben óvoda: kb. 25 %, lakossági átlag: 84 %/, hasonlóan a szociális otthonokban elhelyezett idős és rokkant cigányok aránya.

- Mindazokban az üdültetési és gyermeküdültetési akciókban, amelyek a szakszervezetek és más társadalmi szervek, valamint üzemek szervezésében működnek, cigányok ugyyszólván egyáltalán nem kapnak helyet.

- Egyedül a helyi tanácsok kezelésében lévő közvetlen szociális pénzsegélyekből részesedik a cigányság magasan a társadalmi átlag fölött, ezek azonban összességükben annyira jelen-

téktelen keretet jelentenek, hogy inkább csak propagandisztikus jelentőségük van.

A társadalmi alapok képzésének, a közvetett juttatásoknak deklarált célja a szociálökonomiai különbségek nivellálása - illetve enyhítése. Ilyen értelemben azonban a jelenlegi rendszer a cigányok vonatkozásában is diszfunkcionális: éppenséggel a szociálökonomiai hátrányok elmélyítése irányában hat.⁸ Az állami szektorban munkát vállaló cigányok az általuk termelt nemzeti jövedelemnek e célra elvont részét a közvetett juttatások csatornáin át más társadalmi rétegekhez, csoportokhoz vagy a társadalmi átlaghoz képest csak egészen jelentéktelen arányban kapják vissza. A kedvezményezett támogatásra történeti és egyéb okokból leginkább rászorult cigányságnak legalábbis erről a részeről tehát elmondható, hogy inkább teherviselője, mint haszonélvezője a társadalmi juttatásoknak, a jelenlegi szociálpolitikának.

Oktatás és művelődés

Súlyos helyzetet regisztrálhatunk az oktatásügy és a művelődés területén is. 1971-ben a magyarországi felnőtt cigányoknak csaknem 40 %-a volt analfabéta, 8 osztály általános iskolai végzettsége csupán 10,6 %-nak, középiskolai végzettsége 0,5 %-nak, egyetemi-főiskolai végzettsége 0,1 %-nak volt. Az analfabéták és a 8 osztály előtt megrekedtek korántsem csak az idősebb korosztályokban voltak találhatók, hanem igen nagy arányban azok között is, akik már 1945 után léptek iskolás korba. 1971 óta a helyzet formálisan némi javulást mutat. A 60-as évek második felében történt szigorítások óta a beiskolázás megközelíti a 100 %-ot, 1978-ra a megfelelő korosztálynak már 28 %-a eljutott a nyolcadik osztály elvégzéséig. A lakosság átlagos iskolázottsági szintje azonban sokkal gyorsabban növekszik, így az abszolút számok emelkedése mellett a relatív lemaradás fokozódik. A törvény előírta 8 általános iskolai osztály elvégzése /ez lenne a társadalmi normák szerinti minimum, és egyben minden továbbjutás előfeltétele/ a cigányság egésze számára még igen távoli vágyálom, mivel:

- az iskolázottság alacsony szintje öröklődő természetű jelenség /analfabéta és félanalfabéta szülők gyerekei az iskolában behozhatatlan hátrányban vannak/,

- a gyerekek iskolába küldését gátolja az elemi szegénység /nincs lábbeli, ruha, tanszer stb./,

- a sokgyerekes családok gyakran nem nélkülözhetik a feldúsult, de még iskoláskorú gyerek keresetét vagy otthoni munkáját,

- a szegénység kulturájában jellemző korai házasság is gyakran csönkíti az iskolai tanulmányokra jutó időt, már az általános iskola vonatkozásában is,

- a tulkoros gyerekek /1978-ban 51 %!/ gyakran felmentést kérnek és általában kapnak is,

- a gyerekek anyanyelve jelentős hányadnál nem magyar, s ezt az oktatás nem veszi figyelembe /anyanyelvi oktatás sem a cigány, sem a román anyanyelvűek esetében gyakorlatilag nincsen/ stb.

Mindezek az adatok csak a mennyiségi vonatkozásokról szólnak - ezekhez járulnak az oktatás minőségének jellemzői is. Növekszik a csökkent értékű, gyógypedagógiai és korrekciós osztályokba utalt - és sokszor reális ok nélkül oda utalt - cigány gyerekek aránya /a gyógypedagógiai osztály sok helyütt szinte azonos a cigány osztállyal/, s ahol a cigány gyerekek pedagógiai megfontolások alapján elkülönített osztályokban, iskolákban tanulnak, ez az elkülönítés is gyakran csak diszkrét leple a csökkentett tartalmú oktatásnak /képesítés nélküli, vagy büntetésből a cigány osztályba helyezett pedagógusok tanítanak összevont osztályokban stb./.

A cigányok élményvilágában a frusztráció már az iskolával kezdődik: az esélytelen versengés vagy konfrontáció a nem cigány tanulókkal, az előítéletekkel való első találkozások taszító környezetté teszik számukra az iskolát, még nehezebbé az otthoni kulturától, szokásoktól, mindennapi életüktől idegen magatartási követelmények és ismeretanyag elsajátítását - ez is oka a nagyarányú lemorzsolódásnak.

Az alacsony iskolázottsági szint következménye is az általános elesettségnek és társadalmi marginalizálódásnak, de egy-szersmind oka is - a kör itt is zárt.

Hasonlóan lehangoló a kép a közművelődés terén is. A tradicionális folklór-kulturának már csak egyes oláh cigány csoportoknál van jelentősége, a bomlási folyamat ha lassu is, de itt is megfogható. Az igen alacsony iskolázottsági szint, amelyhez egyes csoportoknál még nyelvi nehézségek is járulnak, és a szegénység életmódbeli meghatározói nem teszik lehetővé, hogy a felbomló folklór-kultúra helyére értékes közkultúra kerüljön - a vákuumba a tömegkommunikáció és az utca közvetítette legsilányabb konzumkultúra törmelék-elemei lépnek. Ennyiben részben a szegénység és a falusi népesség sorsában osztozik a cigányság, helyzete azonban e körön belül is speciálisan súlyos. A kulturális fogyasztásban nemegyszer a diszkrimináció is akadályozza /pl. falun gyakori, hogy a művelődési házban gyakorlatilag nem kap helyet/, de legalább ennyire az a körülmény is, hogy az intézményesen "ráosztott" "kultúra" a cigányság kulturális hagyományait és reális, aktuális igényeit tekintve idegen.

Egészségügy

A cigányság súlyos helyzete leírható az egészségügy, a biológiai kondíció oldaláról is.

Itt egyrészt ismét a telep életviszonyoknak van meghatározó szerepük, amelyek - különösen a slum-telepeken - nem teszik lehetővé az elemi szintű higiéné kialakulását. Az alacsony higiéné öröklődő jelenség, hosszú távon megmarad és csak lassan javul olyan csoportoknál is, amelyek már megszabadultak a telep életviszonyoktól /azaz: a "szegénység" mint kultúra funkcionál, időben és térben tulterjed az anyagiakban mérhető szegénység körén/. Az összképen keveset változtat az asszimilációs törekvések útján elindult családok tipikus attitűdje, akik a kispolgári modellt követve monomániásan tisztálkodnak és takarítanak, olyannyira, hogy már diszfunkcionális tisztaságban élnek - e kompenzációs eredetű modell megvalósításához elsősorban lehetőségek kellenek, azok pedig csak egy kisebbség számára adódnak.

A telepi életmód a higiéné-kérdésen túl egyéb ártalomforrásokat is jelent, pl. a nem megfelelő, nedves, fűthetetlen lakások révén, az egészségtelen ivóvíz révén stb. A telep-kérdésen túl a "szegény"-életmód elégtelen táplálkozást jelent, elégtelen ruházódást stb.

A másik meghatározó a munkaerőpiaci helyzet. A nehéz fizikai munkákat és az egészségre ártalmas munkákat a cigány munkavállalók úgy végzik, hogy ezekhez nincsenek történelmi tradícióik, igen kevéssé tudnak tehát energiákkal és egészségükkel gazdálkodni, de ráadásul a szükséges biológiai alapkondícióval sem rendelkeznek /gyengék, már eleve betegesek, gyakran gyermekkori károsodásokkal indulnak/. Az egészségre ártalmas munkák a "nem jó" munkás egészségére is ártalmasak; igen gyakori eset azonban, hogy a cigány munkás messze az átlag fölötti teljesítménnyel próbálja kompenzálni anyagi és önérzeti hátrányait, vagy a ránehezedő morális nyomásra reagál irreális teljesítménytulhajtással - s ez ismét csak fizikai károsodáshoz vezet. A rokantak aránya a cigányok körében sokkal magasabb az összlakossági átlagnál, az öregek /60 év felettiék/ aránya pedig fele akkora sincs, mint az összlakosság korosztályi megoszlásában.

Harmadik meghatározó az egészségügyi ellátottság hiányos volta. Magyarországon az egészségügyi ellátás elvben hiánytalanul demokratikus: minden állampolgárra kiterjedő és ingyenes. Valójában azonban rendkívül differenciált. A magasabban álló rétegek anyagi eszközökkel vagy társadalmi presztízszük révén az általánosnál jobb színvonalu egészségügyi ellátást tudnak maguknak biztosítani, miközben társadalmunk alsó rétegei csak a valóban ingyenes - sokat és joggal kifogásolt minőségű - ellátáshoz jutnak. A cigányság nagy része még alacsonyabb réteget jelent, vagy más fogalmazással: e rétegzett rendszeren is kívül áll, amennyiben nem vagy csak igen hiányosan képes hozzájutni e kérdéses értékű alapellátáshoz is. Nem képes hozzájutni egyrészt konkrét akadályok miatt: az orvos messze van, a mentő nem tudja megközelíteni a cigánytelepet, ahol általában nincs segélykérő telefon, a cigány család nem képes megvenni az olcsó gyógyszert sem, nem nélkülözheti a táppénzes napok kieső keresetét stb. Másrészt nem képes hozzájutni a cigány szegénység kul-

turájával összefüggő okokból sem: ahol ilyen kevésbé van mód az egészségügyi szolgáltatások igénybevételéhez, ott nem alakulhattak ki e szolgáltatások igénybevételének szokásai sem, vagy csak igen kezdetleges stádiumban vannak e kialakuló szokások.

Egyáltalán: ezen a szinten nem alakulhattak ki az egészséggel, a testtel való törődés szemléleti elemei. Igen jellemző, hogy pl. a sportolásnak a cigány életmód típusokban semmiféle helye, szerepe nincsen. A balatonberényi cigánytelep lakói nem szoktak vizisízni, vitorlázni, evezni, korcsolyázni, a gyerekek úgy nőnek fel a Balaton partjától két kilométerre, hogy soha nem strandoltak.

A felsorolt meghatározók végeredménye, hogy cigányságunk döntő tömegének biológiai állapota kiáltóan rossz, messze az európai normák alatt áll. Az átlagos életkor mért értékei alacsonyabbak, mint egy XIX. sz. közepi magyar parasztfaluban voltak, egyrészt a magas gyerekszám révén, másrészt a nagyon kedvezőtlen halálozási viszonyok okából. Külön is mérhető a rendkívül magas csecsemőhalandóság.

Ami a cigányságra jellemző magas termékenységet illeti /1970-ben ez több mint kétszerese volt az országos értéknek, 32 ezrelék, azóta egyes földrajzi régiókban némileg csökkent/, e jelenség, mint mindenütt a világon, cigányságunknál is az alacsony életernívóval áll szoros kapcsolatban. Következménye, velejárója a szegénység kulturájának, de ugyanakkor oka is a szegénységnek: teljes foglalkoztatottság esetén is alacsony szinten tartja az egy főre jutó fogyasztást. Az önmagába visszatérő körből csakis az életszínvonal radikális emelése, a társadalmi átlaghoz való közelítése útján remélhető kilépés. Minden olyan elképzelés, amely szerint akár a termékenység kérdésében, akár általában az egészségügy terén a felvilágosítás fokozásával, egészségügyi propagandával kell és lehet áttörést elérni, merő utópia. Az ismeretterjesztés szerepe másodlagos: helye van ott, ahol a viszonyok a primer meghatározók szintjén már előbbre léptek és csak az ismeretek, a tudás hiányzik - más esetekben a tudás nem fogja helyettesíteni a lehetőségeket.

Tipológia

A magyarországi cigány népességet az eddigiekben mint homogén egységet tárgyaltuk, annak megfelelően, hogy egy alapvető közös tényező sorsközösséget teremt soraiban: a társadalmi környezet minősítése /ha nem is pontosan azonos hatásokat vált ki minden érintettben, de/ egyaránt bélyegez meg minden cigánynak tartott embert. A cigányságot ilyen fiktív egységként kezelve egy statisztikai átlagot vizsgálhatunk, azt szemlélhetjük, hogy a cigány lét milyen általános eltéréseket jelez a lakossági átlagtól. Az így nyert kép fontos és leleplező értékű információt tartalmaz - ugyanakkor azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a cigányság fiktív egésze rendkívül differenciált, a gyűjtőfogalom igen eltérő életmód- és attitűdtypusokat fog egybe. Éppen a nagyfokú differenciáltság miatt aligha lehetséges az eltérő típusokat egyértelmű tipológiába foglalni. A századfordulóra vonatkozóan, amikor a nyelvi és csoportegységek még egybeestek a tradicionális foglalkozások kategóriáival, és a települési viszonyok is még csak igen kevésbé differenciálódtak, könnyű tipológiát alkotni, ma azonban a meghatározó szempontok keresztezik egymást és rendkívül bonyolulttá teszik az áttekintést. Mégis szükségesnek látszik egy hevenyészett tipológia felvázolása:

1. Tömeges /talán a legtömegesebb/ életmódtypus azoké a teleplakóké, akiknek családjában a keresők ingázó munkások /csaknem kizárólag segédmunkások/, naponta, vagy hetente, többbhetente utaznak munkahelyükre, az utóbbi esetekben munkásszállásokon élnek. E csoport nagyobb részt magyarcigány, kisebb részben oláh-cigány és román-cigány eredetű, az ebből eredő kulturális különbségek /főként az utazó munkavállalókat, kevésbé az otthonmaradó családokat tekintve/ elmosódóban van.

2. Kevésbé különbözik az előzőtől a falulakó ingázó munkások ugyancsak tömeges életforma-tipusa. A fő különbségek abból adódnak, hogy az otthonmaradó családok életmódja gyakran /ha nem is általánosan/ bizonyos ingadozást mutat az általános magyarországi falusi életmódhoz /előfordul a háztáji termelés minimuma, a lakáskultúra némileg magasabb szintje, a viselkedé-

si normák átalakulásának tendenciája stb./ . E csoport belső differenciáltsága abból is adódik, hogy a falusi települési szituáción belül milyen foku és jellegű a szegregáltság /"CS"-telep, homogén cigány-gettó, elcigányosodó utca vagy szórt elepülés/.

3. Az előbbi csoport specifikus altipusa nem tömeges: a falusi új asszimilánsok. Viszonylagosan felemelkedett, a belterületre költözött, csaknem mindig szórtan települt családok, amelyekben gyakran több kereső is van - gyakran szakmunkások -, a gyerekek száma alacsony, és egyebekben is követik az aktuális falusi-kispolgári életmódnormákat és stílust, anyagi szintjük a lakossági normákat közelíti. Rokonaiktól, alacsonyabb nivón megrekedt egykori sorstársaiktól általában szándékosan elszakadnak. Ők azok, akikkel a sajtóban és a tévében gyakran találkozunk: a "mintacigányok".

4. Csak a teljesség kedvéért említem a lakóhelyükön ipari munkához jutó falusi cigányok atipikus típusát - e formának csak helyi jelentősége van /pl. cigány fémipari ktsz-ek munkásai/. Falulakók vagy teleplakók, esetleg "új asszimilánsok", életmódjuk féluton áll az ingázó cigány munkások és a nem cigány falusi munkások életmódja között.

5. Ugyancsak ritka, kivételszerű, helyi jelenség a régi asszimilánsok egy falusi típusa: főleg oláh-cigány eredetű családok, amelyek a két világháború között vagy még régebben /általában lókereskedői jövedelem felhalmozásával/ földet és falusi házat tudtak vásárolni és stabilizálni tudtak egy a parasztihoz közel álló életformát. Mai megélhetésük általában a tsz-hez kötődik. Tradicionális kulturájukat elvesztették.

6. Számottevő tömeget képviselő típus a helyben mezőgazdasági idénymunkát vagy más alkalmi munkát vállaló teleplakó vagy ritkábban falusi cigányság. Életnivójuk általában nyomorszerű, az ingázókénál is alacsonyabb, létviszonyaik rendezetlenség és labilisak. Többségükben magyarcigány eredetűek;

7. amennyiben oláh-cigányok vagy románcigányok, gyakran megőriztek valamennyi kötődést az egykor megélhetést nyújtó tradicionális foglalkozásokhoz, és - főként az előbbiektől - sokat

megőriztek a tradicionális folklór-kulturából, amely mint társadalmi szervezőerő és mint az életmód meghatározója sem elhanyagolható.

8. Az előző tipustól csak árnyalatnyit különböznek azok az oláhcigányok, akiknek létalapját a felelevenedett házaló-kereskedő foglalkozások jelentik /ócskások, textil-hiánycikkekkel kereskedők, csempészek, állami alkalmazásban álló lőfelvásárlók stb./. Anyagi szintjük gyakran nem is alacsony, kulturájuk valamennyi típus közül a leginkább tradicionális-folklorisztikus, még akkor is, ha - mint újabban gyakran - városlakók.

9. Az előző háromhoz közelálló, nem is pontosan elválasztható típus a falusi slum-telepek lakói. Magyarcigányok vagy oláhcigányok - a kulturális különbségek e mélyponton jelenlétüket veszítik.

10. Stilárisan más, szociológiai tartalmában rokon a városi - elsősorban budapesti - slum-körzetek és városszéli slum-telepek cigány népessége. Közkeletű kifejezéssel: "lumpenek" /az értéktételeket tartalmazó és az oksági összefüggések elfedésére alkalmas terminust helyesebb kerülnünk/. Ők a folyamat végpontja, a játszma abszolút vesztesei. E két típus /9. és 10./ számszerű aránya és a probléma súlya növekvő. Részint az objektív helyzetből adódóan, részint fizikai vagy morális rokkantság miatt e slum-lakók gyakran munkanélküliek. Ez az az élettér, amely tömegesen termeli a deviáns magatartásformákat: az alkoholizálást /főleg városokban/, a prostitúciót, leginkább ide kapcsolódik az országos statisztika szerint emelkedő arányú "cigány bűnözés"⁹, a gyerekek súlyosan veszélyeztetett helyzetben nőnek fel. - Meg kell jegyezni, hogy a slum-jelenség korántsem korlátozódik a cigányságra, a slum-cigányság főleg a városokban kiegészül és szorosan összefonódik egy tömeges nem cigány slum-népességgel - éppen ez az az élettér, ahol a cigány és nem cigány népesség a legintenzívebben érintkezik, egészen a vegyes házasságokig, ill. élettársi viszonyokig.

11. Nem tömeges csoport a félmobil életmódu, vidéki vásári szórakoztatók és vásári kereskedők. A Dunántúlon többnyire vendcigányok, máshol vegyes eredetűek.

12. Ugyancsak csekély - bár növekvő - arányu csoport a városi utcai kiskereskedők: virágárusok, szezonális cikkek árusai. Általában gettólakók, némileg kapcsolódnak is a városi slum-réteghez, általában mégsem "szegények" a szó anyagi értelmében, de osztoznak a szegénység kulturájában.

13. A 60-as évektől jelentős mértékben regenerálódott az egykor virágzó muzsikus foglalkozás, s ezzel egy nem különösebben népes városi magyarcigány csoport előtt komoly konjunktúralis lehetőségek nyíltak meg. E muzsikusok életformája nehezen határozható meg: az anyagi szint skálája a társadalmi átlag alsó küszöbétől a jólétig terjed, a stílus és az attitűd parvenü elemek és a szegénység kulturájából örökölt elemek keveréke.

14. A cigány eredetű értelmiségiek és alkalmazottak igen szűk csoportot jelentenek /1971-ben cigányságunk egészének csak 1,3 %-a - ez sokkalta alacsonyabb arány, mint pl. az amerikai négeres esetében!/. Életmódjuk nagyjából hasonló a réteg szerint megfelelő nem cigányokéhoz, némileg alacsonyabb anyagi szinten. Attitűdben két jól elkülönülő típusra oszlanak: a népesebb csoport igyekszik származása nyomait is eltüntetve asszimilálódni,

15. egy kisebbség viszont demonstrative vállalja a cigány sorsközösséget és egy mozgalmi mag szerepét.

✖

A cigánykérdés számos vonatkozásban része a tágabb magyarországi szegénykérdésnek - a társadalmunk egytizedét kitevő szegénység hasonló módon károsul az anyagi javak redisztribúciójában. De a cigánykérdés nem pusztán szegénykérdés: a cigányság esetében a szélesebb szegénység sorsában való osztozáshoz pluszként járul egy súlyosan terhelő tényező, az antropológiai-etnikai alapon történő diszkrimináció. A két elem alig elválasztható: a cigányság szegénysége éppen attól súlyosabb és körülhatároltabb az "átlagos" szegényénél, hogy már e szegénység létrejöttében és konzerválásában is szerepet kap a diszkrimináció /pl. lakáelosztás, foglalkozási marginalizáció, a foglalkozási kategóriákon belüli alacsonyabb bérszint stb./. A diszkriminációnak vannak azonban olyan következményei is, ame-

lyek nem közvetlenül gazdasági-anyagi kihatásuak. Rövid fogalmazásban: azok a tudati formációk, amelyek a cigányokat mint cigányokat minősítő társadalmi tudat kényszerű letükrözéséből adódnak. Az identitás zavarai: "egy az emberi lét lehetőségeiből kirekesztett és megvetett embercsoporthoz tartozom, sorsom sem e közösség vállalásával, sem elutasításának kísérlete árán nem oldható meg - ki vagyok hát, és ki akarjak lenni?"

A diszkriminatív konfrontációban meghatározó tényező a többségi társadalom tudati arculata és ennek megfelelő viselkedése - a kisebbség tudata és viselkedése annak függvénye, egy-egy szerű letükrözése, és ezen a kisebbség önszántából nem képes változtatni. Ha a többségi társadalom tudatában és cselekvő reagálásában a cigány "mássága", fizikai lényének és kulturájának idegen specifikumai, másrészt pedig a szegénység kulturájának jegyei és az üldözöttség sebei az elutasítást, megvetést és kirekesztést hívják elő, létrejön az a circulus vitiosus, amelyből a szenvedő fél kitörni képtelen. "Más vagy, mint én, ezért megvetlek és elutasítalak, hogy ne próbálhass olyan lenni, mint én" - a rendszer zárt és stabil.

A cigányság az 1940-es évekig egyértelműen nyomorba taposott és megvetett embercsoport volt. Amíg azonban - nagyjából a századfordulóig vagy századunk elejéig - integrált módon helyet kaphatott a magyar társadalomban, és nyomora egy tömeges nyomort fenntartó társadalomban, megvetettsége egy kinyilvánítottan hierarchikus értékrendben valósult meg, s ráadásul az éles szembenállást patriarchális gesztusok is tompították, ez a léthelyzet nem tűnt eleve élehetetlennek és ideologikusan magyarázhatatlannak, emészthetetlennek. Érintkezés leginkább a társadalmi struktúra két pontján adódott: a muzsikások főként az uri réteget szolgálták ki, amely szokásszerűen megalázta és patriarchális pózban alamizsnázta a cigányt. A cigány félben ez a helyzet a szervilizmus attitűdjeit alakította ki. Nem sokban különbözött ettől a parasztsággal szembeni frontvonal: a paraszt a maga kitaszítottságának torzképét látta a cigányban, elégtételül szolgált, hogy van, aki még nála is alacsonyabban áll - ennek megfelelően épp a társadalmi és kulturális távolság arányában /archaikusabb vidékeken kevésbé, mint polgárparasztok

esetében, nem cigány szegényparasztok részéről általában kevésbé, mint a gazdaparasszság esetében/ használták kapcarongynak a cigányt, miközben uraikat is utánozva jótékonykodtak a lenézetekkel; paraszti humanizmus és presztizsszimbolikát is kifejező parasztgőg keveredett bonyolultan ebben a magatartásban, amely a szenvedő fél részéről nemigen válthatott ki mást, mint megalázkodó respektussal vegyített rejtett gyűlöletet. A cigányok kihasználták az adott társadalmi munkamegosztásból egyre gyéribben adódó gazdasági lehetőségeket, és alkalomszerűen meglop-ták a kizsákmányolójuknak tartott parasztokat - élesebb konfrontációra azonban nem került sor, mivel a paraszt és cigány érdekviszonyai elválasztottak voltak.

A két világháború között a viszonylagos egyensúlyhelyzet érzékelhetően romlott. A történelmi előzményeket tekintve mégis váratlanul érintette a cigányságot a háború alatt az a gátszakadás, amely egyszerre a népiirtás poklába vezetett. Bibó István elemzése¹⁰ témánkra vonatkoztatva is érvényes: azok a drasztikus fejlemények, amelyek a cigányokat "faji" karakterük alapján helyezték törvényen kívül, és amelyek több tízezer magyarországi cigány fizikai megsemmisítéséhez vezettek /nagyobb arányú mészárlásra a katonai összeomlás helyzetében már nem jutott idő/, csak részben írhatók egy kényszerűen importált ideológia és politikai modell számlájára, legalább ugyanilyen mértékben társadalmunk belső defektusának termékei is voltak, a felelősség áthárítására, morális feloldozásra nincs mód. A társadalmi felelősség kérdése azonban a cigányok irtásának ténye kapcsán utóbb fel sem merült, voltaképpen a történetek alapszintű felmérése sem történt meg. Nem ismerjük a nácizmus hazai cigány áldozatainak hozzávetőleges számát sem, emléküket egyetlen emlékoszlop vagy tábla sem őrzi /a 70-es évek közepén Székesfehérvárott egy cigány-emlékmű terve olyan kinos feszültségeket keltett, hogy a megvalósítás végül elmaradt/. Hogy az üldözések idején voltak nem cigányok /főleg parasztok/, akik az üldözötteket bujtatni, menteni igyekeztek, azt szórványos visszaemlékezések jelzik, de általában is valószínűsíthető - bár e próbálkozások alighanem azt az elégtelen szintet sem ütötték meg, ami a zsidók esetében regisztrálható, és semmiképpen nem voltak

elegendők ahhoz, hogy a cigányságban egy humánus, az üldözöttekkel szolidáris vagy legalább rokonszenvező magyar társadalom emléke alakulhatott volna ki. Azok a cigányok, akiket a katonai összeomlás a gyűjtőtáborokban ért, hazaszivároghatva szegényes otthonaikat általában kifosztva találták - a helybeli nem cigány szegények és parasztok fosztogatták végig a kiürült telepeket -, de a túlélők nem ítélték olyannak az erőviszonyokat, hogy kérni vagy követelni mertek volna: "életben maradtunk, akik maradtunk, legyen ez elég" - és azóta sem történt sokkal több. Az a pénzügyi jóvátétel, amelyet az új német állam a nácizmus áldozataiért a hozzátartozóknak megajánlott, természetesen nem volt méltó ellenértéke a kioldott emberéleteknek, a cigányság esetében azonban fokozott jelentősége lett volna, minimális anyagi alapot nyújthatott volna a háború utáni induláshoz - igen jellemző azonban, hogy a cigány áldozatokért járó összegek azóta sem jutottak el a címzettekhez: egyszerűen nem volt, aki közülük vagy képviselőjükben az igényt bejelentse és az igényjogosultságot bizonyítsa.

Társadalmi bocsánatkérés helyett hallgatólagos rehabilitáció, és az alkotmányban deklarált emancipáció - ennyi volt cigányságunk induló tőkéje 1945-ben. Anyagiakban, gazdasági lehetőségekben és morális tőkében semmi. Az új, demokratikus világból az első kószoló, hogy kifelejtődtek a földreformból. Soruk egy meghatározó sulyu negatív élménnyel terhelve ott folytatódott, ahol 1944-ben megállt az óra. Éppen mikor másoké, a többségé előreszaladni látszott. A diszkrimináltság és a nem cigány társadalommal való szembenállás tudata ezzel minden bizonyítással csak fokozódott bennük.

Pozitív kell viszont megítélnünk a cigányság szempontjából az 50-es évek fejleményeit: a munkanélküliség megszűnését, a foglalkoztatottság kérdésének komoly előrelépését, ami a tudat szintjén a progresszió élményét hozta - "megnyitak a kapuk, most felemelkedünk, éppen olyanok leszünk, mint a magyar ember!" Részletkérdés, hogy ugyanebben a periódusban cigányságunk kulturálisan legszínvonalasabb csoportja, a városi muzsikós cigányság nem felfelé, hanem határozottan lefelé mozgott: anyagiakban és társadalmi presztízsből egyaránt deklasszálló-

dott. Lényegesebb az az ellentmondás, hogy a cigányságnak /és némileg még a nem cigány agrárproletariátusnak/ mintegy "külön" progressziója volt, amely nem társult általános progresszió-tudattal, sőt más osztályokban-rétegekben negatív asszociációkkal társult. Így egyszerre tapasztalhatta a cigányság, hogy bizonyos lehetőségeket nyitott számára az állam, ugyanakkor azonban a tényleges, mindennapi társadalmi gyakorlatban nem juthat presztizshez és asszimilációhoz. Azaz: a társadalompolitika mint olyan "államosítása" azt eredményezte, hogy a cigányság szemléletében kettészakadt a magyar állam és a magyar társadalom; az előbbi az ajándékozó, a jótevő szerepében tűnt fel, az utóbbi pedig mint a pozitív állami szándékokat szabotáló, a diszkrimináló törekvésekből nem engedő gonosz. Másrésről a cigányság előrelépése a társadalom történelmi osztályainak-rétegeinek hátraszorításával párhuzamosan valósult meg - a cigányság szemében úgy tűnhetett: mintegy annak árán. Ugy tűnhetett: az új agrárpolitika második fordulója bebizonyította, hogy mégsem a földhözjuttatottak jártak jól, ellenkezőleg, a parasztok becsapódtak, a cigány nevezhető - így tűnhetett ez nemcsak a cigányság, hanem a parasztság számára is. A putritelepről jött cigány azonos elbírálás alá került, mint a társadalmi biztonságérzetét veszített, a tsz elől iparba menekülő paraszt - ezt a falusi nem cigányok élték meg igazságtalanságnak, a cigányokat pedig hamis győzelmi tudattal, sőt kárörömmel töltötte el a manipulált helyzet, amely semmiképp nem volt alkalmas arra, hogy társadalmi megbékélés talajául szolgáljon.

Az 50-es évek cigány vonatkozású eredményei a továbbiakban kevésnek és labilisnak bizonyultak, a történetek másodlagos következményei, tudati kihatásai annál súlyosabbnak. A 60-as évek közepére-végére megvalósult a cigányság ugyyszólván teljes foglalkoztatottsága - a megindult viszonylagos progressziót tehát ezen az úton folytatni már nem lehetett, új utak megnyitásához, következetes szociálpolitika kialakításához viszont hiányoztak a politikai feltételek. Látszólag az anyagi potenciál hiányzott - valójában az eltökélt döntés, hogy a létező anyagi erőket erre a fontos célra kell fordítani. Egyidejűleg kiderült az elért eredmények viszonylagossága: világossá vált, hogy a

kapott "ajándék", a munka lehetősége önmagában nem teszi, nem teheti versenyképessé a cigányságot a társadalom egyéb rétegeivel-csoportjaival. Kiderült, hogy az 50-es évek primer szintű eredményei és az előtérbe kerülő negatív meghatározók - a képzetlenség konzerválódása, a tömegessé váló ingázás stb. - oksági összefüggésben vannak, egyazon töről fakadnak. Az átalakulás, felemelkedés folyamata a 60-as, 70-es években megtorpant, érzékelhetővé vált a relatív lemaradás fokozódása és a marginális helyzet stabilizálódása, s a cigányság progressziótudata ahogy jött, egy évtized múltával úgy el is enyészett. Maradványai jellemzően az 50-es évek pozitív alapélményét átélte generációknál találhatók meg inkább, míg a fiatalabbak inkább a mai súlyos helyzet nézőpontjából ítélik meg a cigánykérdést. Megmaradt és regenerálódott viszont a szembenállás élménye és tudata a társadalom egyéb rétegeivel-csoportjaival egyenként, és globálisan is a nem cigány társadalom egészével. Ha korábban felszines és frázisos volt a cigányságnak az államhoz címzett hűségnyilatkozata, most végképp kiüresedett és megmerevedett a frázis. Az 50-es évek viszonylagos eredményeinek talaján, a kialakult lendületben a cigányság döntő tömegeinek vágya és direkt célkitűzése az asszimiláció volt: minden vonatkozásban elérni a társadalmi átlagot, megfelelni az érvényes társadalmi normáknak, lehetőleg nyom nélkül eltűnni a társadalomban, a hagyományok és az etnikai karakter feladásával. Az általánosnak mondható képből némileg kivételnek tekinthetők az oláh-cigányság egyes vérségi csoportjai bizonyos földrajzi régiókban - náluk a tradíciók, a folklór-kultúra, a nyelv erős csoportkohéziót és a különállás bizonyos tudatát eredményezik /"még"-kivételek/. E kis számú csoportok még strukturált társadalom, amelynek azonban folyamatban van a lebomlása, s így a különállástudat is csökkenően van. Mellettük kialakulóban van a kivételnek egy másik formája /"már"-kivételek/: vegyes eredetű cigány értelmiségieknek egy még igen szűk köre, akik megpróbálnak a cigányságból öntudati tényezőt formálni. A két pólus közötti széles tömeg, a döntő többség tudati állapotának alaphangja a nem cigány társadalom ítéletének egyszerű letükrözésén alapul: "cigánynak lenni szégyen", s ez a nem cigány lét formái felé hajtja őket. A

helyzet kényszeréből adódó tudathasadás ez: egyrészt a szembenállás tudata, másrészt a felolvadni akarás a szembenálló-
nak tudott többségi társadalomban. Az állami propaganda a tudat-
befolyásolás szintjén támogatta, reális lehetőségként propagál-
ta a cigányság asszimilációs törekvéseit - amelyek azonban,
mint a 70-es évek második felére egyértelműen kiderült, nem vol-
tak reálisak, mert a tényleges feltételek megteremtése mind ál-
lami, mind társadalmi szinten elmaradt, és még a ritka egyedi
esetekben is, az anyagi feltételek megléte, megteremtődése ese-
tén is áttörhetetlen ellenállásba ütköztek. S így - talán ez a
legfontosabb novum a hazai cigánykérdésben - szemünk láttára
kezd kialakulni a fordulat: cigányságunk tudatában, ha a vá-
gyott asszimiláció végképp lehetetlenül, felvetődik újra az
integratív modell szerinti ut lehetősége vagy szüksége.

Egyértelmű fordulatról ma még nem beszélhetünk, a jelzés
inkább prognózisértékű. A képet számos ellentmondó részletvo-
nás zavarja össze - mai cigányságunk egészében leginkább dez-
orientáltak mondható. Ilyen ellentmondó részletvonás például
jelentős cigány tömegeknek éppen az utóbbi években megfigyelhe-
tő tájékozódása vallásos ideológiák irányába, egyes vidékeken
a katolikus /római és görög/ egyház és a szektamozgalmak gyors
térhódítása a korábban vallásilag meglehetősen közömbös /pon-
tosabban: kevésbé vallásgyakorló/ cigányok körében. /E jelenség
fontos motivációjának látszik, hogy a felekezeti gyülekezetek-
ben - és talán csakis itt - a cigányok emancipált légkört talál-
nak vagy vélnek találni./ Gyakran megfigyelhetők még olyan ese-
tek is, hogy asszimilációra vágyó cigány közösségek mereven
visszautasítják az integrációs-nacionalista ideológiával agitá-
ló cigány értelmiségieket. Mindezen ellentmondások utvesztőjé-
ben a terepet ismerő kutató mégis kitapinthatja az integrációs
tendencia körvonalazódását.

Hangsúlyozzuk: a cigány tömegek mindmáig asszimilációra
törekedtek. Ha az asszimiláció nem valósult meg, az nem rajtuk
mult, nem a törekvés hiányát, hanem a lehetőségek elégtelensé-
gét jelzi. Az asszimilatív ut csődjének kibontakozásával a köz-
vetlen jövőben kialakulhat a cigányság belső integrációja: a-
zok az eltérő eredetű, történetű, kulturájú cigány csoportok,

amelyek korábban egymással nem érintkeztek /pl. egymás közt sokkal kevésbé házasodtak, mint nem cigányokkal/, most a társadalmi környezet nyomása alatt sorsközösségük tudatára ébrednek, a pejoráló "cigány" minősítést, amelyből eddig eredménytelenül próbáltak menekülni, kényszerűen felvállalják és tartalommal töltik meg /szükségszerűen nacionális ideológiai tartalommal/, és az integratív beilleszkedés vagy szimbiózis utjai felé orientálódnak /amely modellben a kisebbség etnikai karakterének fenntartása - vagy éppenséggel kialakítása - mellett kér helyet a társadalmi közegben/. Az új integrációs modell azonban nem azonos a régi, még a század elején is megvolt naiv integráció modelljével, mivel a nemcigány társadalommal való szembenállás mellett, éppen annak jegyében alakul ki, és ilyen módon aligha lehet alkalmas arra, hogy társadalmi megbékéléshez, demokratikus szellemű kiegyezéshez vezessen. Ezen az úton a cigányság könnyen fogékonnyá válhat a nacionalizmus szélsőséges változatainak befogadására és kialakítására, és könnyen olyan fejlemények állhatnak elő, amelyek a hangsúlyok más irányba terelésével komolyan akadályozhatják a magyarországi cigánykérdés tényleges, szociálökonomiai alapozású megoldását. De tegyük ismét hozzá: ha ezek a fenyegető jóslatok valóra válnak, az nem a cigányság "hibájából" fog történni - a többség viselkedésétől függő kisebbség ez esetben is kényszerpályán mozog.

Magyarországon a cigányság hivatalosan nem "nemzetiség", kisebbségi jogai nincsenek. Hogy ez így van, abban az a vélhető politikai szándék fejeződik ki, hogy ne teremtsünk lehetőséget a cigánykérdés nacionális aspektusainak előtérbe kerüléséhez. E politika - amellet, hogy nyilvánvaló jogsérelmet jelent¹¹ - két nyilvánvalóan negatív következménnyel jár: a cigányságnak mint cigányságnak semmiféle érdekképviselői intézménye, fóruma nincsen és nem lehet - s ha helyzetének ártértékelésével etnikai, nacionális közösségét keresi, ezt csakis informális szinten, intézményes kereteken kívül teheti és fogja tenni, e körülmény pedig külön is kiemeli e közösségkeresésben a szembenállás hangsúlyait.

A cigánykérdés pozitív alakulásának legfőbb akadálya a többségi társadalom részéről tapasztalható diszkrimináció, s az

ennek háttérében kitapintható előítéletrendszer. Az előítéletek kevésbé alapulnak racionális ismereteken, sokkal inkább a cigányság antropológiai és kulturális "másságának" szólnak. Ha közéletünkben és hivatalos fórumokon a cigánysággal kapcsolatos előítéletek kerülnek szóba, a szokványos fogalmazás "a múlt maradványaként" "még meglévő" előítéleteket emleget. A tényleges helyzet ezzel szemben az, hogy az előítéletek társadalmi tudatunk számos szektorában ma is erősödnek, aktivizálódnak, újraképződnek¹², s a valóban történeti eredetű előítéletek új formációkkal egészülnek ki. E jelenség szembetűnő okozati tényezői közül megragadhatunk néhányat:

- Szerepe van ebben a települési koncentrációval párhuzamosan lefolyt és folyó ellenkező irányú folyamatnak, a cigányság megjelenésének, szétszóródásának a korábban zárt nemcigány lakókörzetekben - ilyen uton növekszik az érintkezési és surló-dási felület, hangot kap az elutasítás.

- Hasonló hatásu nagyvárosokban és ipari centrumokban a vendégmunkás-front létrejötte, ami ugyanígy mindennapivá teszi eltérő kulturális arculatu és színvonalu rétegek kényszerű érintkezését.

- Jelentősége lehet annak a mélyreható differenciálódásnak, amely társadalmunkban a 60-as évekkel megindult - a differenciáció érthető módon az érdeklődés előterébe állítja és neurálgikus kérdéssé teszi embercsoportok növekvő "másságát". Részben a "szegénység szégyenéről" van itt szó /az anyagi gyarapodás hajszájában irreális mértékben értékként tűnik fel az anyagi színvonal és mintegy devianciaként a gyarapodás "felelőtlen elmulasztása"/, akkor is, ha párhuzamosan látszólag elmentendő jelenségeket is regisztrálhatunk: társadalmunk éles féltékenységgel reagál a gazdag vagy gyarapodó cigány látványára is /ilyenkor már szinte a cigánynak az egyéni sikerhez való "joga" kap kérdőjelet/.

- A legsúlyosabb tényező azonban e kérdésben minden bizonnyal az a közvéleményben meglehetősen elterjedt mítosz, hogy az állam súlyos anyagi áldozatokat hoz a cigányság felemelkedéséért. Ez a nem cigány társadalomban azzal a tévképzettel pá-

rosul, hogy a cigányok mások kárára kedvezményezettjei és haszonélvezői a szociálpolitikának, az állami elosztás rendszerének. E tévképzetek tökéletesen alkalmasak arra, hogy a nem cigányokat a cigányok ellen hangolják.

- Ezt a hatást felerősíti az a - nemegyszer a tájékoztatói eszközök által is /félmondatos álinformációkkal vagy cáfolatok elmulasztásával stb./ táplált - hamis szemlélet, mely szerint napjaink emelkedő arányú bűnözése, a közbiztonsági viszonyok romlása szervesen a cigánysághoz kapcsolódó jelenség.

A kialakult helyzetben társadalmunk viszonya a cigány kisebbséghez súlyosan deformált, végzetesen rossz. Ha társadalmunk rétegei szerint tekintjük át a frontvonalakat, a már tárgyalt általános vonásokon túl a következő specifikus meghatározókat tapasztaljuk:

- Az értelmiség nagyobb részének a cigánysághoz való viszonyát leginkább a már-már kóros információhiány határozza meg. Direkt érintkezés itt adódik legkevesbé, indirekt uton pedig nem is igen juthat valós és érdemi információkhoz az értelmiség. E helyzet létrejöttében szerepe van az elmúlt korszak társadalmi differenciációjának is, amelynek eredményeként a rétegek közti kommunikáció csatornái nemcsak ebben a speciális viszonylatban, hanem általában is beszűkültek - a Belváros ma kevesebbet tud a Józsefvárosról, mint pl. a 30-as években, a Pasarét lakói számára a hiányosan táplált, ruhátlan somogyi cigány gyerekek egy-egyénen nem is jelentenek létező valóságot. De legalább ennyire szerepe van a mai értelmiségünk nagy részét jellemző elhárító mechanizmusnak, a kényelmi szempontokon alapuló közéleti passzivitásnak; annak az elég általános megoldási szkémának, amely az országos gondok tudatos - vagy már nem is tudatos - eltávolításával próbálja biztosítani a mindennapi jó vagy elviselhető közérzetet. /Egy jellemző apróság: korunkban Magyarországon egy igen jelentős szegény-probléma mellett - az egyházak igen szűk körű akcióit nem számítva - az intézményes vagy privát kezdeményezésű jótékonyosság egészen a közelmúltig ugyszólván ismeretlen volt; a szegény-kérdésnek természetesen nem megoldása a jótékonyosság, s a stilusában elhibázott gesztus még sértő, megalázó

is lehet - hogy azonban tömegek súlyos nélkülözése ennyire ne váltson ki primer reagálást a társadalom nem nélkülöző tájain, az abszurd, és Európában alighanem példátlan./

Másrésről, főleg a fiatal értelmiség egy kis részében tapasztalható bizonyos affinitás, empátia és rokonszenv a cigányokkal, a cigány sorssal és problematikával szemben, s itt az ideológikus tartalom is kitapintható. E jelenségnek komoly értéke van még akkor is, ha cigányképük hamis romantikus elemeket is tartalmaz /"a cigány kívülálló, szabad ember"/.

- A falusi lakosság alapállását lényegében ma is egy polgárparaszti értékrend határozza meg. Ebből a nézőpontból a cigányok polgáriatlan viselkedése az a vádalap, amely az elutasítást szüli: a gazdálkodni nem tudás, a lazább munkamorál, a produkcióorientáltság alacsonyabb szintje, a mindennapi élet általános szervezetlensége, a magas termékenység - a mindennapi tapasztalásból ismert, relatív érvényességü, összefüggéseiből kiragadott, hibásan általánosított, abszolutizált jegyek - emellett csupa olyan momentum, amely mindössze archaizmus, fáziskészségből adódó vonás, a magyar falu általában egy évszázadnál sem régebben meghaladott állapotának jellemzője. Az elutasítás indulati töltése pedig az 50-es években kialakult, fentebb már elemzett helyzeten alapszik, lényege a nemcigány falusiakkal látszólag egyenlő eséllyel és egyenlő bérrel munkához jutó, erre "érdemtelen" cigánysággal szembeni féltékenység, amely a cigány családoknak a magyar faluk belterületén való megjelenése, házvásárlás ürügyén a szélsőségekik fokozódott.

- Összetett, rétegzett az ipari munkásságnak a cigánysághoz való viszonya. Általánosságban elmondható, hogy a szembenállás itt nem annyira éles, mint falun, a városi munkásság a falusi népességnél toleránsabb /ez is fokozza a városi lélettérnek a cigányságra gyakorolt vonzását/ - e tolerancia azonban viszonylagos. A kvalifikált munkás mint primitív falusit, vendégmunkást is lenézi a cigány munkást, a kvalifikálatlan és nemcigány, falusi gyökerű munkás pedig éppen cigány sorstársán próbálja önmaga számára is bizonyítani, hogy nem ő áll a társadalmi hierarchia legalsó lépcsőfokán - és valamennyi réteg igyekezete

arra irányul, hogy a cigány munkás helyzetét zárttá tegye, a legalsó szinten stabilizálja, periferizálja.

- A városi lakosság átlaga, az alkalmazotti réteg főként mint "vendégmunkást" tekintí szembenállónak az életterébe "betolakodó" cigányokat, könnyed egyszerűsítéssel bennük ismeri fel a telefonfülkék rongálóit, a pályaudvarok környékén alkoholizálókat-garázdálkodókat, a közterkölcst fenyegető prostituáltakat, a Kék Fényben látott bűnözőket - elfelejtkezve arról, hogy a vendégmunkás-tömegben is csak egy színt a cigány vendégmunkás, és nem kutatva a vendégmunkás-lét szociológiai összefüggéseit. Hasonlóan elutasító az utcai és házaló cigány kereskedőkkel szemben: szolgáltatásaikat igénybe veszi, miközben tevékenységüket abszolút illogikus módon antiszociálisnak minősíti. Intoleranciája esetenként a fasisztoid hangütésekig és gesztusokig is eljut. E réteg lényegében rendőri kérdésnek tekintí a cigánykérdést.

- Minimális a szembenállás a slum-népesség szintjén, a nem cigány és cigány elem összefonódása ebben a rétegben előrehaladott. Itt azonban a cigányok el nem utasítása korántsem nyugszik ideologikus alapokon, egyszerűen egy minden tekintetben negatív értékű társadalomfejlődési folyamat spontán terméke, a végső realitások kényszerű elfogadása. Épp ezért az itt megvalósult "megbékélés" aligha szolgálhat mintául más rétegek számára, sőt, propagandahatása épp ellentétes /"cigányokkal csak a lumpenek kommunikálnak"/.

A cigánykérdés áttekintésének végén felvetődik a kérdés: javul-e, vagy romlik a helyzet? A válasz inkább negatív lehet. A számszerű mutatókat /anyagi szint, oktatásügy, termékenység, stb./ tekintve regisztrálhatunk ugyan némi emelkedést, ez azonban semmiképp nem arányos a lakossági átlag emelkedésével, a relatív lemaradás tehát inkább fokozódik. Bizonyos új fejlemények pedig nagy nyomatókkal figyelmeztetnek a közeli jövő veszélyeire. A települési helyzetet, a munkaerőpiaci pozíciót és kulturáját tekintve szegregált cigányság önerejéből fejlődésre, kitörésre nem lehet képes, csakis fokozódóan hátrányos helyzetének örökítésére - ezért is a lemaradás relatív növekedésére

kell számitanunk, s ebből eredően növekvő feszültségekre. A számszerű mutatóknál maradvá: a cigányság részesedése a bűnözési statisztikában valóban igen magas /a bűnözési gyakoriság kb. kétszerese a nem cigányok bűnözési gyakoriságának/ és valóban növekszik - biztos jeleként a feltételek romlásának. A kényszerű szegregálódás megteremti a cigányságban a különállás és a szembenállás tudatát, s ez végül a helyzet súlyos, mindkét fél számára veszélyes kiéleződéséhez vezethet. Ezek a cigánykérdés középtávú perspektívái, abban az esetben, ha rövid távon nem történik pozitív fordulat.

De próbáljuk meg az alternatív "pozitív fordulat" reális tartalmát is megragadni. E lehetséges fordulat lényegét két fő momentumban látom:

1. Az állami társadalompolitika szintjén radikálisan át kell fordítani a cigányság negatív szociálökonomiai mérlegét pozitívba, azaz a redisztribúció rendszerében valóban kedvezményezetté kell tenni őket. - A kézenfekvő javaslat ellenében a szokványos ellenérv az, hogy a feladat a jelenlegi helyzetben meghaladja nemzetgazdaságunk teherbirását, azaz egyszerűbben: nincs pénzünk. Csakhogy minden társadalom arra fordítja meglévő anyagi erőit, amire fordítani szükségesnek, fontosnak látja. Nem feltétlenül az állami költségvetés keretének emelésére lenne szükség, hanem a reális keret strukturájának módosítására egy következetes és radikális szociálpolitikai program anyagi finanszírozása érdekében. - Ha az állami társadalompolitika a cigányságot valóban kedvezményezetté tenné - ha úgy tetszik: akár mások terhére is -, azzal egyrészt történelmi mulasztásokat és bűnöket kompenzálna, másrészt egy fenyegető össztársadalmi katasztrófa megelőzését szolgálná.

2. Már az állami társadalompolitika szintjén végrehajtandó radikális fordulat sem képzelhető el másként, mint a legszélesebb társadalmi helyeslés bázisán /ha enélkül történne, csak újabb feszültségek forrásává válna/. De külön is ki kell emelni, mint a kívánatos megoldásnak az előzővel egyenrangú fontosságú tényezőjét, a társadalmi felelősségvállalást, a cigányság diszkriminációjának okait jelentő társadalmi tudatformák át-

formálásának szükségességét. A cigánykérdést a megoldás felé vinni csakis úgy tudjuk, ha "társadalmasítjuk". Meg kell szüntetni azt az állapotot, amelyet a társadalompolitikának az 50-es években történt "államosítása" idézett elő, fel kell tölteni az állami politika és a társadalom öntevékeny önformálása között képződött szakadékot. Enélkül sem a cigánykérdés, sem más társadalmi problémák pozitív megoldását komolyan nem remélhetjük.

JEGYZETEK

- 1 Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. Valóság, 1974. 1. 63-72. old. Uő: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet Kiadványai, Bp. 1976.- Az 1971. évi adatok forrása a továbbiakban is Kemény István e két tanulmánya.
- 2 Kemény István: Id. mű, Valóság, 1974. 1. 71. old.
- 3 Csalog Zsolt: Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a "cigányság" fogalmához. Világosság, 1973. 1. 34-44. old.
- 4 Szabó László: Mária Terézia 1760/61-es cigány-rendeletei a Jászságban. Jászok, 1966. 3.
- 5 Népszabadság, 1978. V. 23.
- 6 Egy példa elemzése: Havas Gábor: Faluba, faluvá növekedés - egy kivételről. /In: Beszámoló ... 117-127. old.; Csalog Zsolt: Cigány falu Baranyában. Jegyzetek a cigányság helyzetéről. Kritika, 1979. 10.
- 7 Az ellentétes irányú mozgások bonyolult összjátékára jó példa Szolnok város cigány telepeinek és gettóinak története: Csalog Zsolt: A Szolnok megyei cigányok helyzete. /In: Beszámoló ... 89-116. old./
- 8 Egy cigány közösség jövedelemstrukturájának és a szociális támogatás mechanizmusának részletes elemzése: Csalog Zsolt: A jászfényszaru cigányság 1971-ben. Jász Múzeum Jubileumi Évkönyve. Jászberény 1974. 219-239. old.
- 9 Az országos bűnözési nyilvántartásban 1974 óta külön nyilvántartás rögzíti a cigányok bűnelkövetéseit. Lásd Dr. Tauber István: A cigánybűnözésről. Bűnügyi Tudományos Szakmai Füzetek 2. 1978. /Sokszorosított kézirat./

- 10 Bibó István: A zsidókérdés Magyarországon. Válasz, 1948.
/In: Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Bp. 1984./
- 11 Nincsenek jogai például a cigány nyelvnek, amelyet - ha eltérő nyelvjárásokban is - mintegy 75 ezer ember beszél Magyarországon anyanyelvként. Vekerdi József nyelvész nyilatkozatai nyomán terjedt el az a hamis adat, mely szerint a magyarországi cigány nyelv szókincse mindössze 1200 szó, s így nem alkalmas arra, hogy irodalom vagy sajtó nyelve legyen - erre hivatkozva minden olyan próbálkozás, amely cigány nyelvű sajtó létrehozására irányult, merev elutasításra talált, s az anyanyelvi oktatás kérdése komolyan szóba sem kerülhetett.
- 12 V.ö.: ifj. Schiffer Pál: Nemcsak róluk van szó. Kritika, 1980. 2.; Hann Endre - Tomka Miklós - Pártos Ferenc: A közvélemény a cigányokról. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1979.

A CIGÁNYSÁG HELYZETE EGY MAGYAR FALUBAN

I.

Bevezető

Tanulmányunkkal, amelyből itt részleteket közlünk, az volt a célunk, hogy bemutassuk annak a mikrotársadalomnak a szerkezetét, azokat az életkörülményeket, amelyek között a cigányság mint kisebbség, mint általában a szegénységgel leírható szociális réteg s mint többé-kevésbé körülhatárolható etnikai csoport létezik - egy magyar faluban. A rövidített, kiemelt részletek megértéséhez tudni kell, hogy vizsgálatunk helyszíne olyan község, amelynek lélekszáma fogy. Az 1980-as népszámlálás adatai szerint 2251 lakosa van. A népesedés etnikailag vegyes: oláh és magyar cigányokra s nem cigányokra oszlik. Saját felmérésünk szerint a cigányság lélekszáma 403, ami az össznépesség 18 %-át teszi ki.

A község korábban egy, ma két társközségével együtt közös tanácsi igazgatás alá tartozik ; a tanács székhelyközsége, erős rivalizálásban a másik kettővel. Helybeli munkaalkalom csak jelentéktelen számban van, a három község területén működő termelőszövetkezet központja a lélekszámban gyarapodó másik társközségben található. Az itt nem közölt elemzések tanúsága szerint ezek az ellentmondások is erősen befolyásolják a cigányság viszonyait.

Vizsgálatunkat 1980-81-ben végeztük s néhány résztemában azóta is folytatjuk. Az itt szereplő adatok 1981 első félévi állapotokat tükröznek, csak néhány helyen utalunk az időközben bekövetkezett változásokra.

II.

Települési rétegződés, lakásviszonyok, lakáspolitikai

A község cigányságának települési rétegződését a szegregáció mértékében vizsgálhatjuk. Eszerint három típus létezik:

1. telep; erős, gettószerű szegregációval,
2. szórvány; gyengébb, de erősödő szegregációval,
3. nem cigány környezetben egyedül lakó cigányok; esetükben nincs területi szegregáció.

1. A telep

Az általunk telepnek tekintett részt - amely nem azonos a hivatalosan szociális körülményeknek meg nem felelő teleppé nyilvánított területtel - két részre osztjuk. Az egyik a Honvéd utca, a cigányság hagyományos lakóhelye, a másik az Akác utcában felépített "CS" házak körzete.

A Honvéd utca a község második leghosszabb utcája, a központi uttal, a Fő uttal párhuzamosan fut. Dimbes-dombos, a község területi elhelyezkedését meghatározó keskeny völgyet északon lezáró domb peremén kezdődik s az aljában ér véget. Beépítése egyenetlen, az Akác utcai torkolattól sűrűn lakott, majd az egykori gödörbeli cigánytelep után nagy foghíjak következnek. Hajdan a teleppel ért véget az utca, itt a falu szélén, a temető mellett telepítették le a cigányokat. A telep s vele az utca képe csak a hetvenes évek elején kezdett megváltozni, noha az első kiköltözések már 1957-60-ban megkezdődtek /ezeokról a 2. pontban lesz szó/.

Korábban csak a mostani telep hátsó harmadában laktak a cigányok, jelenleg a 37 épületből mindössze hármat laknak nem cigányok. A cigánytelep lassan kijebbi tolta határait, terjeszkedésének először maga az utca volt a terepe. Erre predisponálta, hogy már korábban is a község legalacsonyabb státuszu része volt. Itt megrekedt a szegénység: a nem cigány lakta épületek is sokadszorra amortizálódtak már. Kevés kivétellel vályogból, vert földből épült, hosszú, tornácos vagy rövid, kis alapterü-

letű házak, amelyekhez csak kivételesen tartozik kert. Az utca a domb tetejének veti a hátát; a házak végében öt-tíz méter magas meredély, az ut túloldalán ugyanekkora árok, a domb beleomlik a szomszédos patak völgyébe. Ősszel gyakori a köd, nagy a nedvesség, az erózió kikezdi az ut támfalát, s évente omlások nehezítik a közlekedést. Gépkocsi, mentő legfeljebb a nyári szárazságban tud felkapaszkodni, egyébként még a lovaskocsi is tengelyig süpped a sárban, fennakad a kátyuk szélén. Járda csak kis részeken van, a közvilágítás gyér. A kutak vize - miként a faluban mindenütt - fertőzött, csecsemők nem ihatják. Részükre az 500-800 méternyire lévő forrásból lehet vizet hozni.

A kiköltözések első hulláma, 1956-60 után hosszú szünet következett. A községben a hetvenes évek elején élénkült meg a cigánypolitika, amikor a még csak két községet igazgató közös tanács élére új elnök került. Egybeesett ez a lakáskörülmények javítását célzó szociálpolitika lassu leszivárgásával, valamint a telep túlnépesedésével és az asszimilációs törekvések felerősödésével is. Az együttthatás eredményeképpen megkezdődött a kirajzás s a telep terjeszkedésének második hulláma.

Az elköltözésnek vagy az odébbköltözésnek több egymást követő, majd egymás mellett létező módja volt. A telepfelszámolási akció 1973-74-ben kezdődött, annak ellenére, hogy a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról a Politikai Bizottság 1961. június 20-i "A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról" című határozata nyomán már 1965-ben megjelent a 2/1965./II.18./ÉM-PM számú együttes rendelet, amelyet azóta - elsősorban az értékhatárok tekintetében - többször is módosítottak. Egységes szöveget utoljára 1980-ban tettek közzé az ÉVM-tájékoztatóban, de már azóta is született változás.^x

Az alaprendelet szerint "... a szociális követelmények-

^x A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965./II.18./ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról a 27/1982./X.7./ÉVM-PM számú együttes rendelet, egységes szerkezetben.

nek meg nem felelő /cigány-, barlang- és más hasonló/ lakásokból álló telepeket a 15 éves lakásfejlesztési terv keretében, a hátralévő tervidőszakban folyamatosan fel kell számolni, és az ott élő lakosokat megfelelő lakásokba kell elhelyezni", mégpedig "a/ új állami bérlakások felhasználásával, b/ szövetkezeti lakások biztosításával, c/ tanácsi rendelkezés alatt álló, megüresedő vagy minőségi cserék útján felszabaduló bérlakások kiutalásával, d/ főként azonban állami építési kölcsönnel támogatott lakóházépítési akció útján".

A telepfelszámolás ütemének gyorsítását célzó állásfoglalások, irányelvek után 1974-ben jelent meg a 30/1974. PM-ÉVM számú együttes rendelet, amely az állampolgárok tulajdonában lévő, üresen álló családi házak értékesítéséről rendelkezett, a vásárlóknak kedvezményes hitelfeltételeket adva. Ezt a lehetőséget vonták be később a 13/1976. ÉVM-PM számú közös rendelettel a telepfelszámolási akcióba, s ettől kezdve, az építési kölcsön mintájára, kamatmentes, hosszú lejáratu kölcsönrel is megvásárolhatók lettek az üres házak.^x Ezek mellett természetesen a cigányság számára is nyitva állnak az OTP lakásépítéssel, korszerűsítéssel, felújítással kapcsolatos kölcsönei.

A telepfelszámolási akciót, a kölcsönök igénybevételét községünkben is megelőzte a telepfelmérés, amit a tanács végzett el. Adatlapokat töltöttek ki, amelyeken a lakásviszonyok mellett a rendeletekben meghatározott feltételek - folyamatos munkaviszony, munkából származó minimális jövedelem stb. -, valamint "helyi" szempontok - milyen gondokat okoz a család a község hatóságainak, rendszeresen járatják-e a gyerekeket iskolába, milyen életmódot folytatnak; azaz megérdemlik-e a támogatást - is szerepeltek. A jogszabály keretjellegeből fakadóan a telep határait a felmérők személyes megítélése alapján jelölték ki./Egyes visszaemlékezések szerint ugyan az egész cigányok lakta Honvéd utcai rész telepnek minősült./ A felmérés adatlapjai

^x Azóta megjelent az 56/1982./X.7./PM-ÉVM számú együttes rendelet az állampolgárok tulajdonában lévő üresen álló családi házak értékesítéséről szóló 30/1974./XII.4./PM-ÉVM számú együttes rendelet módosításáról, egységes szerkezetben.

egymás mellett álló, s csak a leromlottság foka szerint megkülönböztethető házakat soroltak telepi, illetve telepen kívüli kategóriába. Ez a felemásság később az ügyintézésben is megmutatkozott s a kérelmek elbírálásakor többnyire méltányossági alapra helyezte a jogosultságot.

A kiköltözések viszonyainak teljesebb megértéséhez egy példát mutatunk be.

Interjualanyunk egy közeli községből származó, 27 éves magyar cigány férfi, aki a telepen lakó egyik magyar cigány család lányát vette feleségül. A férfi vilánszerelő szakmunkás, másodállásban fafűrészelő kisipart váltott ki, amit egy használtan vásárolt traktorra szerelt fűrészgéppel gyakorol. Felesége jelenleg harmadik gyermekükkel gyermekgondozási segélyen van, betanított munkás.

A fiatal pár a feleség szüleihez költözött, ahol eleinte négyen laktak egy telepi, szoba-konyhás, 32 négyzetméteres lakásban, majd itt született meg első gyermekük. Esetükben a lakáshelyzet javítására csak a lakásvásárlási kölcsön lehetősége kínálkozott. Hosszas keresés után a Honvéd utca elején találtak egy eladó házat, amelynek nem cigány tulajdonosával megállapodtak a vételárban. Az eladó egy közeli utcában épített kétszintes, komfortos családi házat.

A megállapodás után kamatmentes lakásvásárlási kölcsönért folyamodtak; az engedélyezés hivatalos eljárása a helyi tanácson kezdődik.

"/Hogyan sikerült a kamatmentes kölcsönt elintéznem?/"

Ugy, hogy nekem kellett előbányásznom azt a rendeletet, amire hivatkozni lehetett.

/Hol érdeklődött először?/"

Először a tanácsnál, de onnét küldtek össze-vissza. Csináltak nekem egy szerződést például, jó hogy ráírták, hogy szociális körülményeimre való tekintettel megérdelem a kölcsönt, de kamatosat. Jött például egy levél, hogy kapok 90 ezer forintot 4 százalékra. Megmondom őszintén, a kamatmentes kölcsön lehetőségét én a bátyámtól tudtam, aki otthon nagy cigánypolitikus volt. És őtőle megkérdeztem, hogy te bátya, hogyan megy ez. És ő mondta, hogy van ilyen lehetőség, ő megmondta az illetőnek a nevét, akitől én pontosan megtudhatom a városban, az OTP-ben. Na én el is mentem hozzá és mondtam neki, hogy csókolom, van egy ilyen lehetőség, de nem tudom, hogy mire lehet hivatkozni. Ez a hölgy leírta nekem és ideadta. Ezzel én visszajöttem a tanácshoz, de akkor már a negyedik vagy harmadik határozat készült, amiket én ingázva hordtam ide-oda. És akkor én hoz-

tam ezt a papírt a jogszabály számával, hogy ezt írják rá a szerződésre és én akkor megkapom a szociális kölcsönt. Belegépeltek és én meg is kaptam.

/Mit szóltak a tanácson, amikor beállított a papírral?/

Hát aki ezt intézte azt mondta, hogy ő erről nem tud. Nekik ilyenell nem volt dolguk. Pedig nem én voltam az első!"

A megvásárolt ház vályogból készült, két helyiségből, egy konyhából és egy szobából áll, valamint egy nyári konyhából. Kis alapterületű, alapincézve nincs, viszont a hasonlókhöz képest kivételesen száraz. A konyha egyik részét egy régi kemence foglalja el, a falak girbe-gurbák, itt-ott repedezettek. Korábban egy-egy kisméretű ablak volt mindkét helyiségen, a bejárati ajtó alacsony, rosszul záró. A padozat döngölt föld, linóleummal leterítve. Az adás-vételkor az udvar is elhanyagolt volt, kert nem tartozik a telekhez, a végében ott az agyagos meredély. Az egész terület 284 négyzetméter, de a ház mellett már éppen csak befér a fűrészgép. A telek végében egy budi, közte és a ház között azóta felujított disznóólak. A házat is rendbehozták, a szobára szélesebb ablak, a konyhára nagyobb ajtó került, kifestettek, villanyt vezettek a budihoz, a lehetőségekhez képest az egész lakást kényelmessé tették.

A két helyiségben jelenleg öten laknak, a házaspár és három gyermekük, 4, 2 és 1 évesek.

Ez az épület loo ezer forintba került, az összeget jóváhagyta az OTP által kiküldött szakember.

"Az OTP, mielőtt a kölcsönt folyósította volna, kiküldte a szakértőjét, hogy megállapítsa, hogy érdemes-e egyáltalán, szabad-e a házra pénzt kiadni. Mert volt olyan eset is, hogy annyira öreg épületet akartak eladni, ami már teljesen romos volt."

/53 éves nem cigány nő, a volt tanácselnök./

A loo ezer forint lo %-át előtakarékoszásként kellett befizetni az OTP-nek, amit a feleség szüleitől kaptak kölcsön. A fentmaradó 90 ezer forintot 25 évi törlesztésre kamatmentes kölcsönként kapták meg.

A példa általános érvényű: a Honvéd utcai, a hivatalos telepek kívüli lakások többsége a kiragadotthoz hasonló, vagy még rosszabb. A jobb ritka kivétel.

Ezt tanusítja a statisztika is, amely azonban a dolog természete miatt csak pontatlan lehet. Egyrészt, mert megfelelő tanácsni nyilvántartás híján nem különíthetők el a "szociális kö-

vetelményeknek meg nem felelő" lakások, azaz a hivatalosan is teleppé nyilvánított utcarész. Az egyik kimutatás szerint legalább 12, legfeljebb 16 család, vagyis 50-70 személy lakik 8-11 ilyen lakásban. Ezt erősítik meg a volt tanácselnök szavai; szerinte az első felméréskor még 32 család lakott telepi körülmények között, s mára csak néhányan maradtak. A tanács végrehajtó bizottsági titkára 4 cigány család megoldatlan lakásproblémájáról tájékoztatott.

Az is elhangzott, hogy ma is az egész Honvéd utca - sőt az Akác utca végén felépült "CS" lakások is - hivatalosan telepnek minősülnek. De ennek az egyébként szociológiai ténynek természetesen ellentmond, hogy az itt lakók nagy része már a telepen lakóknak járó, a kiköltözést támogató kölcsönök és építkezés révén került új lakásába. Egy-két kivétellel s leszámítva a még itt is szinten aluli viskókat, az épületeket nem lehet a szociális követelményeknek meg nem felelés kategóriája mentén osztályozni.

Ebből fakad a statisztika másik gyengesége: a szokásos fogalmak /szoba, félszoba, konyha, mellékhelyiség stb./ itt alig alkalmazhatók. Hogyan is lehetne például háznak nevezni egy ötször hat méteres épületfélét, amit csak a kora tart összes, a amelyben egy válaszfallal vagy függönnyel különítették el a "szobát" és a "konyhát"? Alap nincs, a vályogfal vizes, a földpadozat egyenetlen. A tanácsi felmérésekben /s félő, hogy az 1980-as népszámlálással egyidőben lezajlott lakásösszeírásban is/ azonban ez is szoba-konyhás lakásnak minősül. Így minden bizonnyal megtévesztő az is, hogy még négyszobás lakás is szerepel az adatok között. A statisztikában ezért a Honvéd utca telepszerű részéről az összehasonlításokban fontos szobaszám szerinti összesítés mellett elkészítettük a helyiségszámon alapuló kimutatást is.

1. táblázat

A Honvéd utca 3.-73. és 10.-12. szám közötti épületek minőség és helyiségszám szerinti megoszlása

Az épület minősége	2 helyiség	3 helyiség	4 vagy több helyiség	Összesen
Vályog	21 ^x	11	1	33
Régi, kő	1	2	-	3
Új, kő	-	1	-	1
Összesen	22	14	1	37

^x Két épületben csak egy helyiség van.

Az épületek kevés kivétellel vályogból készültek, egyet leszámítva legfeljebb három helyiségből állnak s több mint fele csak kettőből. A harmadik helyiség általában toldás és még fél szobának sem nevezhető.

A 37 lakás eredetét vizsgálva 11 esetben nem sikerült felderíteni a szerzés körülményeit; valószínűleg sok generáció követte egymást ezekben a legrosszabb állapotban lévő lakóalkalmatosságokban. 13 esetben vettek igénybe kamatmentes kölcsönt, amelynek jelentőségét a nem cigány közvélemény eltulozza.

"Nekem nem adtak kölcsönt, úgy mint a cigányoknak, pedig az egyik cigánygyerek is megmondta, hogy te még a cigányoknál is szegényebb voltál, valamikor."
/62 éves nem cigány férfi./

"Támogatják őket, aki meg akarja venni, mind megkapja a házra."
/60 éves nem cigány nő./

"Mi tartjuk el őket /ti. a cigányokat/ ... úgy hogyha segély van, vagy lakásépítési kölcsön, akkor ők kilencvenkilencszer előnyösebb helyzetben vannak a magyarokhoz viszonyítva. Így van."
/46 éves nem cigány férfi./

Egy lakást a három gyerek után általánosan járó 2 %-os építési kölcsönből és magánérőből építettek fel; ez az egyetlen, a helybeli nem cigány lakásnormáknak megfelelő épület. 12 lakást

önerőből vásároltak meg, ezek általában 10-30 ezer forintba kerültek, s az áruk mindent elmond nagyságukról, minőségükről is. A kölcsönrel vásárolt házak ára 50-100 ezer forint között mozgott.^x

Többen jutottak egy fokkal jobb lakásokhoz a "CS" lakásakció után, amikor a tanács, a rendeletet méltányosan érvelmezve, a legrosszabb állapotú házakat bontatta le, lakóikat átköltöztetve az üresen maradt, de még lakhatónak ítélt épületekbe. Ugyanez a község más részeibe beköltözött, kölcsönt kapott lakáshagyók nyomán is előfordult.

1980 augusztusában a Honvéd utcának ebben a részében 37 lakásban 45 cigány család, 160 személy élt. Ha a lakásösszeírásakor szobának tekintett helyiségekkel számolunk, akkor egy szobára 2,65 személy jut. Már csak két-három olyan putri van, amely az előzőekben jellemzett házak által nyújtott legelemibb szintet sem éri el. De a többi lakás is szubstandard, a normák alatti alapterülettel és minőséggel. Sok házat laknak olyan öregek, illetve egyedül álló emberek, akiknek saját erejükből, a jelenlegi kölcsönfeltételek mellett nem is lesz módjuk körülményeik javítására.

A Honvéd utca telepi sajátosságokat mutató részének felszámolására, eltűnésére megítélésünk szerint nincs reális esély. Viszont az utca beépítetlen területeinek parcellázásával lehetséges a további területi bővítés, amely egyben konzerválná a szegregációt és ujratermelné a gettót.^{xx} A még itt lakó három nem cigány családot is felválthatják hosszú távon cigányok.

^x Néhány lakásár a Honvéd utcából:

1 szoba, konyha	1977	100 ezer Ft
2 szoba, konyha	1977	70 ezer Ft
3 szoba, konyha	1974	100 ezer Ft
1 szoba, konyha	1977	80 ezer Ft
1 szoba, konyha	1975	25 ezer Ft

Valamennyi ház vályogból készült, nagyobb, gazdálkodásra is alkalmas kertje csak a harmaduknak van.

^{xx} Erre a lehetőségre csak egy interjurészlet utal: "Ez a Honvéd meg az Akác utca van tele cigányokkal. És még állítólag, de ne adja az uristen, ez a rész is be lesz telepítve. Nézttem már a vízügyi tervet és a csőhálózat építése erre végig lejön. Kész gyönyör, csak el tudnám adni valakinek a lakást." /46 éves nem cigány férfi./

A telepen kettős demográfiai mozgás tapasztalható. Ma már több házban csak egy- vagy kéttagu háztartásokat találunk, olyanokat, amelyekből már kiléptek a gyerekek. A másik tendencia éppen ellenkező; kis alapterületű, kevés helyiségből álló házakban több generáció, gyarapodó családok rekednek meg. A telep viszonyok javulásához egyik sem visz közelebb: az alacsony nyugdíjból, segélyből élő öregek már nem tudnak és nem akarnak változtatni helyzetükön, a fiatal családok pedig ugyanazokkal a nyomasztó feltételekkel találják szemben magukat, amelyek eddig is lassították a telepfelszámolást. Sőt, amint látni fogjuk; a diszfunkcionalitásukban is szűkös s csak a hetvenes évek közepére kiszélesedő lehetőségek a nyolcvanas évek kezdetére ismét fogyni látszanak.

A jelenlegi telephez tartozónak ítéltük az Akác utca végén, a temetőn túl, a Honvéd utca fölötti egyik dombhajlatban felhuzott csökkent értékű lakásokat is. Egy tipusterv alapján öt házban két-két ikerlakással összesen tíz lakást alakítottak ki, amelyek a helyi köznyelv, akárcsak másutt az országban, korábban a cigány szó kezdőbetűjéből a stigmaszerű "C", később a szemérmesebb megoldást választva "CS" elnevezéssel illet.

A lakásépítési akciót a már említett jogszabály alapozta meg: "Az ÉM által a tanácsok útján e célra díjtalanul rendelkezésre bocsátott műszaki tervek és költségvetések kötelező alkalmazásával - egyszerű, olcsón kivitelezhető, megfelelő alapterületű, villannyal ellátott olyan kisebb értékű lakóházakat kell építeni, amelyek padlóburkolattal ellátott, egy-két szobából, polcokkal ellátott konyhából és kamrából, valamint a nélkülözhetetlen melléképületekből állnak." A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának irányelvei között pedig ott szerepelt az a fontos kitétel is, hogy "a rendelkezésre álló összes erőforrás több mint felét kiemelt telepek gyorsított ütemű teljes felszámolására kell fordítani" s "a kiemelt telepen élő, erre érdemesnek ítélt /beteg, öreg, büntetlen előéletű/ lakosok elhelyezése érdekében csökkentett értékű állami lakóházak /lakások/ építése céljából a telepek felszámolására szolgáló hitelkereteken túlmenően a központi lakásberuházási kereteket és helyi tanácsi erőforrásokat is igénybe lehet venni."

A telepfelszámolási akció e részjelenségének országos tapasztalatai elemző írás^x feleslegessé teszi a szélesebb kitekintést, s a következőkből kiderül, hogy az ellentmondások itt is élnek.

Az akció előzménye a már említett felmérés volt, amikor azt is megállapították, hogy a lakásépítési és -vásárlási hitelkedvezmények ellenére sok olyan cigány él a telepen, amelyek önerőből az előtakarékossgot sem tudják vállalni. Az akkori tanácselnök egyéni ambíciójának tudható be, hogy az egyébként kedvező légkört, a felsőbb hatóságok hajlandóságát kihasználva kijárta az állami "CS" lakások lehetőségét. Holott a község nem tartozott a kiemelték közé; nem felelt meg a kritériumoknak.^{xx}

A község másfél millió forintot kapott erre a célra a megyei tanácstól, s 1974-ben a helyi termelőszövetkezetet bízták meg az építkezéssel. A kivitelezés ily módon nélkülözte a cigányok személy szerinti kijátszásának oly gyakori jegyeit: a háttáridőcsuszásokat, az anyagspórolást, a szabványok figyelmen kívül hagyását, a különféle visszaéléseket. A szerződő felek a tanács és a termelőszövetkezet voltak, s az utóbbi a községfejlesztési politikához való hozzájárulásként fogta fel a megbízást. De ahhoz, hogy a lakások egyenként 150 ezer forintból felépüljenek, a tanácsi telek mellett kis alapterületre, az építők vékonyan fogó ceruzájára volt szükség. Meglehet, hogy ennek a következménye az, hogy némelyik lakásban gyors állagromlásra panaszkodnak. Az építkezés egy év alatt befejeződött, s a tanács a részletesen kidolgozott szempontok alapján kijelölte a beköltözőket.

A tanácsi vezetés meglepetésére azonban a lakásépítési akció még e legkedvezményesebb módja sem váltott ki elismerést az érintettek között, akik részben már akkor s azóta még többen felismerték s az interjúkban meg is fogalmazták az akció ellent-

^x Demszky Gábor: "CS". Kritika, 1980. 10. sz.

^{xx} Kiemelt telepek azok, amelyek "városok, illetve városiasodó vagy üdülő jellegű községek belterületén, elsőrendű főutvonalon, illetve vasuti főútvonal mentén, vagy ezekről jól látható helyen, továbbá idegenforgalmi jelentőségű külterületen fekszenek." ÉVM 16/1968. sz. közleménye.

mondásait.

"Ezeket nem lett volna szabad nekik így építeni. ... ez olyan nyomornegyed. Mert ha már tíz családnak építettek, legalább ne lenne két család egy fedél alatt. Lett volna legalább minden családnak külön portája, bekerítették volna maguknak és teljesen másabb lett volna."
/62 éves magyar cigány férfi./

"Hát gondolom, úgy tervezték, hogy ők oda egy helyre kiteszik a cigányokat, és akkor könnyebb lesz a rendőrségnek berohannia. Razziázni ... Aztán lefelé a temető felé még biztosan akartak építeni, de szerintem fönről megnézték a dolgot és nem engedélyezték így tovább. Jobb is, mert szerintem se szabad ilyent engedélyezni, soha."
/26 éves magyar cigány férfi./

A volt tanácselnök érvei viszont felsorakoztatják azokat a főként gazdasági alapú megfontolásokat, amelyek alapján a "CS" lakások helyét a cigánytelep felett, a felü egy szélén, kevésbé értékes és kommunálisan az átlagosnál is alacsonyabb szintű településrészen jelölték ki.

"Ott tudtunk helyet adni. Állami terület volt és a tanács vb. úgy döntött, hogy ezen a helyen legyen. Korábban ez a rész a téeszé volt, megigényeltük, s csak egy személy telkét kellett megvenni, kisa-játítani. Nem volt ekkora üres terület máshol. A községnek csak két szép utcája van, a Fő ut és a Kossuth utca ... a többi tulajdonképpen mind kieső. És még azért is ezt a területet választottuk, mert itt egészen a temetőig jó ut van ... És még egy szempont volt, hogyha majd lesz vízvezeték, akkor szembe is be tudjuk vinni, mert ott viszont már voltak lakóházak. Ugyhogy ezek azért nem teljesen a parlagon épültek fel. Ezért került oda, semmi egyéb megfontolás nem volt."
/A volt tanácselnőknő./

Az Akác utca vége minden szempontból a könnyebb ellenállás iránya volt; így a nem cigányok tiltakozása tekintetében is. A környéken lakók ugyan itt is protestáltak saját érdekeik védelmében, de a hely a terület alacsony státusza, az amugy is közeli cigánytelep, a község többségi érdeke szerint mégis a legmegfelelőbbnek bizonyult.

"A szemben lakók nemegyszer bejöttek és tiltakoztak, hogy miért oda építjük a "CS" lakásokat. Ve-

szekedtek, mondták a magukét. Később több tiltakozás nem volt."
/A volt tanácselnökñő./

Ugyancsak gazdasági szempontokkal magyarázzák, a csökkent értékkel, a költségkiméléssel indokolják a lakások ikermegoldását, az épületek közötti csekély távolságot, a kis alapterületet, a környék rendezetlenségét. Így a telep több vonatkozásban telepebb a telepénél.

A házak betonalapú, szigetelt téглаépületek, egy-egy lakás 38 m^2 , egy szobából $/18 \text{ m}^2/$, egy konyhából $/12 \text{ m}^2/$, egy kamrából $/4 \text{ m}^2/$ és egy fürdőszobának szánt helyiségből $/4 \text{ m}^2/$ áll. Vízmu és vízvezeték híján a lakásokban nincs víz, a fürdőszoba helyét is kamrának használják. A lakásokhoz kis udvarrész tartozik, s elméletileg kertek is kialakíthatók lennének. Kerítés - és gazdálkodási hagyományok - híján egyik család sem műveli a lakása mögötti teljes telekrészt, amihez az is hozzájárul, hogy pontos határait nem jelölték ki. Így mindenki arra hivatkozik, hogy a veteményeket kipusztítanák a gyerekek.

A házak előtti ut, ha lehet, még a Honvéd utcainál is rendezetlenebb. Járda nincs, az az egyetlen szomszédos utca sarkán véget ér, de legalább odáig gyalogosan jó a közlekedés. A tíz lakáshoz egy kut tartozik, s ez is elhanyagolt. Az épületek leromlottak, s egy-két kivétellel a családok sem törődnek az állagukkal, kényszerű megoldásnak tekintik az itt lakást. Az átadás, azaz hat év óta a tanács nem fordít gondot a lakások fenntartására, a kezelést elhanyagolják.

A családok többsége szívesen visszaköltözne régi otthonába, ha azt nem bontották volna le, vagy nem költöztettek volna bele új lakókat. /Egy olyan esetről is tudunk, hogy a kiköltözők eladták./ A mostaninál rosszabb minőségű lakással is beérenék, csak ne itt lenne, ahol egymás torkában élnek, ahol állandóak a veszekedések, s ahol nem lehet elzárkózni, külön vonulni.

"A tanácson azt gondolták, hogy ők szeretnek együtt lakni ... Azt gondolom a régi időkre gondolnak, amikor egy kupacba, a falu végére ki voltak dobva és ott volt a nyomortelep."
/26 éves magyar cigány férfi./

"De volt róla szó /ti. hogy a "CS" lakások közül kapnak/, de nekünk? Hát az még kisebb! Legalább itt a saját udvaromon azt csinálók, amit akarok. ... Építettek itt egy másik cigánytelepet. Van olyan falu, ahol ha építenek ilyen házat, akkor egyet vagy kettőt építenek egy utcába, a másik utcába megint kettőt, aztán a harmadikba ... 4x4-es szoba van nekik fönt, meg egy kis konyha, öt-hat családot is betettek egy szoba-konyhába. Mindenki a saját portáján azt csinál amit akar, de nem úgy hogy az ajtók egymás nyakán, a konyhájába néz! Hát az nem lakás, az istálló néz ki úgy, mint az."

/31 éves magyar cigány férfi./

Már a lakások kiutalásánál nehézségek támadtak. Elégedetlenséget szült, hogy a kijelölést a tanács egymaga csinálta s voltak, akik igazságtalannak tartották az elosztást, amely a rászorulóknak nagy száma miatt csak igazságtalan lehetett. A belső cigány ellentétek következtében elsősorban a magyar cigányok tiltakoztak az ellen, hogy őket a oláh cigányokkal egy helyre költöztetik.

"Itt ezt a diszes társaságot nem lehet elviselni. Ezek az oláh kölykök olyanok mint az ördögök. Ha tudnánk, úgy elmennénk innen, hogy nem is látnánk többet. Itt állandóan csak a veszekedés megy, meg a kiabálás. Nem szabadott volna így egybe építkezni, meg ilyen kicsit."

/40 éves magyar cigány nő./

De az oláh cigányok is megfogalmazzák idegenkedésüket.

"Nekünk is adtak volna "CS" lakást, csak mi nem mehetünk bele, mert hát hogyan mehetünk volna? Mert akkor még kicsik voltak a gyerekek. Ekkora kis házikóba menjek kilenced magammal? Aztán mindig csak a veszekedés lett volna a gyerekekkel. Ahol sok apró gyerek van, tudja, verekednek meg minden. Tudja mi nem szólunk a gyerekeknek, de ezek a zenészek élet-halált csinálnak, ha egy kicsit bántják egymást a gyerekek. Aztán az uram is ideges, hogy beteg, azután azt mondtam, nem megyünk tanácselnök ur. Nem jól csinálták. Ha külön csinálták volna akkor mi bekerítettük volna a magunkét. Oda senkinek semmi köze nem lett volna. De itt meg mit kerít? Egy ekkora falat az udvarban?"

/45 éves oláh cigány nő./

Végül egy oláh cigány és kilenc magyar cigány család került a tiz lakásba. Azóta csak egy család költözött el egy ki-

deríthetetlen csere jóvoltából. A "CS" lakásokban jelenleg hatvanan laknak; egy lakásban három, kettőben kettő, a többiben egy család. Egy lakásra átlagosan hat személy jut, s ez ebben az esetben valóban megfelel az egy szobára jutó lakók számának. Egy lakásban tizen, egyben kilencen, egyben heten, kettőben hatan, háromban öten, egyben négyen, egyben pedig hárman élnek. Itt a statisztika már tisztán mutatja azt a zsúfoltságot, amit a Honvéd utcában elfed a különböző méretű és vegyes használatu helyiségek káosza.

A lakások bére havi 90 forint, de a befizetéssel mindenki késlekedik, a legkevesebb tartozás 1980 március 1-én 480, a legtöbb 5178 forint volt. A legtöbbel tartozók esetében ez azt jelenti, hogy a beköltözés, 1976 január 1. óta nem fizettek lakbért. A tanács nem erőlteti a behajtást, viszont a tény érvül szolgál a nem cigány közvélemény számára, amely ellenezte a "CS" lakásakciót.

A tiz lakásban lakók életformája nem homogén, eltérőek a lehetőségeik, szokásaik is. A legrosszabb körülmények között lévő család csak segélyből, eltartó nélkül tengődik. Itt a háztartásfő egy kb. 80 éves oláh cigány asszony, aki négy unokáját tartja el 1500 forintos állandó szociális segélyből. A gyerekek édesanyja meghalt, a három gyermek két apától való, de egyik sem él a községben és a gyermekek eltartásához nem járul hozzá. A legidősebb 21 éves nő, értelmi és testi fogyatékos, iskolába nem járt, munkahelye nem volt, de ezidáig semmiféle segélyt nem kapott, arra hivatkozva, hogy nem hajlandó magát alávetni egy kórházi kivizsgálásnak. A 17 éves lány rendszertelenül dolgozik. A 9 éves fiu jelenleg a helyi kisegítő iskola 2. osztályos tanulója. A legkisebb lány 2 éves. A lakás berendezése nyomoruságos, mindössze néhány ágy, egy asztal, néhány ócska használati eszköz, kevés ruha. Az ajtók, ablakok rosszul zárnak, a fal kopott. Ebben a lakásban a legkevesebb a lakbértartozás.

Abban a lakásban, ahol a legjobban igyekeznek kihasználni a szerény lehetőségeket, két családban kilenc magyar cigány személy él együtt. A lakást átalakították, s a konyhát is szobának használják, a kamrában főznek. Hatan keresnek, a lakás berendezése megfelelő, új konyhabutor, háztartási gépek. Egyedül ők kerítették be a hátsó kertet, zöldségeket termesztenek, állatokat nevelnek. A lakásban nagy a zsúfoltság, tovább- vagy szétköltözésre jelenleg nem gondolnak.

2. Szórványok

A községen belüli cigány migráció nem a telep határainak kitolódásával, hanem a falu távolabbi helyeire való kiköltözéssel kezdődött. Ennek első hulláma 1957-1960 között, a második a 70-es években zajlott le. A község néhány területrészen, utcájában cigányok lakta szórványok alakultak ki, másutt tiszta nem cigány környezetbe költöztek a telepet elhagyók. A folyamat mindeképpen az erős területi szegregáció ellen hatott, még akkor is, ha a szórványok léte jelzi, hogy ezeken a helyeken a Honvéd utcaiéhoz hasonló tendencia érvényesül: a cigányság lélekszámának emelkedésével csökken a nem cigányoké. A korábban homogén nem cigány lakóterületeket szigetként bontják meg a cigány szórványok, amelyek a telepinnél ma még jóval kevésbé erős szegregációt jelentenek.

A két kiköltözési hullám eltérő sajátosságokat mutat. Az első, 1957 táján kezdődő időszakban az erősen asszimiláns hajlumu családok szánták rá magukat az átlagosnál is nagyobb erőfeszítéseket követelő kiválásra.

"Hát az az élet, akkor elég rossz volt, főleg ahol sok gyerek volt, még kenyér sem volt. Nem volt olyan munkalehetőség se. Mi eleinte Salgótarjánban laktunk, ahol meg itt az anyámnál a konyhában. Egy 2x3-as konyhában neveltem három gyereket ... kint laktunk a cigányok között és az én elvem ezt valahogy nem bírta elviselni. Mindig azon voltam, hogy onnan csak ki. Egyik butább volt mint a másik, nem volt más csak az ivászat meg a pletyka, meg veszekedés. Én ahhoz nem voltam hozzászokva. Én más életmódot képzeltem el magamnak meg a családnak. Az építőiparban dolgoztam, mellette muzsikáltam is, meg eljártam maszek közműves mellé a feleségemmel együtt. Gyomorideget is kaptam a sok munkában. De amit elképzeltem, meg is valósult."

/48 éves magyar cigány férfi./

"Rengeteg munkával, fáradtsággal, gonddal járt az /ti. a telepről való kikerülés/ akkoriban. Segítség nem volt. Most, mint hallom, van ilyen kamatmentes kölcsön. Abban az időben ilyesmi nem volt, egy fillér tanácsai támogatást nem volt. Teljesen magánereőből kellett csinálni, és azt hiszem, ehhez csak keveseknek van meg a kitartása. Nagyon kellett akarni a kiemelkedést, az előbbrejutást."

A többiekben nem volt elég ambíció ... az apámban, az anyámban igen. Apámnak akkor sem volt egy tétlen napja sem, amikor nem volt állandó állása."
/33 éves magyar cigány férfi./

Az emlegetett ambíció nemcsak az anyagi előbbrelépéshez kellett: a kiköltözőkkel szemben nagy volt az ellenállás a nem cigányok között. Ez az egyik oka annak, hogy az akkoriban kivételes, egyéni asszimiláció erősebben megkövetelte a nem cigány normákhoz való alkalmazkodást, s nemcsak egzisztenciális tekintetben. Az értékválasztást erősítette, hogy a cigány közösség sem nézte jó szemmel a kiválókat. További megerősítést jelentett azután, hogy a sikeres asszimiláció elismerést váltott ki a nem cigányok körében, akik a szabályt erősítő kivételnek tartják a teljesen asszimilálódott cigány családokat.

"Az erre valók majdnem agyonüttek, kapával jöttem rám. Mondták a magukét, hogy baszta volna a kurva anyját a tanácselnök, hogy minden cigányt erre basz. Így beszéltek. De nem voltam én se olyan beszari gyerek. Most már nagyon jó viszonyban vagyunk mindegyikkel. Én meg is értem őket, féltek, hogy cigány jön melléjük lakni. Nem vagyunk egyformák, az egyik rendetlenebb, a másik nem ... Aztán jöttek a nyakamra, nehogy putrit építsek. Még akkor sem tudták, hogy ki vagyok ... Mondtam, hogy majd amilyet birok, olyat építek, semmi közötök hozzá. Aztán eltátották a szájukat, amikor látták, hogy befut a betonszállító kocsi. Aztán már úgy kezdtek bennünket megszeretni .... Itt mellettünk a gödörben már régen itt vannak /más cigány családokról van szó/, de nekik csak úgy mondta a tanács, hogy építsenek ide, nincs is építési engedélyük. A cigányok 90 százaléka a kocsmára költi a pénzét, az az egy-két család, amelyik nem ilyen, mind ki is ment közülük."
/48 éves magyar cigány férfi./

Az 1957 körül kiköltözők számarányukat tekintve csak töredékét jelentik a község cigányságának, öt-hat családról van szó, körülményeik azonban olyan külön utat körvonalaznak, amely a kezdeti nehézségeken mára tullépő, jóformán teljes asszimilációt eredményezett, s ez megnyilvánul az élet valamennyi színterén; a lakáskörülményekben, a munkavállalásban, a társadalmi élet helyi, nem cigány normáihoz való alkalmazkodásban s legmarkánsabban a szegénységből való kitörésben. Kérdés, hogy az ő jelenük a nemrégiben s napjainkban kiköltözők jövője-e. Ta-

pasztalataink szerint azok az új kiköltözők, akik a cigány szociálpolitika hivatalos kedvezményezettjei, vagyis kamatmentes vagy kedvezményes hitellel vásároltak házakat, messze elmaradnak a korábbiak asszimilációs szintjétől. Ezt részben egyéni különbségek és a kiköltözés óta eltelt rövidebb idő is indokolja, a többi, lényegesebb okot látni fogjuk.

Arról az időszakról, amikor a Honvéd utcában való terjeszkedés, a "CS" lakásakció és a faluba való kiköltözés megkezdődött, a volt tanácselnőknő így beszélt:

"Amikor odakerültem, már elkezdődött a foglalkozás a cigány lakosság helyzetével. A rendelkezés már életbe lépett a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról ... A legfontosabb a lakások biztosítása volt, s ez lehetséges volt házvételre adott vagy építési kölcsönnel. Abban az évben, amikor odamentem, egy házépítési kölcsönt vettek igénybe. Sajnos ez is nagyon rosszul sikerült, mert nem megfelelő lakást építettek, állandó pénzzavarban volt az illető. De érthető, hogy nem lehetett tőlük elvárni, hogy ugyanolyan módon, olyan szakértelemmel építkezzenek ők is, mint a sokkal nagyobb felkészültséggel és rokoni kapcsolatokkal rendelkező magyarok. Nos utána is próbálkoztunk vele, hogy építési kölcsönöket vegyenek fel, de nem voltak hajlandók, emiatt a példa miatt is. Inkább a meglévő házak megvásárlása került előtérbe."

Az interjúrészlet azért fontos, mert tapasztalatunk szerint a szociálpolitikai kedvezmény ebben a községben is csak akkor tölthette volna be funkcióját, ha egyéni s a nem cigány normáknak megfelelő házépítés lett volna a telepről való kikerülés útja. Ehelyett a telepszerű "CS" lakások és a házvásárlás lett a domináns. Az érvelés: a cigányoknak nem volt építési gyakorlatuk s a gazdaságossághoz nélkülözhetetlen összeköttetésük, igaz. A lakásépítési kölcsönt bevezető rendelet viszont e hiányzó feltételek megteremtését a tanácsokra hárította, az olcsó telkek biztosításától az építés műszaki irányításán át az anyagbeszerzésig, az olcsó, bontási anyagok felkutatásáig. S ez nemcsak itt nem valósult meg, a helyi tanácsoktól mindezt nem is lehetett elvárni, legfeljebb a tömeges, a telepszerű "CS" lakások esetében.

Tíz év alatt átalakult a cigányság települési struktúrája. Ma a község husz utcája közül csak hatban nem laknak cigányok, négyben egy-egy cigányok lakta ház található, tizben több. A hat jól elkülöníthető szórványban pedig az utcarészleteket tekintve többségbe kerültek a cigány lakosok. A telepen kívül lakók statisztikájában összevontuk a szórványokat és a tiszta nem cigány környezetben egyedül lakókat, mert a kis esetszám miatt külön nem értékelhetők.

2. táblázat

A szórványban és a tiszta nem cigány környezetben lakó cigányok adatai

Utca	Lakások	Szobák	Családok	Személyek	fő/szoba
	s z á m a				
Arany	1	1	1	6	6
Ády	1	1	1	4	4
Barátság	2	2	3	17	8,5
Dobó	7	10	8	28	2,8
Irinyi	2	4	2	12	3
Jókai	1	2	1	2	1
József Attila	3	6	3	14	2,33
Akác ^x	2	5	2	7	1,4
Rét	1	1	1	4	4
Fő ut	6	10	6	15	1,5
Széchenyi	8	12	9	35	2,9
Honvéd ^x	5	10	7	20	2
Kossuth	3	6	3	10	1,7
Táncsics köz	2	3	2	9	3
Összesen	44	73	49	183	2,5

^x A telepen kívül.

Az utcánkénti bontás inkább csak a nagy szóródás bemutatására alkalmas, hiszen az, hogy egy-egy utcában egy cigány csa-

lád éppen olyan lakásban és éppen annyi szobában lakik, még nem ad módot az összehasonlításra, sem annak megállapítására, hogy vajon a szórványok, illetve a tiszta nem cigány környezetben lévő cigány lakások a telepi örökség folytatói-e, vagy felfelé filtrálódást jelentenek.

A telepen kívüli cigányok lakta 44 épület közül tizenháromat kamatmentes kölcsönrel, nyolcat kedvezményes, tizenkettőt pedig a normális OTP kölcsönrel vásároltak meg vagy építettek. Három lakást készpénzen, kizárólag magánerejéből vásároltak, hét lakásról nem sikerült kideríteni a szerzés körülményeit, egyet pedig elfoglaltak.

Már a telepi példán láthattuk, hogy a szociálpolitikai kedvezményeket csak nehezen lehetett kijárni, s ez a faluba ki-költözők esetében is gyakran előfordult. A javaslatot a helyi tanács adja.

"A tanács nem szorgalmazta azokat a kölcsönöket, amiket lehetett volna. Mert nekünk is olyan nehezen ment. Én annyit talpaltam, hogy lejártam a bakancs talpát, amire sikerült."
/30 éves magyar cigány férfi./

A tanács alkalmazottai a többször ismétlődő, hasonló kérelmek ellenére gyakran mutattak tájékozatlanságot, több - kamatmentes kölcsönre irányuló - kérelmet azzal utasítottak vissza, hogy a kérelmező nem lakik a hivatalos telepen. Máskor a keretek kimerülésére hivatkoztak. Ehhez tudni kell azt, hogy a kereteket központilag, megyénként osztják szét a községek között. 1965 és 1974 között a megyében 899 kamatmentes építési és vásárlási kölcsönt adtak. Az V. ötéves terv időszakában - 1975-től 1980-ig - 570 kölcsönre nyújtottak be előzetes igényt s a felhasználás 84 %-os volt. A fel nem használt kereteket az OTP-n keresztül a pótlólagos kérelmek kielégítésére át lehet csoportosítani. A VI. ötéves terv idejére a helyi tanácsok előjelzése szerint 420 kölcsönre lesz szükség. A községbeli huza-vónaknak tehát annyiban valóban oka lehetett a kerethiány, hogy előzőleg nem becsülték fel alaposan az igényeket. Hiszen felmérés csak a "CS" lakásakció kezdetén készült, s a várható keret-számot később elavult adatok alapján közölték, az érintettek

megkérdezése nélkül. Az átcsoportosítási kérelmek pedig könnyen elakadhattak a bürokrácia utvesztőiben, ha ugyan egyáltalán felküldték őket.

A huzavona, a késleltetés, a félretájékoztatás legfontosabb okát azonban nem a bürokráciában kell keresnünk, sokkal inkább abban a többségi nyomásban, amely a sajátosan helyi szociálpolitika kialakítója s amely a tanácsi apparátus szűrőjén keresztül is érvényesül. Két terjedelmesebb interjúrészlet ebbe a rejtett mechanizmusba enged betekintést.

"Vettem volna egy lakást, egy közös portát 1980 februárjában ... Bementünk először a tanácshoz, megadtak minden engedélyt, aztán megcsináltuk a szerződést, el is fogadták. Ilyen szociális kölcsönrel, kedvezménnyel vettem meg. Azután rá pár hónapra megjött a végzés, hogy nem lehet megvenni, mert közös porta, egy telekkönyvi számon szerepel. De a tanács segítségével mégis elintéztük. Hogy lehet. Aztán meg olyan probléma volt, hogy amikor mentünk az OTP-hez felvenni a pénzt, megint nem lett belőle semmi. A felértékelő 120 ezer forint-ra értékelte, az OTP meg csak 100 ezer forintot adott. Hiába egyeztünk meg a szerződésben 100 ezer forintban, nem fogadták el. A vállalati jogászunk szerint meg kellett volna kapnom, mert a tulajdonossal annyiban egyeztünk meg. Az első vevő, egy ugyanolyan fiatal pár értékelte fel. Nekünk már csak átgépeltek. De ha én egyszer 100 ezerért vettem volna meg a tulajdonostól, akkor miért vegyem meg 120 ezerért. Végül már a tulajdonos sem akarta nekünk adni 100 ezerért, mert volt már rá készpénzért másik vevő ... Egyelőre nincs kilátásban másik ház, amit meg tudnánk venni."

/26 éves magyar cigány férfi./

"Mi 1980 májusában hallottuk először, hogy eladó egy ház az utcában. 120 ezerét árulták, de lealkudtuk 100 ezerre, mert annyi a kölcsön. És akkor a védőnő nagyon rendes volt, mert szólt, hogy valaki, aki a ház mellett lakik és a tanácson dolgozik, meg akarja venni egy rokonának készpénzért, amit mi is kinéztünk magunknak. De nem a rokonának akarta, hanem azt akarta, hogy cigányok ne költözzenek oda ... Végül vb-ülésem nekünk szavazták meg a házat. Aztán megint a védőnő járt közben, mert az a valaki nem adott ki a házhoz egy igazolást ... Aztán befizettük a tízezer forintot /az előtakarékosság összege/, de nem jött a pénz. Bementünk és kiderült, hogy valami nem jó a szerződésben, valaki átírta. Aztán ez még egyszer meg-

ismétlődött, mert kiderült, hogy nem kamatmentes papírt töltettek ki velünk. Végül október végén kaptuk meg a pénzt."
/25 éves magyar cigány férfi./

A cigányság lakásviszonyait összegezve végül hasonlitsuk össze a cigányságra jellemző három települési forma, valamint a nem cigányok és a község általános adatait.

3. táblázat

A lakásviszonyok összehasonlító adatai

Terület	Lakások	Szobák	Családok	Személyek	fő/szoba
	s z á m a				
"CS" lakások	10	10	14	60	6
Honvéd u. telep	37	49	45	160	2,65
<u>Telep</u> <u>Összesen</u>	47	59	59	220	3,9
Kiköltözöttek - építők nél- kül	31	46	34	129	2,8
Építők	13	27	15	54	2
<u>Kiköltözöt-</u> <u>tek össze-</u> <u>sen</u>	44	73	49	183	2,5
<u>Nem cigányok</u>	515	1 271	746	1 846	1,45
<u>Község</u> <u>Összesen</u>	606	1 403	854	2 249	1,6

A községbeli cigányok több mint fele tehát még mindig te-
lepszerű körülmények között él erős szegregációban. A három te-
lepülési forma közül a faluba való kiköltözés nyújtja relative
a legjobb körülményeket. A szörványokban, illetve a tiszta nem
cigány környezetben lévő házakat sorra véve azonban kiderül, hogy
önmagában ez sem javítja a lakáskörülményeket. A szociálpoliti-
kai kedvezményekkel vásárolt házak állapotát, nagyságát és mi-

nőségét eleve meghatározza a kölcsönösszeg nagysága, a - vizsgálatunk idején - loo ezer forint. Ennyi pénzért már a hetvenes évek elején is csak többnyire leromlott, kis alapterületű, komfort nélküli házakat lehetett vásárolni a községben, vagyis olyanokat, amelyek a nem cigány lakásnormákat nem érték el.

Különválaszthatjuk a hátrányokat és az előnyöket. A ki-költözés a gettóból való kimenekülés előnyét jelenti és azt, hogy a faluban vásárolt lakásokhoz általában nagyobb, a későbbi gazdálkodáshoz megfelelő kertek is tartoznak. A nagy gettóból azonban gyakran egy kisebbbe kerülnek a cigány családok, a szórványok egy része ugyanis könnyen újabb telepeseedéshez vezethet. Ilyen tüneteket mutat például a Dobó ut gödörszerű mélyedése.

Ma összesen 13 olyan házat találunk, amelyet részben OTP kölcsönnel, részben saját erőből, részben pedig munkahelyi támogatások révén maguk a cigány családok építettek. A lakásviszonyok statisztikája és a lakások minőségi egybevetése alapján is egyértelmű, hogy csak ezek a lakások közelítik meg a nem cigány normákat. Az építők a házak szobaszámát, állagát, a laksűrűséget illetően is magasan a vásárolt lakással rendelkezők fölött állnak. A 13 épített lakás közül mindössze 2 egyszobás, de ezek is régebben épültek, viszont 6 kétszobás, 5 pedig háromszobás. Míg a telepen, illetve a faluban vásárolt lakások között egyetlen fürdőszobás sincs, addig ezek közül a két régebben épült házat leszámítva valamennyi lakásban van vagy készül a fürdőszoba.

Ami a lakáskérdés terén a szűkebb értelemben vett szociálpolitikai kedvezmények hatását illeti, azt mondhatjuk, hogy az a szociálpolitika, amelynek rendeltetése szerint a cigányok a kedvezményezettjei, a valóságban többszörös csapdát rejt magában.

Az első csapda az, hogy a jogszabályok a helyi, a rájuk szabott feladatoknak megfelelni nem tudó s részben nem is akaró tanácsok értelmezésében többszörösen diszfunkciót eredményeztek. A szociális körülményeknek meg nem felelő telepek határát szubjekvit megítélés alapján jelölték ki. A "CS" lakások építésénél a - rendeletekben világosan nem rögzített - gettóellenes célokat figyelmen kívül hagyva új telepeket hoztak létre. Az ala-

csony kölcsönösségek miatt a családok legfeljebb árnyalatnyival jobb lakáshoz jutottak, viszont elesnek az újabb kedvezmények-től, s a hosszú lejáratu hitelek akadályozzák a továbblépést. Ily módon lakásviszonyaikat, életmódjukat, társadalmi szegregációjukat a réginél csak alig kedvezőbb szinten konzerválják.

Ez a fajta szociálpolitika nem felel meg asszimilációs tartalmu céljainak, amelyek szerint a telepek felszámolásával jobb lakáskörülmények közé kerülő cigányok változtatnak életmódjukon is, nem utolsósorban a nem cigány környezet közvetlen hatására. Ettől várható, hogy a nem cigány közvélemény enyhít előítéletein és kirekesztő magatartásán. A diszfunkcionálisan érvényesülő szociálpolitika viszont éppen az ellenkező hatást váltotta ki a vizsgált községben is, kialakítva azt a hamis vélekedést^x, amely eltulozza a cigányoknak nyújtott társadalmi segítségét, előnyöket. Ehhez szolgál érvül, hogy a nem cigány környezetbe kikerülő cigányok a telepiekhez hasonló lakáskörülmények között maradnak, ujratermelik régi viszonyaikat, maguk bizonyítva a nem cigányok véleményét arról, hogy a támogatás hiábavaló, ráadásul más, a nem cigány közösség szempontjából fontos fejlesztésektől vonja el a pénzt. Így az előítéletes magatartás nemhogy enyhülne, hanem újabb megerősítést nyer.

A házvásárlásoknál gyakori eset, hogy a nem cigányok műszaki értéküknél aránytalanul magasabb forgalmi értéken adják el ingatlanaikat, s a cigányok értéktelen s további értékesítésre alkalmatlan javakhoz jutnak. A kör bezárult, s miközben a községben nem cigány vonatkozásban esnek a telek- és lakásárak, kifejezve ebben az értékelésben a falu csökkenő vonzerejét, a nem cigány többség kirekesztő magatartása és gazdasági érdeke árfelhajtó szerepet tölt be a cigányok irányába.

Alábbi interjualanyunk jelenlegi házáat 130 ezer forintért vásárolta, viszonylag nagy, 1360 négyszögöles telekkel. A ház vályogból készült, 2 szoba, konyhás, kamrával. Azóta felújították, a nyitott verandát befalazták, a vert föld padlóra linóleumot fektettek, a kamrából fürdőszobát kívánnak csinálni.

^x Lásd bővebben: Hann-Tomka-Pártos: A közvélemény a cigányokról. TK. 1979.

A 80 ezer forintos felujitással már 210 ezer forintba került az, hogy egy korszerűtlen, elavult házuk legyen.

"Már megbántuk, mert építhettünk volna, kölcsönt is vehettünk volna fel. Most már egyelőre megállapodtunk, nagyon sokat költöttünk rá, azt sem kapnánk vissza, ha eladnánk. Majd csak lesz valahogy." /32 éves magyar cigány férfi./

III.

A kisebbség és a többség viszonya

A községbeli cigányság életviszonyainak áttekintése a társadalmi élet valamennyi területének elemzésével lehet csak teljes. A továbbiakban elsősorban azokról a viszonyokról lesz szó, amelyekben - a lakásviszonyokhoz részben hasonlóan - a cigány kisebbség és a nem cigány többség kapcsolatai vagy ezek hiánya megnyilvánul. Áttekintjük a cigányság képviselőit, a segítyezést, a vöröskereszt és a rendőrség cigányokkal kapcsolatos tevékenységét, valamint a közéletben, a politikai és társadalmi szervezetekben való cigány részvételt.

1. A cigányság képviselői

A közvetlen cigány érdekvédelem előtt a közvetített kell szemügyre vennünk, amely a központi cigánypolitika helyi érvényesítésével kapcsolatos, s amelynek egy jelentős területét a lakásviszonyokkal kapcsolatban már tárgyaltuk. Másként vélekednek erről a cigányok és a nem cigányok.

A hetvenes évek elején-közepén megélénkülő cigánypolitikát a nem cigány, hivatalos vélemények személy szerint az akkori tanácselnök törekvéseinek tulajdonítják. Több interjúban visszatérő megállapítás, hogy a korábbi tanácselnökök, s különösen a legutóbbi, a kelleténél több energiát és közpénzt fordított a cigányságra. Ezzel a három község pártszervezeteinek csúcstírára is egyetért. Az új tanácselnököt pedig, aki 1980 tavaszán került a tanács élére, olyan helyi politikusnak szeret-

nék látni, aki kiküszöböli ezt az aránytalanságot s nem a cigánykérdésen keresztül igyekszik bizonyítani e funkcióra való rátermettségét.

A cigányság ellenkező állásponton van:

"Aki volt régebben a tanácselnök, az is nagyon rendes volt. Például a mi fajunknak lakást biztosítottak fent a Rákóczi utcában ... De nekünk nem, sőt kölcsönt sem kaptunk, vagy háromszor is kértünk pedig. Nekünk is jó lett volna, de velünk valahogy másként viselkedtek. Mi nem tartozunk azok közé. A hugom már kapott kölcsönt, azt hiszem 90 ezer forintot, akkor már más volt a tanácselnök."
/32 éves magyar cigány férfi./

"Azt az elnöknőt, aki volt ... azt bizony alig lehetett megtalálni. Mindig máshol volt. De beszélni azt jóformán sose lehetett vele."
/61 éves magyar cigány férfi./

"De ez a tanács is érdekes dolog. Ezelőtt tiz éve, és azóta is olyanok a tanácselnökök, akik nem idevalósiak, nekik ez csak munka volt, kijártak, aztán lejárt a munkaidejük és mentek haza ... A régiak, a tanácselnök, a tanács titkár, biztos ők is igyekeztek tenni /ti. a cigányság érdekében/ ami kötelező volt. Mert gondolom főnről jöttek a határozatok. Előttük volt egy másik tanácselnök, az volt az amelyik először próbálta valamilyen szinten megoldani a problémákat. Akkor nem volt ennyi segély, de talán többet foglalkoztak az emberekkel."
/36 éves magyar cigány férfi./

Ritka az a cigány interjualany, aki a hetvenes évek megélénkülő cigánypolitikájában pozitívumokat lát. Az adatelemzések és a személyes vélemények egyaránt azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedben abszolút mértékben javult a község cigányságának helyzete. De ennek tudati leképződése inkább a folyamat elmentmondásait nagyitja ki. A volt tanácselnök ezt nyilván csálódottan venné tudomásul, hiszen törekvéseit így foglalta össze:

"Azt kell tudni, hogy én szociális vonalon dolgoztam, több mint 15 évig. Az alaptermészetem is hát olyan, hogy aki rászorul, annak feltétlenül segíteni kell. Amikor odamentem, mindjárt átnéztem a segélyezett névsorát, és akkor kiderült, hogy nincs is közöttük cigány, csak egy ... Na aztán ez a helyzet megváltozott, bár jogtalan kérelmeket utána sem voltunk hajlandók teljesíteni ...

...Én 1974-ben elindultam azon az uton, hogy igényeltem, hogy a legrosszabb körülmények között lakók állami lakáshoz juthassanak."

A segélyezés felülvizsgálatához, az állami "CS" lakásakcióhoz, a telepfelszámolás szorgalmazásához, s az egyéb, cigányokkal kapcsolatos intézkedések minimális hatékonyságu keresztülviteléhez arra is szükség volt, hogy a tanácsai apparátus dolgozóinak mereven előitéletes, elutasító magatartásán, legalább a felszínen változtassanak. Az eredményes cigánypolitikához a társszervek együttműködésére is szükség lett volna, de támogatásukat, mivel rájuk a tanácsai vonalon futó központi feladatok nem vonatkoztak, nem sikerült megnyerni.

"Általában milyen volt a tanács dolgozóinak viszonya a cigánysághoz?/

Hm. Hát nagyon sokat változott, ne vegyék úgy hogy azért mondom, mert én odakerültem. Elégé olyan hangot használtak velük szemben, például a hivatalsegéd, meg az akkori gyámügyis nagyon hamar lesöpörték őket az asztalról.

/Kik voltak azok a személyek vagy szervezetek, akik a tanács illetve az ön tevékenységét támogatták a cigánysággal kapcsolatban?/

Az iskola ... az óvoda. A cigány koordinációs bizottságban benne voltak a társadalmi szervezetek képviselői is, a pártvezetőségnek is tájékoztatást adtam. A Népfront külön programot nem szervezett, a KISZ sem tudta bevonni a fiatalokat. Tehát sajnos jelentősebb segítséget egyik sem tudott adni ehhez a munkához, önálló elképzeléseik nem voltak."

De a helyi cigánypolitika jellemzője volt az is, hogy minden központilag meghatározott szociálpolitikai kedvezményt hangsúlyozottan nevelési szándékkal, megkülönböztető kritériumok alapján engedélyeztek, a juttatás, az adás, nem pedig a törvényes lehetőségek oldalát emelve ki. Ennyiben csak a központi előírásokat, a szociálpolitikához kapcsolódó asszimiláló célokat közvetítették, mégpedig a helyi, előitéletes közeg szűrőjén keresztül. Részben ennek lehet a következménye a cigányoknak az új tanácsai vezetéssel kapcsolatos várakozása, amit az is erősít, hogy az új tanácselnökök jobban ismerik, különösen a vele egykoru cigány nemzedék tagjai, s inkább érzik közéjük tartozónak is, mint a nem idevalósi előzőt. Ezt a várakozást az interjúk is tükrözik.

"Most az új elnök nekem például régi haverom. Együtt fociztunk, szórakoztunk. Ez idevalósi, nyilván máshogy is veszi majd a dolgokat, hozzá be lehet majd menni."

/33 éves magyar cigány férfi./

"A régi titkár például be se engedte az irodájába a cigányokat, kintről beszélgetett. Az új elnök jobb, ismertük azelőtt is. Most majd bemegyünk hozzá, hogy adjanak halasztást, vagy töröljék el az utra a 3 ezer forintos hozzájárulást. Majd most dől el, hogy milyen."

/24 éves magyar cigány férfi./

"Hát én azt hiszem, hogy ennek az új elnöknek jobb a hozzáállása. Szerintem ő ismeri az itteni cigányságot, mert ő idevalósi. Ismer minden embert és nem rosszindulatu."

/26 éves magyar cigány férfi./

Az új tanácsi vezetés eddigi, általunk ismert rövid működése alatt hintapolitikát folytatott: a tapasztalatlanságra, a rutintalanságra hivatkozva elodázza a döntéseket, kevés a határozott állásfoglalás. Ezt mutatja az is, hogy a tanácselnökkel nem sikerült használható interjút csinálni, egyetlen kérdésben sem kötelezte el magát. Viszont attól tartott, hogy a vizsgálat felbolygatja a falu közvéleményét, különösen a cigányokat.

"Felbolydulás támadt, reggel nyolckor bejönnek ide, nem nézik, hogy ki van bent, főorvos vagy bárki. Nekünk 7 ezer emberrel kell foglalkozni, nem kétszázal! Tegnap is azt mondta a cigány, hogy vilára hány bennünket, ha az a másik kap lakást. Ezek az emberek élnek a maguk egyszerű életét, de ha valami rendkívüli dolog történik, arra így reagálnak."

Az új tanácsvezetéssel kapcsolatos cigány várakozásokat eddig néhány késlekedve intézett kölcsönkérelem hűtötte le, de nem sok jót jósol a leköszönt tanácselnök sem.

"Továbbra is foglalkozniuk kell a cigányság kérdéseivel, már csak hivatalból is. Persze oda kell figyelni olyan apróságokra is, amikre én odafigyeltem, de az új vezetés valószínűleg nem tud majd. Apró dolgok. Például, hogy kint állnak sorban, ki kell szólni a hivatalvezetésnek, hogy tegyenek ki három széket. Vagy ilyesmit. Na erre nem nagyon lesz energiája, figyelme, ideje az újaknak. Arra sem, legalábbis eleinte, hogy minden ügynek utána nézzenek, ne csak a levelezés menjen hónapokon keresztül, hanem valóban el is

intéződjének az ügyek ... Az új vezetés gyakorlatlan, nem is várható el tőlük ez egyelőre ... Hivatalból biztos végre fogják hajtani a feladatokat, de hogy aztán hogyan hat majd rájuk a falu régi beidegződése, miután az új tanácselnök is helybéli, azt nem tudom. Azt sem tudom, hogyan fogják kihasználni, felkutatni a lehetőségeket, vagyis az olyan dolgokat, amiket nem kap utasításba. Aki még ezt az ügyet, a cigány problémát képviselte a vb-ben, az is kiesett, kimaradt az újból."

A helyzet alighanem valóban megváltozik, mégpedig a cigányság szempontjából kedvezőtlenül. A cigányság központi, közvetett érdekképviselője a korábbiaknál is erőteljesebb lesz. S vajon ellensúlyozhatja-e ezt az utóbbi időben a közvetlen érdekképviselőben tapasztalható megélénkülés?

A község népességének majdnem egyötöde, 18 %-a cigány. A becslések szerint ez az arány az elmúlt évtizedben csak 1-2 %-kal lehetett kevesebb, s még előtte is 10 % fölé volt. A 17 főnyi tanácstagok testületében viszont egészen 1973-ig egyetlen cigány képviselő sem volt. Addig fel sem merült a kérdés, hogy ennek a tekintélyes létszámu rétegnek saját szószólója legyen, ennek ellene szólt a cigányság mibenlétének felfogása és a képviselő területi elve is, amelyet még a tanácstagság irányított statisztikai rétegfösszetétele sem tud ellensúlyozni.

Az első cigány tanácstag 1973-ban történt megválasztását már azzal indokolták, hogy a cigányságot is kell valakinek képviselnie, méghozzá közülük valónak. Az ok inkább az volt, hogy a területileg választóköri nagyságu telep részén addigra alig maradt olyan nem cigány lakó, akit ezzel a tisztséggel megbízhattak volna. Feltevésünket a jelenlegi telepi résszel határos tanácstagok körzet esete is alátámasztja a legutóbbi, 1980-as tanácstagok választások idejéből.

"/Hogyan választották meg tanácstagnak?/
Hát ez nagyon rafinált választás volt, mert tulajdonképpen egy cigány gyerek volt a jelölt ... Itt tőlünk lejjebb, az egyik házban volt a jelölőgyűlés és hát fölháborodtak a jelenlévők, hogy cigány a jelölt. Hát én nem voltam számításban, még a jelölésen sem voltam ott. Másnap mondták, hogy hát engem jelöltek ... Én sem értettem egyet az ő jelölésével, pedig ismerem személyesen, nagyon rendes fickó, de már az ugye, hogy ő cigány."
/46 éves nem cigány férfi./

Az 1973-as választásokon az első cigány tanácstag a Hazafias Népfront jelöltjeként került a listára, az előzetes kiválasztás legfontosabb szempontja a megbízhatóság és a folyamatos munkavégzés volt. Ám - miként azt a tanácsi vezetés megfogalmazta - a cigány tanácstag "rendkívül rendes, példamutató, szorgalmas volt, de nem aktív. Ha mondtunk neki, hogy csináljon meg valamit, azt rögtön megcsinálta, de magától nem kezdeményezett, nem szólalt fel a tanácsüléseken". Így a megélénkülő tanácsi cigánypolitikának sem lehetett megfelelő közvetítője, s ezért áthidaló megoldásként egy ugyancsak megbízhatónak ítélt, és aktívabb telepi asszony lett az összekötő a tanács és a cigányság között. A nem hivatalos képviselő is egyirányú feladatokat kapott, ő vitte a híreket a tanácsról a segélyekkel, a lakásügyekkel s más, a cigányokat is érintő kérdésekkel kapcsolatban.

Az elhúzódó, 1973-tól 1980-ig tartó tanácsi ciklusban tehát teljességgel formális volt a cigány képviselet. De nehéz is lett volna tartalommal megtölteni abban a közegben, ahol a nyilvános fórumokat megkerülve, az informális szférában készítik elő és döntenek el az ügyeket.

"Megválasztottak tanácsagnak, és valahogy nem is tudok megszabadulni tőle egy darabig. Pedig inkább anyagi hátrányt jelent ... Amikor a bekötő járdát is csinálták az az én könyörgésemre lett úgy. Összejött az elnök, a titkár meg az építési előadó, aztán együtt piáltunk, hogy menjen a dolgoz ... Én úgy voltam vele, hogyha én kérek, akkor mindenki elkezd kérni. Ugy szépen fü alatt rendezzük a témákat."

/46 éves nem cigány férfi./

"Az ősszel volt a népfrontbizottság újjáválasztása, a falugyűlés. Ezek és a tanácstagi választások is még a nyár elején simán lezajlottak. Rendben volt minden, nem kellett újabb jelölőgyűlés. Én szeretem a problémás dolgokat előre lerendezni, hogy már ne a nagy nyilvánosság előtt robbanjon ki a vita."

/40 éves nem cigány férfi, a nagyközségi népfrontbizottság titkára./

A "rendhagyó", érdemi érdekképviseleti törekvések nehézségét bizonyítja az 1980-ban megválasztott új cigány tanácstag eddigi működése. A régi cigány tanácstagot maguk a cigányok sza-

vazták le, minden bizonnyal ez volt az első közéleti tettük. Arra hivatkoztak, hogy tudomásuk szerint a tanácsüléseken nem szó-lal fel, semmit sem tesz az érdekeikért. Az új jelölt egy 26 éves szakmunkás lett, akiről a nem cigány tanácsstagoknak éppen ellenkező a véleménye, mint a korábbiakról. Fellelépését erőszakos-nak, községgellenesnek minősítik, mert megbontja a falu képviselőinek egységét a közös tanácsban. Mégpedig azzal, hogy a saját körzete szempontjából nyilvánosan értékeli a községgfejlesztést, tanácsülésről tanácsülésre makacsul interpellál azokban a kérdésekben, amelyek a körzet, a cigányság életét érintik.

"/Hogyan választották meg tanácsstagnak?/
Fölállt valaki, ott a tulsó soron lakik és bár még a nevemet se tudta, de azt mondta, hogy legyen ő a tanácsstag.

/De azért ismerte magát?/
Hát persze, úgy messziről, látásból. Aztán szava-zásra tették fel a dolgot, hogy legyen-e tanács-tag. De előbb felálltam, bemutatkoztam, elmondtam mit csinállok, honnét jöttem és akkor mindenki rám szavazott.

/Amikor megválasztották, átgondolta, hogy mivel járhat ez?/

Igen, úgy nagyjából, és most már egy kicsit nehe-zebb is magamra, mert sok a felelősség, meg hát az embereknek, egyeseknek nem lehet megmagyaráz-ni, hogy ha a tanács nem akar valamit, akkor én hiába rugdosom. Ha ők nem intézkednek, én nem in-tézkedhetek."

/26 éves magyar cigány férfi./

Ezt használják ki arra, hogy saját választói előtt lehe-tetlenítsék. A tanácshoz közvetlen panasszal forduló cigányokat mind gyakrabban utasítják a tanácsstagnak, keressék nála, a "ci-gánybirónál" a megoldást. Az is előfordult már, hogy valaki az utcabeliek közül beverte az ablakát, mert nem tudta kijárni ü-gye kedvező elbírálását. A végeredmény aligha kétséges: a ci-gány tanácsstagnak előbb-utóbb a saját érdekében kell passzivi-tásba vonulnia.

Nem tölti be egyébként is korlátozott hivatását az a ci-gány koordinációs bizottság sem, amelyet - indokolt esetben - leme-nő rendszerben a tanácsi szervek mellett szerveztek, - így a köz-ségben is. Feladata elvileg az, hogy mint a tanácsi döntésekre illetékes testületek és személyek törzskara előkészítse a ci-

gányságot érintő intézkedéseket, időről időre felmérje helyzetüket, javaslatokat tegyen s ellenőrizze. A helyi koordinációs bizottság mindenkori tagjai: a tanácselnök, a tanácselnök-helyettes, a vb-titkár, az igazgatási előadó, a Hazafias Népfront helyi bizottságának elnöke, a körzeti orvos, a védőnő, az iskolaigazgató, a körzeti rendőrmegbízott és két cigány tag /itt az egyik a tanácstag/.

A bizottság formálisan félévente ülésezne, de erre jóval hosszabb időközönként került csak sor, a tanácselnök-változás körüli időkben pedig, az elmúlt másfél esztendőben egyszer sem. Amint a volt tanácselnök korábban idézett interjurészletében már szó volt róla: a társszervektől nem kapott megfelelő támogatást cigánypolitikájához. Ez a kijelentés minősíti a koordinációs bizottságot is, amely ilyenformán egyszerű jóváhagyója lett a tanácsi intézkedéseknek. A járási hivatal mellett működő cigány koordinációs bizottság községi tagja, a volt cigány tanácstag, nem járt el az ülésekre; az új cigány tanácstagot egy évvel megválasztása után még nem kooptálta a bizottság.

A cigányság helyzetével utoljára 1980 decemberében a tanács végrehajtó bizottságának ülésén foglalkoztak, a vb-titkár előterjesztése nyomán. A beszámoló a cigányság lakáshelyzetével, foglalkoztatottsági viszonyaival, egészségügyi kérdésekkel és a cigány tanulók iskoláztatási gondjaival foglalkozott. Általában javulónak ítélte a helyzetet, az alapul vett információk azonban pontatlanok, elnagyoltak s egyoldalúak, a tárgyalás módja hevenyészett és csak általánosságokban fogalmazza meg a teendőket. Ma a korábbiakhoz képest még kevésbé van tervszerű cigánypolitika a községben.

2. A segélyezés^x

Vizsgálatunk közben nem volt módunk jövedelemfelmérést végezni, így sem azt nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a jogszabályok értelmében hányan és kik jogosultak a különböző

---

^x E pontból csak rövid részleteket közlünk.

segélyekre, annyi azonban kiderült, hogy többen nem részesültek segélyben, akik jogosultak lennének rá, másrészt hogy a nem cigány közvélemény - a többi szociálpolitikai juttatáshoz hasonlóan - a segélyek összegét és szerepét is eltulozza.

A segélyekkel kapcsolatos tanácsai ügyintézés, nyilvántartás hiányos, az előadók változásával együtt elenyészik a dokumentáció is. Pontos adatok csak az utolsó három évből vannak. A volt tanácselnök visszaemlékezése szerint 1973-1974-ben egyetlen cigány segélyezett volt csak. 1974-ben hivatalos felmérést végeztek, de az is csak részben szolgáltat alapul a rászorultság mértékének megállapításánál. Mindenesetre azóta a helyzet megváltozott, s amióta egyre több cigány kapott különféle segélyt, a nem cigányok visszahúzódtak erről a területről: megalázkodnak tartják a közös listán való szereplést, ami egyenlő a szegénység egyik stigmájával.

A segélyezést végző előadó felkészültsége, szakmai ismeretei hiányosak, csak annyit tud, hogy a tanácsai kereteket évek óta teljesen kihasználják. Viszont arról, hogy ezek a keretek mekkorák, hogyan tágíthatók, miként lehet átcsoportosításokkal élni, kevés pontos információja van. Az ügyintézésre így inkább az esetlegesség, az ösztönösség, a kényelem, semmint a szakszerűség és a méltányosság jellemző.

"Rendkívüli szociális segélyt negyedévente kellene fizetni, de erre nincs keret. Most hallottam, hogy a megyétől lehet kérni. Olyan még nem volt, hogyha valaki kért, ne kapott volna ... Szociális segélyre több rászoruló nincs ... Elképzelhető, hogy nem mindenki tud ezekről a lehetőségekről. A tanácstagoktól várjuk a segítséget. A kérvényeket maguk írják, tudják, hogy mikor kell."
/38 éves nem cigány nő, tanácsai előadó./

A segélyezés alapja ilyenformán a tradíció; aki már korábban kért, mert hallott róla, az kap, aki viszont a keretek kimerülése után fordul kérelemmel a tanácshoz, már nem kaphat, függetlenül a rászorultság mértékétől. De nem szerez a jövőre nézve hagyományos "jogcimet" sem. Vannak, akik nem is tudnak a lehetőségekről, másokat a szégyen tart vissza a segélykéréstől. A szabályokat, a formulákat, a feltételeket nem ismerik, s nem

tudják, hogy ki miért kap, s miért nem kap, aki hiába kér.

A segélyezési politika így, összekapcsolódva a többi el-
lentmondással, bomlasztó erőt jelent, a kiszolgáltatottság ér-
zését kelti, az elosztás tisztázatlansága irigykedést, kölcsö-
nös gyűlölködést, vádaskodást, a rendszeresen segélyben része-
sülők között pozícióféltést, a kimaradottak körében féltékeny-
séget s általában megalázkodást, szolgai viszonyokat szül. En-
nek következménye az is, hogy misztikus nagyszerűségbe burkoló-
zik a távoli: a cigányság valamennyi rétege úgy tartja, hogy
más községekben jobban törődnek a cigányokkal, másutt csorbitat-
lanok a jogaik. A közeli községekből idéznek állítólagos példá-
kat arra, hogy nagy és szép lakásokat építenek a cigányoknak,
hogy ott még az egészségesek és a jobbmóduak is kapnak segélyt.
Ehhez társulnak a valóságos és felnagyított különbségek a nem
cigányok magatartását illetően. A városi munkahelyeken sokan ér-
zik kevésbé elutasítónak a többség hozzájuk való viszonyát, s
hasonló véleményeket hallanak a városi rokonságtól is. Így áll
össze az etnikai identitás községi negativuma: lehet, hogy má-
sutt jobb cigánynak lenni, de itt nem jó.

3. A Vöröskereszt

A Vöröskeresztnek a cigánysággal kapcsolatos tevékenysé-
gét annak a klubnak a bemutatásával próbáljuk összefogni, ame-
lyet 1977-ben szervezett meg, járási szorgalmazásra, az egy év-
vel korábban a községbe került védőnő.

A klub célja elsősorban a kismamák, tágabban a szülőké-
pes koru cigány nők egészségügyi felvilágosítása volt: a higi-
énia, a fogamzásgátlás, a terhességmegszakítás, a csecsemőápo-
lás, a gyermeknevelés, az egészséges táplálkozás és életmód gya-
korlati tudnivalói szerepeltek a programban. A kismama-klub von-
zóerejét rendszeres ajándékosztással igyekeztek növelni. Részben
ennek is köszönhető, hogy a foglalkozásokon viszonylag nagy szám-
ban, huszan-negyvenen vettek részt. Részben viszont annak, hogy
az egyszeri tanácsli felmérés végrehajtóin és a rendőrökön kívül
ez idő tájt is csak a védőnő jár ki a "cigánysorra", még hozzá
az előzőkétől eltérően megnyerő szándékkal. Többször rendeztek

például főzést cigány udvarokban, és felmerült egy varrótanfolyam ötlete is, ami hosszú távon bedolgozói hálózat kiépítésével kecsegtetett.

A védőnő főként az egészséges terhesélelmódra oktatta a klub tagjait, de a visszaemlékezésekből kiderül, hogy a legfontosabb cél a terhességek és a szülések visszaszorítása, csökkentése volt.

"Kijött a főorvos és megegyeztünk, hogy nem tablettát fognak szedni, hanem spirált rakatunk fel. Ezt meg tudtam velük értetni, azt viszont nem, hogy csak egy gyereket szüljenek. A kettőhöz mind-egyik ragaszkodik. A főorvossal megbeszéltem, hogy mikor tudja őket fogadni, ha beküldöm, és ő helyezte fel nekik ingyen és bérmentve, és ez csak természetes, kedvesen. Legalább negyvenen fel is rakatták ... Ha valaki terhes és nem akarja megtartani a gyereket, minden cigány asszonynak írom a papírt, azt viszi magával és díjmentesen megcsinálják Kerepesen a terhesség-megszakítást. Most már vannak szép számban akik elmennek, de nagyon nehezen szánják rá magukat, félnek tőle. Csak szép szóval lehet velük ... Tizenketten járnak rendszeresen tablettáért. Itt van, a szekrény tele van Bisecurinnal, ez csak nekik van."
/53 éves nem cigány nő, védőnő./

Az elviekben helyeselhető családtervezési törekvések mögött ellentmondásos ideológiára bukkanhatunk:

"Ezek a hivatalos emberek itt óriási ellenszenvvel viseltetnek a cigányok iránt. De piszok rosszul fognak járni, ha ezeket az embereket nem fogadják be a társadalomba, mert mire nyugdíjba mennek, a cigányoknak kell eltartaniuk őket. Mert a cigányok ragaszkodnak a gyermekekhez, ők megszülik őket. Majd csak cigányok és öregek lesznek a faluban."

Az előítéletek tipikus paneljaiban gondolkodó, korlátozott jószándékkal intézkedő és a központi elvárásoknak hivatali ambíciók miatt is megfelelni igyekező tisztségviselő alakja áll előttünk, aki még így is mindenütt falakba ütközik. A kívánt eredményt egyébként akadályozzák a személyes és hivatali ellentétek, illetve az előítéletes, kirekesztő nem cigány közgondolkodás objektivációi, a politikai eszközökkel is élő többségi nyomás. A cigány kismama-klubot, amely a védőnő profán megfogalmazása szerint arra is való, s erre elsősorban, hogy a nem ci-

gányok "ne járjanak piszok rosszul", többfelől érte támadás.

"A második cigány kismama-klub szervezésénél azt mondta a körzeti orvos, hogy nem ártana, ha megvernének a cigányok engem is. A harmadik klubnál azt mondta, hogy leközelebb kérjem ki a véleményét, ha illet akarok szervezni. Mondtam neki, hogy én senkinek a véleményét nem kérem ki ... Egyszer véletlenül hallottam, hogy a rendőr azt mondta, hogy engem is fel kellene akasztani a lábamnál fogva, mert foglalkozom a cigányokkal ... A tanácselnőknővel jól megvoltunk, amikor idejöttem, nagyon rendes volt. Csak akkor lett baj, amikor helyettesítettem is, akkor nem tudta elviselni, hogy többre jött ki a fizetésem, mint az övé. Itt akadályozzák a munkámat, szó szerint akadályozzák. Az új elnök nem rosszindulatu ember, csak nem tudja, hogy kinek higgyen."

A dolog természeténél fogva kibogozhatatlan személyi ellentéteknek végül az érintettek, a cigányok a kárvallottjai. Ellentmondásaival együtt a kismama-klub tagadhatatlan részerményekkel járt, s azzal járt volna a varrótanfolyam is. De a cigányoktól független ellentétek végül odavezettek, hogy a kismama-klub megszűnt. A varrószakkörnek pedig nem sikerült helyiséget találni. /A Népfront szervezésében helyiséggondok nélkül működik egy varrószakkör, amelyen nem cigányok vesznek részt./

"A kismama-klubot szüneteltetem, mert engem egy olyan dolog ért ennyi munka után, 30 év után. Írásbeli figyelmeztetést kaptam, mert a lányom nagyon beteg volt, és kiírtam, hogy elmarad a tanácsadás, de azt elfelejtettem, hogy szakrendelés is lett volna. Az egészségügyi állapotom miatt szüneteltetem a klubot, azt nem mondom, hogy nem fog működni, most nem működik ... A varrószakkör helyiségproblémája még a régi tanácselnőnő idején kezdődött. A klub a vöröskeresztes helyiségben működött, az előadás a pártházban volt, de a párt ezt a helyiséget nem adja, az szent, oda holmi ember nem léphet. A tanács azt mondta, hogy a szomszéd község művelődési házában lehetne tartani, de ez az embereknek nem jó."

A Vöröskereszt cigányokkal kapcsolatos tevékenysége mára a szokásosra redukálódott, a védőnő presztízse pedig leértékelődött.

"A tanács és a védőnő között személyi probléma volt. A védőnő mindig kevesellte a pénzt, a fizetését, a tisztelediját, a klub támogatását is.

Csak annyit adhattunk, amennyit lehetett. Ez a varrástanulás is csődbe ment. Kijelentettem, hogy lesz helyiség, ő meg kijelentette mindenkinek, hogy nem adunk, és ő nem is csinálja. Elég megfoghatatlan, úgy látszik belefáradt ... De már az is lehet, hogy lefutott a dolog és látta, hogy nem lesz érdeklődés. Szóval egyszer csak lekerült a napirendről."
/A volt tanácselnőknő./

"A védőnő foglalkozik a cigányokkal, mert az mutató. Én örülök, foglalkozzon is velük. De most megrekedt a dolog, most megint szülnek. A spirál problémákat okoz, soknak le kellett venni, rögtön teherbe estek."
/40 éves nem cigány férfi, a körzeti orvos./

"A védőnő? Annak csak a szája volt nagy, de csak ide mert kimenni a Honvéd utca elejére, tovább nem."
/62 éves nem cigány férfi./

4. Közéleti részvétel

Vizsgálatunkban nem csak azért tekintettük át a különféle társadalmi, politikai, állami szervek, szervezetek és a cigányság kapcsolatát, mert enélkül a községi közélet vázlata hiányos lett volna, hanem mert elvileg valamennyinek központi programokban vállalt feladatai vannak a cigánykérdés megoldásában.

A helyi párt- és KISZ-szervezet, valamint a népfront bizottság nem vállalt és vállal aktív szerepet a cigánypolitikában. A községi párt- és KISZ-szervezetnek egyetlen cigány tagja sincs, a cigánysággal kapcsolatban nincs programjuk.

A három társközség párt-csucsvezetősége alá hét alapszervezet tartozik. A községi alapszervezet 25 tagja közül 11 nyugdíjas, köztük az alapszerv titkára és a három vezetőségi tag közül kettő. A csucsvezetőségben a községi alapszervezetet csak a tanácselnök képviseli. Az összetételből fakadt, hogy nem folyhattak bele jelentősen a helyi közéletbe, a községfejlesztési, gazdasági, politikai döntésekbe. A csucsvezetőség titkára a termelőszövetkezet párttitkára. A vele való beszélgetéskor - interjura nem volt hajlandó - elhibázottnak minősítette a központi cigánypolitikát, amelynek "a levét itt lent isszuk meg. Fel

kellene már őszintén tárni a helyzetet, mert a politika kidolgozói nincsenek tisztában azzal, hogy a cigányok mennyire kihasználják ezt a politikát, s hogy visszaélnék vele. Keményebb törvényekre, a politika kinövéseit lefaragó helyesbítésre van szükség, erélyesebb rendőri fellépésre." Ilyen vezetés mellett nem valószínű, hogy a községi pártszervezet a közeli jövőben konstruktív lépéseket sürgetne a cigányság helyzetének javítására.

A Hazafias Népfront községi bizottságát mindhárom társ-községben külön választják. A vizsgált községben 26 tagu, közülük hárman cigányok, de a két aktív tag - az egyik a jelenlegi tanácsstag - csak a legutóbbi, 1980-as választásokon került be a testületbe. A bizottság sem azelőtt, sem az újjáválasztása óta nem vett fel a cigányokkal kapcsolatos akciókat programjába, bár a bizottság titkára a termelőszövetkezet dolgozója, állatorvos, aki a cigánysággal szembeni semleges attitűdjét hangsúlyozta a vele készült interjúban, s jobb megismerésüket, nagyobb türelmet, az ifjúság előítéletmentes nevelését sürgette.

5. A rendőrség és a cigányság

A rendőrség és a cigányok viszonyát itt csak röviden foglalhatjuk össze, s csak utalhatunk a leírás tényszerű kereteit etikai ellenérzésekkel feszegető tapasztalatainkra.

A körzeti megbízott és első segítője, egy önkéntes rendőr, valamint az egész önkéntes rendőri hálózat köré sűrűsödik össze az az előítéletes, türelmetlen, a másság, a kisebbség iránt kiméletlenül érzéketlen többségi tudat, amely ilyen formában önmaga embertelen és közveszélyes paródiája:

... "Egyik este még elmentem a sportpályáig, aztán ahogy jövök vissza látom, hogy ott az egyik cigány kapaszkodik a kerítésbe. Láttam, hogy ki, de nem is igen lehetett volna más, legfeljebb még a bátyám...

/A bátyja is szereti az italt?/

Szereti bizony, ő itt van a tanácsnál, hivatalsegéd, és néha úgy beiszik, hogy na, de különben ő nem csinál semmit ... Na szóval odamegyek, de ő észrevehetett engem gyorsan, mert elindult. De aztán én utána mentem, rávilágítottam és mondtam

neki, hogy na mi van? ... Mi köze hozzá! Hát nem annyira közöm van hozzá, csak hát éppen érdeklődtem, mert nem láttam, hogy ki ez, mi ez itt a kerítés mellett. Azt mondja, na miért, mi van ilyenkor? Tudod, hogy mi van, az, hogy nekem jogom van megkérdezni tőled, hogy hol voltál, tizenegy óra van, és te be vagy rugva, mint a segg. Azt mondja, nekem akkor se parancsolhat maga. Mondom neki, te ne beszélj így, mert megint rád lesz baszva egy csomó pénz. Menjen az utamból, kiabálta, és meglökött. Csuszós is volt az ut, aztán nekiestem a kerítésnek. Na akkor aztán elővettem a gumibotot, mert titokban hordom, hivatalosan nem jár, és adtam neki. Látja, ez van! Az ember este a sötét utcán, bármi történhet vele, de egy szolgálati lámpán meg néha az adó-vevőn kívül semmi se jár. Se fegyver, se gumibot. Hát én nem tartom ezt helyesnek.

/62 éves nem cigány férfi, önkéntes rendőr./

A harc kölcsönösen folyik, adok-kapok alapon, de többnyire a rendőr és segítői győzelmével fejeződik be, a nem cigány többség legelőítéletesebb tagjainak egyöntetű helyeslése mellett. "Ugy kell nekik, a törvény ugyanis őket pártolja igazságtalanul."

A cigány bűnözéssel kapcsolatban pontos adatokat nem sikerült megtudni azért, mert a körzeti megbizottól a vizsgálat közben a fejünkre kaptuk a "cigányusztítók" titulust. Ugyancsak ő mondta: akkora pótkocsit hozzanak, hogy mind beledobáljuk őket a tóba".

Nem kétséges, hogy a már említett negatív identitástudat faji alapu megerősödéséhez az itt érzékeltetett légkör is hozzájárulhat.

IV.

Foglalkozási viszonyok

Az a folyamat, amely a községbeli cigány munkaképes koru férfi népesség teljes foglalkoztatottságához, s a nők mind nagyobb arányu munkavállalásához vezetett, az 1950-es évek közepén kezdődött s a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején teljesedett ki. A férfiak teljes foglalkoztatottsága önmagában még nem jelentene strukturális változást, hiszen a magyar ci-

gány férfiak többsége már korábban is rendszeres munkával tartotta fenn magát, s az oláh cigányok is ősi mesterségeik gyakorlásából próbáltak jövedelemhez jutni. De az akkori alkalmi és szezonális, valamint a nem cigányokat kiszolgáló munkaalkalmak helyébe állandóak léptek, s ma már nincs főfoglalkozásu alkalmi munkás a cigány férfiak között.

1. Az első gazdaságban

Az állandó munkaalkalmakat a cigányság számára az ipar extenzív fejlődése teremtette meg, amely fokozatosan bővülő mértékben igényelte a szakképzetlen, betanított vagy segédmunkát végzők tömegét. A fővárosi és más környékbeli üzemek krónikus munkaerőhiánya lazította fel a cigányság alkalmazásával kapcsolatos idegenkedést. A foglalkoztatottság bővülése tehát nem a cigányok érdekében való jótétemény volt, hanem gazdasági szükségesség. Helyben, kifejezetten a cigányság számára semmiféle munkaalkalmat nem teremtettek, s az ezzel kapcsolatos egyetlen próbálkozás, a varrótanfolyam megrekedt az ötlet szintjén.

A munkavállaló cigányság csak elenyésző arányban dolgozik a községben vagy a társközségekben. A férfiak 70, a nőknek 90 %-a eljáró, ha a 2 kilométernyire lévő társközség munkahelyeit is helyi munkalehetőségnek tekintjük. Az eljárók többsége napi ingázó, a munkahelyeket a közeli városba elég sűrű autóbuszjáratok révén, vagy a munkásszállítás segítségével közeli-tik meg. De az utazás így is naponta több órát vehet igénybe, a legjobb helyzetben azok vannak, akik csak a közeli városba ingáznak, a busz menetideje oda-vissza nincs több egy óránál.

Az ingázás a nem cigány dolgozókra is jellemző: a 920 aktív kereső közül például csak Budapestre és csak az ipari, építőipari, szállítási és kereskedelmi ágazatokban 209-en járnak be naponta.

A cigány és a nem cigány munkavállalók közötti különbségek jobban tükröződnek az ágazatok szerinti megoszlásban: a nem cigányok feleannyian dolgoznak az iparban, kétszer annyian a mezőgazdaságban és négyszer többen az egyéb, nem anyagi ágakban, mint a cigányok. A mezőgazdaságban és a nem anyagi ágakban foglalkoztatott nem cigányok többsége viszont helyben dolgozik.

4. táblázat

Az aktív keresők megoszlása a népgazdasági ágakban

Népgazd.ág Népesség	Ipar		Építőipar		Mezőgazd., erdőgazd.		Szállítás, hírközlés		Kereske- delem		Egyéb		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Cigány	74	64,3	11	9,6	18	15,6	1	0,9	7	6,1	4	3,5	115	100
Nem cigány	311	33,8	46	5	306	33,3	37	4	83	9	137	14,9	920	100
Együtt	385	37,2	57	5,5	324	31,3	38	3,7	90	8,7	141	13,6	1 035	100

Jellemző s a cigányok előtt nyitva álló munka minőségét meghatározó tényező a szakképzettségé. A 75 cigány férfi aktív kereső közül csak egy rendelkezik érettségivel s mellette szakképesítéssel. Heten szakmunkások, a többiek betanított vagy segédmunkások. Jelenleg egy cigány férfi jár középiskolába, ketten nappali szakmunkásképzésre, hárman továbbképzésen kívánják megszerezni a szakmunkás oklevelet.

A cigány nők foglalkoztatottsága becsléseink szerint körülbelül 50 %-os, de mindössze egy rendelkezik érettségivel /s mellette szakképesítéssel is/. Az ő kivételével tehát valamennyien betanított vagy segédmunkát végeznek. A nők ennél nagyobb arányu munkábaállását a magas gyermekszámmal összefüggésben a helyi munkaalkalmak hiánya akadályozza.

Az inaktív keresők közül 12-en gyes-en vannak /táblázatokban őket is aktívaknak tekintettük/ 3 nő özvegyi nyugdíjas, 4 nő és 4 férfi nyugdíjas, 1 nő és 7 férfi pedig leszázalékolt, rokkantnyugdíjas.

A helybeli cigányság munkával, munkahellyel kapcsolatos véleményeit nem dolgozhattuk fel teljességében, még kevésbé a közvetlen munkahelyi körülményeket. Egy rövid idézet is sokat mond:

"Nagyon ideges vagyok sokszor. Hiába mondja az orvos sokszor, hogy ne idegeskedjek, de idegeskedni kell. Aki melózik, az tudja. Tudom, hogy nálunk szabad véleményt nyilvánítani, mert szocialista társadalomban élünk, de mégse tudok szólni mindig. Miért idegeskedek? Vagyunk ott gépkezelők egy pár, közülük négyen cigányok. Na most a magyaroknak mindig jobb. Ha valami piszkos meló van, nekünk kell megcsinálni. Ha tíz percre megáll a gépünk, minket már elküldenek vasat válogatni. A magyaroknak viszont ezt sohasem mondják. Viszont amikor van az órabéremelés, ők kapnak 60 fillért, mi kapunk 30-at. Nem szólunk, mert annál rosszabb, ha szólunk. Ilyen a művezetőnk. Ugy látszik, ha nálunk jár valaki művezető iskolára, vagy valami magasabb iskolára, annak biztosan tanítják a dumát is ... Ugy ki tudnak beszélni minket. Egyszer egy építésvezető elmondta nekem, hogy örüljek, hogy dolgozok, mert én egy beteg ember vagyok. Talán

azt is akarta mondani, hogy örüljek, hogy élek. Mit tud egy ilyen tanulatlan ember, mint mi, mondani erre.

/Ezért akar munkahelyet változtatni?/

Nem, én ezt már megszoktam. Azért akarok eljönni, mert ott többet kereshetek és jobbak a tanulási lehetőségek is.

/Az első két munkahelyéről miért jött el?/

Az első helyről próbaidőn belül eljöttem. Nehéz munka volt ott, vasakat kellett emelgetnem, sok volt az egy 14 éves gyerekek. A másodiknál is csak két hónapig voltam. Ott is nehéz vasakat kellett emelgetni, mindig hajtottak. Ha leültem elszívni egy cigarettát, jött a művezető, s bár nyár volt, mondta, Sanyikám állj fel, mert megfázol, csakhogy ne üljek."

/20 éves magyar cigány férfi./

Ehhez hasonló véleményeket tucatjával idézhetnénk, munkájukkal csak kevesen elégedettek. Ezzel is magyarázható az oly gyakran szemükre vetett munkahelyváltogatás. Az első munkavállaláskor általában kevés a választási lehetőség és a tapasztalat. Az általában nehéz és monoton betanított vagy segédmunkák között pedig nehéz, ha ugyan nem lehetetlen megtalálni azt, amelyik a leginkább megfelel egészségi állapotuknak, a legkönnyebben megközelíthető s a legjobban fizet. Érdekeik védelmében csak a vándorlással élhetnek. S mert szakképzetlenek s mert a munkahelyi és a társadalmi közösség peremén állnak, csak a saját körükben mozoghatnak. Ezért általános a csoportok munkavállalás, s gyakori, hogy egy-egy kilépőt rokonok és ismerősök követnek a jobb munkahelyre.

"Csak nyolc osztályt jártam, utána mindjárt dolgozni mentem, majd nemsokára férjhez mentem. Pesten kezdtem dolgozni, építkezésen voltam betanított munkás. 1978-ban mentem a szövőgyárba, együtt mentünk, az egész dinasztia. Szerettem ott dolgozni, gépen voltam légeres, három műszakba jártam, ez elég fárasztó volt. A munkában nem annyira erőre, mint inkább figyelésre volt szükség.

/Hogyan járt innen oda?/

Együtt jártunk a férjemmel, ő vezette a kiskocsit, az jött értünk, tizen jártunk a faluból. Most már busz hordja őket.

/A szomszéd falvakból is járnak oda dolgozni?/

Nem, csak innen.

/Azért a tíz emberért járt egy busz?/

Most már nincsenek is annyian, én gyes-en vagyok, a férjem meg kilépett.

/El tudná sorolni, hogy ki jár oda?/
 Van egy öregember, meg annak a felesége, a lányuk,
 a vejük, meg annak a huga."
 /27 éves magyar cigány nő./

A cigányok jövedelme, miként a társadalom alsó rétegének munkavállalói esetében általában, községünkben is több személy között oszlik el, mint a többi rétegben.

5. táblázat

A cigány és nem cigány keresők és eltartottak megoszlása

Népesség	Össze- sen	Kereső			Eltar- tott	Egy aktív keresőre jutó inaktív és eltartott
		aktív	in- aktív	Össze- sen		
Cigány	403	115	19	134	269	2,5
Nem cigány	1 848	920	567	1 468	380	1,0
Község Összesen	2 251	1 035	548	1 602	649	1,17

A következményekre részben már korábban kitértünk, ezutal csak két megjegyzés. A cigányok között sokkal több a kiskoru eltartott, akik semmiféle jövedelemmel nem rendelkeznek, és sokkal kisebb az inaktív keresők aránya, akik ha kevesebbel is, de jövedelemmel rendelkeznek. Ráadásul az inaktív keresők nagy része a nem cigányok között a második gazdaságban hasznosítja munkaerejét vagy részmunkaerejét, ami a cigányságra ma még csak elenyésző részben jellemző.

2. A második gazdaságban

Ahogy a régi mesterségek - vályogvetés, zenélés, teknővájás, gyűjtögetés, lókereskedés, kosárfonás stb. és egészében a szerző-mozgó életmód -, valamint a mezőgazdasági és erdőgazdasági napszám a gazdasági és társadalmi viszonyok változásával mindinkább elvesztették pénzre, jövedelemre, javakra váltható-

ságukat s ahogy ezeket a korábban is szűkös megélhetést nyújtó munkákat értéktelennek ítélte a társadalmi szükséglet, úgy kényszerültek egyéb munkaalkalmak után nézni a községbeli cigányok is. Ez volt az ipar, az építőipar, a közlekedés. Miközben a nem cigányok, a mezőgazdasági szövetkezetbe került gazdák, de az iparban foglalkoztatottak is egyre inkább jó lehetőségeket találtak a falusi második gazdaságban - a háztáji és kisegítő gazdaságokban, a kistermelésben -, a cigányok végleg elvesztették hagyományos munkaalkalmaikat. Amit ők tudtak, az leértékelődött, amit nem, az fel.

A második gazdaságban máig sem változott lényegesen a helyzet. A városi munkahelyekre járó, háztáji vagy kisegítő gazdasággal nem - s még kerttel is csak részben - rendelkező cigányság többsége nem nagyon tud bekapcsolódni ebbe a jövedelemszerzési módba, s a falusi körülmények között kivételnek számító fizetésből és bérből élők kategóriájába tartozik, miközben a község egész ellátása, beleértve a kereskedelmet, a kulturát és a közéletet is, ennek ellenkezőjére van berendezve.

Amint a települési viszonyoknál láttuk, csak a faluba kiköltözöttek által lakott s néhány Honvéd utcai, telepi házhoz tartozik akkora kert, ami a saját ellátásra, esetleg piacra szánt zöldség, gyümölcs termesztésére alkalmas. De a kiköltözöttek a házak körüli teendők miatt s gazdálkodási tapasztalatok híján eddig legfeljebb a mindennapi táplálkozáshoz szükséges növényeket honosították meg és nem is próbálkoznak a piacra való termesztéssel. A telepen lakók többségének pedig még erre sincs módja. Termelőszövetkezeti tag nincs a cigányok között, még az ott dolgozók is csak alkalmazottak, háztáji gazdálkodásról tehát szó sem lehet.

Mindazonáltal a cigányok körében fokozatosan terjed a kertgazdálkodás és az állattartás is. Az asszimilálódott családok körében a nem cigányokéhoz hasonlóak a szokások, van aki földet, szőlőt bérel. A kertes házakban már alig vannak olyanok, akik ne terveznék a kertészkedést, az állattartást.

"Egyre jobban terjed a baromfi mellett a nagyobb állat is, szerintem ma már legalább minden máso-

dik család nevel disznót saját célra. Van olyan is, aki komolyabban foglalkozik vele, ahol két anyakoca is van egyszerre, Ők már eladásra szánják a szaporulatot. A Barátság utcában van egy kiugró oláh cigány család, az átlagnál több állatot tartanak és nevelnek, van sertés, szarvasmarha, növendéküsző és bika is. Jól forgatják, nevelik, eladják az állatokat."

/40 éves nem cigány férfi, állatorvos./

"/Zöltséget, állatot nem adnak le a cigányok, Ők nem szerződnek?/
Őnekik nincsen. Most két év óta van ez a dolog, hogy egy rétege tart egy-két malacot. Na hogy azt hogy tartsák, a téeszben a kombájn után sok kukorica marad, összeszedik, mert sok fej leesik. Víz hozzá egy kis tápot, mert azt is én árulom. Aztán van itt egy nagy család, azok most vettek négy borjut, bikát. Többen visznek már előnevelt csirkéket, kacsát, libát is."

/60 éves nem cigány nő, áfész-felvásárló./

"/Van kertjük is, művelik?/

Persze.

/Mit termeszteneik benne?/

Krumplit, zöltséget, ez itt megvan.

/Arra fönt arra panaszkodnak, hogy nincs kertjük./ Pedig vannak arra nagy porták. Föl lehetne azokat szántatni, ha nagyon igyekeznének. És akkor nem kellene végigjárni a falut krumpliért, paradicsoméért, egy karalábéért."

/36 éves oláh cigány nő./

Az egykori cigány foglalkozások közül már csak a gyűjtögetés és a kosárfonás maradt fenn. De csak néhány család kockáztatja meg, hogy vagy szabadsága alatt vagy igazolatlanul mulasztva például csigagyűjtéssel foglalkozzék. Az évenként leadott 30-60 mázsa csigát csak tizenöt-husz személy szedi s gyógygyűjtéssel is csak kevesen foglalkoznak. A kosárfonáshoz is többen értenek, mint ahányan rendszertelen jövedelemkiegészítésként üzik. A környéken nincs olyan szervezet, amely összefogná a rendeléseket, segítene az értékesítésben.

A kevés szakmával rendelkező cigány férfi közül többen próbálkoznak mellékfoglalkozással; fafűrészelést, villanyszereleést vállalnak. Ketten kisipari engedélyt váltottak; ezt többen is tervezik.

A nem cigányoknak vállalt szolgálat eseti jellegű. Főként oláh cigány nők vállalják, alacsony bér vagy természetbeni

juttatás fejében, a ház körüli takarítást s egyéb munkákat.

"/Napszámba manapság már nem szokás járni a parasz-
tokhoz?/
Nem mennek, hívják őket, de nem mennek. Csak azok
mennek, akik nagyon részegesek. Van egy-két olyan
cigánygyerek. Van egy, az elmegy még ötven forint-
ért is, aztán jól kidolgoztassák szegényt. A lá-
nyom is el szokott menni ide szembe, a kocsmához,
de meg is fizetik. A lányom takarít az OTP-ben is,
oda minden nap megy, meg a kocsmában egy héten egy-
szer. Ha ő elhívja a lányomat, meg is fizeti, ad
300-400 forintot egy napra. Én biztosan nem men-
nék, még ezer forintért se. Ezek a gazdagok, minél
gazdagabb, annál rosszabb."
/63 éves magyar cigány férfi./

Felhasznált irodalom

Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-
ben végzett kutatásról. A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének kiadványa. A kutatást Kemény István vezette. Budapest, 1976.

Csalog Zsolt: Jegyzetek a cigányság helyzetéről. Kritika, 1979. 10. szám.

Csalog Zsolt: Etnikum? Faj? Réteg? Valóság, 1973. 1. szám.

Demszky Gábor: "CS". Kritika, 1980. 10. szám.

Erdős Kamill: A Békés megyei cigányok és cigánydialektusok Magyarországon. Gyula, 1979.

Hann-Tomka-Pártos: A közvélemény a cigányokról. Tömegkommunikációs Kutatóintézet, 1979.

Rózsa József: Szociálpolitika Magyarországon. Kossuth, 1978.

Solt Ottilia: A hetvenes évek budapesti szegényei. Kézirat.

HAVAS GÁBOR

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOK MŰVELŐDÉSI VISZONYAIRA
VONATKOZÓ KUTATÁSOK^x

Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893-ban József főherceg kezdeményezésére országos "cigányösszeírást" végzett. Ez az összeírás a lebonyolítás során mutatkozó problémák /Budapest például elszabotálta/ ellenére viszonylag pontos képet adott az akkori Magyarországon élő cigányok demográfiai, iskolázottsági, települési lakás- és foglalkozási viszonyairól. Ezt követően azonban nyolc évtizeden át hasonló jellegű országos adatfelvételre nem került sor. A népszámlálások idevágó adatai megbízhatatlanok és nem tekinthetők megfelelő forrásnak.

A közbeeső időben a cigányság körében csak elszórt, többnyire egyéni kezdeményezéseken alapuló kutatómunka folyt. Ezek tulnyomó többsége néprajzi, nyelvészeti gyűjtés /Erdős Kamil, Csenki Sándor, Vekerdi József, Mészáros György, Hutterer Miklós, Szegő László stb./. Ezeket egészítették ki a többnyire életképeket felvillantó, a témát behatóan nem ismerő szociográfiai, publicisztikai híradások, amelyek szerzői között kiváló írók /például Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes/ is találhatók.

A közvélemény figyelmét igazán csak a 60-as évek gazdasági változásai fordították a cigánykérdés felé. Egyrészt ebben az időszakban az extenzív iparfejlesztéshez szükséges átcsoportosítható munkaerőnek a paraszttársadalomban rejlő tartalékai kezdtek kimerülni, és ezért a cigányság, mint kiaknázzható munkaerő tartaléksereg jelentősége megnőtt. Másrészt az akkoriban kibontakozó életszínvonal-politikának is számot kellett vetnie azal, hogy ilyen nagy tömegű, mélyen a társadalmilag elfogadott

---

^x A Művelődéskutató Intézetben folyamatban lévő kutatás ismertetése.

standard alatt élő népesség él a társadalomban, s helyzetének megjavítására nem elégségesek a más rétegek számára sikerrel nyújtott eszközök. Megszülettek a cigányság lakáshelyzetének javítását célzó rendelkezések, és 1971-ben sor került a magyarországi cigányság helyzetét felmérő első országos reprezentatív szociológiai vizsgálatra Kemény István vezetésével. Ez a kutatás megbízható, valamennyi fontos részletre kiterjedő átfogó statisztikai helyzetképet adott a cigányságról, feltárta a cigányság belső rétegződését meghatározó legfontosabb tényezőket, és ezzel kijelölte a további szociológiai kutatómunka lehetséges irányait is. E kutatás eredményei azonban a publikálási csatornák korlátozottsága miatt nem váltak széles körben ismertté. Így a 70-es évek közepétől nagyobb számban meginduló részkutatások nem is támaszkodhattak megfelelő mértékben rájuk. A Pécsi Tanárképző Főiskola irányításával végzett, elsősorban pedagógiai, pszichológiai, oktatási problémákat érintő kutatások például következetesen egy-egy kiválasztott cigány és magyar populáció összehasonlító vizsgálatára épültek anélkül, hogy az összehasonlított populációk társadalmi helyzetét, szociológiai jellemzőit pontosan meghatározták volna. Így az eredményeket szükségszerűen csak az etnikai különbségek, meghatározottságok mentén, vagyis a társadalomban működő előítéletrendszerbe ágyazva lehetett értelmezni. Ráadásul az 1971-es vizsgálat óta lo év telt el, az adatok egy része elavult, ezért a további részkutatások elengedhetetlen feltétele egy újabb országos, reprezentatív vizsgálat lebonyolítása.

A 70-es évek közepétől kibontakozó részkutatások a korábbi esetlegességet megőrző néprajzi, nyelvészeti kutatómunka folytatása mellett elsősorban két területre koncentráltak. Az egyik az oktatással összefüggő pedagógiai és pszichológiai problémák, a másik a deviánsnak tekintett viselkedésmódok, ezen belül is főként a cigány bűnözés, szociológiai vizsgálata volt. A két kutatási területhez tartozó egyes kutatások, az esetek döntő többségében, a cigányság egészét, vagy a vizsgált csoportokat kizárólag a többségi társadalomra nézve veszélyes, a társadalom intézményei /például iskola/ számára megoldhatatlan feladatot jelentő populációként kezelték és a társadalmi normák, illetve az

intézmények elvárásainak való meg nem felelés mértékét vizsgálták anélkül, hogy a társadalmi meghatározottságok, a kirekesztő mechanizmusok és a beilleszkedés nehézségeinek szerepét kellően elemezték volna. Holott a Tömegkommunikációs Kutatóközpont cigánysággal kapcsolatos előítélet kutatásai még úgy is kellően alátámasztják a két szempont együttes kezelésének szükségességét, hogy csak a közvéleményt szondázták, és nem vizsgálták az "intézményesített" előítéleteket.

*

A társadalmi strukturában elfoglalt hely, az ennek megfelelő formális és informális reakciók, illetve az ezekre adott lehetséges válaszok megértése nélkül nem értelmezhető a különböző cigány csoportok és az egyes intézmények kapcsolata. A Népművelési, majd a Művelődéskutató Intézet 1979-ben induló kutatása éppen ezért a cigányság és a közművelődés addig nem vizsgált kapcsolatát tágabb vonatkoztatási keretbe helyezte, és megpróbálta a két szempontot a kutatás során együtt érvényesíteni. A kutatás 8 teljesen eltérő adottságu és helyzetű cigány közösségben folyt a nem kérdőíves statisztikai adatgyűjtés, a mélyinterjú és a jegyzőkönyvekben rögzített résztvevő megfigyelés módszereivel. A feldolgozás még folyik, a legfontosabb tanulságok az alábbiakban foglalhatók össze.

Az Intézet cigány-vizsgálata elsősorban életmód-kutatás volt. A meghatározott szempontok /a tradicionális és a modern közötti átmenet skáláján való elhelyezkedés, anyanyelv, a közösséghez kapcsolható hagyományos mesterségek, jelenlegi foglalkozási struktúra, lakásviszonyok, a település történeti adottságai, a település helye a település-hierarchiában, a cigányok betelepültségének foka/ alapján kiválasztott különböző típusú cigány közösségek összehasonlító vizsgálatával választ próbáltunk keresni arra a kérdésre, hogy a fent jelzett "kemény változók" tipikus egybekapcsolódási módjai milyen életforma-változatokkal járnak együtt, milyen jellegzetes életstratégiákat alakítanak ki, hogyan szabják meg a közösség belső viszonyait és a nem cigány társadalomhoz fűződő kapcsolatok módját és jellegét.

A kutatás tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a cigányság egészének problémája és belső rétegződése az etnikai sajátosságok mellett a hátrányos kisebbségi helyzet és a hátrányos munkaerőpiaci helyzet fogalmaival ragadható meg leginkább. Mert:

1. A magyarországi cigányok zöme a népességnek ahhoz a hátrányos munkaerőpiaci helyzetű ötödéhez tartozik, amely nemcsak hogy maga nem rendelkezik stabil, biztosított egzisztenciával, de azt a gyermekei számára sem tudja megteremteni. A népességnek ezt az ötödét az összes többi állampolgártól mély, a jelenlegi viszonyok között áthidalhatatlannak tűnő szakadék választja el. Életviszonyaik sok évtizeddel ezelőtti állapotokat konzerválnak.

2. A munkaerőpiaci helyzetben megragadható a korábban felsorolt összes kemény változó együttes hatása, és így segítségével leírható a cigányság belső rétegződése.

3. Aki a cigány etnikai kisebbséghez tartozik, az - egyebek közt az előítéletek folytán - még azonos munkaerőpiaci helyzetű nem cigány társánál is hátrányosabb helyzetben van.

4. A kisebbségi helyzetből eredő hátrányokkal az "egyötödből" kiemelkedett, kedvezőbb munkaerőpiaci helyzetű, cigányoknak is meg kell küzdeniük.

A kutatás /a teljesség igénye nélkül/ a munkaerőpiaci helyzet négy alaptípusát és ehhez kapcsolódóan négy különböző foglalkozásváltási stratégiát tárt fel.

1. Az első tipushoz az anyanyelvüket többnyire megőrző, legkésőbb bevándorolt és letelepedett, a hagyományos életvitel számos elemét máig fönntartó közösségek tartoznak. A többségi társadalomhoz és annak intézményeihez fűződő kapcsolataik lazák és esetlegesek, az érintkezés szűk területre korlátozódik, speciális helyzetekhez kötődik, s ezért csak töredékes, torz tapasztalatokat eredményezhet mindkét oldalon. Ehhez társul az iskoláztatás teljes vagy csaknem teljes hiánya. A születési arányszám igen magas, az átlagéletkor viszont nagyon alacsony. A belső kohézió, az endogámia, a tágabb rokonsági rendszer szerepe erős. Az átlagosnál erősebbek a többségi társadalom részéről

megnyilvánuló kirekesztő mechanizmusok is. Mindennek következményeként kirívóan rossz esélyek a tartós vállalati munkaviszonyt biztosító munkapiacon. -- Az ehhez kapcsolódó foglalkozásváltási stratégia: törekvések a hagyományos életforma elemeinek megőrzésére, az erre alkalmas megélhetési módok előnyben részesítése, többféle, gyakran változó jövedelemforrás, "szerző-mozgó" életforma.

2. A hagyományos mesterség folytatása szinte az egyik napról a másikra válik lehetetlenné. A települési hierarchia alapján elhelyezkedő lakóhely, a cigányok számára elérhető helyi és közeli munkalehetőségek teljes vagy csaknem teljes hiánya, erős lakóhelyi szegregáció, az előbbinél magasabb, de még mindig alacsony iskolázottság. -- Foglalkozásváltási stratégia: a férfiak a lakóhelytől távol, többnyire kollektívan vállalnak munkát /tipikus forma a cigány építőipari brigád/, a nők és a még otthon levő, de az iskolás korból már kinőtt gyerekek rendkívül hátrányos feltételek mellett a helyi munkaerőpiac szűkös lehetőségeit próbálják megragadni.

3. Tradicionálisan is szervesebb kapcsolatok a többségi környezettel, nagyobb foku betelepültség, magyar anyanyelvűség, a cigányok átlagánál magasabb iskolázottság, a közösség erőteljes belső rétegzettsége, helyi vagy közeli, napi bejárással elérhető ipari munkahelyek. -- Foglalkozásváltási stratégia: tartós ipari munkavállalás, ipari munkássá válás a kiscsaládi életforma, a felhalmozódó életvitel fokozatos térhódításával és a szakmunkás ambíciók megjelenésével. Ennek a típusnak egy másik változatát képviselik azok a közösségek, ahol a sikeres parasztizálódás mintái alakultak ki, és eredményeznek hasonló tendenciát.

4. Ebben az esetben tulajdonképpen nem típusról, hanem nagy jelentőségű kivételről van szó. A továbbfejleszthető hagyományos mesterségek köré a körülmények szerencsés összejátéka folytán cigány irányítású KTSZ szerveződött, és ez a munkaerőpiaci helyzetet gyökeresen megváltoztatva viszonylag hosszú ideje működő, önigazgatású helyi munkalehetőséget biztosít a cigányok számára, amely tartós, garantált és szervezett mobilitási

csatornaként is működik. Az eredmény munkássá válás, anyagi emelkedés, önfeladás és identitászavarok nélkül.

Az első két típusnál a közösségi, illetve tágabb rokonsági rendszerre épülő erőforrásoknak különösen nagy a jelentőségük, mert szinte kizárólag ezek képesek valamilyen mértékben ellensúlyozni a kisebbségi lét és a vázolt munkaerőpiaci helyzet együttes hátrányát. A többségi társadalom igényt tart az e két tipushoz tartozó munkafajtákra /a gyűjtő kereskedelem különböző változatai, mezőgazdasági és ipari szezonmunka, építőipari segédmunka, "alsó szolgáltatás" stb./, de nemcsak hogy nem fogadja el, hanem megbélyegzi, jogi és informális eszközökkel szankcionálja a vele szükségszerűen együtt járó életformát. A többségi társadalomnak, különböző intézményeinek magatartása a cigány közösséggel való szembefordulás felé szorítja a cigányokat - anélkül, hogy az ebből eredő veszteséget bármivel pótolni tudnák. A közösség, a tágabb rokonsági rendszer kínálta előnyökről lemondani a "megfelelő ellenérték" bármifajta garanciája nélkül tulságosan nagy kockázat; a jelentősebb anyagi emelkedés, a társadalmi státusz megváltoztatása viszont a kisebbségi lét és a hátrányos munkaerőpiaci helyzet kettős szorításában a jelenlegi viszonyok között csak a közösséggel való szembefordulás útján lehetséges. A kisebbségi jogok, és intézményes cigány érdekvédelem hiányában az első két típust jellemző helyzetből csak a cigány identitás megtagadásával, teljes önfeladással, talajtalanná és gyökértelenné válva, a személyiség belső elbizonytalanodása, súlyos személyiségzavarok árán lehet mobilizálódni. A harmadik típusnál ugyan a közösségen belül kialakulnak a fokozatos életformaváltás megfelelő stratégiái, és meggyőző példák tanúsítják az erőfeszítések értelmességét, de abban, hogy ez a folyamat nem gördülékeny és nem zökkenőmentes, hanem "viszsaesésekkel", regressziókkal tarkított, itt is szerepet játszik az előnyök és hátrányok kívánatos egyensúlyának hiánya, magyarul a többségi társadalom sokféle formában megnyilvánuló ellenállása. A ritka kivételt jelentő negyedik változat pozitívumai éppen abban állnak, hogy a közösség egésze vagy annak nagy része számára biztosítja a kollektív mobilitást.

A kulturához, a kulturaközvetítő intézményekhez fűződő viszony csak ebben a kontextusban értelmezhető. A kulturaközvetítő intézmények az "óvodától a könyvtárig" minden fokon és minden szinten megkövetelik a családi környezetben, illetve az előző szinten kialakított prediszpozíciót, bizonyos készségek meglétét, magatartásminták elsajátítását stb., és direkt vagy kevésbé direkt szelekciós mechanizmusokkal szankcionálják ezek hiányát. Márpedig a cigány szubkulturák - különösen az első két tipushoz kapcsolható szubkulturák - nem készítik, mert lényegüknél fogva nem is készíthetik fel tagjaikat az ilyen típusu megfelelésre, sőt egyik legjellemzőbb sajátosságuk, éppen az ilyenfajta készségek hiánya. A környezet olyan személyiségjegyeket, mentalitást, magatartás és gondolkodásmódot alakít ki, amely maximálisan megnehezíti e csoportok számára a kulturaközvetítő intézmények által nyújtott lehetőségek kiaknázását.

Ezen túl az első két tipushoz kapcsolható cigány közösségekben mindennapos tapasztalat, hogy a belátható, az adott helyzetben elérhetőnek tűnő perspektívák megvalósításához nincs szükség a kulturaközvetítő intézmények révén megszerezhető ismeretekre és készségekre. Ha a szülők által végzett vagy az iskolából kikerülő gyerek számára reálisan kínálgató munkafeladatok ellátásához még irni-olvasni tudásra sem nagyon van szükség, akkor a család kevés jelentőséget fog tulajdonítani az iskolázatásnak, és általában az intézményes művelődési lehetőségeknek. A kulturaközvetítő intézmények ezt a tényt többnyire morális vétségként kezelik, és ennek megfelelően az érdekelt cigányok személyes felelősségére apellálnak.

*

A kulturaközvetítő intézmények sorában természetesen az általános iskola játssza a kulcsszerepet, hiszen a cigányok munkapiaci esélyei elsősorban az alacsony iskolázottság makacs újratermelődése miatt nem javulnak. Bár a korábbi helyzethez viszonyítva az adatok némi előrelépésről tanuskodnak, a cigányok és az összlakosság iskolázottsági szintje között mutatkozó különbség inkább nőtt mint csökkent. A 70-es évek elejéig az általános iskoláztatási kötelezettség ellenére a cigány gyerekek

nem elhanyagolható hányadát egyáltalán nem iskolázták be. /Tudunk olyan nagylétszámú cigány közösségekről, ahonnan egészen 1973-ig csak kivételképpen járt néhány gyerek iskolába, és a mai huszonévesek nagy többsége is analfabéta./ A cigány gyerekek egy másik, számában még jelentősebb csoportját pedig cigányosztályokban különítették el, mert az illetékes kormánysszervek a 60-as évek elejétől ilyen átmenetinek szánt cigányosztályok szervezésével kívánták megoldani a nagy tömegű és különböző életkorú iskolába nem járó cigány gyerekek beiskolázását. Ezeket az osztályokat azután továbbra is fönntartották, azzal a módosított céllal, hogy segítsék a nem magyar anyanyelvű cigány gyerekek magyar nyelvtanulását. A tanítás nyelve az első pillanattól kezdve magyar volt, a tanítók egy szót sem tudtak cigányul. A cigány osztályok semmiféle funkciót nem töltöttek be a cigány gyerekek szigorú elkülönítésén kívül. Ugyan könnyebben "becsalogatták" a gyerekeket az iskolába, de súlyos akadályát képezték a magasabb osztályba kerülésnek. Ezekben az osztályokban a tanulás körülményei garantáltan rosszabbak voltak az átlagnál. Az iskolai hatóságok a legelemibb normák számonkérését sem tartották szükségesnek, a különböző évfolyamok gyakran osztatlanul tanultak, a tárgyi ellátottság sokszor a minimális követelményeknek sem felelt meg. Rendelet született a cigány osztályok megszüntetéséről, aztán ismét engedélyezték szervezésüket. Ma mintegy 150 elkülönített cigány osztály működik. /Az egyik alföldi településünkön különleges tervek alapján szupermodern, a legkorszerűbb oktatási eszközökkel felszerelt, új iskola épült. A község cigány gyerekei azonban a település szélén egy roskadozó épületben elhelyezett, osztatlan cigány osztályba járnak./

A legutóbbi iskolai statisztikák szerint az általános iskolás cigány gyerekeknek már csak az egyötöde első osztályos /1971-ben egynegyede/, s a megfelelő korosztály fele nyolcadikos. A nyolc osztályos iskola általánossá válásától azonban a cigány gyerekek messzebb vannak, mint ezekből az adatokból gondolnánk. A 70-es évek elejétől ugyanis lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott az intézményes elkülönítésnek egy másik módja: a kisegítő iskolákba történő beiskolázás. Statisztikai adatokkal egyértelműen bizonyítható, hogy a korábban értelmi fogyatékosok számára

létesített gyógypedagógiai intézményrendszer mindinkább a cigányokkal kapcsolatos oktatási problémák átruházásának válik esz-közévé. 1975-ben az ide járó tanulóknak még csak 24,1 %-a volt cigány. Ez az arány 1978-ban 28,5, 1981-ben 31,9, 1982-ben pedig 33,7 %-ra emelkedett. Más oldalról megközelítve: az általános iskolás cigány tanulók létszámnövekedése 1975-öt 100 %-nak véve 1982-ben 118,1 %, ugyanakkor a kisegítő iskolákban 159 %. A cigány tanulók közül a gyógypedagógiai intézményekbe járók aránya a szóbanforgó időszakban egyenletesen nőtt. /1975-ben 11,7, 1978-ban 13,2, 1980-ban 14,6 és 1982-ben 15,2 %./ Tehát a beiskolázott cigány gyerekek egyre nagyobb százaléka veszíti el már a beiskolázás pillanatában minden esélyét arra, hogy magasabb iskolázottságot, szakképzettséget szerezve meginduljon a társadalmi emelkedés útján, illetve kilépjen a szüleitől örökölt alsó társadalmi helyzetből, hiszen a kisegítő iskola 8 osztálya a normál általános iskola 6 osztályával egyenértékű, és így nem adja meg a szakmatanuláshoz kötelező minimumot. Hogy egy diszkrimináló mechanizmus működéséről van szó, azt jól mutatja az a tény, hogy szoros negatív korreláció mutatható ki a cigány tanulók egy-egy megyében képviselt aránya és a gyógypedagógiai intézményekbe beiskolázott cigány gyerekek megyénkénti aránya között. Vagyis - némi leegyszerűsítéssel - a kisegítő iskolai beiskolázásnak csak az ilyen típusú intézmények véges befogadóképessége szab határt. Csak ezzel magyarázhatók a megyék között mutatkozó, egyébként értelmezhetetlenül nagy különbségek. /1982-ben Borsodban "csak" az általános iskolás cigány gyerekek 8,3 %-a, míg Komáromban 28,1 %-a járt kisegítő iskolába. De ez az adatpár csak úgy értelmezhető, ha figyelembe vesszük, hogy Borsodban az általános iskolások 14,4 %-a, míg Komáromban csak 28,1 %-a cigány, és Borsodban a kisegítő iskolásoknak így is 55 %-a /!/, míg Komáromban "csak" 28,5 %-a cigány./ Bonyolítja a helyzetet, hogy az utóbbi években a gyógypedagógiai beiskolázást, illetve áttelepítést előírások szabályozzák, és ennek megfelelő, látszólag objektív vizsgálatok előzik meg. Így a beiskolázásnak illetve az átirányításnak ezt a módját minden egyes esetben hivatalos szakértői vélemény "hagyja jóvá". Vagyis a döntés támadhatatlannak tűnik. Holott az esetek többségében ép

elméjü, ám a szülők iskolázatlansága és egyéb, a családi háttérrel, életmóddal összefüggő okok miatt kisebb-nagyobb mértékben retardált gyerekekről van szó.

Az általános iskolából kikerülő gyerekek 40 %-a szakmunkásképzőbe, 42 %-a pedig középiskolába kerül. A cigány gyerekek aránya a középiskolában 0,5 %, a szakmunkásképzőben 2,3 %. A cigányság egész munkapiaci versenyképtelenségének, s az ebből egyenesen következő mélyen standard alatti életnivőjének egyik gyökerét képező iskolázatlanság és szakképtelenség tehát a következő nemzedéket is béklyóba fogja kötni.

*

A vázolt körülmények között a cigányság nagy része és a közművelődési intézmények között csak nagyon ritkán adódnak találkozási pontok. Az ilyen lehetséges találkozási pont a folklór. A mai magyar társadalomban kizárólag a cigányok egyes csoportjai őrzik még a folklór eredeti funkcióját. Csak az ő életükben tölt be olyan eleven, a mindennapokhoz szervesen kapcsolódó, "használati értékkel" felruházott szerepet, amelyet valamikor az egész paraszttársadalomban játszott. Ezekben a közösségekben a presztizs megszerzésének egyik legfontosabb eszköze a kivételes tánc- vagy énektudás, a mesélési készség. Ennek megfelelően már a legapróbb gyerekek is komoly jártasságot árulnak el ilyen téren. Gyakran előfordul, hogy a városi szórakozóhelyek "folklór-idegen" közegében is előbukkannak a folklór elemei, és a cigányok a kommersz tánczenére a maguk táncát járják. Mivel azonban a folklór megőrzése ezen a fokon szükségszerűen tradicionális vagy tradicionális elemeket is őrző életformával társul, a közművelődési intézmények tradicionális szubkulturával szemben tanúsított egészében elutasító magatartásuk miatt nem aknázzák ki megfelelően az élő folklórban rejlő lehetőségeket.

A másik találkozási pontot azok a közművelődési intézményekben működő klubok, vagy klubszerű formák jelentik, amelyek bizonyos mértékig pótolni képesek az érdekvédelem és érdekképviselet hiányát, és valamilyen módon az adott közeg /település, munkásszálló stb./ cigány fórumaivá válnak. De az ilyen funkciót betöltő fórumok kialakulásának is számos, az intézmények el-

lenállásában gyökerező akadálya van. A "kézbentartás" és az intézményi szempontok tulzott érvényesítésének igénye sokszor éppen a szóbanforgó funkciók kialakulását teszi lehetetlenné. Ehhez szorosan kapcsolódik az utóbbi időben jelentősen megnövekedett létszámu cigány klubvezetők, népművelési és mozgalmi "alsó káderek" kiválogatási és "futtatási" mechanizmusa. Már a kiválogatódás során előtérbe kerülnek az alkalmazkodókészség, a könnyen kezelhetőség, mint legfontosabb értékek. Ráadásul a közművelődési vagy mozgalmi munkához olyan, addig nem is remélt egzisztenciális perspektívák kapcsolódnak /függetlenítés stb./, amelyek elsősorban a kiemelkedést biztosító apparátushoz kötik a kiválasztott cigány "kádereket".

*

A cigányok és a közművelődés viszonya az intézményekben konkretizálódik, és ez az intézményes kapcsolat, mint láttuk, egyáltalán nem megoldott. Az intézmények a felelősséget a cigányokra hárítják. A különböző intézmények - így a kulturális intézmények képviselői is - gyakran beszélnek a cigányok "erőszakos", "szemtelen", "gátlástalan", vagy éppen nemtörődöm magatartásáról, mint a velük való törődést nehezítő tényezőről. Ha ezeknek a fogalmaknak az adott viszonylatban van valami jelentésük, akkor egy olyan tradicionális elemekből táplálkozó magatartásmintát irnak körül, amelyet csak az egész életforma összefüggésében lehet értelmezni. A szóbanforgó magatartási modellt kialakító egyik tényező a megélhetési módoknak az a csoportja, amely valamilyen módon a házalással, a pillanatnyi szituációt maximálisan kiaknázó jövedelemforrásokkal függ össze. Ezekben a helyzetekben a rámenősség, az erőszakosság megélhetési kényszer, nélküle nem lehetne boldogulni. Másik összetevője az iskolázatlanság, sok esetben a teljes analfabétizmus. Egyrészt az iskola még a nem túl sikeresen elvégzett iskola is, megtanítja a társadalmi érintkezés alapnormáit, az általánosan elvárt és elfogadott viselkedési módokat, és az iskolázatlanság éppen ezek hiányát is jelenti. Másrészt az alacsony iskolázottságu - és különösen az analfabéta - cigányok nem ismerik a rendeleket, az előírt ügyintézési módokat, nem látják át a velük kapcsolatos döntési mechanizmusok oksági összefüggéseit, ezzel

szemben gyakran tapasztalnak nemtörődömséget, elhárítási szándékot vagy éppen nyílt ellenszenvet. Mindennek ellensúlyozására kizárólag a levakarhatatlan rámenősséget vagy épp a száanalomkeltést megformáló magatartási minták színjátékszerű alkalmazása és tulhajtása áll rendelkezésükre. Ezt a magatartást azonban az intézmények a maguk "középosztályi értékrendje", "többségi normái" alapján elfogadhatatlannak tartják, sőt a hátrányos megkülönböztetés ésszerű indokának, hivatkozási alapjának tekintik.

*

Az elmondottak alapján szükségesnek látszik egy olyan kutatás megszervezése, amely a cigányok különböző rétegei, csoportjai és a cigány kérdéssel szükségszerűen szembekerülő intézmények egymáshoz fűződő kapcsolatait vizsgálná. Egy ilyen jellegű kutatásban a megválaszolásra váró legfontosabb kérdések a következők: Az érvényben lévő rendelkezések és előírások mennyiben biztosítják a megfelelő jogszerű keretet a problémák megoldásához, vagy milyen pontokon gátolják azt? A végrehajtás során milyen mértékben érvényesülnek ezek a jogszerű keretek, vagy milyen mértékben, milyen pontokon szenvednek csorbát? A probléma megoldása fontos, vagy az eljárás formális szakszerűsége? Melyek az intézmények vagy azok képviselőinek tipikus attitűdjei a cigányokkal, illetve a cigányok különböző csoportjaival szemben? Milyen ideológiákra támaszkodnak ezek az attitűdök, és milyen értékitételek, érdekszempontok huzódnak meg mögöttük? Milyen eszközöket vesznek igénybe az intézmények a problémák elhárítására vagy formális kezelésére? Hogyan érvényesülnek ezek a különböző intézmények együttműködése során? Milyen ellensúlyozó mechanizmusok érvényesülnek a különböző intézményeknek illetve az azonos intézmények különböző képviselőinek a fellépésében? Melyek a cigányoknak, illetve a cigányok különböző csoportjainak tipikus attitűdjei az intézményekkel szemben? Hogyan függenek ezek össze az adott közösség életformájával, társadalmi helyzetével? Milyen eszközökkel próbálják a cigányok különböző csoportjai az érdekeiket érvényesíteni? Milyen ideológiákra hivatkoznak és hogyan függenek ezek össze a valóságos értékekkel, érdekekkel? Melyek az intézményes elfogadás és az intéz-

ményes elutasítás konfliktusforrásai, és milyen jellegűek ezek tipikus megoldási módjai? Milyen mértékben és módokon befolyásolja az intézmények cigányokhoz fűződő viszonyát a vizsgált közegben /település, munkahely stb./ a cigányokkal szemben kialakult nem cigány közvélemény általában és az egyes társadalmi csoportokhoz kapcsolható közvélemény különösen?

A kutatásoknak azokra az intézményekre kellene koncentrálnia, amelyek helyzetükből adódóan gyakran vagy állandóan szembe kerülnek a cigánykérdéssel. Ilyenek például az elcigányosodó vagy nagy számu cigány lakosságot magukba foglaló települések, településrészek tanácsai, oktatási, közművelődési intézményei, az elsősorban cigányokat foglalkoztató vállalatok, gazdasági intézmények, üzemegységek, az ezekhez kapcsolódó munkásszállók stb.

Dr. RÉGER ZITA

A CIGÁNYSÁG HELYZETÉNEK NYELVI ÉS ISKOLAI VONATKOZÁSAI
ÁLLÁSPONTOK ÉS VITÁK^x

Tanulmányom I. pontjában a cigányság nyelvi helyzetére /ezen belül az oktatásban jelentkező nyelvi problémákra/ vonatkozó kutatásokat tekintem át, a II. pontban a cigány osztályok problémakörével foglalkozom, a Függelék-ben pedig több olyan - szakterületemen kívül eső - kérdést érintek, amelyekkel kutatásaim során szembekerültem, illetve amelyek a szakértőkkel folytatott beszélgetésekben probléma vagy javaslat formájában felmerültek.

A nyelvészeti kérdések tárgyalásakor gondot jelentett számomra, hogy bizonyos területeken csupán korszerűtlen szemléletű, téves nézetek egész sorát tartalmazó kutatások állnak rendelkezésünkre; ezekkel szemben kénytelen voltam az ellenérveken túl saját álláspontomat is részletesen kifejteni.

I.

Nyelvészeti kutatások: eredmények és vitapontok

1. A cigányság nyelvi helyzetére vonatkozó kutatások

Cigányságunk nyelvi megoszlására vonatkozó legalapvetőbb adatunk szociológiai kutatásból származik; a magyarországi cigány lakosság 1970-ben végrehajtott reprezentatív vizsgálata szerint a hazai cigányság döntő része - mintegy 2/3-a - ma már nyelvileg asszimilálódott, magyar anyanyelvű állampolgár. Kisebb részük /a vizsgálat adatai szerint 21 %/ beszéli az indiai ere-

---

^x A Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság felkérésére írt tanulmány alapján készült.

detű cigány nyelvet, egy harmadik csoport pedig - egy korábbi, román területen bekövetkezett nyelvcsere következtében - a román nyelv egyik dialektusát beszéli anyanyelvként.¹ Módszertani okok miatt valószínűsíthető, hogy a vizsgálatban kimutatottnál valamivel nagyobb azoknak az aránya, akik valamilyen fokban két-nyelvűek.^x Így pl. a cigány nyelv beszélőinek arányát egyes kutatók százezernél valamivel többre becsülik.² A kétnyelvűek aránya azonban feltehetően így sem éri el a magyarországi cigányság lélekszámának felét. Így a nyelvi kérdés vizsgálatakor mindig szem előtt kell tartanunk azt az alapvető ténytet, hogy cigányságunk nyelvi szempontból heterogén összetételű, és nagyobbik részének kétnyelvűségből eredő nyelvi problémái nincsenek. Ezzel együtt azonban tény az is, hogy cigányul-magyarul beszélők alkotják Magyarország egyik legnagyobb kétnyelvű csoportját.

Az elmúlt évtizedben a tudományos publikációkban és a publicisztikai írásokban, valamint a szóban és írásban folytatott viták hosszú sorában cigányságunk nyelvi helyzetét illetően a következő alapkérdések azonosíthatók:

- a/ A cigány nyelv állapota, kommunikációs lehetőségei, dialektális széttagoltságának foka;
- b/ A cigány nyelv anyanyelvi státusa;
- c/ Mindezzel összefüggésben pedig: a nyelvi problémák kezelése az oktatásban, a nyelvi jogok kérdése, a nyelv fejlesztésének kívánatos, ill. lehetséges perspektívái.

Az a/ és b/ kérdések megítélésében az egyik álláspont, amelyet Vekerdi József és néhány tanítványa képvisel, nagyjából az alábbiakban foglalható össze:

^x Az e vizsgálatban alkalmazott kérdőíves módszer a kétnyelvűség jelen esetében nem mondható szerencsésnek. Sokfelől megerősített kutatási tapasztalat ui., hogy amennyiben a kétnyelvű közösségek által beszélt nyelvek /esetünkben a cigány és a magyar, ill. a román és a magyar/ presztizsértéke erősen különbözik egymástól, e közösség kétnyelvű tagjai az alacsonyabb presztizsértékű nyelv ismeretét, használatát gyakran letagadják.

- /1/ A cigány nyelv szóállománya rendkívül csekély /mintegy másfélezerre tehető/, így az össztársadalmi kultúra fogalomvilágának közlésére a cigány nyelv nem alkalmas.³
- /2/ A szegényes nyelv /ezen belül pl. az elvont szavak használatának hiánya/ alacsony színvonalu gondolkodást determinál; ez az egyik összetevője az Indiából hozott és történelmileg hagyományozott jellegzetes cigány gondolkodásmódnak.⁴
- /3/ Minden cigány nyelvet is beszélő felnőtt jobban beszél magyarul, mint cigányul. Ezért nem helyes a "cigány anyanyelvű cigány" illetve "román anyanyelvű cigány" kifejezések használata; ehelyett a "kettős anyanyelvű" kifejezés ajánlott. A kétnyelvű cigányok mindegyikének elsődleges anyanyelve a magyar, amely mellett második anyanyelve a cigány, ill. a román.⁵
- /4/ A cigány nyelv dialektális széttagoltsága rendkívül erős; a három fő nyelvjárás /oláh cigány, gurvári, romungro/ beszélői egymást egyáltalán nem értik. Ennél fogva eleve kilátástalan minden olyan törekvés, amely egy cigány irodalmi nyelv kialakítására irányul.⁶

Ezek a több ponton hibás megállapítások egyértelműen arra utalnak: szerzőjük járatlan a kétnyelvűséggel kapcsolatos nemzetközi kutatásokban, s nem kevésbé az általános nyelvészetben; tudományos vizsgálata tárgyát a magyar nyelvtudomány konzervatív ágának normatív szemléletével, írásbeliséggel rendelkező egynyelvű társadalmat, nemzeti nyelvek vizsgálatában alkalmazott /s ott is korszerűtlen/ fogalmi apparátusával próbálja leírni. Ez a fajta megközelítés ugyan nem akadályozza meg értékes empirikus kutatások létrejöttét /így a magyarországi cigánykutatás sokat köszönhet Vekerdí Józsefnek az itteni cigány dialektusok feltárásában, folklór szövegek gyűjtésében és publikálásában/, alkalmatlan azonban a kutatott jelenség egészének minősítésére, általános és speciális vonásainak meghatározására.

Vekerdi József megállapításaiból ugyanis egy rendhagyó, mondhatni deviáns nyelvi helyzet képe bontakozhat ki az olvasó előtt, ugyanakkor, amikor a kétnyelvűséggel kapcsolatos nyelvészológiai kutatásokat figyelembe véve arra a megállapításra kell jutnunk: cigányságunk kétnyelvű csoportjai egy igen köznap, mind az öt világrészben rendkívül elterjedt kétnyelvűség-típust képviselnek. A két- vagy többnyelvűségnek ugyanis viszonylag ritkább változatát képviseli az az eset, amikor az illető közösség által beszélt nyelvek egyaránt kiműveltek, egyaránt rendelkeznek írásbeliséggel, és a közösség tagjai bármilyen témával kapcsolatban bármelyik nyelvet használhatják; sokkal gyakoribb, hogy a két nyelv használati köre, a kommunikációban betöltött szerepe alapvetően eltér egymástól: az egyik a csoporton belüli, intim, családi kommunikáció eszköze /s rendszerint nem vagy csak szórványos írásbeliséggel rendelkezik/, a másik pedig a formálisabb, "hivatalos" jellegű társalgásé /rendszerint ez a nyelv használatos az oktatásban, a hivatalokban, a munkahelyen, illetve a másik nyelvi közösség tagjaival létrejött interakciók során, s a csoporton belüli kommunikációban is, amikor az oktatás, hivatal, munkahely stb. témáiról esik szó/. A nyelvészológiában általánosan elfogadott terminológia szerint az ilyen nyelvi helyzet /megjelölése/: "Kétnyelvűség diglossziával".⁷ Ezen belül a kétnyelvűség azt jelenti, hogy az illető közösség felnőtt tagjai valamennyien két nyelvi kódznak vannak birtokában, a "diglosszia" megjelölés pedig, hogy a két nyelv szerepe a közösség nyelvhasználatában gyökeresen eltérő; formális, illetve informális funkciókban használatosak. E kétnyelvűség-típus alapvető sajátossága tehát, hogy a két nyelv használata egymást kiegészítő, komplementer; a közösség tagjainak életében együtt tölti be azt a szerepet, amit - egynyelvűség esetében - az adott nyelv intim, informális, illetve formálisabb változatai /hagyományosan szólva: különböző stílusai/ töltenek be. A cigány-magyar - illetve a román anyanyelvű beás cigányok esetében feltehetően a román-magyar - kétnyelvűség ez utóbbi kétnyelvűség-típust képviseli. Ha a cigányságon belüli kétnyelvűséget a fentieknek megfelelően vizsgáljuk, akkor nyilvánvaló, hogy helytelen a cigány nyelven az "össztársadalmi kultúra fogalomvilágának közlésére" való alkalmasságot számon kérni, hiszen törté-

nelmileg kialakult funkciója az informális, közösségen belüli kommunikáció. Ilyen módon a kétnyelvű cigány közösségek nyelvhasználatának számos vonása magyarázhatóvá válik; magától értetődő lesz pl., hogy a cigány nyelv használatát azok a jegyek jellemzik, amelyekkel a nyelvészetben az "informális", családias nyelvhasználatot szokták leírni. Így a Vekerdí József által pejoratívan, a visszamaradott cigány gondolkodás jeleként emlegetett cigány nyelvhasználati sajátosságok /pl. a csekély szókincsbeli változatosság, az egyszerű mondat szerkezetek alkalmazása, a szituációhoz kötött beszéd mód/ mindegyike jellegzetesen a közvetlen, családias "beszédstílus" jellemzője, nem pedig a visszamaradott, primitív gondolkodás ismérve. /Ezek a sajátosságok magasan kvalifikált értelmiségiek intim, családias nyelvhasználatát is jellemzik./

A kétnyelvűségnek ez a típusa - egy soknemzetiségű történelmi mult maradványaként - Európában sem számít ritkaságnak a több etnikai csoportot egyesítő nemzetállamokban. E csoportok saját nyelvüket a közösségen belüli kommunikáció céljaira tartják fenn, míg a "magaskultura" nyelveként a nemzeti nyelvet használják. /Ilyen egymást kiegészítő szerepkörökben használatos pl. Elzászban a német eredetű elzászi dialektus és a francia, Hollandiában a friz és a holland, Spanyolországban a baszk és a spanyol stb./ A modern civilizáció világméretű elterjedésével a kétnyelvűség e típusa hallatlanul gyakorivá vált. Afrikában, Ázsiában, a harmadik világ országaiban a legutóbbi időkben népcsoportok százai kerültek "diglosszia-helyzetbe", amikor a gyarmati rendszer felbomlása után megszülető új államokban az oktatás, politikai kormányzás, tudományos és műszaki fejlesztés intézményeivel csupán egy második nyelv /nemegyszer a volt gyarmatosítók nyelve/ segítségével kerülhettek érintkezésbe. Talán azt sem felesleges megjegyezni: a fejlett irodalmisággal rendelkező nyelvek esetében is létrejöhet a kétnyelvűségnek ez a típusa. Az anyanyelv ilyenkor az informális kommunikáció szférájába szorul vissza, használati köre nagymértékben beszűkül, a nyelvbe nagy mennyiségű kölcsönző épül be, s idővel e nyelv beszélői bonyolultabb témákat, a társadalmi élet formálisabb területeit érintve önkéntelenül a második nyelvre térnek át. Akik a

cigány-magyar kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában a kétnyelvűségből eredő sajátosságokat gondolkodásbeli elmaradottság jelének tekintik, bizonyára nem tudják, hogy a fentiekben vázolt jelenségek a szlovák vagy román környezetben élő magyar anyanyelvű beszélők nyelvhasználatában is előfordulnak. Így pl. az egyik pesti aluljáróban fültanuja voltam, hogy az ott engedély nélkül himzéseket áruló kétnyelvű erdélyi asszonyok így figyelmeztették egymást: "Jön a rendőr és elveszi a passportunkat" /"utlevélünket", románból kölcsönzött szóval kifejezve/. Hasonlóképpen friss megfigyelés, hogy Szlovákiában élő magyar anyanyelvű beszélők - ugyancsak magyar anyanyelvű beszédpartnerrel társalogva - nem ritkán nyelvet váltanak: a munkahely, hivatal, iskola témaköreit érintve önkéntelenül a szlovákra térnek át.

A kétnyelvűség adott típusán belül az eltérő szerepkörben használt nyelvek használati lehetőségei, használati "regiszterének" terjedelme persze igen különböző lehet. Társadalmi, politikai, kulturális, pszichológiai és nyelvi tényezők bonyolult együttesétől függ, mennyire tudják /és akarják/ a kétnyelvű beszélők anyanyelvük használatát a környező egynyelvű társadalom nyomásával szemben az adott szerepkörben fenntartani, mennyire tudnak nyelvi szokásaikban a többségi nyelv asszimiláló hatásainak ellenállni. Az ilyen típusú közösségek sorában kétnyelvű cigányaink valószínűleg szélsőséges értéket képviselnek abból a szempontból, hogy esetükben az anyanyelv valóban csak igen szűk körben használatos és - tekintve, hogy a nyelv használati lehetőségeit a funkció alakítja - jelenlegi állapotában nem is használható szélesebb körben /legalábbis olyan módon, hogy azt a cigány nyelvi közösségek tagjai meg is értsék/. Ennek megfelelően kicsi a szókincse is. /A szókincs terjedelmének megítélésében nem vagyok egészen illetékes, mivel jómagam nem foglalkozom cigány leíró nyelvészeti vagy filológiai kutatásokkal. Meg kell azonban mondanom, hogy terepmunkám során a Hutterer Miklós és Mészáros György által írt cigány nyelvkönyv⁸ szójegyzetéből elsajátított mintegy 1200 szó nagyjából elegendőnek bizonyult a cigány gyermekekkel, illetve felnőttekkel folytatott munkámban. Ennek ellenére az a gyakran hangoztatott álláspont, amely szerint a cigány nyelv szókincse mintegy 1200 szóra tehe-

tő, tudományosan több szempontból sem helytálló. /Erre pusztán az a tény is figyelmeztetheti a nyelvészt, hogy a nyelvtudományi kutatás történetében a legprimitívabb, kőkorszaki életmódot folytató népek esetében sem találtak ennyire kicsiny szókinccsel rendelkező nyelveket./ Először is a magyarországi cigány dialektusok teljes szókinccsanyaga még koránt sincsen megfelelően összegyűjtve.^x Másodszor pedig a szókinccs terjedelmének megállapításánál okvetlenül figyelembe kell venni, hogy kétnyelvű cigányaink cigány nyelven folytatott társalgásukban nagy mennyiségű magyar kölcsönszót is felhasználnak, cigány képzőkkel ellátva, anyanyelvük nyelvtana szerint formált mondatokba illesztve ezeket. Az ilyen típusu, a környezet nyelvéből származó, rendszeresen használt, nyelvileg beillesztett elemek köre - az un. "mozgó szókinccs" - a befogadó nyelvnek ugyancsak részét alkotja. /A magnōvo - "magnó" pl. ugyanugy cigány szó, ahogy a magnó magyar. Mig azonban az előbbi nem szerepel az említett cigány szótár 1200 szava között, addig az utóbbit a Magyar Nyelv Értelmező Szótára külön szóként tartja nyilván!/ A szókinccs e része nyitott, szüntelenül magába fogadhat újabb elemeket. Nyelvészeti szempontból ugyanis nem létezik olyan határ, amelyen túl egy-egy nyelv ne fogadhatna be szókészletébe újabb és újabb elemeket egy vele érintkező másik nyelvből. Nem fogadható el tehát az a felfogás, amely a cigány beszélők szókinccséből csupán a magyar nyelv szavaitól eltérő hangalaku stabil, nem cserélődő szavakat, illetve a régebbi kölcsönzéseket tekinti a cigány nyelv elemeinek. A kétnyelvűség-kutatásban tájékozott szakember számára az is nyilvánvaló, hogy a magyarétól eltérő szókinccs kétségtelen szűkkörűsége nem holmi "cigány sajátosság", hanem a több évszázados kétnyelvűség természetes következménye; nevezetesen olyan kétnyelvű állapoté, amelyben egy eredetileg feltehetően gazdagabb nyelvállapot fenntartását, a nyelv lehetőségeinek kifejlesztését nem tette lehetővé az írásbeliség, az oktatás, a politikai elismertség hiánya, nem támogatta a nyelv melletti tudatos elkötelezettség motivuma sem.

^x Népzene kutató, illetve nyelvész kollégáim terepmunkájuk során ugyyszólván nap mint nap regisztrálnak a rendelkezésre álló cigány szótárakban nem szereplő cigány szavakat.

Hogy mennyire helytelen következtetésekre juthat a kutató, ha a cigány nyelv vizsgálatában figyelmen kívül hagyja a kétnyelvűség-kutatás eredményeit s annak a kétnyelvűség-típusnak a jellemzőit, amelyhez a cigány-magyar kétnyelvűség tartozik, azt jól mutatják a /2/ és /3/ pontban idézett megállapítások. A /2/ pontban Vekerdi József feltételezi, hogy a szegényes nyelv /ezen belül az elvont szavak használatának hiánya/ alacsony színvonalu gondolkodást eredményez. Az előbbiekből azonban magától értetődően következik, hogy az ilyen típusu kétnyelvűség viszonyai között élő beszélők gondolkodási képességeit nem lehet csupán az informális, intim kommunikációban használt nyelv alapján minősíteni, s fogalmi készletükből sem lehet kizárni azokat a fogalmakat, amelyeket csupán egy második nyelv /az oktatás nyelvei/ közvetítésével - ez esetben magyarul - ismerhettek meg, s csak ezen a nyelven tudnak megnevezni. Arról nem is beszélve, hogy helytelen, tudománytalan eljárás egy adott etnikai csoporthoz tartozó egyének gondolkodásmódjának, gondolkodási képességeinek minősítése pusztán nyelvük alapján; nyelv és gondolkodás kapcsolata sokkal bonyolultabb valamiféle egyenes "letükrözésnél".

Ugyancsak merőben helytelen a /3/ pontban idézett állítás is /"minden cigány nyelvet is beszélő felnőtt jobban beszél magyarul, mint cigányul. A kétnyelvű cigányok elsődleges anyanyelve a magyar, amely mellett másodlagos anyanyelvük a cigány ill. román."/ Kétnyelvű cigányaink esetében ugyanis képtelen dolog a magyart tekinteni elsődleges anyanyelvnek, amikor az ott hon, a szűkebb közösség nyelve a cigány, s a kétnyelvű cigány beszélők zöme gyermekkorában először ezen a nyelven tanul meg beszélni. /Az iskoláskor előtti életszakaszban sokezer cigány gyermek ma is csak ezen a nyelven tud megszólalni./ Hogy a kétnyelvű egyén rendelkezésére álló két nyelv közül melyik az elsődleges nyelv /a tulajdonképpeni anyanyelv/, az nem attól függ, hogy melyik a szélesebb körben használt vagy jobban kifejlesztett. Nem minősíthető e szempont alapján a kétnyelvű beszélő relatív nyelvtudása sem. Abból ugyanis, hogy a beszélő az egyik nyelvet nagyobb szerepkörben használhatja, mint a másikat, még nem következik, hogy a másik - történelmi-társadalmi okok miatt

kevésbé kifejlesztett - nyelvet kevésbé is tudja. Egy nyelvből tudni vagy nem tudni nyilvánvalóan csak azt lehet, ami a nyelvben megvan, története során kialakult. A cigány nyelvnek éppen úgy megvan a maga nyelvtörténetileg kialakult norma- és szabályrendszere, mint bármelyik természetes nyelvnek /a szókészlet ezen belül a nyelvnek csak egy - nem is a legjellemzőbb - összetevője!/. Ezt lehet jobban vagy kevésbé tudni, mint a második nyelvként beszélt nyelv normáit. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a relativ nyelvtudásban tapasztalható különbségek a cigány nyelv anyanyelvi státusát nem érintik. A nemzetközi tudomány álláspontja ugyanis egyértelmű abban a kérdésben, hogy minden esetben /tehát a jobb szintű második nyelv-tudás esetén is/ azt a nyelvet kell anyanyelvnek tekintenünk, amelyen a kétnyelvű egyén először megszólalt, amennyiben ezt a nyelvet felnőtt korban is beszéli, vagy legalábbis érti. Kétnyelvű cigányaink esetében tehát - azt az esetet kivéve, amikor a kétnyelvű egyén későbbi életkorban tanult meg cigányul vagy románul - egyértelműen a cigányt, illetve a románt kell anyanyelvnek tekintenünk /akkor is, ha ez a kétnyelvű beszélő számára nem az erősebb, az un. "domináns" nyelv/.

Végül néhány szó a cigány nyelv dialektális tagoltságáról /4/ pont/. Több vitában elhangzott /főként a nyelvi kultúra kialakítását célzó törekvések ellenérveként/, hogy a magyarországi cigány nyelvjárások között nagy, sőt áthidalhatatlan különbségek vannak, beszélőik nem értik meg egymást. Eddigi ismereteim alapján azonban - amelyeket jórészt Vekerdi József cigány nyelvjárásokról írt munkájából merítettem⁹ - a nyelvjárási széttagoltság ilyen minősítését erősen tulzottnak tartom. Az idevágó irodalomból mindenekelőtt kiderül: cigány anyanyelvű cigányságunk döntő többsége /mintegy 80 %/ az oláh cigány nyelvjárást beszéli; e nyelvjárás és a két másik fontosabb dialektus között pedig jóval több a közös vonás, mint azt a fenti vélemény alapján gondolhatnánk. Az eddig rendelkezésünkre álló leírások alapján annyi mindenestre biztonsággal állítható, hogy az egyes cigány nyelvjárások nyelvtani szempontból alig különböznek egymástól, szókincsükben pedig számos közös elemet tartalmaznak, ennél fogva mindegyik nyelvjárásban igen sok olyan

mondat alkotható, amelyeket a többi nyelvjárás beszélői akadálytalanul megértenek.

Ezen tulmenően a szakirodalomból az is kiderül, hogy a dialektális különbségek a gyakorlatban – legalábbis egyes csoportok között – nem zárnak ki bizonyos fokú nyelvi és kulturális érintkezést. /Ezt példázza, hogy a gurvári nyelvjárás beszélői népdalaikat az oláh cigány nyelvjárás lovári aldialektusában éneklik.⁹/

Mindennek alapján a megértés teljes hiánya az egyes nyelvjárási csoportok beszélői között teljesen valószínűtlennek tűnik. Idevágó ismereteink azonban feltétlenül további bővítésre szorulnak.

Vekerdi József itt ismertetett és bírált tételei mintegy megalapozzák, indokolják negatív álláspontját a nyelvi politika terén. Eszerint a fenti okok miatt nem érdemes, sőt a cigányság beilleszkedése szempontjából egyenesen káros lenne a cigány nyelv fejlesztésére irányuló igényeknek, törekvéseknek teret engedni; egységes cigány irodalmi nyelv kialakítása a nyelv szűkös szókincse és erős dialektális széttagoaltsága miatt – úgy mond – nyelvészeti szempontból amúgy is képtelenség.^x

Valójában a cigány nyelv esetében éppen úgy, mint bármely más emberi közösség által használt élő nyelv esetében, a nyelvésznek kötelessége leszögeznie: elvileg minden nyelv megtervezhető, kifejleszthető. Minden nyelv rendelkezik ugyanis olyan belső és külső lehetőségekkel, amelyek segítségével modernizálása elvégezhető. Annak eldöntése azonban, hogy erre sor kerüljön-e vagy sem, érdemes-e elvégezni vagy sem, nem a nyelvész illetékességi körébe tartozik.

^x Érdekes módon Vekerdi József a román cigányok esetében követendő nyelvi politika terén ugyanilyen szélsőségesen negatív álláspontot képvisel, holott ők román anyanyelvű beszélők – román nyelvű írásbeliség pedig van. Persze dialektust beszélnek, nem pedig a román köznyelvet, de hát dialektust beszél valamennyi magyarországi nemzetiség is. Ez a tény is arra utal, hogy Vekerdi József negatív álláspontjának motívumai nem írhatók le pusztán nyelvi természetű érvekkel.

A felsorolt általános jellegű kifogások ellenére ismételtén hangsúlyozni szeretném Vekerdi József empirikus kutatásainak értékét. Az általa összegyűjtött, szakszerűen feldolgozott és publikált konkrét nyelvi anyagok, nyelvleírások értéket képviselnek a hazai és nemzetközi cigánykutatásban, s az e szakterületen folyó jelen- és jövőbeli kutatómunka szempontjából alapvető fontosságuk.

Az a/, b/, c/ alapkérdésekkel kapcsolatban Vekerdi József ellenpólusát egy, a cigány nyelv fejlesztésének, önálló cigány kultúra megteremtésének elkötelezett értelmiségi csoport képviseli. Közülük elsősorban Szegő László, Lakatos Menyhért és Daróczi József nevét említeném, mivel nyelvi kérdésekről - riportokban és publicisztikai írásokban - leginkább ők fejtették ki nézeteiket. Írásaik és nyilatkozataik nyelvi kérdéseket taglaló részében mindenekelőtt a nyelvi politika, a nyelvi jogok problémakörével foglalkoznak. Bár álláspontjukat nem tudományos igényű és megalapozottsággal fejtik ki, egyes nézeteikkel jelentős közvéleményformáló hatásuk miatt mégis foglalkozni kell. /A kifogásolt nézeteket természetesen a csoport tagjainak nem mindegyike és nem egyforma mértékben osztja, bírálatom mindenekelőtt a fent említettekre vonatkozik./

1./ Miközben a szerzők a cigány anyanyelviség tényeit, a nyelvi jogok kérdéseit, ennek oktatási és kulturális vonatkozásait kiemelik, rendszerint figyelmen kívül hagyják a cigányság nyelvi heterogeneitásának tényeit. Ez a tendencia tükröződik pl. a cigány anyanyelvű beszélők számarányának mértéktelen tulbecsülésében. Így Szegő László egyik 1976-ban megjelent cikkében "több százezer főt számláló cigány anyanyelvű cigányok"-ról ír, anélkül, hogy indokolná eltérését a cigányság nyelvi megoszlásának ekkor már ismert adataitól.¹⁰

Általában is elmondható, hogy ezekben a cigányság helyzetét tárgyaló írásokban aránytalanul nagy súlyt kap a nyelvi kérdés, ezzel egy fontos, valóságos, de a cigányságon belül csupán a kisebb részt érintő kérdést állítva a középpontba.

2./ Publicisztikai írásaikban, nyilatkozataikban az emli-

tett szerzők - mintegy Vekerdi József véleményének ellenpólusként - rendszerint erősen tulbecsülik a cigány nyelv aktuális kommunikációs lehetőségeit. A nyelv széles körű lehetőségeinek bizonyítására rendszerint arra hivatkoznak, hogy nyelvezetükben bonyolult irodalmi és politikai műveket /így pl. Nietzsche Zarathustráját vagy a Kommunista Kiáltványt/ már sikerült átültetni cigányra.^{11, 12} Az azonban erősen kétséges, hogy ezek az ujonnan alkotott szavak tömegét tartalmazó szövegek érthetők-e a cigány anyanyelvű beszélőknek. Nyelvészeti alapelv, hogy az új szóalkotások közül csak azokat tekinthetjük a nyelv részének, amelyek már beépültek a nyelvi közösség kollektív tudásába, amelyeket tehát az adott nyelv beszélői elfogadtak, ismernek. A fordítók által alkotott új szavak tehát - legyenek azok bármilyen sikeresek - még nem részei a cigány nyelvnek, ahogy a magyar nyelv szókincsének sem részei azok a nyelvújítás során alkotott új szavak, amelyek nem épültek be a magyar anyanyelvű beszélők nyelvhasználatába. Ezek a fordítások így nem bizonyítékai a cigány nyelv fejlett eszköztárának, hanem kísérletek a cigány nyelv eszközeinek fejlesztésére. Mint ilyenek, természetesen teljes mértékben jogosultak.

3./ Nem kizárólag nyelvi kérdés, mégis itt emliteném meg, hogy a csoport tagjai egyértelműen a cigány gyermekek elkülönített oktatása mellett foglalnak állást; írásaikban, nyilatkozataikban egyenesen propagálják ezt a súlyosan problematikusnak bizonyult oktatási formát. Teszik ezt abban a - ki is nyilvánított - reményben, hogy a cigány osztályok, cigány iskolák idővel bázisai lehetnek a cigány nyelv fejlesztésének, az anyanyelven történő oktatás valamilyen formájának.^{11, 12}

Az elkülönített oktatás problémájával a II. részben foglalkozom, itt ennek kapcsán csak annyit jegyeznek meg, hogy magam is fontosnak tartom a cigány gyermekek anyanyelvének valamiféle rehabilitálását az iskolában. A jelenlegi cigány osztályok azonban nem látják el ezt a feladatot, sőt a hátrányos helyzet oldásához szükséges oktatási színvonalat sem biztosítják. /A cigány gyermekek elkülönített oktatása mellett sikra szállók minden bizonnyal jól működő cigány osztályokat, cigány

iskolákat képzelnek el; ezt az oktatási formát javasolva azonban szembe kellene nézniük a jelenleg érvényesülő, alapvetően negatív gyakorlattal, rossz tapasztalatokkal. Tragikus lenne ugyanis, ha az általuk elképzelt nemzetiségi típusu, integrációt szolgáló oktatás gettószerű, szegregatív kényszerintézményekben valósulna meg. Az integratív ut, a cigány identitás vállalása ugyanis természeténél fogva csak szabad elhatározás eredménye lehet, e területen mindenfajta kényszerítés éppen úgy alapvető állampolgári jogokat sért, mint a szegregáció./ Ez a tény arra utal: vannak olyan pontok, amelyekben e csoport törekvései, elképzelései nem esnek egybe a cigányság elemi érdekeivel.

2. A nyelvi kérdés és az iskola

Cigány gyermekek iskolai nyelvi problémáival, nyelvi helyzetük oktatási vonatkozásaival pedagógusok beszámolóin, felmérésein és e sorok írójának idevágó munkáin kívül a Pécsi Tanárképző Főiskola egyes kiadványai /Várnagy Elemér: A cigánytanulók személyiségfejlesztésének problémái, 1977; Várnagy Elemér: Tanulmányok a cigánygyermekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból, III., 1980.; ezen belül főleg Grabócz Gábor tanulmánya/ és Vekerdi József már hivatkozott munkái foglalkoznak. E három szerző álláspontjai együtt tárgyalhatók, mivel ebből a szempontból mindhármójuknál azonos szemlélet érvényesül. Főbb állításaik a következők:

- /1/ A cigány gyermekek cigányul rosszabbul, szegényesebben beszélnek, mint magyarul, ezért nem lehet őket cigány anyanyelvűeknek nevezni. Cigány anyanyelviségről tehát még gyermekek esetében sem beszélhetünk, már ekkor is kétnyelvűséggel állunk szemben.^{13, 14}
- /2/ A cigány gyermekek iskolai nyelvi nehézségei ezért nem az eltérő anyanyelv hatásaiból, hanem az elmargott környezet okozta károsodásból erednek. Telepi viszonyok között élő magyar anyanyelvű cigány gyer-

mekek nyelvi szintje sem sokkal magasabb, mint a kétnyelvű cigány gyermekek cigány ill. magyar nyelvi szintje.

- /3/ A cigány nyelvjárások alkalmatlanok a cigány gyerekek személyiségfejlesztésére, különösen intellektuális vonatkozásban. Személyiségük kibontakoztatása érdekében a gyermekeket magyarul kell megtanítani.^{15,16}
- /4/ Ebből következő gyakorlati konklúzió: felesleges, sőt káros lenne az otthon beszélt nyelvnek bármilyen formában teret engedni az iskolában. A /2/ pontban mondottak miatt voltaképpen tudomást venni sem szükséges e nyelvről az oktatás során.

Az /1/ pontban idézett állítás empirikus alapjául 4, azaz négy 10-16 éves koru kétnyelvű cigány gyermek relativ nyelvhasználatának vizsgálati adatai szolgálnak, megengedhetetlenül általánosítva e szűkkörű felmérés eredményeit. Meggyőzőbbé ez az állítás attól sem válik, hogy a felmérést végző fiatal szerző - Grabócz Gábor - eredményeit kiértékelve hozzáfűzi: "gyűjtőutjaimon végzett megfigyeléseim szintén á l t a l á n o s é r v é n y ü t ö r v é n y s z e r ü s é g n e k bizonyítják azokat az adatokat, amelyeket csekély számú adatközlőtől vett anyagból vontam le dolgozatomban." /I.m. 24. old.; kiemelés tőlem - R.Z./¹³

A mintájában szereplő 4 gyermeknél tapasztalt gyengébb cigány nyelvi szint alapján Grabócz - Vekerdi József érvelését követve - ugyancsak tagadja a cigány anyanyelviség tényét. Ennek az érvelésnek a gyengéjére már a korábbiakban utaltam: a kétnyelvű beszélő gyengébb nyelve is lehet anyanyelv!

Ehhez még hozzá kell fűznöm, hogy a cigány anyanyelviség nemlétezőnek deklarálása gyermekek esetében talán még abszurdabb dolog, mint felnőtteknél, hiszen ha a fiatal szerző vizsgálati mintájába 5-6 éves gyermekeket is bevont volna, igen könnyen szembetalálhatta volna magát a cigány egynyelvűség tényével. Amely esetben a gyermekeket másnak, mint cigány anyanyelvűnek nevezni nem lehet. Egyáltalán rejtély számomra, hogy a cigány

gyermeknek nyelvi helyzetét taglalva hogyan lehet eltekinteni attól, hogy az iskoláskor előtti életszakaszban cigány gyermekek tömegei cigány, illetve román nyelven kívül más nyelvet nem ismernek. Természetesen nem állítom, hogy az egynyelvűség általában jellemzi a kétnyelvű közösségekből kikerülő cigány gyermekek nyelvi helyzetét, sőt napjainkban, a cigányközösségek elszigeteltségének oldódásával, valószínűleg gyakoribb az az eset, hogy az iskoláskor kezdetéig a cigány anyanyelvű gyermekek már valamilyen fokban magyarul is megtanulnak beszélni. Cigány, illetve román egynyelvű gyermekekkel azonban ma is számolni kell az iskolának s méginkább az óvodának.

Általában elmondható, hogy az ilyen kétnyelvű közösségekből kikerülő gyermekek relativ nyelvtudása igen változatos képet mutathat: a magyar nyelvtudás teljes hiányától /vagyis a cigány, illetve román egynyelvűségtől/ egészen odáig terjedhet a skála, amikor a kétnyelvű cigány kisgyermek domináns /tehát magasabb szinten beszélt/ nyelve a magyar. A relativ nyelvtudás fokozatának megfelelően változó nagyságúak lehetnek a kétnyelvű cigány csoportokból beiskolázott cigány kisgyermek nyelvi nehézségei is a magyar tannyelvű iskolában. Domináns cigány /vagy román/ nyelvű gyermekek esetében ezek a problémák menyiségileg is, minőségileg is mások, mint magyar anyanyelvű, de hátrányos körülményeik miatt egyebek között tetemes nyelvi hátránnyal is sújtott gyermekeknél. Így pl. a cigány vagy román egynyelvűként beiskolázott, a magyar nyelvet az iskolai oktatás során spontán módon elsajátító kisgyermek kezdetben nem érti a hozzá intézett beszédet, mondanivalóját gyakran csak egy-egy szóval, gesztussal tudja kifejezni, beszédébe cigány vagy román szavakat kever, nem jelöli a szavak közötti nyelvtani viszonyokat a megfelelő ragokkal, jelekkel. Velük összehasonlítva hogyne lenne könnyebb helyzetben a magyar anyanyelvű cigány gyermek, aki iskolába kerülésekor már mégiscsak folyékonyan beszél magyarul! Nyelvi problémáik az iskolában persze nekik is vannak, ezek azonban lényegileg azokhoz hasonlóak, amelyeket a leghátrányosabb körülmények között élő nem cigány gyermekeknél tapasztalunk.

A különböző nyelvi csoportokhoz tartozó gyermekek nyelvi hátrányának a /2/ pontban idézett minőségi azonosítása, az el-

térő anyanyelvből eredő problémák lebecsülése tehát merőben téves álláspont. Ezen túl, mivel a cigány gyermekek értelmi fejlettségének és iskolai fejlődési lehetőségeinek a helyes megítéléséhez feltétlenül szükséges a nyelvi problémák forrásának ismerete, az eltérő eredetű, különböző sulyu nyelvi nehézségek egybemosása nemcsak szakmailag súlyos hiba, hanem a pedagógiai gyakorlat szempontjából is káros eljárásokhoz, megítélésekhez vezet.

Az eltérő anyanyelvből eredő nyelvi nehézségek természetesen leginkább az iskoláskor kezdetén okoznak gondot a pedagógusoknak. A tapasztalatok szerint megfelelő színvonalu oktatás esetén a cigány gyermekek - a gyermekek ismert nyelvtanulási készségének birtokában - a teljes egynyelvűség szintjéről indulva, kb. másfél-két év alatt válnak magyar nyelven oktathatóvá. /De vajon hány évet veszítenek eddig és hányan kerülnek emiatt kiegészítő iskolába a nem megfelelő szintű oktatási körülmények folytán? S főleg hányan kerültek emiatt hátrányos helyzetbe a multban, amikor még alig jártak óvodába cigány gyermekek, s a teljes egynyelvűség is sokkal gyakoribb volt?!/ Nyelvi nehézségeik a további iskolai szakaszokban nagyrészt hasonlóak lesznek a leghátrányosabb helyzetű magyar anyanyelvűek nyelvi problémáihoz /pl. a szaknyelv elsajátítása terén/.

Összegezve a mondottakat, a /2/ pontban foglalt állítással szemben le szeretném szögezni: a különböző nyelvi csoportokhoz tartozó cigány gyermekek iskolai nyelvi nehézségeinek megítélésében félrevezető minden olyan álláspont, amely a különböző eredetű és méretű problémákat differenciálatlanul kezeli. E téren is - mint a cigánysággal kapcsolatos egyéb kutatások terén - a problémák reális felmérését csak a differenciált megközelítés biztosítja.

A /3/ pontban idézett álláspont /"a különböző cigány nyelvjárások nyelve nem alkalmas a cigány gyermekek személyiségfejlesztésére"/ sajnós kinosan emlékeztet a mindenkori erőszakos nyelvi asszimilátorok érvelésére. Ebből csak annyi igaz, hogy a cigány nyelv /épp úgy, mint bármelyik nem megtervezett, nem kifejlesztett emberi nyelv/ jelen formájában nem alkalmas

tudományos fogalmak közvetítésére, ezért az oktatás nyelveként nem jöhet számításba. Az iskola feladata azonban nem szűkíthető le az intellektuális képzésre. Hogy az anyanyelvnek elsődleges kommunikációs eszköz szerepén túl hatalmas érzelmi jelentősége is van, az nem szorul bizonyításra. Mindannak alapján, amit erről tudunk, evidenciaként kell elfogadnunk, hogy a nyelv, amelyen a fejlődő gyermek először a világot értelmezni próbálja, az otthon nyelve /akármilyen állapotú is ez/, a személyiség tapasztalatainak integráns része, értékek, érzelmek, attitűdök egész sorának hordozója: bensőséges családi kapcsolatok, a közösségi összetartozás, az intimitás értékeinek szimbóluma. Így a cigány /ill. román/ anyanyelvű gyermekeknek iskoláinkban nemcsak a fokozott nyelvi nehézségekkel kell szembenéznük, hanem át kell élnük azt is, hogy az általuk anyanyelvként beszélt nyelv a pedagógusok körében gyakran maga is előítélet tárgya, mintegy a deviancia egyik tünete. /"Az nem is nyelv, hanem csak olyan tolvajnyelv" - mondta nemrégiben egy cigány iskola pedagógusa e sorok írójának. Az ilyen vélekedésekben sajnos az előítéletes "tudomány" korántsem ártatlan. / Az iskolákban végzett nyelvi vizsgálatok során egyik legszomorubb kutatói élményem volt a cigány nyelv használatára felszólított gyerekek riadt, feszengő magatartása, heves negatív reakciói. A cigány gyermekeket ilyenkor hosszasan biztatni, bátorítani kellett, míg elhitték, hogy nem bűn, nem szégyen, ha az iskolában anyanyelvükön szólalnak meg. Mindez jól mutatja, hogy milyen erős nyelvi /és nemcsak nyelvi!/ előítéletek nyomása alatt élnek ezek a gyerekek.

Lehetséges, hogy a cigány nyelv a személyiség értelmi szféráinak fejlesztésére jelenleg alkalmatlan, az azonban bizonyos - könyvtárnyi nemzetközi szakirodalom szól erről -, hogy a gyermek által a családban beszélt nyelvi változat stigmatizálása, használatának tiltása /függetlenül az illető nyelv állapótától/ súlyosan személyiségkárosító hatása. A nyelv valamilyen "rehabilitációja" viszont /akár csak nyelv státuszának pusztá elismerése/ gyerekek és felnőttek számára végtelenül jótékony hatása. Példa rá annak a csillogóan értelmes fiatal cigány segédmunkásnak a megrendült öröme, aki a tőlem elkért cigány nyelvtankönyvben ráismert anyanyelvére. /Hát ez IGAZÁN egy NYELV? -

kérdezte felindultan./ Nevelési tanácsadóban dolgozó pedagógus számolt be arról, hogy a gyermekekkel való foglalkozás során a cigány gyermekek állandó kisebbségi érzésének oldásában, a kölcsönös előítéletek csökkentésében mennyire jó hatásu bármilyen cigány tárgy /esetleg kétnyelvű/ mese- vagy versgyűjtemény használata. Az iskolákban tett látogatásaim során is azt tapasztaltam, hogy demokratikus gondolkodású pedagógusok külön instrukció nélkül is felhasználják az ilyen szövegekből adódó pedagógiai lehetőségeket a cigány és nem cigány gyermekek közötti feszültségek feloldására, a cigány gyermekek iskolai közérzetének javítására. A cigány gyermekek iskolai nyelvi helyzetének rendezésére irányuló gyakorlati feladatokkal kapcsolatban ezért súlyos hibának tartom, hogy a cigány gyermekek egy részének esetében az eltérő anyanyelv tényéről a magyar oktatásügy voltaképpen mindmáig nem vett tudomást, s hogy az óvoda nélkül iskolába kerülő nem magyar anyanyelvű cigány gyermekek a magyar nyelv megfelelő szintű elsajátításához semmiféle szervezett segítséget nem kapnak. /Az iskolai előkészítő foglalkozások jelenlegi időtartama a tapasztalatok szerint erre nem elegendő./ Mivel a cigány gyermekek nyelvi helyzetéről az iskola általában kevéssé tájékozott, az a helyzet súlyos kihatással lehet a gyermek képességeinek, iskolai lehetőségeinek megítélésére is /pl. az iskolaérettségi vizsgálaton, gyógypedagógiai áthelyezésnél/, a gyermek számára pedig az így keletkezett nyelvi hátrány - más tényezőkhez hozzáadódva - súlyos negatív élmények forrása lehet az iskolában.

Ezért feltétlenül szükségesnek tartom a cigány ill. román kétnyelvű csoportokból iskolába kerülő cigány gyermekek esetében az eltérő anyanyelv tényének hivatalos elismerését, továbbá kötelező figyelembevételét az iskolaérettségi vizsgálatokon, a kisegítő iskolai áthelyezéseknél.

Végül sürgető feladatnak tartom, hogy a pedagógusok és pedagógusjelöltek objektív, előítéletektől mentes tájékoztatást kapjanak a kétnyelvű cigány csoportokból beiskolázott gyermekek nyelvi helyzetéről. Az iskolákban pedig véget kell vetni a nyelvi diszkrimináció minden formájának.

A tanulmányomban vázolt problémák megoldásának előmozdítására az alábbi kutatási témákat javasolom:

- 1./ Mindenekelőtt a cigány nyelvvel kapcsolatos, szemléletileg, módszertanilag korszerű és objektív alapkutatások: a hazai cigány nyelvváltozatok és nyelvhasználati sajátosságok leírása.
- 2./ Az iskolai nyelvi helyzet vonatkozásában: cigány gyermekek kétnyelvűségének problémái, nyelvhasználati sajátosságaik; különböző nyelvi csoportokhoz tartozó cigány gyermekek nyelvi hátrányának összetevői. /A MTA Nyelvtudományi Intézetében idén induló "Halmozottan hátrányos helyzet és nyelvi fejlettség" kutatási témán belül részletekbe menően foglalkozni kívánunk ezekkel a kérdésekkel./
- 3./ Különböző külföldi kétnyelvű nevelési programok tanulmányozása a cigány nyelvhez hasonló helyzetű kisebbségi nyelvek esetében; e programok bizonyos elemeinek alkalmazhatósága viszonyaink között /pl. esetleges fakultatív nyelvi foglalkozások keretében/.

Ezzel kapcsolatban hadd jegyezzem meg: régóta időszzerű lenne valamilyen egyszerű, gyermekek számára készült cigány nyelvű olvasókönyv kiadása. Ez a számbajöhető pedagógiai alkalmazáson túl valószínűleg minden ismeretterjesztésnél erőteljesebben oszlatná a cigány nyelvvel kapcsolatos téves, előítéletes nézeteket a pedagógusok körében. Ennek mintája lehetne a Svédországban kiadott cigány ábécéskönyv. /"Amari sib" - "A mi nyelvünk" - elején ábécé-rendbe szedett cigány szavakkal és a hozzájuk tartozó képekkel, második felében rövid történetekkel. A magyar változathoz persze szöszedetet és nyelvtani utmutatót is kellene mellékelni, hogy bárki - cigányul nem értő pedagógus is - használhassa./ Ilyen oktatási segédanyag már több más európai országban is készült cigány gyermekek számára /igy pl. a szocialista országok közül Jugoszláviában/.

- 4./ Magyar nyelvi fejlesztő program kidolgozása az óvodába nem járt nem magyar anyanyelvű cigány gyermekek számára. Magyar anyanyelvű cigány gyermekek nyelvi hátrányának kérdését mind a kutatásban, mind a gyakorlati téren a halmozottan hátrányos helyzetű nem cigány családok gyermekeinek hasonló problémáival együtt kell kezelni.

II.

A csökkentett oktatás és elkülönítés a cigány gyermekek oktatásában^x

Az e pontban érintett kérdés voltaképpen kívül esik megadott témakörömről. A cigány gyermekek között végzett munkám során azonban olyan gyakran találtam magam szembe e tendencia megnyilvánulásaival, hogy szükségesnek éreztem ezt a kitérőt.

A cigány gyermekek iskolai pályafutásában az oktatás tartalmi csökkentésének tendenciája kitapinthatóan létező valóság. Ennek egyik formája kétségtelenül a kisegítő iskola, amely 8 évi bukásmentes tanulás után 6 osztályról ad bizonyítványt. A kisegítő iskolába járó cigány gyermekek aránya rendkívül magas: az össznépeség 3,3-3,4 %-át kitevő cigányság az 1977-78-as tanév adatai szerint országosan csaknem tizszeres arányban: 32 %-ban van képviselve a kisegítő iskolában. Egyes megyékben a kisegítő iskolába járó tanulóknak több mint a fele cigány származású. Ha ezen felül még tekintetbe vesszük a kisegítő osztályokba já-

^x A meglátogatott iskolákban az oktatási körülmények leírása az 1981/82-es tanévben tapasztalt állapotokat tükrözi. Az azóta eltelt időben néhány helyen a körülmények javultak, illetve megszűnt a cigány gyermekek elkülönített oktatása. Ez azonban sajnos már nem segít azokon a generációkon, akiknek életéselyeit az itt leírt oktatási viszonyok determinálták.

ró gyermekanyag vizsgálatának általános tanulságait^x, bátran megkockáztatható a feltevés: időben nyújtott segítséggel /pl. megfelelő iskola előtti neveléssel, differenciáltabb egyéni foglalkozással/ a kisegítő iskolába kerülő cigány gyermekek egy részének nevelése az általános iskolán belül is biztosítható lett volna.

Tapasztalatok szerint /amelyeket a vizsgálati eredmények is megerősítenek/ a cigány gyermekek tartós elkülönítése is eredményez intézményesen nem legalizált csökkentett tartalmu oktatást az un. cigány osztályokban. Ezt a szervezeti formát eredetileg ugyan átmeneti jelleggel, a hátrányok felszámolásának célkitűzésével hozták létre,^{xx} gyakorlati megvalósulásukban azonban a cigány osztályok - osztatlanságuk, rossz felszereltségük és pedagógus-ellátottságuk, valamint iskolán belüli elszigeteltségük miatt - gyakran inkább súlyosbítják és irreverzibilissé teszik a gyerekek indulási hátrányait.

Hogy a gyerekek tartós elkülönítése milyen tragikus következményekhez vezethet, azt jól mutatja az a helyzet, amelyet egy 1977-ben végzett felmérés során az esztergomi Kossuth Lajos általános iskolában találtam. A vizsgálat évében idejáró cigány gyermekek 1-8. osztályig valamennyien két osztatlan cigány tanulócsoportba lettek beiskolázva, miközben az iskola hétszáznál

---

^x A Budapest-vizsgálatban 7 % volt a kisegítő iskolában tanuló bizonyíthatóan nem értelmi fogyatékos gyermekek aránya. A vizsgálat gyógypedagógus irányítója további 20-25 %-ra - helyenként még többre - becsülte azoknak a kisegítő iskolás gyermekeknek az arányát, akiknél az iskolai helytállni nem tudás oka szocio-kulturális retardáció is lehet.

^{xx} A külön cigány tanulócsoportok és napközi otthoni csoportok működésének jellegét és célját a létesítésüket engedélyező 112.598/1962.XIX.sz. rendelet így fogalmazza meg: "A cigánytanulócsoportok, napközi otthoni csoportok átmeneti jelleggel működnek és azt a célt szolgálják, hogy az abban tanuló gyermekek egy-két év után tanulmányaikat a normál osztályokban eredményesen folytathassák." /3. pont/. Kimondja továbbá: "Azt a tanulót, aki egy oktatási év végén a tanulmányaiban, magatartásában olyan mértékű előrehaladást mutat, hogy helyét a normál osztályban, napközi otthonban is megállhatja, át kell oda irányítani." /4. pont/ /Kiemelés tőlem - R.Z./

több nem cigány tanulója kivétel nélkül évfolyamok szerinti osztályokba járt. A cigány gyermekek az iskolán belül megvalósítható legteljesebb elzártságban éltek: tornaóráikat a tornaterem helyett a poros udvaron kellett megtartaniuk, az ebédlő helyett osztálytermükben ebédeltek a lejtős padokon, a szaktantermek, az úttörőszoba az ő számukra zárva volt. A felső tagozatosok számára az osztatlanság eleve lehetetlenné tette a szakrendszerű oktatást; az itt tanuló cigány gyermekek többek között oroszul sem tanulhattak emiatt, bár többen közülük szerettek volna /!/. A teljes elzártság következtében a cigány és nem cigány tanulók kapcsolatát a kölcsönös félelem és gyanakvás hatotta át. Ennek a viszonynak apró, de jellemző epizódja: azon a folyosón, amelyre a cigány gyermekek osztályai nyíltak, a nem cigány tanulók általában futva közlekedtek. Az általam végzett felmérések eredményei pontosan tükrözték ennek a törvényen kívüli állapotnak a negatív következményeit: az olvasási teszt eredményei szerint az idejáró gyerekeknek csaknem a fele - több évi iskolába járás után - egyáltalán nem tudott olvasni, valamennyien - még a felső tagozatosok is - igen gyengén tudtak magyarul, pszichológiai fejlődésükben pedig a tesztvizsgálat tanúsága szerint évről-évre növekvő mértékben elmaradtak a koruknak megfelelő szinttől. Az ugyanezen felmérés során párhuzamosan vizsgált másik gyermekcsoport /ugyancsak Esztergomból elvándorolt óbudai szülők gyermekei, akiket az esztergomiakhoz szoros rokoni szálak fűztek/ az iskolájukban korábban működő cigány osztályból széttelepítve, egy átgondolt beillesztési program alanyaiként, valamennyi tesztben magasan esztergomi unokatestvéreik fölött teljesítettek, s - ugyanazon nyelvi és szocio-kulturális háttérrel - "vegyes" osztályokban is oktathatóknak bizonyultak. /A mondottakhoz hadd fűzzem hozzá, hogy bár az oktatási helyzet az esztergomi iskolában azóta több szempontból javult, szegregatív vonásait mindmáig változatlanul megőrizte, ezen a publikáció nyilvánossága sem változtatott./

Az Esztergomban tapasztaltak nem tekinthetők elszigetelt jelenségnek. A gyermekek radikális elkülönítése tekintetében pl. teljesen hasonló képet mutat a "Mit csinálnak a cigány gyerekek?" c. dokumentum-jellegű film is. A cigányság elszigetelt-

ségét, társadalmi hátrányait prolongáló cigány osztályok, cigány iskolák negatív hatásáról ujabban a cigányság helyzetét országosan áttekintő beszámolóokban is szó esett. /Lásd Kozák Istvánné dr. - a cigányság helyzetével foglalkozó Koordinációs Bizottság titkára - tájékoztatóit./ E kérdés mélyebb megismerése céljából ez év szeptemberében-októberében látogatást tettem néhány véletlenszerűen kiválasztott cigány osztályban, iskolában az ország legkülönbözőbb részein. Az ott látottak, tapasztaltak szerint zömmel ezek működését is kisebb vagy nagyobb mértékben a diszkriminatív elkülönítés, a hátrányokat ujratereztető oktatási-nevelési körülmények jellemezték. Ujabb és korábbi tapasztalataim általánosítása alapján az elkülönített oktatás gyakorlatának főbb jellemzőit a következőkben látom:

1./ Alacsony oktatási színvonal

Ennek okai a tanulmányozott esetekben igen változatosak voltak: a gyenge felszereltség, a pedagógusok szakképzetlensége, a kiválasztásukban érvényesülő kontraszelekció; a pedagógusok fluktuációja; a munkaerő kölcsönös lazasága és a kellő ellenőrzés hiánya; a nagymértékű osztatlanság. Ez utóbbi tényezőre néhány példa: a ráckevei cigány iskola alsó és felső tagozatában jelenleg 4-4, az esztergomi Kossuth iskola alsó tagozatában ugyancsak 4, a keceli cigány iskola második tanulócsoportjában 5 osztály van összevonva /a 3.-tól a 7. osztályig/. Ha az elkülönítést a felső tagozatra is prolongálják, akkor az oktatás rendszerint nem szakrendszerű és a gyerekek orosz nyelvoktatásban sem részesülnek. /Igy van ez a keceli és a ráckevei cigány iskolában, és a legutóbbi időig így volt a kiskunhalasi cigány iskolában is. Kecelen a 3 felső tagozatu osztály valamennyi tantárgyát tanítói képesítésű pedagógus tanítja./ A cigány gyermekek felzárkóztatására létrehozott oktatási forma tehát gyakorlati megvalósulásában az indulási hátrányokhoz gyakran súlyos iskolai hátrányokat társít, s ezzel a hátrányos helyzetet elmélyíti, visszafordíthatatlanná teszi.

2./ Pedagógiai eredménytelenség

Az általam ismert cigány iskolák, cigány osztályok a kitűzött cél: a cigány gyermekek felzárkóztatása szempontjából maximálisan eredménytelennek mondhatók. A lemorzsolódás, tulko-

rosság rendszerint már az elkülönített intézményben is igen nagy mértékű; a "vegyes" osztályokba átkerült gyermekek eredménytelensége pedig a cigány osztályok elégtelen felkészítő munkája miatt szinte törvényszerű. Néhány jellemző adat ennek szemléltetésére: az esztergomi Kossuth iskolában jelenleg az odajáró cigány gyermekek kétharmada két vagy több évvel tulkoros. A kiskunhalasi cigány iskola tanulói a volt iskolavezető információja szerint 16 éves korukig átlagosan 3-4 osztályt végeznek el /az első és felső tagozatosok létszámának aránya ebben a 8 osztályos iskolában az elmúlt tanév adatai szerint, az ideális fele-fele arány helyett: 219:331/. A kiskunmajsai cigány osztályokból fennállásuk közel 20 éve alatt egyetlen cigány gyermek sem jutott el a 8. osztályig /a cigány tanulók létszáma ebben az iskolában 80 körül van/. A keceli cigány iskola fennállásának 16 éve alatt az innen utjukra bocsátott gyerekek egytizede sem jutott el a 8. osztályig, a 8 osztályt végzett gyerekekből egyetlenegy sem szerzett szakmunkás bizonyítványt. Az ercsi cigány első osztályokban átlagosan 3-4 évet töltenek el a gyerekek, pedig az itteni oktatási körülmények nem is a legrosszabbak.

3./ Szegregáció

A meglátogatott cigány iskolák életét a legteljesebb elzártság jellemzi: tanulóik társas kapcsolatai gyakorlatilag teljes mértékben egymásra korlátozódnak. A "vegyes" iskolákban működő cigány osztályok helyzete sem vigasztalóbb. Az ide járó gyerekek ugyanis a legtöbb esetben ki vannak zárva a többi gyerekekkel való érintkezés valamennyi lehetséges szinteréről: közös udvarról, ebédlőből, tornateremtől, az iskola normális, mindennapi életén rendszerint mindenestül kívül rekednek. /Ez a helyzet pl. az esztergomi, esztergom-kertvárosi és a kiskunmajsai iskolában./ Arról nem is beszélve, hogy az elkülönítve oktatott gyermek rendszerint minden egyéb tanórán kívüli fejlesztő tevékenységből - pl. szakkörből, sportkörből - is kimarad, beillesztésében kihasználatlanul maradnak a mozgalmi keret lehetőségei is /ha egyáltalán léteznek ilyenek; mert pl. a keceli cigány iskolában 15 évig még csak formálisan nem alakult uttörőcsapat.../.

E témával kapcsolatban arra is ki kell térni, hogy a gyermekek nem ritkán a szülők akarata és tiltakozása ellenére kerülnek cigány osztályba, iskolába, holott a 18.345/1967. sz. miniszteri utasítás 2. pontja világosan kimondja, hogy a külön osztályba való beiskolázáshoz az iskolának minden esetben ki kell kérnie hozzájárulásukat. /Több ilyen esetről személyesen is tudomásom van./ Tapasztalataim alapján teljes felelősséggel állithatom, hogy a cigány szülők egyértelműen hátrányos megkülönböztetésnek tekintik gyermekeik elkülönített oktatását. Mélyen jellemzőnek tartom egy fiatal cigány származású tanítónő idevágó véleményét /aki iskolai pályafutása során cigány osztályban is tanított, így e kérdés megítélésében többszörösen illetékes/: "... bűn cigány osztályokat létrehozni. Meggyőződésem, hogy gyerekek ellen ennél nagyobb bünt elkövetni nem lehet. A cigány osztály megkülönböztetés, és mint ilyen, előítéletekre nevel, pedig a gyerekekben akkor sincsenek előítéletek, ha szüleikben vannak." ¹⁷

4./ Törvényen kívüliség

Ennek egyik jellemző oldalát már a fentiekben érintettem: az elkülönített intézményekben tanuló gyermekeknél a kapott tanulmányi jegyek, érvényes bizonyítványok tényleges tudásbeli fedezete gyakran erősen kérdéses. A felügyeleti szervek ugyanis nemritkán szemet hunynak afölött, hogy a cigány iskolák, osztályok a gyermekek oktatásában a minimális tantervi követelményeknek sem tesznek eleget. Általában is elmondható: az elkülönített oktatás körülményei nem ösztönzik a pedagógusokat nagyobb erőfeszítésre /holott a kitűzött pedagógiai cél érdekében erre lenne szükség/, éppen ellenkezőleg: a lehangoló viszonyok rendszert még az igényesebb pedagógusoknak is kedvét szegik, a formális munkavégzés, a minőség terén tett engedmények irányába befolyásolják. Az elmúlt két hónapban három olyan iskolában is jártam, ahol a cigány osztályokat, ill. a cigány iskolát a közelmúltban szüntették meg /Tiszabura, Ibrány, Nyirbátor/. Az elkülönítés negatív velejárói között érdekes módon mindhárom iskola igazgatója megemlítette, hogy a homogén cigány osztályokban oktató pedagógusaik szemléletét a megváltoztathatatlanba való belenyugvás, munkastilusát a kényelmesség jellemezte, a gyer-

mekek hiányosságait, fejlődésbeli elmaradottságát "betudták annak, hogy cigányok", megváltoztatni nem próbálták; eközben a gyermekek az iskolában kulturáltabb körülmények között voltaképpen telepi életüket folytathatták tovább. S hogy iskolájukban a fejlődést az egységes szemlélet és követelményrendszer bevezetése hozta meg.

Személyes tapasztalatom van arról is, hogy az elkülönített intézményekben a kettős mérce, a helyi vezetés visszaélései, az ellenőrzés lazasága, a szülői kontroll hiánya miatt könnyebben maradnak büntetlenül a különböző mulasztások, a törvényes előírások megszegései. Kirivó példa erre, hogy az esztergomi Kossuth Lajos iskolában az 1976-77-es tanévben az egy-egy tanulócsoporthoz oktatására előírt, kötelező oktatási időtartamot önkényesen mintegy harmadával megrövidítették /a naplók tanúsága szerint 25-30 perces órákat tartottak az ötszörösen összevont osztatlan osztályokban/, s bár ez az eset az illetékes hatóságoknak a tudomására jutott, a törvénysértést nem követte felelősségre vonás. Vagy például a kiskunhalasi cigány iskolában a Bács-Kiskun megyei Népi Ellenőrzési Bizottság 1980 elején végzett vizsgálata a tanulók érdekeit súlyosan sértő mulasztások egész sorát feltárva azt bizonyította: a helyi vezetés súlyos mulasztásai és az igazgató visszaélései együtt, egymást kiegészítve felelősek az itteni tarthatatlan oktatási körülményekért.¹⁸ A felelősségre vonás helyett azonban szerezcsenmosdatás következett.^x Az iskola súlyosan problematikus, a mulasztások egy részéért egyértelműen felelős vezetőjét ezután is - mint egyébként működése alatt folyamatosan - fokozott anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették; nagy összegű céljutalmak után érdemeire való tekintettel kordedvezménnyel vonulhatott nyugdíjba.

Az Oktatási Minisztérium 1979. novemberi intézkedési terve felszólítja az illetékes szakigazgatási szerveket, hogy a cigány óvodák, cigány osztályok, napközis csoportok létesítésében azt mérlegeljék: jobb feltételeket biztosítanak-e ezek a hátrá-

^x Ld. a Nők Lapja 1980. 38.sz. "A szolgálati ut" c. cikkét.

nyok csökkentéséhez, mint a vegyes csoportok. Továbbá gondoskod-
 janak arról, hogy a cigány csoportban történő felzárkóztatás
 után vegyes csoportba kerüljenek a gyerekek. Ez az intézkedési
 terv azonban nem pótolja az elkülönített oktatás központi ellen-
 őrzését és jogi szabályozását. Ennek hiányában - mint ezt az is-
 mertetett példák is mutatják - nincs biztosítva, hogy a helyi
 szakigazgatási szervek az intézkedési tervben megadott feladato-
 kat valósítják meg és nem tartják fenn saját kényelmüknek, pil-
 lanatnyi érdekeiknek engedve a tanulók elkülönítését. /Az utób-
 bi tipikus példája a keceli eset, ahol a nemrég létrehozott ci-
 gány óvodából kikerülő, magyarul már jól tudó, iskolaérett ci-
 gány gyermekek kivétel nélkül az osztatlan cigány iskolába ke-
 rülnek./

A mondottak alapján törvényesen garantálni kellene a kö-
 vetkezőket:

- Cigány osztályok létesítését kizárólag az iskoláskor
 kezdetén engedélyezzék, abban az esetben, ha a gyerme-
 kek óvodai nevelése nem biztosítható /pl. az aprófal-
 vakban. A cigány osztály létesítésének egyetlen indoka
 ebben az esetben az, hogy itt a csoport kis létszáma
 miatt a felzárkóztatás elvileg eredményesebb lehet,
 mint a nagy létszámú "vegyes" osztályban. Tiltsák meg,
 hogy rendszeresen óvodába járt cigány gyermekeket ci-
 gány osztályba iskolázzanak be.
- Tegyük törvényesen kötelezővé az 1-2 év utáni áthelye-
 zést, ahogyan azt a cigány osztályok létesítését enge-
 délyező, már idézett rendelet előírja. Ennyi idő alatt,
 amennyiben a gyerek rendszeresen látogatta az iskolát
 és nem értelmi fogyatékos, az iskolának már eredményt
 kell felmutatnia a felzárkóztatásban. Ha ez az ered-
 mény elmarad, az egyértelműen az iskola hibája, és ez
 esetben az elkülönített oktatásnak semmiféle létjogo-
 sultsága nincs.

Ezenfelül elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a
 megfelelő szervek központilag mérjék fel a jelenleg az országban
 működő cigány tanulócsoportok oktatási körülményeit, reális tel-

jesítményét. A pedagógiailag eredménytelen, szegregatív jellegű csoportokból a gyermekeket fokozatosan telepítsék át "vegyes" tanulócsoporthoz. /A lépcsőzetes áttelepítés sikeres végrehajtására is vannak már figyelemre méltó példáink.¹⁹/

Magyarországon mintegy 20 éve működnek cigány osztályok, cigány iskolák. Ennek az oktatási formának kezdetben még - a megelőző állapotokhoz képest - lehetett pozitív szerepe a gyerekek iskolára szoktatásában. Mára azonban már a cigány osztályok, iskolák hajdani tanulóinak a gyermekei kerülnek újra külön cigány tanulócsoporthoz. A cigányság életében a 60-as és 70-es években bekövetkezett nagy változások után, amikor gyermekeik beiskolázása már 100 %-os, és a sikeres beillesztésre az óvodától a hetes kollégiumig számos egyértelműen pozitív út, módszer bizonyította a maga létjogosultságát, az elkülönített oktatás veszélyei pedig nyilvánvalóvá váltak, ez az oktatási forma mélyen anakronisztikussá vált. A cigány gyermekekkel kapcsolatos oktatási problémák megoldásának elengedhetetlen feltétele, hogy a hátrányok csökkentésének pozitív, haladó, valóban kompenzativ módjai kiszorítsák az oktatási gyakorlatból a csökkentett oktatás társadalmi hátrányokat újratermelő, diszkriminatív formáit.

FÜGGELÉK

A továbbiakban néhány olyan - szakterületemen kívül eső - kérdést érintek, amelyekkel részben saját kutatásaim során kerültem szembe, részben pedig a szakértőkkel, pedagógusokkal folytatott beszélgetésekben merültek fel, mint kutatási javaslatok, ill. megoldásra váró gyakorlati problémák.

1. Fel kellene mérni, hogy melyek azok a munkahelyek, munkakörök, amelyeket leginkább cigányok töltenek be, érvényesül-e ezen a téren valamilyen diszkriminatív tendencia /pl. érdemes lenne megvizsgálni, hogy létrejönnek-e a cigányok és nem cigányok között a munkahely révén olyan kapcsolatok, amelyek különben feltehetően nem jöttek volna létre, érvényesül-e a munka szerinti részesedés a cigányok alkalmazásánál, biztosítják-e továbbképzésüket, előrejutásukat stb./.
2. Szorosan kapcsolódik ehhez az a kérdés, hogy valójában milyen tényleges lehetőségeket jelent a cigányok számára a kisegítő iskolai végzettség, és hogy mennyire élnek ezekkel a lehetőségekkel. Egyáltalán, hogyan alakul a kisegítő iskolát végzettek további sorsa.
3. Igen fontos lenne megvizsgálni az általános iskolát elvégzett cigány tanulók további sorsát, életpályáját abból a szempontból, hogy mennyire kapják meg a képességeiknek megfelelő munkakörben való elhelyezkedéshez vagy a továbbtanuláshoz szükséges fokozott támogatást.
4. Fel kellene mérni, mennyire vonják be a cigány gyermekeket a tanórán kívüli /mozgalmi, szakköri, sport-/tevékenységekbe. A szociometria módszerével vizsgálni kellene ezek hatását a cigány és nem cigány gyermekek közötti társas kapcsolatok alakulására.

5. Az iskolákban, óvodákban tett látogatásaim során a pedagógusok munkájuk egyik legnagyobb nehézségeként említették, hogy sok cigány gyermek /gyakran éppen a leginkább rászoruló/ rendszertelenül látogatják az óvodát, illetve az iskolaelőkészítő foglalkozásokat, pedig az alapvető, döntő feltétele lenne a későbbi iskolai eredményességnek. Ezért sokan felvetették, hogy meg kellene teremteni az iskola előtti nevelés jogi háttérét, kötelezővé téve az óvodai, ill. az iskolaelőkészítő foglalkozások látogatását.
6. A megkérdezett szakemberek közül többen felvetették, hogy a tantervekbe valamilyen módon bele kellene venni a magyarországi etnikumok - köztük a cigányság - történetét /multját, jelenét, jövőjét/, kulturáját /pl. szemelvényt meséikből, dalaikból/. Ez azt a célt szolgálná, hogy a gyermekek - cigányok és nem cigányok - valahogy el tudják helyezni, fel tudják dolgozni az etnikai "más"-sággal kapcsolatos benyomásaikat, élményeiket, amelyek másképpen - ha a megfelelő feldolgozás, pedagógiai irányítás elmarad - könnyen az előítéletek táptalajává válhatnak. A megfelelő etnikai és szociális különbségek humánus, demokratikus feldolgozása a társadalmi kapcsolatok "mentálhigiénéjét" szolgálja.
7. Növelni kellene az információcserét a cigány gyermekek beillesztésében eredményes és kevésbé eredményes iskolák között. Iskolalátogatásaim egyik meglepő tapasztalata, hogy egymáshoz térben és időben közel eső, teljesen hasonló problémákkal küszködő iskolák semmit nem tudnak egymás eredményeiről, buktatóiról. Az ilyen információcsere alkalmával egyébként nemcsak a módszerek átvétele, hanem a megfelelő pedagógiai szemlélet eltanulása is fontos lenne a cigány gyermekek oktatásában eredménytelen iskolák számára. E tekintetben ugyanis az iskolák között hallatlanul nagyok a különbségek - benyomásom szerint nagyobbak, mint a gyermekanyag különbségei.

8. A pedagógusokkal folytatott beszélgetések során többször felmerült az un. "cigány bűnözés" kérdése. A cigánysággal kapcsolatos előítéletek egyik leggyakoribb hivatkozási alapja ugyanis a bűnözési statisztika. Tény, hogy pl. az 1978-as adatok szerint 10 000 cigány közül 139, míg ugyanennyi nem cigány közül 73 bűnelkövető akadt.²⁰ Az ilyen összehasonlitásokból szokták levonni azt a következtetést, hogy a bűnözés a cigányság, a "cigány életmód" szerves velejárója. Elemi szociológiai ismeretek alapján is nyilvánvaló azonban, hogy a bűnözés nem etnikai, hanem társadalmi-gazdasági kategória, amely a világon mindenütt az anyagi és szellemi elmaradottsággal, a hátrányos helyzettel van közvetlen összefüggésben. Biztosra vehető, hogy ha a nem cigány lakosság legrosszabb helyzetű - a cigányság lélekszámával, alapvető szociológiai paramétereivel nagyjából megegyező - rétegről készülne bűnözési statisztika, ez nem mutatna lényeges eltérést a megfelelő cigány adatoktól. Ilyen statisztikák készítésére és az előítéletek elleni felhasználására égetően szükség lenne, míg az un. "cigány bűnözés" fogalmának nyilvános használatát, publikálását be kellene szüntetni.
9. Végül a cigánysággal kapcsolatos kutatások koordinációjával kapcsolatban a következőket szeretném megjegyezni: A cigánysággal kapcsolatos kutatások ma Magyarországon kezdetleges szakaszban vannak. Ezért egyelőre, úgy vélem, nem a koordináció a legfontosabb feladat, hanem annak előmozdítása, hogy egyáltalán legyenek a különböző szakterületeken olyan jól képzett, nemzetközi színvonalat képviselő, elhivatott szakemberek, akik a cigánysággal kapcsolatos kutatási témákon dolgoznak. A kutatómunka szakszerűségének szempontjából előnyösebb lenne, ha a cigánysággal kapcsolatos kutatások nem egy e célra alapított speciális intézményben folynának, hanem a kutatók saját szakmai közösségükön belül maradnának, nem szakadva

el szakterületük általános tudományos bázisától, mér-
céljától. A helytelen szemlélet, a téves állítások,
prekonceptiók kiküszöbölését a cigány témájú kutatá-
sokban az eddigieknél magasabb minőségi követelmények-
nek, színvonalasabb szakmai vitáknak kellene biztosi-
tania.

JEGYZETEK

- 1 Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. Valóság, 1974. 1.sz. 63-72. old.
- 2 Vekerdi József: A magyarországi cigány nyelvjárások. Értekezés a nyelvészeti tudományok doktora fokozat elérésére. 1977. /Kézirat/ 24. old.
- 3 Várnagy Elemér - Vekerdi József: A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 21. old. x
- 4 Vekerdi József - Mészáros György: A cigányság a felemelkedés útján. Hazafias Népfront, 13.
- 5 Várnagy Elemér - Vekerdi József: i.m. 20. old.
- 6 Vekerdi József: A magyarországi cigány nyelvjárások. 9. old.
- 7 Fishman, Joshua A.: Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism. The Journal of Social Issues. XXIII. /1967/ No.2. 29-37. old.
- 8 Hutterer Miklós - Mészáros György: A lovari cigány dialektus leíró nyelvtana. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 117.sz. Budapest, 1967.
- 9 Vekerdi József: A magyarországi cigány nyelvjárások, 17.old.
- 10 Szegő László: Kellenek-e a cigány osztályok? Élet és Irodalom, 1976. aug.14. 8. old.
- 11 Szegő László: Cigánybabonák. Élet és Irodalom, 1976. nov. 27. 5. old.
- 12 Lakatos Menyhért: A cigánykérdésről. Kritika, 1977. jun. 5. old.
- 13 Grabócz Gábor: A beszéd és a szociális helyzet összefüggése. Várnagy E.: Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból III. 23-24. old.
- 14 Vekerdi József - Mészáros György: i.m. 15. old.
- 15 Várnagy Elemér: A cigány tanulók személyiségfejlesztésének problémái. Pécs, 1977. 15. old.

---

x Vekerdi József a TKB kérdéseire adott írásbeli válaszában továbbra is fenntartja ebben az azóta bevont jegyzetben kifejtett nézeteit.

- 16 Várnagy Elemér: A cigánytanulók személyiségfejlesztése problémáinak következményei a pedagógusképzésben. A cigánytanulók nevelésének és oktatásának kérdései. 1977. 65. old.
- 17 Inárosi Ibolya: Vasárnapi beszélgetés Orsós Józsefné tanító-nővel. Tolna megyei Népujság, 1981. okt. 18. 6. old.
- 18 A Bács-Kiskun megyei Népi Ellenőrzési Bizottság vizsgálati jegyzőkönyve, 1980. február 22.
- 19 Ld. Réger Zita: Cigányosztály, "vegyes" osztály - a tények tükrében. Valóság, 1978. 8. 77-89. old.
- 20 Kozák Istvánné dr.: Tájékoztató a cigány lakosság helyzetéről a családpolitikai fórum részére.

TAUBER ISTVÁN

A CIGÁNYSÁGGAL KAPCSOLATOS ELŐÍTÉLETEK PROBLÉMÁI^x

A cigányság helyzete, problémái, valamint bűnözése nem érthető meg a cigánysággal kapcsolatos előítéletek ismerete nélkül. Egy hatékony megelőzési politika sem nélkülözheti ezen összefüggések figyelembevételét.

Nem tartjuk feladatunknak jelen értekezés keretében az előítéletek igen bonyolult elméleti és módszertani problémáinak bemutatását. Elfogadjuk azt a tételt, amely szerint ez előítélet tulajdonképpen olyan hamis általánosításon alapuló, érzelmi töltéssel rendelkező és az elutasító érzésektől bizonyos típusu magatartásig terjedő jelenség, mely iránya szerint alapvetően negatív és pozitív lehet. Heller Ágnes az előítéletek mechanizmusát a következőképpen jellemzi /a negatív típusu előítélet példáján bemutatva/:

"A negatív előítélet legöszöntősebb, legkezdetlegesebb megnyilvánulási formája az olyan 'ressentiment', mely ellenáll a valóság, az igazság hatóerejének. Ez az előítélet olyan típusa, mely még innen van a voltaképpeni ítéleten, nem racionalizál, nem sztereotipizál. Valakivel találkozom a társaságban s utána azt mondom: 'Ezt az embert többé nem akarom látni, mert ellen-szenves.' Bebizonyítják, hogy rendes, tisztességes, sőt kiváló emberrel van dolgom, mindenkit végighallgatok, s utána megismétlem: 'nem érdekel, nekem nem tetszik, nem akarom többé látni'".¹ Heller szerint a következő formája az előítéletnek a racionalizáció. Ez "... az ellenszenv-érzés, az ellenérzés voltaképpeni előítéletes indoklása. Lényege egy olyan mechanizmus, mellyel az ember elhiteti önmagával, bebizonyítja, indokolja önmagának,

---

^x Részletek a szerző "Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés" című kriminológiai kandidátusi értekezéséből.

hogy ressentimentje vagy gyűlölete jogos, az előítélet tárgya rászolgált erre az előítéletre, s ebben az értelemben kell vele szemben eljárni. Bármilyen érv, még a legabszurdabb is mindig készen áll egy előítélet vagy előítéletes cselekvés igazolására."² A következő lépés a sztereotipizálás, amely előítéletes magatartás esetében "bizonyos előítéletek társadalmilag tipikus megjelölése". Méghozzá két egymással összefüggő formában: mint sztereotip racionalizáció és sztereotip magatartás /tett/"³.

Heller utal arra is, hogy társadalmi szinten a megjelenés illetve történési folyamat már másképpen, vagy éppen ellenkezőleg is alakulhat. Erről a következőket írja: "Más az előítéletek megrögződésének sorrendje a társadalmi előítéletek esetében mindőn az ítélet tartalmát az egyén nem maga alakítja ki, hanem a társadalomtól kapja készen."⁴

Lényegében a helleri terminológiai rendszerben gondolkodva elfogadtuk azt az Allport által felállított intenzitási-dinamikai skálát, mely szerint az előítéletek intenzitási fokuk szerint a szóbeli elutasításoktól kezdődően a diszkriminációs és a bántalmazáson át egészen az előítélet tárgyát képező ember vagy csoport fizikai megsemmisítéséig bezárólag terjedhetnek.⁵ Hazánkban az elmúlt években a cigánysággal kapcsolatos közvéleményről több tanulmány is megjelent, s egy empirikus kutatás konkrétan is körülhatárolta a cigányokkal kapcsolatos előítéletek bizonyos formáit.⁶

Mind a külföldi szakirodalom tapasztalatai, mind a cigányság történetének sajátosságai, továbbá az előzőkben ismertett kutatási eredményeink arra ösztönöztek, hogy megkíséreljük behatárolni a cigányokkal szemben érvényesülő előítéletek rendszerét, szerkezetét, és megpróbáljuk az ezek mögött meghuzódó társadalmi összefüggéseket, a lehetséges magyarázatokat is feltárni. Ez vezetett munkánk során egy további, 1980-ban végrehajtott, empirikus kutatáshoz. Ennek valamennyi eredményét nem áll módunkban az értekezés keretei között bemutatni, csupán azon leglényegesebb összefüggések ismertetésére szorítkozhatunk, amelyek jelzik e problémakomplexum alapvető sajátosságait, tartalmi lényegét.

A konkrét empirikus kutatás lényegében három lépésben történt. Első lépcsőben mintegy 150 mélyinterjút készítettünk. Ezek részben bizonyos kérdések "kipróbálását" szolgálták, részben pedig a későbbi strukturált kérdőív kódrendszerének kialakítása szempontjából voltak fontosak. A második lépcsőben kiválasztottunk 7 területi egységet: Budapestet, valamint Pest, Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abauj-Zemplén, Komárom és Fejér megyét. Ezt követően az adott területi egységekben a választói névjegyzék alapján a véletlen mintavételi eljárásnak megfelelően területenként 80-80 nevet választottunk ki, s a kérdőbiztosok a kijelölt személyeknél kitöltötték a kérdőívet. Később összesítettük a kérdőívek bizonyos adatait /nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, lakhely, típusa stb./, a következő lépésben az így összegyűjtött 560 kérdőívet kiegészítettük további 265 kérdőívvel, de ekkor már megpróbáltuk tudatosan közelíteni bizonyos mutatók arányait az országos arányokhoz. Természetesen ez csak részben sikerült. Az egész eljárás során egy további szempontot még figyelembe kellett vennünk, nevezetesen, hogy a felmért személy nem lehetett cigány származású.

A kérdőív hat - az előítéletekre vonatkozó - kérdést tartalmazott. A hat kérdés kialakításánál a mélyinterjú módszerével végzett vizsgálat tapasztalatain túlmenően figyelembe vettük az Allport által alkalmazott módszertant is. Ezen utóbbit bizonyos értelemben módosítottuk. A kérdéseinkre adott válaszok lényegében - a helleri terminológiát használva - sztereotip racionalizációkat fogalmaztak meg. E racionalizációk alapján azonban nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a megkérdezett személyeknél a multban ilyen jellegű sztereotip magatartások is megvalósultak. Az is valószínű, hogy e racionalizációk a hasonló szituációban lezajló jövőbeli magatartások bizonyos prognózisaként is felfoghatók. Az adott válaszok értelmezése során viszont egy szinte megoldhatatlannak látszó elméleti és módszertani problémával kellett szembenéznünk. E probléma lényegére már Heller Ágnes is utalt idézett tanulmányában, amikor a következőket írja: "A mindennapi élet és előítélet elemzésénél már említettük, hogy nagy számban vannak olyan tulálatánosítások, melyek nem előítélet jellegűek. Így ugyanabban a vonatkozásban,

melyben az előítéletes sztereotipok megjelennek, vannak nem előítéletes sztereotipok is. A határt nem lehet minden esetben pontosan meghuzni, de elvileg igen: a makacs ressentiment léte vagy nem léte ... dönt végső soron arról, hogy egy sztereotip előítélet-e. Kialakulhat pl. a franciákról olyan sztereotip, mint 'szorgalmasak', 'szellemesek', 'szabad erkölcsűek', 'piszkosak', ahol a negatív értékelés nem teszi a sztereotipot előítéletessé."⁷ Ez számunkra a vizsgálat során azt a problémát vetette fel, hogy milyen módszerrel tudjuk elhatárolni a ténylegesen előítéletes sztereotípiákat az un. túláltalánosításoktól. Az adott válaszok milyensége erre részben támpontot adott, de pontosan az un. határkategóriáknál az egyértelmű elhatárolást nem tudtuk megoldani. Bizonyos esetekben nem lehetett megállapítani, hogy vajon a megkérdezett személyek által szűkebb vagy tágabb környezetükben tapasztalt jelenségek tudati túláltalánosításáról vagy pedig ténylegesen előítéletes sztereotípiáról van-e szó.

Gondoljunk egy olyan példára, amikor valaki olyan községben él, ahol nagy számban cigányok is élnek, és éppen ebben a községben a cigányok többségével kapcsolatban tulnyomórészt negatív tapasztalatai vannak. Kérdés, hogy ilyen esetben az általa a cigányokat negatívan megítélő válaszadás meddig jelent csupán részben vagy egészben túláltalánosító tudati tükröződést, illetve a válasz mikortól kezdve előítéletes jellegű.

A másik probléma az előítéletek kialakulásával, genezisével kapcsolatos. Vajon a multban több generáció által a cigányokkal kapcsolatban tapasztaltak mennyiben és milyen formában épültek be az emberi tudatformák, hagyományok, tradíciók világába, mennyiben és milyen formában erősítette meg ezeket a mult hivatalos cigányellenes állami ideológiája, a Horthy-korszak fajelmélete stb.? Hogyan alakították ezeket a jelenségeket - különösen az idősebb generációk tudatában - a II. világháború utáni időszakban a cigányokkal kapcsolatban ténylegesen létező súlyos problémák, vagy napjainkban egyes területeken az országos átlaghoz képest lényegesen rosszabb helyzet? Ugy véljük, a kapott adatok értékelésénél e kétségeket nem hagyhatjuk figyelmen

kivül. Mindezek magyarázzák, hogy egyes válaszkategóriák értékelésénél messzemenően óvatosan jártunk el.

A módszertan kialakításánál még egy tényezőt figyelembe vettünk. Tekintettel jogrendszerünkre, alkotmányos alapelveinkre, az Allport féle intenzitási skálából csupán az elutasítás, illetve a diszkrimináció enyhébb formáit vehettük figyelembe a kérdések megfogalmazásánál. Igaz, egy nyitott kérdés alkalmazásával megpróbáltuk az ezeken tulmutató magatartási sztereotípiákat is felderíteni.

Tekintsük át röviden a vizsgálat főbb eredményeit, a különböző kérdésekre adott válaszok megoszlását.

A cigányokról milyen tulajdonságok jutnak eszébe? /több válasz is adható/

Tulajdonságok	Abszolút számban	A válaszadók %-ában	Az összes említés %-ában
Szegények	321	38,9	5,58
Bátrak	170	20,6	2,95
Jó zenei érzékük van	527	63,8	9,15
Erkölcstelenek	282	34,5	4,90
Családjukat szeretők	210	25,5	3,65
Titokzatosak	145	17,56	2,52
Primitivek	416	50,4	7,22
Jószívűek	135	16,3	2,34
Sokat hazudnak	464	56,2	8,06
Vidámak	291	35,2	5,05
Munkakerülők	564	68,3	9,80
Érzelmesek	124	15,0	2,15
Tolvajok	307	37,2	5,33
Babonások	292	35,3	5,03
Lusták	477	57,8	8,28
Gyermekszeretők	268	32,4	4,66
Piszkosak	540	65,4	9,38
Gyermekükkel nem törődők	224	27,1	3,89
Nincs válasz	1	0,1	0,02
Összesen	5 758		100,00

Mivel a kérdésre több választ lehetett adni, szükségessé vált, hogy két viszonyszámot alkalmazzunk. Egyrészt megnéztük, hogy az összes válaszadó hány százaléka jelölte meg az adott tulajdonságot, és másodsorban azt vizsgáltuk meg, hogy az összes említések hány százalékát képezi az adott tulajdonság említése.

Az adott válaszokat rangsorolva megállapíthatjuk, hogy az első kilenc helyen jóformán csak negatív tulajdonságok szerepelnek. Ez alól egy kivétel van, a jó zenei érzék, amely a harmadik helyet foglalja el a rangsorban. A kérdőíven minden tulajdonságot egyben ún. intenzitási mutatóval is elláttunk, s a megkérdezetteknek erre is válaszolniuk kellett. Az intenzitási mutató arra vonatkozott, hogy a megjelölt tulajdonságot a cigányok mekkora hányadára vonatkoztatják /egy-két cigányra, kisebb részükre, nagyobb részükre, mindegyikükre/. Így lehetőségünk nyílt arra, hogy ennek alapján kialakítsunk egy pontrendszert: az intenzitási mutatót bizonyos pontértékkel láttuk el, ezt követően a válaszok százalékos értékét szoroztuk a válaszfajtának megfelelő pontszámmal és az így kapott összeget osztottuk százszal. Megvizsgáltuk, ha egy válaszadónál több negatív és pozitív válasz fordult elő, akkor ezek összesítését követően milyen abszolút számban kifejezhető értéket kapunk. Az adott válaszok alapján így a következő táblázatot tudtuk kialakítani.

		fő	%
pozitív	16-20 pontig	3	0,36
pozitív	11-15 pontig	10	1,25
pozitív	6-10 pontig	35	4,24
pozitív	0- 5 pontig	117	14,18
negatív	6-10 pontig	215	26,06
negatív	11-15 pontig	152	18,43
negatív	16-20 pontig	93	11,27
negatív	21-25 pontig	39	4,73
negatív	25 pont felett	16	1,94
nincs válasz		1	0,12
Összesen		825	100,00

A fenti adatok egyértelműen arra utalnak, hogy az emberek tulnyomó többségében a cigányokkal kapcsolatban nagyrészt negatív tulajdonságokból felépülő kép él. Igaz, ez még önmagában nem biztos, hogy előítéletet is jelent. Ezek között bizonyára jelentős részben túláltalánosítások is szerepet játszanak.

A tulajdonságok alaposabb elemzése, valamint a társadalmi való-
sággal való összevetése azonban inkább arra utal, hogy e képek
sztereotip jellegű előítéletet takaró megnyilatkozások. Így pl.
a válaszadók legnagyobb arányban a munkakerülést jelölték meg a
cigányok tipikus tulajdonságaként, holott, mint tudjuk, napjaink-
ban a cigány férfiak közel 90 %-a dolgozik.

A következőkben az Allport által alkalmazott módszertant
használtuk fel annyi módosítással, hogy a kérdéseket egyben bi-
zonyos intenzitási mutatókkal kombináltuk. Tekintsük át a vála-
szokat.

Ha a buszon egy cigány mellett is van üres hely, de van
máshol is, leülne-e Ön a cigány mellett lévő üres helyre?

	fő	%
Soha, egy mellé sem ülnék le	130	15,76
Van egy-kettő, aki mellé leülnék	469	58,85
Többségük mellé leülnék	163	19,76
Bármennyikük mellé leülnék	57	6,91
Nincs válasz	6	0,72
Összesen	825	100,00

Amint a válaszokból láthatjuk, az első és második kate-
gória tükrözi a tipikusan negatív /s ebben az esetben egyértel-
műen előítéletet takaró/ sztereotípiát. Ennek alapján megállá-
píthatjuk, hogy a megkérdezettek több mint 70 %-a e relációban
a cigányokkal szemben előítélettel viseltetik, elutasító véle-
ményt képvisel.

A következő kérdésnél az előítélet egy másik megnyilván-
ulási formáját vizsgáltuk.

Ha most kötne házasságot, házastársul választana-e ci-
gányt?

	fő	%
Egyet sem	523	63,39
Van egy-kettő, amelyiket igen	164	19,88
Többségüket, feltéve, ha szeretem	61	7,40
Bármelyik cigányt, ha szeretem	67	8,12
Nincs válasz	10	1,25
Összesen	825	100,00

Akár az előző kérdésnél, itt is az első két válaszkategória tükrözi az előítéletet. Ennek alapján megállapítható, hogy e relációban a megkérdezettek több mint 83 %-a elutasító a cigányokkal szemben.

A következő kérdés ismét más aspektusból közelíti meg a problémát.

Szívesen venné-e, ha közvetlen munkatársa cigány lenne?

	fő	%
Nem szeretnék soha egyetlen cigánnyal együtt dolgozni	156	18,95
Van egy-kettő, amelyikkel igen	434	52,61
Egy kis csoportjuktól eltekintve nem számítana	158	19,15
Bármelyik cigánnyal szívesen	69	8,36
Nincs válasz	8	0,97
Összesen	825	100,00

Mint látjuk, e kérdésnél is a megkérdezettek több mint 72 %-a egyértelműen elutasító a cigányokkal szemben.

A következő - nyitott - kérdést mi dolgoztuk ki; az eddigi előítéletekre vonatkozó kutatásokban ilyen típusú kérdés - ismereteink szerint - még nem szerepelt.

Ha Ön vezető beosztású politikus lenne, milyen intézkedéseket tenne a cigányok helyzetének megváltoztatása érdekében?

	fő	%
Diszkriminációsát	326	39,52
Segítené őket	201	24,36
Semmilyet	181	21,94
Segítené is, de diszkriminációt is alkalmazna	117	14,18
Összesen	825	100,00

Mivel a fenti kérdést nyitott kérdésként tettük fel, vagyis a válaszok helyét kipontoztuk, és mindenki azt irt oda, amit akart, a kapott válaszokat csoportosítanunk, azaz kódolnunk kellett. A fenti kategóriák a feldolgozás során kialakított vá-

lasztípusokat jelzik. A "semmilyet" kategória olyan válaszokat foglal magában, amelyek szerint a cigányoknak semmiféle további támogatást nem szükséges nyújtani, hiszen már eddig is éppen e-leget kaptak. Ugyanakkor olyan válaszokat is ebbe a kategóriába soroltunk, amelyek szerint semmiféle támogatást nem kell a ci-gányoknak nyújtani, próbálják meg saját erejükből megoldani problémáikat. A "segitene is, de diszkriminációt is alkalmazna" kategória az esetek tulnyomó többségében olyan válaszokat takar, amelyek szerint az általuk negatívnak vélt jelenségek esetében /munkakerülés, gyermekek elhanyagolása, bűncselekmények elköve-tése stb./ az eddiginél lényegesen következetesebben kéne alkal-mazni a szankciókat, azok esetében viszont, akik beilleszkedtek a társadalomba, becsületesen dolgoznak, élnek, több segítséget kéne nyújtani. Ezt a kategóriát tulajdonképpen pozitívnak minő-síthatjuk. A diszkriminációs válaszok 39,52 %-os aránya az elő-ítéletekkel terhelt gondolkodás igen súlyos formáit takarja. Érdemes ezért megvizsgálni, hogy közelebbről milyen választípu-sokat tartalmaz ez a kategória.

A diszkriminációs kategória altípusai

	fő	%
Fizikai megsemmisítés	9	2,76
Elkülönítés	88	26,99
Szigorítás	130	39,88
Valamely kedvezmény megvonása	99	30,37
Összesen	326	100,00

A táblázat megdöbbentő adatokat tartalmaz. Szinte hihe-tetlennek tűnik, hogy élnek még társadalmunkban olyan emberek, akik a cigányokkal kapcsolatban a problémák "megoldásaként" a cigányok fizikai megsemmisítését tartanak megfelelő intézkedés-nek. Az "elkülönítés" kategória olyan válaszokat takar, melyek szerint a cigányokat Magyarország valamely elkülönített terüle-tén össze kell gyűjteni, ott letelepíteni, s megtiltani, hogy ezt a területet elhagyják! A "szigorítás" kategóriába olyan vá-laszok tartoznak, amelyekben a megkérdezettek a negatív módon viselkedő cigányokkal szemben az eddiginél lényegesen szigorubb

reagálást /szankcionálást/ követelnek. A "valamely kedvezmény megvonása" kategóriába sorolt válaszok olyan javaslatokat tartalmaznak, mint pl. azt, hogy az állam és a társadalom által a cigányok részére nyújtott segítség minden formáját vagy legalábbis több formáját meg kellene szüntetni, mivel ezek ugysem képesek pozitív irányú változásokat elérni.

Ezek a válaszok egyértelműen arra utalnak, hogy társadalmunk tudati szerkezetében még mindig élénken élnek az előítéletek nagyon erős formái, sőt - ha elenyészően alacsony arányban is - de bizonyos fasisztoid, fajelméleti tudati beidegződések is.

A kutatás során azt is megvizsgáltuk, hogy az előítéletekre vonatkozó válaszok milyen megoszlási arányokat és gyakorisági értékeket mutatnak a különböző társadalmi mutatókkal rendelkező csoportok körében /nem, iskolai végzettség, foglalkozás stb. szerinti bontásban/. Az eredmények közül csupán a főbb összefüggéseket tekintjük át.

Nemek szerint nincsenek nagy különbségek, noha a nők általában valamivel előítéletesebbek, mint a férfiak. Ez alól egy kivétel van; nevezetesen az állami intézkedésekkel kapcsolatos kérdésnél több férfi jelölt meg diszkriminációs intézkedést, mint nő, de e különbség sem jelentős.

Az elővizsgálatok eredményei arra utaltak, hogy életkor szerinti bontásban a válaszok markánsan differenciálódnak. Az adatok összesítésénél azonban ez nem igazolódott. Igaz, hogy egyes kérdések vonatkozásában rendkívül eltérő képpel találkozhatunk, de igazán markáns összefüggéseket, tendenciákat nem találtunk. Annyi megállapítható, hogy általában az idősebb korosztályok sorolhatók a leginkább előítéletek hatása alatt álló csoportok közé, míg a fiatalabb korosztályok a legkevesebb előítélettel rendelkezők közé, de itt már igen jelentős kivételek vannak. A középkorúak általában a mezőny középső részén helyezkednek el, bár közülük a 36-40 évesek korcsoportja kivételt képez, mivel majdnem olyan erős, illetve egyes vonatkozásokban még erősebb előítéletek élnek bennük, mint az idősebb korcsoportokban. A legfiatalabb csoport /14-18 évesek/ minden vonatkozásban a legkevésbé előítéletes válaszokat adta. Így pl. a nyitott kér-

désre válaszolva az átlagos 40 %-kal szemben ennek a csoportnak csupán 17 %-a javasolt diszkriminációt.

Az állandó lakóhely típusa szerint /főváros, város, község/ sincsenek markáns különbségek, bár az egyértelműen megállapítható, hogy a városban lakóknál erősebbek az előítéletes sztereotípiák.

A válaszok iskolai végzettség szerinti megoszlása érdekes képet mutat. Nagy különbségek itt sincsenek, de néhány összefüggés figyelmet érdemel. Így megállapíthatjuk, hogy a legkevesbé előítéletes csoportok a nyolc általánost végzettek és az ipari tanulók. Ezzel szemben a legnegatívabb csoportok a középiskolások, a középiskolát, valamint az 1-4 osztályt és az 5-7 osztályt végzettek. A legpozitívabb csoportokhoz közel áll az egyetemisták, főiskolások kategóriája. E képben az a legszomorubb, hogy a középiskolások minősülnek - majdnem minden kérdés esetében - a leginkább előítéletes csoportnak. Ez arra utal, hogy középiskoláink nevelőmunkája - legalábbis ebből a szempontból - nem éppen a leghatékonyabb.

Az egy főre jutó jövedelem szerinti bontásban kérdésenként rendkívül eltérő és tarka képpel találkoztunk. Fő tendenciaként az volt megállapítható, hogy általában a legmagasabb jövedelműekben a legkevesebb az előítélet. A legalacsonyabb jövedelműek válaszai érdekesen alakultak; volt olyan kérdés, amelylyel kapcsolatban a legalacsonyabb negatív válaszadási arányt képviselték, de a kérdések zömében erős vagy az átlagosnál lényegesen erősebb előítéletekkel rendelkeztek.

A különböző foglalkozási csoportok válaszait vizsgálva lényeges összefüggéseket találtunk. A legfontosabb az, hogy - a többi csoporthoz viszonyítva - az ipari segéd munkások messze a legkevesbé előítéletes kategória. Őket követik a tanulók, bár - amint azt az előző adatainkból tudjuk - e kedvező pozíció elsősorban az ipari tanulók igen kedvező véleménye eredményezte. A leginkább negatív sztereotípiákkal rendelkező csoportok az egyéb foglalkozásuk és az alkalmi munkások. Ezek létszáma azonban olyan alacsony, hogy eltekinthetünk e két csoport véleményétől. Így a legnegatívabb válaszokat adó csoportoknak a nyugdíja-

sok és a háztartásbeliek tekinthetők. Őket követi a mezőgazdasági fizikai munkások kategóriája, ami azért érdekes, mert a cigányok közül elég nagy számban dolgoznak a mezőgazdaságban, mint fizikai munkások. Elszomorító, hogy a vezető beosztásúak és az értelmiségiek is igen negatív sztereotípiákkal rendelkeznek.

Az előzőekben láthattuk, hogy a legfőbb rétegeképző tényezők alapvetően nem határozzák meg az előítéletek alakulását. Befolyásoló hatásuk kétségtelen, különösen egyes ismérvcsoportok vonatkozásában, de nem ezek a leglényegesebb determinánsok. Elsősorban nem ilyen hatásokra strukturálódik az előítéletek - és az ún. tuláltalánosítások - rendszere. A kérdőív összes adatainak elemzése, valamint az előkutatások alkalmával készült vizsgálatok közvetett módon két döntő tényezőre utaltak:

1. Nagy szerepe van annak, hogy a válaszolók milyen családi miliővel rendelkeznek, pontosabban hogy a vizsgált személy a szocializáció során mennyit, milyen formában és milyen intenzitással vett át családja kulturális értékrendjéből, szokásai-ból, mintaviselkedéseiből, előítéletes sztereotípiáiból. Természetesen ennek szükségszerű előzménye az, hogy magában a családban milyen értékrendek, tradíciók stb. léteztek, és hogy ezek milyen hatásmechanizmusban, milyen faktorok által determináltak jöttek létre. Emellett még jelentős szerepet játszanak a szocializáció során más mikroközösségek ilyen jellegű hatásai is.

2. Talán még nagyobb jelentősége van annak, hogy a vizsgált személy mindennapi életében milyen tapasztalatokat szerzett, és ezek mennyiben erősítették vagy cáfolták a szocializációs folyamat során átvett attitűdöket. A szerzett tapasztalatok fogalma azonban tágan értelmezendő, mivel nem csupán a tényleges tapasztalatok körét jelenti, hanem idetartozik az adott szűkebb vagy tágabb terület kulturális sajátosságainak rendszerére is. A tényleges tapasztalatok döntő és meghatározó szerepét a kutatás eredményei bizonyítják. A kérdőív adataiból tudjuk, hogy azokban a megyékben, ahol a cigányok már hosszabb ideje bekapcsolódtak a terület munkamegosztási rendszerébe, s ahol ennek következtében a cigány és a nem cigány lakosság között a konfliktusok nagyjából megszűntek - vagy csupán minimális arány-

ban fordulnak elő -, sőt a két népesség között bizonyos kooperáció, együttműködés alakult ki, ott - szinte teljesen függetlenül más társadalmi mutatóktól - a legkisebb az előítéletek erőssége. Azokon a tradicionálisan cigánylakta területeken viszont, ahol a cigányság nem tudott vagy legalábbis jelentős részében nem tudott beépülni a munkamegosztás rendszerébe, vagy ahol ez a folyamat éppen most zajlik több-kevesebb sikerrel, s így a két népesség között szinte semmilyen együttműködés nem alakult ki, sőt inkább az ellenszenv, a kölcsönös bizalmatlanság jellemző, ott a legerősebbek az előítéletek. Ez utóbbi hatás jelentőségét támasztja alá az a tapasztalat is, mely szerint azokon a területeken - elsősorban a Dunántul bizonyos megyéiben -, ahol tradicionálisan nem laktak, de most laknak cigányok, ott általában erősebb az előítéletek rendszere, mint a tradicionálisan cigánylakta területek átlagában. Felmerül a kérdés, vajon miért. Nyilvánvaló, hogy itt is szerepet játszanak a szociális értelemben öröklött értékek, szokások, de elsősorban nem ezek magyarázzák az előítéletek /tulálatlanosítások/ illetően alakulását, hanem az, hogy ezeken a területeken az éppen a beilleszkedés folyamatában lévő cigányok élnek, s mint az előzőkből tudjuk, ez a csoport sokkal gyakrabban viselkedik deviáns módon, ami lényegesen befolyásolja az emberek tudatformáinak alakulását.

*

A cigány bűnözésre vonatkozó kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a kriminalitás a cigányok esetében két csoportot érint erőteljesebben: egyrészt a beilleszkedésben lévő cigányok csoportját, másrészt bizonyos kriminális szubkulturával rendelkező alcsoportokat. Az elsővel kapcsolatban fogalmazódott meg bennünk a csoport- és érintkezési konfliktus hipotézise. E hipotézis lényege a következő. Ha egy tradicionális belső értékrendszer által irányított csoport felbomlik, vagy társadalmilag az addiginál lényegesen nyitottabbá válik, akkor a csoport tagjainak egy sor konfliktus-szituációval kell szembenézniük. Ez abból is adódik, hogy egy relative zárt közösségen belül a közösség életét szabályozó norma- és értékrendszer általában - természetesen az egyéb társadalmi összefüggések és makrohatások által behatárolt mértékben - hatékonyan működik. Amikor ez a

zárt közösség a társadalom irányában nyitottá válik, akkor a normák és értékek ezt a belső szabályozó képességüket elvesztik, a csoport tagjai labilissá válnak. Abban az esetben, ha ezek a régi normák és értékek jelentős mértékben eltértek a társadalmi átlagtól, fokozottabb mértékben áll fenn a konfliktus lehetősége.⁸ Ez a veszély csak addig releváns, ameddig a nyitottá vált csoport tagjai integrálódnak, vagy beolvadnak a társadalomba. A csoport kisebb mértékű nyitása még nem eredményez feltétlen konfliktushelyzeteket. A cigányok esetében ez azt jelenti, hogy ha a cigányközösségek tagjai jelentősebb életmódváltozáson is mennek keresztül /pl. dolgozni kezdenek, munkát vállalnak az iparban/, de a csoport egyébként továbbra is integrált módon funkcionál /a cigányközösségek továbbra is szorosan tartják a kapcsolatot, a munkaidő után is erős és szolidáris csoportot alkotnak/, ritkán alakulnak ki konfliktushelyzetek. Az összeütközés akkor is elmarad, ha a felbomló csoport tagjai rövid idő alatt tudnak integrálódni vagy beolvadni a társadalomba, illetve alkalmazkodni annak elvárásaihoz. Csak ez a mechanizmus magyarázhatja, hogy miért áll fenn olyan erős negatív korrelációs kapcsolat egy adott terület cigány lakosságának nagysága és az adott terület cigány kriminalitása között. A nagyobb számú cigányság jelenléte, főleg, ha ezek egy része tradicionálisan is az adott területen lakott és beilleszkedett a terület munkamegosztási és egyéb viszonyaiba, objektíve nagyobb valószínűséggel tud továbbra is szoros és integrált csoportkapcsolatokat kínálni tagjai számára. Itt lényegében egy egyoldalu integrációról van szó, vagyis arról, hogy miközben a cigányok a munka vonatkozásában életformát váltanak, a kisközösség életmódja lassabban, szinte észrevétlenül változik. Ehhez még hozzájárul az is, hogy a cigány családok teljesen eltérő módon reagálnak a deviánssá minősítéssel kapcsolatban.

Az előzőkből következik, hogy az érintkezési konfliktus problémáját annál hamarabb lehet tulhaladni, minél inkább biztosítja a társadalom az adott területen az integráció objektív lehetőségeit.

JEGYZETEK

- 1 Heller Ágnes: Társadalmi szerep és előítélet. Két tanulmány a mindennapi élet köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 105-106. old.
- 2 U.o. 107. old.
- 3 U.o. 107. old.
- 4 U.o. 108. old.
- 5 Lásd A.W. Allport: Az előítélet. Gondolat, Budapest, 1977.
- 6 Hann Endre - Tomka Miklós - Pártos Ferenc: A közvélemény a cigányokról. Budapest, 1979.
- 7 Heller Ágnes: Id.mű 108. old.
- 8 Lásd erről bővebben: Tauber István - Vég Katalin: A cigányság bűnözésének néhány összefüggése. A "cigánybűnözés" fogalmával kapcsolatos problémák. Magyar Jog, 1982. 8.sz.

DOKUMENTUMOK

Az alább közzétett dokumentumokat a Tárcaközi Koordinációs Bizottság, illetve a Magyar Vöröskereszt Országos Végrehajtó Bizottsága bocsátotta rendelkezésünkre, s közlésükhöz hozzájárult. Az 1.-4. számú dokumentumok különböző szintű tanácsoknak a TKB részére készített beszámolóí a területükön élő cigány lakosság helyzetéről, időrendben. Az 2. és 4. számú beszámolóhoz a TKB által felkért, a kérdésben illetékes "külső", nem az adott megyében működő tisztségviselőknek a témáról helyszíni vizsgálat alapján készült utijelentéseit, feljegyzéseit mellékeljük. A Vöröskereszt tevékenységéről beszámoló jelentések /5. és 6.sz./ után a sort egy nem hivatalos jellegű tájékoztatás zárja, amelyet egy tsz-elnök irt a TKB titkára részére.

1.sz. irat

A CIGÁNY LAKOSSÁG HELYZETE PAKS VÁROSBAN

A cigány lakosság helyzetének javításáról és gyorsabb ütemű társadalmi beilleszkedésének elősegítéséről intézkedő minisztertanácsi határozat végrehajtására a Tolna megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága a 141/1976./VII.21./VB. számú határozattal feladat-tervet fogadott el.

A megyei feladat-terv meghatározta a helyi tanácsok ezirányú feladatait a cigánykérdés folyamatos megoldása érdekében.

A feladat végrehajtásához iránymutatást adott a Megyei Pártbizottság: 1973-ban ismételten foglalkozott a megye cigány lakosságának helyzetével és a hozott határozata alapján a Járási Párt Végrehajtó Bizottság feladat-tervet fogadott el a járás "cigánygondjának enyhítésére", a cigánytelepek felszámolására. További feladatokat határozott meg a nagyközségi, majd 1979-ben a városi Pártbizottság is.

Tanácsunk a cigány lakosság helyzetének alakulását rendszeresen figyelemmel kísérte, megtárgyalta és meghatározta a központi és a megyei intézkedések végrehajtásából eredő konkrét helyi feladatokat.

A Végrehajtó Bizottság legutóbb 1978-ban értékelte a cigány lakosság helyzetét és intézkedett elsősorban a szociális követelményeknek meg nem felelő telep tervszerű felszámolására, szociálpolitikai támogatásukra és munkába állásuk elősegítésére.

Az intézkedések eredményeit a múlt évben osztályvezetői értekezleten összegeztük, és megjelöltük ágazatonként a legfontosabb teendőket.

Tapasztalatainkat és a tervezett intézkedéseinket ismertetem a következőkben:

A legutóbbi felmérés /1979-ben/ szerint Paks városban a cigány lakosság száma: 345 fő.

A munkaképes cigány lakosság száma: 157 fő;
84 férfi,
73 nő.

A munkaképesek közül dolgozik: 133 fő
70 férfi - állandóan: 51, alkalomszerűen: 19,
63 nő - állandóan: 42, alkalomszerűen: 21.

1978-ban 37, 1979-ben 39 fő cigány dolgozó elhelyezkedéséhez nyújtottunk segítséget munkaközvetítéssel.

A legtöbb cigány dolgozót foglalkoztató munkahelyek a következők:

- Konzervgyár	58 fő
- Állami Gazdaság	15 fő
- Építőipari szövetkezet	13 fő
- Költségvetési Üzem	13 fő
- Mecsekvidéki Vendéglátóipari Vállalat	12 fő

Az átlagkeresetük - a megyei átlagra is tekintettel - jónak mondható. A Konzervgyárnál 2400 Ft, az Állami Gazdaságnál 2800 Ft.

Az adatok szerint a munkaképes cigány lakosság 84 %-a dolgozik, - ez az arány kedvezőbb az 1978. évi 67 %-hoz viszonyítva.

Pakson - a helyi adottságok miatt - a cigány lakosság teljes foglalkoztatása megoldható. A mezőgazdaságban csak elenyésző számban vállalnak munkát, holott a lakosság számottevő részét a három termelőszövetkezet foglalkoztatja.

A cigány lakosság többsége szakképzettséggel nem rendelkezik; így elsősorban segédmunkásként, betanított munkásként tudják őket foglalkoztatni.

Gyakran változtatnak munkahelyet, ezért a munkahelyi vezetők egy része fenntartással él a munkára jelentkező cigányokkal szemben. Nagy részüknél sok az igazolatlan hiányzás, laza a

munkafegyelme, a munkahelyüktől való megválás oka gyakran fegyelmi vétség.

Vannak olyan üzemek, ahol nincs gond a foglalkoztatásukkal, sőt helyenként kifejezetten elégedettek a munkájukkal. Ezeken a munkahelyeken a dolgozó kollektíva, a vezetés is jobban segíti a cigány dolgozókat.

A munkaközvetítéssel igyekszünk minden segítséget megadni elhelyezkedésükhöz.

A vállalatok segítőkészsége általában megfelelő, csupán egy esetben kellett szabálysértési eljárást kezdeményeznünk /Betonüzem/ az üzemvezető ellen. Az intézkedésünk nyomán a sérelmet orvosolták, az üzemvezető ellen pedig fegyelmi eljárás indult.

Állandó kapcsolatot tartunk a legtöbb cigány dolgozót foglalkoztató munkahelyekkel, folyamatosan keressük a megoldást az állandó munkábaállításukra. Fontosnak ítéljük meg ezt a kérdést, mert a teljesebb körű foglalkoztatottságuk sok más probléma megoldását is elősegítené, ezért az eddiginél szélesebb körű társadalmi összefogásra, a munkahelyek, kollektívák még hatásosabb formáló tevékenységére lesz szükség a jövőben.

Lakáskörülmények

A megyei feladat-terv a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek végleges felszámolására az 1980. december 31-i időpontot jelölte meg.

Pakson egy összefüggő, cigányok által lakott, egészségtelen telep van. Felszámolásához pontos helyzetfelmérésre, feladatmeghatározásra, illetve következetes végrehajtásra van szükség.

Az eddig elért eredményeink a következőkben összegezhetők.

1. Az Igazgatási Osztály lakásigénylők nyilvántartásában 1980. január 30-án 13 cigány lakásigénylés szerepel. Ebből:

- állami bérlakás	11
- tanácsi értékesítésű	1
- OTP lakás	1

A telepen lakó igénylők száma: 1

1977-78-ban összesen: 25 cigány családot juttattunk tanácsi bérlakáshoz. Ebből 16 lakásigénylő nagycsaládos volt /4-5 gyermekes/. 1979-ben újabb igénylőkön nem tudtunk segíteni.

A családok részére a jogszabályok szerint adható maximális szociális támogatást /elengedést/ biztosítottuk.

2. A cigánytelepen 15 putri felszámolását kell megoldanunk. A népességnylvántartás adatai szerint a telepen 10 család él, összesen 44 fő.

A Városi Tanács VB. Igazgatási Osztálya - a Rendőrség segítségével - gondoskodik a telep rendszeres ellenőrzéséről, és arra törekszik, hogy megakadályozza a telepen az újabb beköltözéseket.

A putrik felszámolásához 15 lakásra van szükség. A felméréseink alapján nincs olyan tanácsi bérlakás, amelyben csak egy család lakik és annak elköltöztetése után több család elhelyezésére alkalmas lenne. Ezt a megoldási lehetőséget alkalmazni nem tudjuk.

Állam által támogatott vásárlás útján 1977. évben 4 család jutott lakáshoz. Lakóházvásárlásra és építésre az egy éves folyamatos munkaviszony hiánya miatt az utóbbi években nem került sor /kedvezményes kölcsönnel/.

Ezekre tekintettel a cigánytelep felszámolásának egyetlen hathatós eszközének a "CS" lakás építését tartjuk.

1979-ben társadalmi tervezéssel elkészült 6 db egyszobás és 6 db kétszobás lakás terve, - a jóváhagyása megtörtént. A lakások becsült költsége: 240 000, illetve 300 000 Ft. Az építéshez szükséges terület kisajátítása megtörtént, a Költségvetési Üzem a területelőkészítési és alapozási munkákat elvégezte, hat lakásnál a szerkezet áll, hatnál pedig az alapozás megtörtént.

Az építkezés ütemét és az építendő lakások számát a rendelkezésünkre álló pénzösszegnek megfelelően tudjuk menetközben szabályozni.

Oktatás

Az alsófoku oktatási intézményekben évről-évre megfogalmazták azokat a tennivalókat, amelyekkel a pedagógus közösség segíteni kívánja a cigány tanulók beilleszkedését, szociális és tanulmányi hátrányaik felszámolását. A feladat-tervekben szerepelnek a családlátogatások mellett a differenciált foglalkozások, korrepetálások is.

Az 1979-80-as tanévben a cigány tanulók száma a következő:

Óvodák:

Pakson 26 óvodáskorú cigány gyermek van, mind a 26 óvodába beiratott. Az iskolakötelesek /iskola előtti 5 évesek/ száma: 8 fő. Közülük 1 gyerek jár rendszeresen. A 26 óvodásból rendszeresen jár 11 /49 %/.

A 26 helyet fenntartjuk a számukra és térítésmentesen biztosítjuk az ellátást. Ez ügyben a gyámügy terén szigorubb intézkedéseket tervezünk a közeljövőben. Gondot okoz - különösen a Tolnai uti óvodában - a szülői magatartás. Az óvónők többször is felkeresik a családokat.

Általános iskolák:

A város általános iskoláiba jár összesen 84 tanuló, /az összes tanulók 4,9 %-a/, közülük 26 kisegítő iskolai tanuló, 18 összevont /I.-IV./ osztályba jár. Összesen 22 a nem tulkoros tanulók száma.

Magas a mulasztás miatt osztályozhatatlan tanulók száma annak ellenére, hogy 1978-ban 94, 1979-ben 88 esetben érkezett szabálysértési feljelentés, aminek következtében ez évben március 14-ig 29 szabálysértési feljelentés érkezett.

Az 1975-76-os tanévtől kezdődően egy kislétszámú cigány osztály működik a III. számú iskolában. Létszáma 14-19 fő kö-

zött mozog. Annak ellenére, hogy megkülönböztetett oktatásban részesülnek, így is csak 50 % körül alakult közöttük folyamatosan a megfelelték aránya, ezért további erőfeszítésekre van szükség. Reméljük, hogy a cigány kollégium jelentős javulást fog eredményezni a cigány tanulókkal kapcsolatos problémák sikeres megoldásában.

Napközibe történő felvételnél is előnyt biztosít minden iskola a cigány tanulók számára annak érdekében, hogy a tanuláshoz kellő segítséget kapjanak, az iskolás cigánygyermek 50 %-a napközis.

Az iskolák az oktatáson tulmenően jelentős összegekkel /tanszerek, ruhanemű/ segítik az iskolába járó gyermekeket.

Az óvodai és napközis térítési díjak megállapítása differenciáltan történik, a rászorultság arányában csökkentjük, illetve a VB. a teljes térítést elengedi. 1980-ban 35 gyermek ingyen kapott ellátást a VB. határozata alapján.

Súlyos gond az elhanyagolt otthoni környezet, a hiányos ellátás, amelynek egyik következménye, hogy gyógypedagógiai iskolába kényszerül a gyermekek egy része. Elenyésző azoknak a száma, akik szakmát tanultak. A múlt évben javulás mutatkozott a 8. osztályos gyerekek továbbtanulásában. 1979-ben a 6 nyolcadikos cigány tanuló közül 5, 1980-ban 4 gyermek közül 3 kívánt, illetve kíván szakmát tanulni.

A felnőtt cigány lakosság nagy része csak néhány osztályt végzett, az idősebb korúakra jellemző az analfabétizmus.

Az elmúlt két évben cigányok sem az analfabétizmus felszámolását célzó tanfolyamon, sem az osztályozó vizsgákon nem vettek részt.

A cigány lakosság közművelődési programokba való bevonása eddig eredménytelennek bizonyult. A rendezvényeken nem vesznek részt, azonban a fiatalabb korosztály mind gyakrabban megtalálható a Művelődési Központban.

Közegészségügy, egészségügy, gyermekvédelem

A cigány lakosság általános szociális helyzetének javítása érdekében - különösen a telepen lakók vonatkozásában - az Egészségügyi Osztály és a KÖJÁL nagy gyakorisággal végzett ellenőrzéseket. A telepen élők egészségügyi, tisztasági helyzete nem megfelelő. A tanács a szemétszállítást rendszeresen végzeteti a cigánytelepről /egy konténert biztosított/. Egy vezetékes közkifolyó megoldja a vízellátást, továbbá 2 db ürögörös WC-t építtetett.

Az anya- és gyermekvédelem területén sikerült a legtöbb eredményt elérni; a tanácsadások népszerűsödtek a cigány lakosság körében is. A gyermekek védelme érdekében: 1978-ban 7 család /19 kiskoru gyermek/, 1979-ben 12 család /40 kiskoru gyermek/ részesült rendkívüli gyámügyi segélyben. Rendszeres nevelési segélyt 2 gyermek kapott. A két év alatt 10 esetben alkalmaztunk pártfogói felügyeletet, 4 esetben eredményesen. Mindezek ellenére 1978-ban 6, a múlt évben 15 gyerek került állami gondozásba.

Az Egészségügyi Osztály fokozott figyelmet fordít a felnőttvédelmi szociális gondozásra.

A cigány lakosság szemléletéből eredően a szociális otthoni ellátást egyáltalán nem igénylik. Egy fő veszi igénybe az Öregek Napközi Otthonának szolgáltatását, egy fő a szociális étkeztetést és az otthonában gondozzák házi szociális gondozás keretében.

A cigány lakosság közül 1978-ban 6, 1979-ben 9 személy részesült rendszeres szociális segélyben /az összes segélyezett: 64 fő/. A segély összege: 1360 Ft.

Rendkívüli segélyben részesült: 1978-ban 5 fő /5800 Ft/, 1979-ben 19 fő /31 000 Ft/.

Két fő /börtönbüntetését letöltött/ kapott szociális kölcsönt a társadalmi beilleszkedés segítése érdekében /4000-4000 Ft-ot/.

Elég gyakori körükben a megbetegedés, ezért 32 családot láttunk el közgyógyellátási igazolvánnyal.

A tanácsai államigazgatási munka szinte valamennyi területén jelentkezik a cigány lakosság helyzetével való törődés. A feladatok teljesítése során 1978-ban kísérletet tettünk egy ún. patronáló hálózat kiépítésére, vállalati-szövetkezeti szocialista brigádok, népfront és tanácsai aktivisták körében. E kezdeményezés nem volt eredményes, annyit azonban mindenképpen továbbra is szorgalmaznunk kell, hogy a munkahelyek kollektívái, politikai, társadalmi szervei cigány dolgozóik családi életét, életkörülményeit megkülönböztetett módon kísérik figyelemmel, működjenek közre ezáltal a cigány lakosság életmódjának formálásában.

Arra törekszünk, hogy - különösen a telepi cigányok - életkörülményeikben bekövetkezett változásokat folyamatosan figyelemmel kísérjük.

Esetenként ellenőrizzük azoknak az életmódját is, akik új lakáshoz jutottak. Sajnos a tapasztalatok nagyon rosszak.

Általános következtetések

A cigány lakosság egy részének életfeltételei nem kielégítőek. A primitív szociális viszonyok miatt körükben gyakori a bűnözés és esetenként a szellemi fogyatékoság. Ezen tényezők a fiatalok személyiségét erősen deformálják, melynek következménye az antiszociális személyiség kialakulása lehet. A gondok megoldásánál figyelembe kell vennünk az egyes tényezők jelentőségét és a kulcstényezőkkel kiemelten kell foglalkoznunk.

A cigány lakosság helyzetének javítására a következő intézkedéseket tervezzük:

- 1./ A legalapvetőbb a cigánytelep felszámolása, 1980-ban főként a "CS" lakások megépítésével, kétlépcsős lakáscserékkal, a megüresedő lakások közvetlen kiutalásával, a kedvezményes vásárlás, építés elősegítésével.
- 2./ Cigánykollégium létesítése. Fő célja: kiemelni a gyermekeket a környezetből, lehetőséget biztosítani számukra egy új

életforma felvételére, továbbá tartós eredményt elérni a tankötelezettségi törvény betartását illetően.

A cigánykollégium megvalósításához a Művelődésügyi Osztály által kidolgozott program alapján a múlt évben elkészültek a Templom u. 4. szám alatti épület átalakítási tervei. A tervek szerint 20 + 10 cigány tanuló kollégiumi elhelyezésére lesz lehetőség.

A kivitelezés költsége az árajánlat szerint 780 000 Ft. Az építési feladatokat részben társadalmi munkával szeretnénk megoldani. Az átalakításhoz szükséges bontások 1980. január 14-én megkezdődtek.

- 3./ További erőfeszítéseket teszünk az iskolázottsági szint emelésére és a cigány lakosság egyes közművelődési tevékenységekbe való bevonására. Különös gonddal segítjük a fiatalok beilleszkedését és számítunk a már beilleszkedett cigányok közreműködésére.
- 4./ Továbbra is fenntartjuk a kapcsolatot a vállalatokkal, üzemekkel a cigány lakosság minél teljesebb körű foglalkoztatottsága érdekében; a munkaközvetítéssel elősegítjük, hogy munkába állhassanak. Mindezek megvalósítása érdekében a legtöbb cigányt foglalkoztató munkahelyek vezetői részére rendszeresen tartunk megbeszéléseket.
- 5./ Fokozzuk az egészségügyi ellenőrzéseket és a felvilágosítást, több figyelmet fordítunk a cigánycsaládoknak biztosított lakások védelmére.
- 6./ Továbbra is folyamatos feladatnak tekintjük a cigány lakosság életkörülményeinek javítását, és következetesen végrehajtjuk a Politikai Bizottság 1979. április 18-i határozatából eredő helyi feladatokat.

1980. március 25.

Aláírás

2.sz. irat

A Hajdu-Bihar Megyei Tanács b e s z á m o l ó j a a megyében élő cigány lakosság helyzetéről.

Hajdu-Bihar megyében a területi Koordinációs Bizottság 8 éve működik - 17 bizottsági taggal - a megyei tanács végrehajtó bizottsága 71/1973./V.8./VB. számú határozata alapján. A Szakbizottság évente két alkalommal ülészik.

Megyénk cigány lakossága helyzetével foglalkozó tevékenységünket hosszútávú /15 éves/ munkatervünk által meghatározott éves munkaterv alapján végezzük.

A megyei tanács végrehajtó bizottsága általában 3 évenként tárgyalja - legtöbbször komplex módon - a cigány lakosság helyzetét /legutóbb 1978-ban/.

A Tárcaközi Koordinációs Bizottság előtt 1976-ban számoltunk be. A bizottság 800-9/1976. sz. állásfoglalása alapján intézkedési tervet készítettünk, meghatároztuk a megye tanácsi szerveinek teendőit, feladatait.

Intézkedésünk eredményeként az elmúlt 5 évben jelentős változások következtek be a megye cigány lakosságának életkörülményeiben, melyekről a következőkben adunk számot:

1. A demográfiai viszonyok alakulása^x

A megyében az összlakosság 3,7 %-a cigány. A tervidőszak öt éve alatt a cigány lakosság száma 4260 fővel, az összlakossághoz viszonyított aránya 0,6 %-kal növekedett. Szembetűnő a növekedés a városokban. A növekedés a természetes szaporulatnak és a bevándorlásnak a következménye. Ennek kedvezőtlen hatása,

---

^x A beszámolóhoz mellékelte kimutatásokat nem közöljük.

hogy Debrecenben igen gyakori az önkényes lakásfoglalás.

A megye 81 településéből 65-ben élnek cigányok. Az érintett települések közül kettőben számuk meghaladja az 1000 főt, 11 településen az 500 főt. Nem éri el 18 településen a 100 főt. A cigányok 29 %-a városban, 71 %-a községben lakik. A megye összlakosságának 52 %-a él az 5 városban.

A cigány lakosság korcsoport szerinti megoszlása eltér a megye lakosságától. Legnagyobb az eltérés a 14 éven aluli korosztálynál. Jelenleg a családok 39 %-ában a gyermeklétszám három, vagy annál kevesebb és 21 %-a gyermektelen. Elég jelentős a 4-6 gyermekes családok száma /26 %/. A telep lakosok közül még mindig gyakori a 7 vagy több gyermekes család.

A cigány lakosság pontos felmérésének akadálya, hogy a szervek /tanács, iskola/ képviselői az időközben integrálódott családokat és gyerekeket az összeírás során figyelmen kívül hagyták. Az óvodában és iskolában a felmérés sokban szubjektív.

2. A cigány lakosság foglalkoztatottsága

A munkaképes koru cigány lakosságból a munkát vállalók száma fokozatosan emelkedik. Kedvezően alakult a férfiak foglalkoztatottsága, 76 %-ról 84 %-ra emelkedett. A munkaképes koruak 60 %-a folyamatos és állandó munkaviszonnyal rendelkezik. Az elmúlt öt év alatt 6 %-kal nőtt a férfiaknál a folyamatos munkaviszony. Időszakos és alkalmi munkát 24 % végez. A nem dolgozók a munkaképes koruak 16 %-át teszik ki. /Jelenleg továbbtanulnak, katonák, stb./

A nők munkavállalása 1976 óta nem változott. A községekben élő nők részére a munkalehetőség korlátozott, a városokba a gyerekek miatt bejárni nem tudnak. Elhelyezkedésüket akadályozza az iskolázatlanság, továbbá a szakképzettség hiánya. A munkaképes koru nők 23 %-a folyamatos és állandó munkaviszonnyal rendelkezik. Időszakos és alkalmi munkát végez 18 %.

A helyi tanácsok a foglalkoztatottság fokozása érdekében erőfeszítéseket tesznek. Csökkenő mértékben, de még mindig jellemző a cigány dolgozók körében a munkahely gyakori változtatá-

sa. Nehézséget nem a munkába állításuk, hanem a munkában való megtartásuk jelent. Egy részük kitartó munkára nem képes, évente több alkalommal változtat munkahelyet - gyakran "kilépett" munkakönyvi bejegyzéssel. A folyamatos munkaviszonyt létesítőkhel nincs gond, jónéhányan példásan helytállnak a termelésben, igazolatlanul nem hiányoznak.

Az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak bére megegyezik az azonos beosztásban és munkakörben dolgozó nem cigányokéval. Továbbra is gondot jelent, hogy a cigány dolgozók közül kevesen rendelkeznek szakképzettséggel. /A férfiaknál 6,8 %, a nőknél 1,2 %./ A betanított munkások aránya ennél magasabb.

A munkaviszonyban lévő dolgozók 51 %-a az iparban, 19 %-a a mezőgazdaságban és 30 %-a a szolgáltatásban, kereskedelemben alkalmi munkahelyeken dolgozik. Van közöttük önálló kereskedő is. A foglalkoztatottak 45 %-a helyben, 28 %-a a megyében és 27 %-a a megyén kívül dolgozik.

Kedvező, hogy a munkahelyek, az üzemi párt- és tömegszervezetek segítséget nyújtanak a cigányok beilleszkedéséhez és elősegítik az alkalmazásukat.

Általános, hogy a vállalatok, üzemek a cigány dolgozókat lakásvásárlási és lakásépítési támogatásban részesítik /5-40 000 Ft/.

3. A lakáshelyzet

A cigány telepek száma az 1976. évi 39-ről 37-re csökkent. A telepen élő családok száma 1976-hoz viszonyítva 240-nel, a telepen élő lakosság 1140 fővel csökkent.

Az V. ötéves tervben 611 lakást biztosítottak a tanácsok a cigány lakosság részére. A telepen élő családok száma azért csökkent csak 240-nel, mert az elmúlt öt évben nőtt a családok száma a telepeken. Több olyan család is lakáshoz jutott, aki nem telepen, de hasonló körülmények között él. Számukra ajánlatos lenne a tanácsai támogatás, a lehetséges legteljesebb kerek közt. A megye területén a putrik száma 625-ről 372-re csökkent.

kent. A további csökkentést a jelenlegi helyzettől függetlenül /kiemelt, vagy nem kiemelt telep/, az illetékes tanácsi szervek adottságainak mértékében kell megvalósítani.

A telepek felszámolását az is nehezíti, hogy egy putriban több család is lakik, továbbá sok a hitelképtelen /beteg, szociális segélyből élő, stb./.

A VI. ötéves terv idején /1982-ben/ csökkent értékű célcsoportos lakásokat építettünk a hitelképtelen családok részére. /Hajduhadház, 15, Létavértes, Bagamér, Hosszupályi 5-5 lakás./

A cigányok lakáshoz juttatását hátrányosan befolyásolja, hogy ma már 100 ezer Ft-ért műszakilag megfelelő lakást nem lehet a községekben vásárolni. Az építkezést nehezíti a 180 ezer Ft-os hitel, mert ezért egyszobás csökkent értékű lakást sem lehet építtetni. Egyes községekben a telek juttatása sem megoldott. Tekintettel arra, hogy a helyi tanácsok nem rendelkeznek elegendő lehetőséggel a szükséges utcák, telkek kialakítására. A telepen élő családok előtakarékossággal nem rendelkeznek, a vállalatok lakásépítési támogatásban olyan dolgozókat részesítenek, akiknek legalább ötéves munkaviszonya van vállalatánál. A telepről beköltött családok többsége igyekezett az új környezetnek megfelelően élni. Sajnos, magas a száma azoknak a családoknak, akik környezetüket nem tartják tisztán, lakásukat nem gondozzák, nem tartják be a szocialista együttélés alapvető normáit.

4. A cigány gyerekek iskoláztatásának helyzete

A cigány származású gyerekek óvodai elhelyezése, s a férőhelyek igénybevétele a megye különböző területein eltérő. A telepen élő gyerekek tulnyomó része nem jár óvodába, mert a szülők nem dolgoznak és az elhelyezést nem is igénylik. Az elmúlt öt év alatt több községben /Pocsaj, Konyár, Szerép, Hajdudorog, Biharnagybajom/ hoztunk létre cigány óvodás csoportot, Hosszupályiban 2 csoportos óvodát. Így a férőhelyek növekedése és a szülők felvilágosítása után a cigány gyerekek óvodai elhelyezése 15 %-ról 47 %-ra emelkedett. A megyében az óvodás koru gye-

rekek 78 %-a részesül óvodai nevelésben. A cigány gyerekek óvodai elhelyezése elmarad a nem cigány gyerekekkel szemben. Ebben a tanévben az 1. osztályos cigány tanulók közül - az előző évre számítva - óvodás volt 42 % és iskolai előkészítőn vett részt 14 %. A tanulók 44 %-a előkészítésben nem részesült. Ez az oka annak, hogy az 1. és 8. osztályosok aránya rossz. Az első osztályból indulók közül 36-38 % jut el a nyolcadik osztályig. Ez az arány az utóbbi 10 év alatt sokat javult: hasonló az óvodai elhelyezéssel.

Javulás mutatkozik a napközis ellátásnál is, 20 %-ról 28 %-ra emelkedett. A tanulók 4 %-a tanulószobán tanul.

Az osztályt ismétlő tanulók aránya 17 %-ról 12 %-ra csökkent. Ezt az arányt tovább fogjuk csökkenteni az óvodai elhelyezés növelésével és a napközis ellátás javításával.

A megyében még mindig 22 önálló cigány osztály és 9 önálló napközis csoport működik.

A cigány tanulóknál az osztályukhoz viszonyítva túlkoros tanulók aránya 48 %. A megyei összes általános iskolai tanulóknál ez az arány 11 %.

A cigány tanulók nagy létszámot képviselnek a kisegítő iskolákban, melyekbe az általános iskolás korúak 17 %-a jár. A tanköteles cigány gyerekek beiskolázása - Hajduhadház kivételével - megközelíti a 100 %-ot. Évenként néhány vándor cigány család gyermeke marad ki az iskolából. A tanácsok a beiskolázással kapcsolatban a szükséges intézkedéseket megteszik.

Az állami gondozásba vett cigány gyerekek száma és aránya igen magas /41 %/.

A megyében rendszeres nevelési segélyben részesülők közül a cigány gyerekek aránya 31 %.

A cigány gyerekek továbbtanulása az utóbbi öt évben javult. Az elmúlt három évben a cigány gyerekek közül 200-250 fő végezte el az általános iskola 8. osztályát. A végzettek 70-80 %-a jelentkezett továbbtanulásra. Kedvező felvételi arányok mellett sajnálatos, hogy középfokú tanulmányaikat a felvettek nem

kezdik meg, nem iratkoznak be. A tanulmányi idő alatt is nagy a lemorzsolódás.

A cigány tanulók még eredményesebb oktatása érdekében a megye vállalataival, üzemeivel együttműködési szerződésünk van, mely erkölcsi és anyagi támogatást is nyújt. /Óvodafejlesztés, a tanulók étkeztetése./

A cigány tanulók helyzetének javítása érdekében kapott 1200 millió Ft központi keretet évente osztjuk el, figyelemmel az óvodában és iskolai napközi otthonnál elhelyezett hátrányos szociális helyzetű gyerekek számára.

A VI. ötéves terv idején Hajduhadházon /1983-ban/ megépül a 80 férőhelyes kollégium, 18 millió Ft-os beruházással. A kollégiumban a veszélyeztetett helyzetben élő gyermekeket fogjuk elhelyezni. A cigány gyerekeket eredményesen oktató nevelők és óvónők részére minden évben céljutalmat biztosítunk. A múlt évben 250 nevelő közel 1 millió Ft céljutalomban részesült.

5. A cigány lakosság közművelődési helyzete

A megyében két cigány tánccsoport van. /Sáp 21 tagu, Hajduszovát 11 tagu./

Az elmúlt két évben több cigány dolgozó kapcsolódott be a "Hortobágytól Sárrétig" honismereti-helytörténeti vetélkedőbe. Jelenleg összesen 12 cigányklub működik, közülük 4-5 éri el a kívánatos színvonalat. Kiemelkedő a hosszupályi és a létavértesi közösség, amely tudatos program alapján működik. Megyénkben több településen hívtak életre klubot cigány gyerekek részére is. Közülük a konyári és a balmazújvárosi emelkedik ki.

A könyvtári tagok között a cigány gyerekek aránya nem sokkal alacsonyabb a nem cigány gyerekekhez viszonyítva. Legkedvesebb olvasmányuk a mese. A felnőttek részére otthon a kölcsönzött könyvekből a gyerekek olvasnak fel.

Mind több család rendelkezik rádióval, televízióval. Sajnos még sokan vannak, akik csak nézik az adásokat, de nem értik mondanivalóját.

A cigányság részére máig is legvonzóbb kulturálódási forma a filmszínházak látogatása.

Az elmúlt öt év alatt 10 író-olvasó találkozót szerveztünk. Majdnem minden községben szerveztünk fórumot a cigány lakosság részére. A községek vezetői rendszeresen szerveznek résztvevő-beszélgetéseket. Tapasztalatunk szerint ez a legalkalmasabb formája a hátrányos helyzetű cigány lakosság nevelésének.

Az aktivacsoportok részére feladatokat adunk: pl. az egészséges életmódra nevelésben, az állampolgári ismeretekben és kötelezettségekben.

Hajdu-Bihar és Szolnok megyei aktívák részére 1979-ben egynapos tapasztalatcsere megbeszélést tartottunk, mely igen eredményes volt.

Több szerv támogatásával 1978 nyarán rendeztük meg első alkalommal a cigány gyerekek nyári olvasótáborát. Az első évben 22 hajduhadházi általános iskolai tanuló vett részt a táborozáson. Célja elsősorban az volt, hogy a fiatal nemzedék számára élményszerűen hozza közel a teljes beilleszkedés előnyét, a pályaválasztási lehetőségeket, továbbá, hogy erősítse a szellemi és művelődési igényeket. A tábor kedvező hatását részben a tanulók teljesítményei, részben a szülőkkel tartott későbbi közös tanácskozás igazolta. A tábor óta minden évben megrendezzük. Ezen a nyáron 16 községből 60-70 gyerek részére szervezzük a tábort.

A cigány felnőttek oktatása területén is javulók az eredmények. A 14-40 év közötti korosztálynál sokat - 30 %-ról 20 %-ra - csökkent az analfabéták száma.

6. Az egészségügyi helyzet

A megyében élő cigány lakosság - különösen a telepeken élők - egészségügyi helyzete az átlagostól kedvezőtlenebb.

Az új lakáskörülmények közé került családok nagyobb részének életmódja közeledik a társadalmi átlaghoz. A telepről kiköltözött kisebbség azonban utógondozásra szorul. Ebben azt a kísérletet javasoljuk, hogy alkalmas személyek segítsék a cigány

nyok beilleszkedésének tudatosítását, gazdasági, szociális, egészségügyi, kulturális téren /megfelelőnek tartjuk a családgondozói állás biztosítását/.

A telepen élő cigány lakosság egészségügyi helyzete rossz. Az egészséges életmód kialakításának objektív feltétele nincs meg. A családtervezés és családalapítás a telepi lakosok zöménél ismeretlen. A telepről kiköltözött fiatal családok gyerekeinek száma nem sokkal tér el a hasonló koru nem cigány lakosságtól.

Nagy gondot okoz az alkoholizálás, amely függvénye a család erkölcsi és szociális helyzetének.

A terhes anyák körében a hiányos táplálkozás, a tulzott dohányzás és az alkoholfogyasztás következtében a koraszülések aránya több, mint kétszerese a megyei átlagnak /megyei átlag 9,2 %, a cigányoknál 23 %/.

Hasonlóan rossz az arány az egy éven aluli csecsemők elhalálzásánál is /megyei arány 20,5 ‰, a cigányoknál 42,1 ‰/.

A cigány lakosság szociális gondozása többirányú. Rendszeres szociális segélyben 1200 fő részesül /a segélyezettek közel 50 %-a/. Évente többszáz a községekben és városokban az alkalmi segélyezettek száma. Az öregek napközi otthonában 20 fő van elhelyezve. Ebből Létavértesen 1979-ben létrehozott önálló cigány öregek napközi otthonában 14 főt helyeztek el. Házi gondozásban cigány lakos nem részesül. Szociális otthonban a megye területéről 98 cigány gondozott él.

A megye bölcsődéiben 10 cigány gyerek elhelyezését biztosítottuk. A szülők nem is igénylik a felvételt. Ha az anya dolgozik, akkor is inkább a gyermekgondozási segélyt veszi igénybe.

Viszonylag kedvező eredményeinkben az egészségügyi dolgozók és a vöröskeresztes aktivisták munkája igen jelentős. Nagy erőfeszítéseket esznek a cigány lakosság egészséges életmódra nevelése érdekében.

7. Közéleti aktivitás, állampolgári magatartás

A cigány lakosság állampolgári magatartása döntő mértékben a társadalmi közösségekbe való beilleszkedés fokától függ. Örövendetesen növekszik azoknak a száma, akik részt vesznek a közéletben.

A telepen élő, vagy vándorló életmódot folytató cigányok többségének magatartása azonban erősen kifogásolható. Ezek a társadalom által nyújtott segítséget maximálisan kihasználják, kötelességeiket azonban nem megfelelően teljesítik. Fegyelmezésük nehéz, a lakosság is tart tőlük. Agresszíven viselkednek, szinte "törvényen kívüli" állapotban akarnak élni.

A cigányoknál a szabálysértések és bűnelkövetések aránya jóval nagyobb, mint a lakossághoz viszonyított létszám aránya.

Az ismertté vált bűnelkövetőknek átlagosan 7-9 %-a cigány. Kiemelkedően magas - lélekszámukat tekintve - a részvételi arányuk az erőszakos garázda bűncselekmények, ezen belül elsősorban a rablások elkövetésében /többéves átlagban 50 % körül mozog/. Jelentős a részvételi arányuk a vagyon elleni bűncselekmények elkövetésében is. A bűnelkövetők többsége telepen él, kulturáltsági szintje alacsony, legtöbbször analfabéta, munkakerülő életmódot folytat és legtöbbjük alkoholista is.

8. A tanács, állami és társadalmi szervek tevékenysége

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedését elősegítő állami és társadalmi szervek összehangolt működését az 1973-ban megalakult megyei koordinációs szakbizottság végzi.

Munkáját a központi és megyei párthatározatok, valamint a jogszabályok, a Tárcaközi Koordinációs Bizottság állásfoglalásai, irányelvei, ajánlásai és a tanácsi célkitűzések alapján végzi.

A szakbizottság beszámoltatási rendszere tervszerű. A helyi tanácsok tevékenységét komplex módon orientálja. Állásfoglalásaiban meghatározza a cigány lakosság helyzetét érintő sajátos helyi feladatokat.

A helyi tanácsok rendszeresen napirendre tűzik a cigány lakosság helyzetének vizsgálatát. A cigány lakosság számától és integrálódási fokától függően ciklusonként egy-két esetben tanácski testület tárgyalja a témát.

A nagyobb cigány létszámú községekben létrehozták a helyi koordinációs szakbizottságot. Megalakították - az integrálódott cigányságból - az aktivahálózatot. Az aktívák meggyőző munkával segítik társaik beilleszkedését.

A különböző szintű pártbizottságok rendszeresen figyelemmel kísérik a cigányság helyzetét, segítik beilleszkedését. Rendszeresen beszámoltatják az állami szerveket, s meghatározzák a legfontosabb feladatokat.

A nem tanácski szervek közül elismerésre méltó a Hazafias Népfront és a Vöröskereszt szervezetek munkája. Eredményesen szervezik a rétegbeszélgetéseket, ankétokat, tisztasági mozgalmakat, egészségügyi előadásokat, stb.

A megyei Főügyészség és Rendőr-főkapitányság jogpropaganda előadásokkal segíti a cigány bűnözés megelőzését és visszaszorítását.

A KISz Megyei Bizottsága és az Uttörő Elnökség a saját eszközeivel segítséget nyújt a cigány gyerekek iskolai beilleszkedéséhez. Figyelemmel kíséri a továbbtanuló fiatalok helyzetét. Támogatja munkahelyi beilleszkedésüket.

A megyei sajtóban megjelent cikkek elősegítik a munkahelyek támogatásának bővítését, a közvélemény formálását.

9. A legfontosabb feladatok a megye cigány lakosságának gyorsabb ütemű beilleszkedése érdekében

A cigány lakosság teljes gazdasági és kulturális integrációja még hosszú, kitartó munkát és széles társadalmi összefogást igényel. Legfontosabb és kiemelt feladatok:

a. A cigány lakosság foglalkoztatásának kiszélesítése:

- az állandó munkát vállalók számának növelése,
- a munkalehetőségek megteremtése,

- a munkahelyi kötődés biztosítása,
- a tanácsai szervek a munkáltatókkal közösen szorgalmazzák és segítsék a szakképzettség megszerzésének feltételét.

b. A telepkek felszámolása:

- a helyi tanácsok ingyenes telket biztosítsanak az építtetőknak, és a tervező-kivitelező munkát koordinálják,
- a telepről kiköltözöttteket gondolkodásmódjának, életvitelének megváltoztatására és a vásárolt vagy épített lakások állag-megővására neveljék.

c. A cigány fiatalok oktatása, a felnőtt lakosság kulturális nevelése:

- a gyerekek 3 éves kortól óvodai felvételének biztosítása,
- az általános iskolás korúak napközis ellátásának további szélesítése,
- a 8. osztályt végzettek továbbtanulásának fokozott segítése, a szakmunkástanulók kiemelt támogatása,
- a rászoruló tanulók fokozottabb anyagi támogatása /tanszer, ruha, nevelési segély, stb./,
- felnőtt és ifjúsági klubok szervezése,
- rétegbeszélgetések szervezése,
- felnőttek részére az iskolarendszerű oktatás szervezése.

d. Egészségügyi feladatok:

- személyi és környezeti tisztaságra nevelés,
- egészséges életmódra nevelés /gyermeknevelés, családtervezés/,
- családgondozók beállítása.

e. Állampolgári magatartás, közeleti tevékenység

- a közeleti aktivitásra nevelés,
- a társadalmi együttélés szabályainak betartására nevelés,
- a szülői kötelesség teljesítésére nevelés,
- a bűnözés megelőzése.

10. Központi intézkedést igénylő javaslatok

A cigány lakosság beilleszkedésének gyorsításához a következőket javasoljuk:

- családgondozói álláshelyek létesítését,
- a közveszélyes munkakerülés ellenőrzésének - szükség szerinti büntetésének - szigorítását,
- minden katonakötelest hivjanak be sorkatonai szolgálatra - amennyiben egészséges -, függetlenül attól, hogy milyen iskolai végzettséggel rendelkezik,
- a "kiemelt" illetve "nem kiemelt" telepi kategorizálás megszüntetése,
- a VI. ötéves terv lakásépítési /vásárlási/ előirányzatának 10 %-át nem telepeken, hanem hasonló körülmények között élő, dolgozó családok lakásellátására lehet felhasználni, ezt a keretet emeljék fel 25 %-ra,
- ahol több család él a telepen, a helyi tanács kapjon központi támogatást telekvásárlásra és a parcellázási költségekre,
- a lakásépítési és vásárlási hitel összegének felemelésére.

1981. június

Aláírás

U t i j e l e n t é s

a Minisztertanács mellett működő - cigány lakosság helyzetével foglalkozó - Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkára által vezetett vizsgálatról a Hajdu-Bihar megyei cigány lakosság helyzetéről.

A vizsgálat időpontja: 1981. június 4-5.

A vizsgálat résztvevői a megyei cigányügyi titkár - kíséretében meglátogatták Bagamér, Létavértes, Hajdudorog és Hajdúhadház településeket és megvizsgálták a cigány lakosság helyzetét. Beszélgetést folytattak a megye illetékes tanácselnök-helyettesével a beszámolóról és a problémákról.

Bagamér községben találkoztunk a község vezetőivel, a tanácselnökkel, a TSz elnökkel, a községi párttitkárral, az iskolai igazgatókkal és az óvoda vezetőjével.

Bagamér községben a cigány lakossággal kapcsolatban rendkívül erős feszültségeket tapasztaltunk. A község lakóinak nem tud munkaalkalmat biztosítani, ezért jelentős az elvándorlás, a távol vidéken való munkavállalás, a TSz-ben alkalmi munkavégzés. Rosszak a közlekedési viszonyok.

A fentiekben vázolt munkaalkalom-problémák a cigány lakosság vonatkozásában rendkívül szélsőségesen jelentkeznek. A TSz-be nem veszik fel őket dolgozni, helyi munkaalkalom számukra szinte egyáltalán nincs. Ezért a családok jó része nyomor-szinten él, a gyermekek ruha hiányában gyakran nem járnak iskolába, az óvodai lehetőségek is korlátozottak. A község pénzügyi lehetőségei problémáinak megoldására elégtelenek. Sulyosbitja a helyzetet a gyakran változó helyi vezetőség tehetetlensége. A megyei elnökhelyettes tájékoztatása szerint tavaly még a minimális pénzügyi lehetőségeket sem használta ki a község és

szinte évenként változott a tanácselnök személye. A TSz elnöke elzárkózik a problémákat enyhítő ipari munkaalkalom megteremtésétől. Demagóg indokokkal, előitéletes szemléletével nem segíti a község súlyos társadalmi problémáinak megoldását. A helyi vezetés a problémák megoldásánál a megyére mutogat, alig találhatunk megalapozott helyi kezdeményezéseket. Tarthatatlan az iskolahálózat helyzete, mivel a felszabadulás óta alig történt valami ennek fejlesztésére. A tanácsi vezetés megpróbál szembenézni a nehézségekkel, de még hiányzik a távlati gondolkodás, ugyanakkor a községben rendkívül kiéleződött a feszültség a cigány és nem cigány lakosság között. /Gyilkosság, rendőri erőszak miatti büntetések./

A községi vezetők látják, hogy a foglalkoztatási problémák megoldása segitené elő a helyzet normalizálását, de erre nincsen semmi kialakult elképzelésük. A lakásproblémáknál a megye által biztosított 5 db célcsoportos lakás építése távolról sem elegendő a putritelep felszámolásához. A megye részéről csak az utóbbi egy-két évben tapasztalható intenzívebb érdeklődés a község problémái iránt, ez is okozhatta a jelenlegi súlyos helyzet kialakulását.

Létavértesen már az 50-es évektől kezdve tervszerűen, rendszeresen foglalkoznak a cigány lakosság problémáinak megoldásával. Több kezdeményezés indult ki innen a beilleszkedés elősegítésére. A községben az óvodai és iskolai helyzet kiemelkedően jónak mondható, elsősorban helyi erőfeszítések eredményeképpen. A munkaalkalom mindenki számára biztosított, a TSz-ben is szép számmal dolgoznak cigányok. A telepfelszámolásra a megyével közös erőfeszítések történnek, és a telep állapota is lényegesen jobb, mint Bagamérban.

A cigány fiatalok elvégzik a 8 általánost, többen továbbtanulnak, néhányan érettségiztek, eredményes a közművelődési munka is körükben. Nagyon jó kezdeményezésnek bizonyult a cigány öregek napközi otthonának létesítése. Hangulatos, tiszta, emberi környezetben jól érzik magukat az idős cigány emberek. A község tervszerűen, gondos munkával törekszik a beil-

leszkesedés elősegítésére, a hátrányos helyzetű cigány lakosság felzárkóztatására. A közösségi közhangulat is hagyományosan elfogadja ezeket az erőfeszítéseket. A pedagógusok kiemelkedő munkát végeznek az olvasás megszerettetésében a létavértesi iskolában.

Hajdudorogon a község vezetői tájékoztatást adtak a cigány lakosság helyzetéről. A községben a cigány lakosság aránya viszonylag elenyésző, ugyanakkor a telep felszámolásához, a hátrányos helyzet megszüntetéséhez csak az utóbbi egy-két évben kezdtek hozzá. Ez sajnos a cigány lakosság helyzetén is meglátszik. A telep felszámolására még nem rendelkeznek tervvel, most próbálják a problémák feltérképezése után a megoldást tervszerűen átgondolni. Sajnálatos, hogy a megye részéről a számonkérés eddig nem volt megfelelő, és ezért a segítségnyújtás, az anyagi erők összpontosítása sem történt meg. A jelenlegi vezetés képesnek látszik a telep felszámolás lebonyolítására, a problémák megoldására.

Hajduhadház községben találkoztunk a helyi vezetőkkel. Megtekintettük a fafeldolgozó üzemet, a cigánysor új "CS" házait, a telepi klubot, körüljártuk a nagy-telepet, végül ellátogattunk a cigányiskolába. A község vezetőinek tájékoztatásából nyilvánvalóvá vált, hogy az új tanácsai vezető munkába állása előtt szinte alig történt valami a több mint 1300 főt számláló cigány lakosság általános nyomorszintjének enyhítésére. Az utóbbi egy-két évben főként központi és megyei nyomásra létrehoztak néhány cigány "CS" házat, de ezek is nélkülözik általában a minimális komfortkövetelményeket, nincs víz és villany. A lakások nagy családok számára rendkívül zsúfoltak. A telep őskori állapotokat mutat, deszkából, földből, néhány esetben főléből összetákolt kalyibákban tengődnek az emberek. A férfiak nagy része dolgozik helyben, Debrecenben és Budapesten, ugyanakkor körülményeik azonnali megoldást igényelnek.

A gyermekek közül sokan nem járnak iskolába, de az iskola körülményei is közel állnak a putrihoz. Aláducolt, életveszélyes, bűdös, nem iskola céljára szolgáló épületben tanulnak

a gyerekek. Az oktatás és nevelés minimális feltételei is alig biztosítottak. A másik cigány telep egy belvizes, elmocsarasodott terület közepén fekszik. A fabódék padlóján is feltör a talajviz. Állandó a fertőzés veszélye.

Jelen állapotokért a község vezetőinek tehetetlensége okolható elsősorban. Jelenleg sincs átfogó tervük a problémák megoldására.

A szociális problémák súlyos feszültségeket eredményeztek. Napirenden van az erőszak, jelentős a bűnözés, perzselők az előítéletek.

A megoldás tervszerű fejlesztő munka, központi vagy megyei intenzív ráhatás /esetleg megyei felelős kiküldése a telep felszámolás és életmódváltás megszervezésére/ és 50-60 millió Ft pénzeszköz biztosítása oldhatná meg belátható időn belül. Szükséges lenne az iskolák mellett olyan gondozók beállítása, akik gondoskodnának a gyermekek összeszedéséről és tisztántartásáról az iskolában, komoly népművelői erőfeszítésekre lenne szükség az előítéletek és a tudati elmaradottság felszámolására.

Vizsgálatunk során megállapíthatjuk, hogy a megyében csak az utóbbi 1-2 évben, a cigányügyi titkár munkába állása után tapasztalható rendszeres munka a cigány lakosság beilleszkedésének érdekében. Az előbbieken csak kampányszerűen a helyi kezdeményezésekhez való csatlakozásban láthattuk a megye erőfeszítéseit. Hiányzott a számonkérés. Sajnos jelenleg sem kaptunk információt a megyében a putritelepek felszámolásának végleges határidejéről.

Ahol a társadalmi feszültségek a községi közélet pozitív hatása miatt nem számottevőek, ott a cigány lakosság helyzete is kielégítő, néhol kiemelkedőek az eredmények. Ott azonban, ahol a helyi vezetés tehetetlen, az átlagos színvonal gyenge, a problémák egyébként is súlyosak, ott a cigány lakosság helyzete tuljuttott a társadalmi türési határokon és szinte polgárháború viszonyok uralkodnak. /Hajduhadház, Bagamér./

Javasoljuk, hogy e két község problémáját a megye kiemelten kezelje és kapjanak ehhez országos alapokból segítséget, ugyanakkor ellenőrizték az eszközök felhasználását és keressék meg a jelenlegi helyzet kialakulásáért felelősöket.

1981. június 17.

Aláírás

F e l j e g y z é s

a cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének helyzetével kapcsolatos Hajdu-Bihar megyei célvizsgálatról.

A Minisztertanács Tanácsi Hivatala célvizsgálatot szervezett 1981. június 4-5-én Hajdu-Bihar megyében az ott élő cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének helyzetét illetően.

A vizsgálat apropóját az adta, hogy Hajdu-Bihar megye ez évben számol be a Tárcaközi Koordinációs Bizottság előtt a megyében élő cigány lakosság helyzetéről.

A vizsgálat során szerzett tapasztalataimat az alábbiakban rögzitem.

Bagamér

A nagyközség területén élő cigány lakosság helyzete nem megnyugtató. Alapvető problémaként jelentkezik a foglalkoztatottság megoldatlansága, a megfelelő munkahelyek hiánya. A község lakóinak csak egy részét tudja helyben foglalkoztatni, nagy részük Debrecenben és Budapesten vállal munkát.

Az állandó munkalehetőség hiányában a cigány lakosság megélhetési gondokkal küszködik, így aztán gyakoriak a szabálysértések, lopások, tulajdon elleni vétségek.

Az állandó munkaviszony hiánya akadályozza a telepfelszámolást is /OTP kölcsön folyósítás nem lehetséges/.

A kialakult helyzethez nagyrészt hozzájárult az a tény is, hogy az elmúlt időszakban a községben gyakori volt a vezetői váltás. A község jelenlegi vezetése véleményem szerint jól látja a problémát /főként a párt és tanácsi vezetés/, de hiányzik még az egységes szemlélet, a kivezető út megtalálása.

A megoldást a foglalkoztatási színvonal bővítésében kellene keresni, elsősorban a helyi termelőszövetkezet segítségével és közreműködésével. Sajnos a szövetkezet vezetőjének hozzáállása e kérdéshez túl pesszimista szemléletet tükrözött.

Törekedni kell az egységes szemlélet kialakítására, a társközség Álmosd példájának követésére. Az ott élő cigányokat még korábban a két termelőszövetkezet egyesítése esetén foglalkoztatták a mezőgazdasági munkák során, munkahelyi beilleszkedésük, társadalmi integrációjuk megfelelőnek mondható.

Létavértes

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének igen kedvező és követésreméltó példájával találkozunk e nagyközségben. Bár a cigány lakosság lélekszáma magas /kb. 10 %/, ennek ellenére a községben nincs "cigánykérdés".

A község vezetői korán felismerték e kérdés társadalmi jelentőségét és még az 1961-es párthatározat előtt kezdték el a cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének elősegítését.

A község vezetői mind 20-30 éve tevékenykednek, egységes szemlélet, tenniakarás jellemzi őket, mely munka eredménye meglátszik a nagyközség egész arculatán.

A cigány lakosság nagy része megfelelően beilleszkedett, egy kis hányad állampolgári magatartásával van még probléma.

Megfelelő az óvodáztatás, iskoláztatás színvonala. Példamutató az öregekkel való foglalkozás. Az 1979. évben létesített "Öregek napköziotthona", annak felszereltsége minden igényt kielégít.

A kedvező eredményeket véleményem szerint azzal érték el, hogy időben felismerték e probléma társadalmi fontosságát, és a község vezetői egységes szemlélet alapján aktív hozzájárulással, szemléletformálással oldják meg feladatukat.

Hajdudorog

A cigány lakosság lélekszáma a nagyközség lakosaihoz viszonyítva alacsony /kb. 120 fő, 19 család/. Ennek ellenére magas a telepen élők száma /50 % körül/.

Hasonlóan Bagaméréhez, itt is későn ismerték fel e probléma társadalmi jelentőségét és most mintegy "fáziskésésben" fogtak hozzá az elmulasztottak pótlására.

A kedvezőbb foglalkoztatási lehetőségek, a cigány származású lakosok alacsony száma, a tanácsi vezetés hozzáállása biztosíték arra, hogy a jelenlegi tervciklusban a telep felszámolás befejeződik, és ezzel a cigány lakosság társadalmi beilleszkedése helyes irányba terelődik.

Hajduhadháza

A nagyközség összlakosságának közel 10 %-át kitevő mintegy 1300 fő cigány lakos igen siralmas életkörülmények között él.

A községhez tartozó ún. "keleti telep" az ország cigány telepeinek a legelhanyagoltabbjai közé tartozik. Az ott élő mintegy 40 család életkörülményei az emberi létminimum alatt vannak.

A községben a legnagyobb gond a cigánytelep felszámolása. Bár az elmúlt években a telepen élők több mint fele saját ház építéssel, illetve vásárlással javított lakáshelyzetén, a kialakult helyzet véleményem szerint nem megnyugtató.

A nagyközségi tanács a község szélén biztosított a cigány családoknak építési területet. A telkek azonban nincsenek közművesítve.

A felépített házak - vállalati hozzájárulás nélkül - csupán az OTP által biztosított építési kölcsönből kerültek ki-

vitelezésre, ami nagyban befolyásolta komfortosságukat /WC pl. nem épült a házhoz/.

A látogatáskor olyan érzés támadt bennünk, hogy magasabb szinten ugyan, de újabb "kulturált" cigánytelepet hoztak létre.

Véleményem szerint a jövőben a telekkialakításnál, az építkezésnél nagyobb körültekintéssel kell eljárni a község vezetőinek, bevonva abba az érdekelt munkáltatókat is.

Igen nagy a kulturális elmaradottság is. Megfelelő férőhely hiányában az óvodáztatás nem megoldott.

A nagyközségben külön cigány iskola működik, melynek állapota életveszélyes. A tantermek több helyen alá vannak ducolva, a falak romosak, repedezettek. Igen magas a felmentett cigány tanulók száma, a beiskolázás sem loo %-os.

Véleményem szerint a kialakult igen súlyos helyzetet a nagyközség önerőiből még az eddigieknél jobb hozzáállással nem tudja megoldani, ahhoz komoly megyei segítség szükséges.

Különösen fontos kérdés a nem cigány lakosság kialakult ellenséges szemléletmódjának megváltoztatása is.

Ö s s z e g e z v e a Hajdu-Bihar megyében szerzett tapasztalatokat megállapítható, hogy a megyének változatlanul komoly gondot és nehézséget jelent a cigánytelepek felszámolása. Gondot és problémát jelent továbbá az állandó foglalkoztatás biztosítása, mely nélkül a lakáshelyzet megoldásában sem lehet hathatósan előbbre lépni.

A tapasztalt hiányosságok ellenére számos jó példával, kezdeményezéssel is találkoztunk. Megfelelő fórumot kellene biztosítani ahhoz, hogy a községi vezetők átadhassák egymásnak tapasztalataikat a közös cél megoldása érdekében.

Szükségesnek tartanám továbbá egy átfogó megyei intézkedési terv összeállítását, mely területekre lebontva tartalmazná a megoldásra váró problémákat, valamint azok megoldására vonatkozó javaslatokat.

1981. június 10.

Aláírás

B e s z á m o l ó

Kápolna községben élő cigány lakosság általános helyzetéről

Kápolna község Tanácsa legutóbb 1981. április 9-én megtartott ülésén tárgyalta a fenti témakört. A Tanács a beszámoló jelentést elfogadta és határozatában a tanácselnök és vb-titkár részére feladatként határozta meg, hogy a mindennapi munkájukban segítsék és támogassák a helyben lakó cigányság szociális, kulturális, egészségügyi helyzetének javítását, munkában történő elhelyezkedésüket, családház-építés és vásárlással kapcsolatos problémáik megoldását. A Tanács javasolta a tanácsi vezetőknek, hogy a VI. ötéves terv időszakában az összes lehetőségek figyelembevételével keressék lehetőségét a régi telep felszámolásának.

A cigány lakosság helyzetének megjavítása érdekében tett és a jövőben is teendő intézkedéseinket a Heves megyei Tanács VB. 180/1977. sz. határozatában foglalt elveknek megfelelően végezzük. Az V. ötéves terv időszakára a telep felszámolására irányuló tervünkben az szerepelt, hogy 1985-re a telep a régi jellegét veszítse el, a részleges felszámolása történjen meg. A tervnek megfelelően az elmúlt 15 év időszakában folyamatosan több család költözött el a telepről, részben Kápolna község különböző utcáiba, jelentős részben a szomszédos Kompolt községbe, a Tarnán tuli falurészre, valamint Budapestre. A telepről 1965-81. közötti időben 32 család vásárolt családi házat, és 16 család épített új lakóházat. Gyakorlatilag tehát az említett időszakban 48 család költözött el a telepről.

Községünkben állandó lakásbejelentővel rendelkező cigány személy 236 fő, amely mintegy 50 fővel kevesebb, mint 15 évvel korábban volt. Községünkben mintegy 5 nagyobb család alkotja a cigány lakosságot. A Báder, valamint e névről magyarosítottak

csoportja a legnépesebb, jelenleg 185 főt foglal magába, ezt követően a Recskő nevet viselők 25 fővel, a Nagy és Suha családok 9-9 fővel, végül a Kökény nevet viselők 8 fővel rendelkeznek.

Községünkben már a cigányság idetelepülése óta a telep Dankó István nevét viseli. Az ott lakók büszkén viselik ezt a nevet, hiszen hazai és nemzetközi viszonylatban is híres cigány-primás Dankó István emlékét örökítik ezzel. Az említett telep képe, az ott lévő házak, házikók, közterület napjainkban már hasonló képet mutat a község különböző utcáihoz viszonyítva. A Dankó István téren jelenleg 12 család lakik, összesen 51 fővel. Jelenleg 5 olyan lakás van, amely 1 helyiségből áll, azonban ezek a lakások is viszonylag gondozott állapotban vannak.

Hat olyan lakás van, mely műszaki állapotát és beépített négyzetméter térfogatát illetően megfelel a családi házakkal szemben támasztott igényeknek. Ezekben a házakban lakók ismételtén kinyilvánították, hogy nem kívánnak a telepről elköltözni, mert ott lévő házaikat sem egyéni, sem társadalmi érdekből lebontani helytelen lenne, értékesítésükre lehetőség nincs, így elköltözni sem kívánnak. Valamennyi lakásban átlagon felüli a rend és a tisztaság. Csaknem kivétel nélkül még a legkisebb lakásokban is új, korszerű butorok, szőnyegek, függönyök és tartós háztartási berendezések találhatók. A telepen egy egyedül élő, idősebb korban lévő nő kivételével valamennyire rendelkeznek WC-vel. Korábban két család aktívan foglalkozott sertés anyakoca tartással, az egyik ilyen család a Máriássy utcába költözött, míg a másik jelenleg is két anyakocával rendelkezik. A nagyobb családi házakkal rendelkezők valamennyien rendelkeznek kisebb-nagyobb kertterülettel, amely területeken intenzív zöldség-gyümölcs termesztéssel foglalkoznak. Az említett 5 család, akik nem kielégítő lakásokban laknak, vállalnák a kiköltöztetést, amennyiben vásárlás vagy építés útján új lakáshoz juthatnának. 1980-ban felterjesztésünkben kértük a Heves megyei Tanácsot, hogy biztosítson részünkre 5 család részére lakásépítés céljára célcsoportos beruházási hitelt. A folyó VI. ötéves terv I. évében a megyei tanács ilyen célra hitelt nem biztosított részünkre, az említett családok telepről történő kiköltöztetését

csakis ilyen akció keretében oldhatnánk meg. Így az elkövetkezendő 1-2 év alatt a telep felszámolása megtörténhetne.

A telepen lakók a legutóbbi választások során megválasztott tanácstag és Hazafias Népfront Bizottsági tag irányításával aktív társadalmi tevékenységet fejtenek ki, úgy társadalmi munka végzése, mint a közművelődés területén. Az elmúlt évben jelentős anyagiakat fordítottak a lakóházak felújítására, karbantartására. Társadalmi munkában jelentős közterület-rendezési munkákat végeztek el. Az ott lakó gyermekek részére játszótérrel alakítottak ki, melyet állandó jelleggel játékkal, sportolásra alkalmas létesítményekkel láttak el.

Folyó év tavaszán némi tanácsi segítséggel a beszámoló napjáig 100 fm járdát építettek. A telepen a községi vízműről az ivóvizellátás biztosított, minden lakásban villanyszolgáltatás van. Az egyik épületet társadalmi munkában rendbe tették, abban klubot alakítottak ki, ahol esténként, főleg a fiatalok együtt szórakoznak.

Nagyobb ünnepek alkalmával térzenét szolgáltatnak, diszkókat rendeznek. Ez év február 28-án az Autóspihenő nagytermében a helyi cigány lakosság mintegy 2 órás szórakoztató műsort adott, majd utána megrendezték a hagyományos nagy érdeklődést kiváltó cigánybált. Öröndetes, hogy igénylik a közművelődés lehetőségeit, azokat ki is akarják használni. Véleményünk szerint a község közművelődési életébe fokozottabban be kell vonni a cigány lakosságot, különösen a zenei élet fellendítése területén lehet eredményeket elérni.

A község különböző utcáiban lakó, mintegy 50 családban 185 fő él. Döntő többségükben az általuk megvásárolt családi házak műszaki állapotát feljavították, az épületek külső és belső karbantartását elvégezték, szebb, mutatósabb állapotban vannak, mint a korábbi időkben, az előző tulajdonosuk idején. A döntő többség esetében korszerű butorok, jelentős számban már fürdőszobával is rendelkeznek, a családi házakhoz tartozó kertetek megművelik, azokon eredményes gazdálkodást folytatnak.

Van 1-2 család, akik az általuk megvásárolt családi házakat kellő színvonalon nem tartják karban, így azok a korábbi

évek műszaki állapotához viszonyítva romlottak. Ezeket a családokat több esetben szóban, írásban figyelmeztettük tulajdonosi kötelezettségük betartására.

A cigány lakosság egészére kiterjedően megállapítható, hogy a munkakorban lévő férfiak és nők döntő többségben folyamatos munkaviszonnyal rendelkeznek. Vannak olyan asszonyok, akik háztartásban dolgoznak, egyrészt azért, mert kisgyermeküket kell gondozni, másrészt azért, mert betegségükre hivatkoznak. Három olyan fiatal asszony van, akik kisgyermeküket gondozzák, de GYES-sel nem rendelkeznek, mert a terhességet megelőzően nem volt meg a folyamatos 1 éves munkaviszonyuk. Mintegy 4 olyan személy van, főleg a nők körében, akik testi fogyatékoságuk miatt munkaképtelenek. Ezen személyek eltartásáról a szülők, esetleg testvérek gondoskodnak. Többségük állandó segélyezett.

Legtöbb a helyi Dohánybeváltó Üzemben dolgozik a nők közül, 20 fő a dohányban, 15 fő az üzemben belüli édesipar által üzemelt csomagolóban.

A termelőszövetkezetben 4 fő, az ÁFÉSZ-nél 2 fő, vidéki üzemek közül legtöbben a Mátravidéki Fémműveknél dolgoznak. Az általános iskolából kikerült fiatalok szinte kivétel nélkül szakmát tanulnak, legtöbben Budapestre különböző vállalatoknál vannak elhelyezkedve.

A községi tanács oktatási intézményeiben biztosított ugy az óvodás, mint az általános iskolás koru gyermekek elhelyezése. Jelenleg 3 csoportos óvodában összesen 97 gyermek van beiratva. Ebből cigányszármazásu 27 fő, az összlétszám 27,8 %-a. A kiscsoportban a 32 gyermek közül 9, a középső csoportban lévő 32 gyermekből 9 cigányszármazásu, a csoportlétszámhoz viszonyítva 28,1 %, a nagycsoportban, amely folyó év szeptemberétől már általános iskola 1. osztályába mentek, 33 gyermekből 12 cigányszármazásu, így a csoportlétszámhoz viszonyítva 33,3 %-nak felel meg. Az óvodai intézményben lévő cigánygyermekek valamilyen igénybe veszik az óvodai étkeztetést, 1-2 gyermek szüleivel kapcsolatosan merült fel kevés alkalommal probléma, mert az óvodai térítési díjat nem mindig fizetik be határidőre.

Az általános iskolában jelenleg beiratott tanulók száma 168. Ebből 41 cigányszármazású tanuló, az összlétszámnak 24,4 %-a. Napjainkban már az általános iskola valamennyi osztályában a fenti arányoknak megfelelően vannak cigánygyermek, mely azt bizonyítja, hogy szinte valamennyi általános iskolás koru gyermek elvégzi az általános iskola 8 osztályát.

Az iskolai napközibe beiratott gyermekek száma 52, amely az összlétszámnak 32,7 %-a. Ezen belül a cigánytanulók száma a napköziben 18 fő, ami a napközis létszámhoz viszonyítva 38,8 %. Az iskolai szakkörökben 60 tanuló szorgalmaskodik, ebből 14 cigánygyermek, a szakkörben lévő tanulóknak 23,3 %-a.

Az 1981/82-es tanévben 10 fő felnőtt koru cigány személy végzi az általános iskola különböző osztályait. Az elmúlt 5 évben megközelítőleg 50 fő felnőtt koru cigány személy végezte az általános iskolát.

A községben gazdag hagyományai vannak a verseny és tömegsportnak. A cigány származású fiatalok munkahelyeiken, valamint a községi sportszervezet szakosztályaiban sportolnak. A sportszervezet igazolt versenyzőinek 30 %-a cigány fiatal.

A községben 3 KISZ alapszervezet van, a KISZ tagságának csupán 1 %-a cigány fiatal. A cigány fiatalok közül azonban sokan tagjai a más munkahelyek KISZ szervezeteinek.

A helyi Tanács és Népfront testületekben a képviselőket megfelel az elvárásoknak.

A községi tanács költségvetésében szociális segélyezésre biztosított keretből évenként váltakozva 10-15 fő cigány származású személy részesült állandó segélyezésben. Az állandó segély összege az elmúlt 5 éves ciklusban jelentősen megemelkedett, amely a párt és kormány szociálpolitikai intézkedésével van összhangban. 1981-ben 12 fő állandó segélyes van, az 1 havi segély összege már 1430 Ft-ra emelkedett. Jelenleg is 12 fő állandó segélyest tartunk nyilván. 1980-ban 34 személyt részesítettünk rendkívüli szociális segélyben. A segélyezéseket megelőző környezettanulmány lefolytatása során azok a személyek részesültek rendkívüli szociális segélyben, akik viszonylag nehéz

anyagi körülmények között éltek, s mintegy 15 000 Ft összegű segélyt juttattunk a többgyermekes családok részére.

A cigány lakosság egészségügyi helyzete megegyezik a község általános egészségügyi helyzetével. Járványos fertőző betegség a községben nem volt. Ebből adódik, hogy a cigány lakosság körében sem fordult elő hasonló betegség.

A községben élő cigány lakosság helyzetével kapcsolatosan a fentiekben elmondottakból arra lehet következtetni, hogy az utóbbi 15 évben a cigány lakosság általános helyzete igen nagymértékben javult. A község lakóinak megváltozott azon véleménye, hogy a faluban szétszórta letelepült cigányokkal nem lehet békésen egymás mellett élni. Az elmúlt évek igazolják, hogy zömmel a széttelepült cigányok jobban betartják a szomszédi együttéléssel kapcsolatos követelményeket. Lakásaikat, az ahhoz tartozó udvart és kertet több esetben gondosabban művelik, karbantartják, mint elődjük azt tették.

A jelenleg a Dankó téren meglévő állapot olyan, hogy akár törölni lehetne a telep szót, inkább megfelel Dankó tér elnevezésnek. Mint a beszámolóban is mondtam, ha a megyei tanácstól legalább egy 4 lakásos célcsoportos beruházási hitelt kapunk, véglegesen fel lehetne számolni a még kifogásolható lakásvizonyokat.

1981. október 28.

Aláírás

4.sz. irat

A Csongrád Megyei Tanács

b e s z á m o l ó j a

a Csongrád megyében élő cigány lakosság helyzetéről

A Csongrád megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága rendszeres időközökben - az utóbbi öt évben 1977-ben, 1979-ben és 1982-ben - megvizsgálta a megye cigány lakosságának helyzetét, meghatározta a következő időszak feladatait szakigazgatási szervei és a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai számára. Munkánkat a Tárcaközi Koordinációs Bizottság 1977. évi állásfoglalásai, az MSzMP Politikai Bizottságának és a Minisztertanácsnak 1979. évi határozatai alapján végeztük, figyelembevéve a megye sajátosságait is.

A cigány lakossággal való foglalkozást az elmúlt időszakban a tervszerűség és a tudatosság jellemezte, javult az állami és a társadalmi szervek együttes munkájának összehangoltsága.

A VI. ötéves terv időszakára a megyei szakigazgatási szervek középtávu intézkedési tervek kidolgozásával segítették a helyi feladatok megtervezését. A végrehajtás során javult a szakigazgatási szervek közötti együttműködés.

A Csongrád megyei Tanács VB Cigányügyi Koordinációs Szakbizottsága a középtávu intézkedési tervek végrehajtásáról rendszeresen beszámoltatta a megyei szakigazgatási szerveket és a helyi tanácsok végrehajtó bizottságait.

Az intézkedési tervek fő feladatként határozták meg a cigány lakosság munkakörülményeinek, foglalkoztatásának javítását, a tankötelezettségi törvény eredményesebb végrehajtását, a felnőttek műveltségi színvonalának emelését, a lakáskörülmények - különösen a telepeken élők körében - folyamatos javítását.

A fő célkitűzésekből adódó feladatok végrehajtásával sikerült biztosítani - egyes rétegeknél felgyorsítani - az asszimilációs és integrációs folyamatot.

A cigányok által sűrűbben lakott városokban különböző szintű bizottságok alakultak a cigány lakosság beilleszkedésének segítésére. Tevékenységük eredményes, kapcsolódik a megyei VB és Koordinációs Bizottsága munkájához, s a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai rendszeresen beszámoltatják őket munkájukról.

A cigányok által nagyobb mértékben lakott településeken a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai két-három évenként önálló napirendként tárgyalták a cigány lakosság helyzetét, meghatározták a legfontosabb feladatokat.

A megyei és helyi társadalmi szervezetek sokoldalú tevékenységet fejtettek ki a cigány lakosság beilleszkedése érdekében. Széles körű kapcsolat alakult ki a Hazafias Népfront, az SzMT, a Vöröskereszt, az MHSz különböző szintű testületeivel, mely egyik alapja volt a megyei és a helyi komplex intézkedési tervek végrehajtásának, a társadalmi ellenőrzésnek. Különösen a népfrontbizottságok szerepe meghatározó a cigány lakosság beilleszkedését segítő munkában, kiépült aktív-hálózatuk révén.

A vöröskereszt szervezetek az egészségnevelő és szociálpolitikai tevékenységben jelentős feladatokat valósítottak meg a hátrányos helyzetű cigány lakosság körében.

A szakszervezetek és az MHSz szerepe a sajátos feladatok megoldásában fejlődött és ma szervesen kapcsolódik a társadalompolitikai feladatok végrehajtásához.

A bíróság, ügyészség és a rendőrség szerveivel a különböző szintű tanácsai kapcsolatok szorosak, a preventív feladatokhoz igazodnak.

Demográfiai viszonyok

Csongrád megye cigány lakosságának elhelyezkedése az országos helyzettől eltérő. A megye lakosságának 1,58 %-a /1977:

1,38 %/, mintegy 7300 fő cigány származásu. /1.sz. melléklet/
A megye öt városában él a cigány lakosság 79 %-a /5837 fő/,
amely az összlakosság hasonló mutatójánál /68 %/ magasabb. Az
egyéb településeken /21/ élő 21 % /1463 fő/ kisebb részarányt
képez. A megyére jellemző tanyákon minimális számban élnek.

A telepeken élők száma és aránya folyamatosan csökkent.
1977-ben 2086 /33 %/ cigány lakos élt cigány és vegyes telepen.
Az összehangolt munka eredményeként számuk 800 főt meghaladó
mértékben csökkent és jelenleg az arány 17 %. Ma a legnagyobb
gond Szentés-Berekhát, Kistelek és Nagymágocs telepeinek felszámolása.
Új telepek, putrik nem alakultak ki. A cigány telepeken
élőknél fejlettebb életmódot folytatnak a vegyes telepen élő lakosok.
A megyére jellemző, hogy a cigány lakosság városokba áramlási folyamata tovább tart, a fiatalabb generáció körében erőteljesebben.

A Csongrád megyei cigány lakosság jelentős hányada ma is a települések periférikus területén él, de mind többen laknak a városközpontokban is. A felszabadulást követő időszakban alig változott azoknak a településeknek a száma, amelyekben cigányok is élnek. Ma a megye 59 települése közül mind az öt városban és 21 egyéb településen laknak cigányok, a települések 45 %-ában. A községek cigány lakossága jelentős arányban munkahellyel kötődik a környező városokhoz. A vándorló életmód a megyei etnikumot nem jellemzi, de idénymunkák időszakában a szomszédos megyék közötti mozgás szembetűnő.

Az 1000 lakosra jutó élveszületések száma fokozatosan csökkent a cigányok körében és településenként változóan 20-40 ezrelék között változik. A háromnál több gyermekes családok száma még a telepeken is csökkent. Ennek ellenére Makó város környékén kívül minden közigazgatási egység területén nőtt a számuk.

Foglalkoztatottság, munkakörülmények

Csongrád megyében a cigány lakosság foglalkoztatási mutatója már 1977-ben is elérte az országos átlagot /85,5 %/. Az eltelt időszakban a foglalkoztatásban pozitív tendencia érvé-

nyesült, amelyet az V. ötéves tervidőszak nagyarányú munkaerő-igénye elősegített. A munkába állás feltételei ma is biztosítottak.

A cigány lakosság foglalkoztatása /87,5 %/ igazodik az adott település gazdasági szerkezetéhez. Döntően az iparban, építőiparban dolgoznak szak-, betanított és segédmunkás munkakörben. A mezőgazdaságban a cigány munkaerő 4,5 %-a dolgozik.

A foglalkoztatottak száma növekedett a szállításban, a közlekedésben, a kereskedelemben és a városfenntartásban.

A munkaképes korúak száma 3934 fő, a létszámuk 53,9 %-a. Ebből férfi 1941 fő /49,4 %/ és nő 1993 fő /50,6 %/. Folyamatos munkaviszonnyal rendelkezik 60,5 % és időszakos munkavállaló 26,8 %. /2/a, 2/b sz. melléklet/

A nők munkavállalási aránya /82 %/ sokat javult az előző időszakhoz képest és megközelítette a cigány lakosság összfoglalkoztatási arányát. Különösen a folyamatos munkaviszonnyal rendelkezők számában és arányában /1047 fő, 52,5 %/ állott be kedvező változás, amely a GYES-t igénybevevők számának emelkedését eredményezte. Az időszaki munkavállalók foglalkoztatásban beállott lassu, de kedvező változással párhuzamosan jelentősen javult a cigány dolgozók munkahelyi kitartása, amely kedvezően hatott a beilleszkedés komplex folyamatára.

A munkamegosztási hátrányok bizonyos csökkentésével emelkedett a cigány lakosság jövedelme, de még mindig nagy rétegződést, szóródást lehet tapasztalni. A jövedelmi viszonyokat alapvetően meghatározza az iskolázottsági és szakképzettségi színvonal. A rendszeres munkavállalók 13,2 %-a szakmunkás, 40,1 %-a betanított munkás, és 46,7 %-a segédmunkás. A nők körében ezek az arányok kedvezőtlenebbek. /3. sz. melléklet/

/Összfizikai állományú megyei: 38,2 % szakmunkás, 44,7 % betanított munkás, 17,1 % segédmunkás./

A munkáltatók jelentős része rendszeresen foglalkozik képzésükkel, továbbképzésükkel, segíti beilleszkedési problémáik megoldását.

A megye cigány dolgozóinak - becslés szerint - 20-25 %-a törzstag, jelentős hányada szocialista brigádtag. Emelkedett a kitüntetett dolgozók száma.

Lakáskörülmények alakulása

Csongrád megyében 1964 óta tervszerűen folyik a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása, amelynek eredményeként a cigány lakosság lakás- és életkörülményei alapvetően és kedvezően változtak.

1970-ben 19 telepen 913 épületben 1123 család élt 3844 fővel, akik 2/3-a cigány lakos volt. 1981-ig újabb 3 telepet sikerült felszámolni, és a cigány lakosság által is lakott telepek száma 13-ra csökkent.

Az V. ötéves terv időszakában 288 kiemelt telepi és 324 nem kiemelt telepi körülmények között élő, összesen 612 család kapott megfelelő lakást. Az V. ötéves terv időszakában 340 db központi keretből 180 db került felhasználásra. A helyi tanácsok egyéb módon biztosították a telepi lakosság részére a jobb lakáskörülményeket.

A VI. ötéves terv időszakára 750 db központi keret áll rendelkezésre a szociális követelményeknek meg nem felelő telepi és szétszórtnan elhelyezkedő épületek felszámolására. 1977-től 282 telepen élő család lakásproblémáját sikerült megoldani, s a telep felszámolás folyamatára ezek az arányok ma is jellemzőek. /8., 9. sz. melléklet/

Az elmúlt tervidőszak végén indult meg az a ma is tapasztalható folyamat, hogy a telepen élő cigány lakosság elköltöztetésének folyamata lelassult. Ez várhatóan a következő időszakot is jellemezni fogja. A jelenség összetett okait a következőkben látjuk:

- A telepi lakosság körében alacsony a folyamatos munkaviszonnyal rendelkezők száma, ezért a jogszabályokban előírt kölcsönfeltételeknek nem felelnek meg.
- Az építési költségek emelkedése miatt az adható OTP

kölcsön sem vásárlásra, sem építkezésre nem elegendő.

- A telepfelszámolást segítő lépcsőzetes lakáscsere lehetőségei korlátozottabbak, mint korábban, a komfort nélküli lakások számának és arányának csökkenése miatt.

A fentiekre való tekintettel a telepek meggyorsított felszámolását az alábbiak szerint lehetne megvalósítani:

- A központi hitelkeret terhére OTP beruházásban csökkentett értékű lakóépületek kivitelezésének lehetőségét megteremteni és akár eladással, akár /tanácsi beruházás esetén/ bérlemény útján a telep lakosok részére átadni.
- Az adható építési és vásárlási hitel összegét - a szükségletet jobban megközelítő összegre - felemleni a jogszabály módosításával.
- A helyi tanácsok - ha korlátozott lehetőségek között is - a lépcsőzetes lakáscserék adta lehetőségeket jobban használják ki a telepek felszámolásának meggyorsítása érdekében.

Művelődési helyzet

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedési folyamatának eredményességét befolyásolja és meghatározza a fiatalok és felnőttek tanulásával, oktatásával, művelődésével összefüggő feladatok végrehajtásának színvonala. Az asszimilációs és integrációs folyamat sikerében a gyermekek körében folyó nevelő-oktató tevékenység alapvető.

Megyénkben az óvodáskorú cigánygyermekek száma 590 fő, közülük 529 /89,9 %/ óvodába jár. Átmeneti megoldásként cigányóvoda csak Szeged-Kiskundorozsmán működik. A cigánygyermek 3 éves időtartamu óvodai nevelését még nem tudtuk minden településen általánossá tenni. Az óvodáskorú gyermekek körében sok a hátrányos helyzetű és a veszélyeztetett. A veszélyeztetett kiskorúak száma a megyében növekszik. Az okok között döntően környezeti, magatartási, anyagi és egészségi tényezők szerepelnek. A telepeken élő kiskorúak körében a veszélyeztető tényezők

fokozottabban, sokszor halmozottan hatnak.

Az iskolai tanulmányokra történő előkészítésben az elmúlt évekhez viszonyítva előrelépés történt, különösen a nyelvi hátrányok csökkentésével. A művelődésügyi szakigazgatási szervek munkája eredményeképpen az iskolaérettségi vizsgálatok, gyógypedagógiai áttelepitések pedagógiai színvonala a valós helyzethez jobban igazodva tökéletesedett, de továbbra is tökéletesítésre szorul.

A megyében 1479 tanköteles koru cigánygyermek él, közülük 1287 általános, 192 kiegészítő iskolába jár /14,9 %/. A tanköteles koru cigánygyermek szambavétele megoldott. A körületekintő beiskolázás ellenére is előfordult, hogy néhány esetben csak késve került sor a beiskolázásra, a telepek lakói közötti mozgás következtében.

A tanulmányaikat megkezdő első osztályos gyermekek 80-90 %-a az elmúlt években óvodai nevelésben részesült. A hátrányt és veszélyeztetést előidéző okok következtében - a pedagógiai gondoskodás ellenére - egy-egy első osztályban 34,5 %-os a tulkorosok aránya. 1977-től a tulkoros tanulók száma 26 %-kal csökkent. /6. sz. melléklet/

Javult a szülők iskoláztatási fegyelme, az elmúlt tanévben mindössze 29 gyermeket kellett felmenteni. A felmentések oka többségében 4-5 éves tulkorosság, illetve - főleg a telepí cigánygyermekeknél - a korai házasság. 54,7 %-a a tanulóknak normál korban végzi az általános iskola megfelelő osztályát. Az általános iskolai tanulók 37 %-a 1-2 évvel, 8,3 %-a 3, vagy több évvel saját évfolyamában tulkoros. Az iskolák által vezetett nyilvántartások szerint 538 fő /42 %/ veszélyeztető családban él. A 0-18 éves cigányok közül 431 fő állami gondozott /28 %/. /6. sz. melléklet/

A cigánygyermek iskolai fegyelme megfelelő, gondot a több évvel tulkorosak okoznak. A 8. osztályos cigánygyermek száma évről-évre növekszik, annak ellenére, hogy 30-40 %-uk tulkoros. Az általános iskolát végző cigány tanulók 90 %-a jelentkezik több év óta középfoku oktatási intézménybe /elsősorban szakmunkásképző intézménybe/ továbbtanulni, azonban még ma is

20 %-uk lemorzsolódik. A pályaválasztás előkészítésének hatékonyabbá tétele mellett a lemorzsolódás megakadályozására kell nagy gondot fordítani.

Cigányosztályok Szeged-Kiskundorozsmai iskolánál működnek, amelyeket folyamatosan kell megszüntetni olymódon, hogy az óvodai nevelés a hátrányok megszüntetésében maximálisan lássa el feladatát. Ezért indokolt a cigányóvoda személyi és tárgyi feltételeinek további javítása.

A cigány lakosság hátrányos helyzetének felszámolásában jelentős tényező a műveltségi színvonal emelése. A cigány lakosság műveltségi színvonala alacsony. Szűkebb réteg tanusít érdeklődést a közművelődés iránt. A cigány lakosság egy-egy csoportja igényeket támasztott önálló klub és táncegyüttes megalakítására. Bakson cigány táncegyüttes, Kiskundorozsmán klub működik. Emelkedik azoknak a száma is, akik a közművelődési rendezvények aktív résztvevői és látogatói. Látogatottak a mozielőadások és a szórakoztató rendezvények, emelkedett a könyvtári olvasók száma. A munkahelyi és lakóhelyi ismeretterjesztő előadásokon részvételük csak lassan emelkedik.

A megyében folyó közművelődési munka fontos feladata, hogy a beilleszkedést segítő komplex közművelődési tevékenységet biztosítsa. Felnőttoktatás keretében az alapismereti tanfolyamok nem sok sikerrel zárultak a nagyfoku lemorzsolódás miatt. A dolgozók általános iskolájába évente 150 fő iratkozik be, 10-20 fő végzi el az általános iskola 8. osztályát. A munkahelyeken szervezett tanfolyamok eredményesek.

A cigány lakosság egészségügyi és szociális helyzete

A cigány lakosság életvitelében, környezeti és személyi higiéniés viszonyaiban, a társadalmi normák elfogadásában és követésében fejlődés tapasztalható. Jó kapcsolat alakult ki a velük foglalkozó egészségügyi dolgozókcal. A rendszeres, személyes kapcsolatok hasznosulnak a társadalmi nevelés terén is.

Az egészségügyi és közegészségügyi helyzet a lakáskörülmények kedvező változásával jelentős mértékben javult.

Egyes csoportoknál a hagyományos életforma komoly egészségügyi és közegészségügyi feladatok mindennapos megoldását teszi indokolttá, bár tömeges fertőző megbetegedés a cigány lakosság körében az elmúlt időszakban nem fordult elő.

Az egészségügyi felvilágosító munka megfelelő eredményeket hozott a családtervezésben. Kedvező jelenség, hogy az élveszületések döntő hányada az anya első szülése volt. /Csongrád város és Szentés járás 50 %./ A fiatal cigány anyák munkaviszonyban állanak és meghatározott számú gyermeket vállalnak. A házasság előtti tanácsadás kisebb jelentőséggel bír a cigány lakosok körében, gyakori az élettársi együttélés. Terhes tanácsadásra rendszeresen eljárnak, állapotukat károsan befolyásolja a dohányzás és az alkohol fogyasztás. Magas a koraszületések aránya. A születések minden esetben intézetben történnek, cigánycsecsemő halott ritkán fordul elő.

A bölcsődéskoru gyermekek száma a megyében 5 év alatt 18 322-ről 15 085-re csökkent. Az azonos korcsoportba tartozó cigánygyermek száma 545-ről 605-re emelkedett, így többen kaptak helyet a bölcsődékben is. /4. sz. melléklet/

Növekedett a GYES-re jogosult cigány anyák száma /évenként 150-200 fő/. Az egészségügyi szervek a vöröskereszt szervezetekkel együttműködve nagy figyelmet fordítanak az egészséges életmódra nevelésre. A megyei vöröskereszt a cigány lakosok körében több helyen önálló alapszervezetet hozott létre /Makó, Csongrád, Hódmezővásárhely, Baks/. és megfelelő színvonalon működik.

A szociális gondoskodás adatai eltérést mutatnak az összlakossághoz viszonyítva. A 60 éven felüliek aránya a megyében 18,8 %, a cigány lakosság körében csak 4,44 %. /5. sz. melléklet/

A szociális juttatások közül továbbra is legnépszerűbb az anyagi juttatás. Több a nyugdíjas, a járadékos, ami kedvező. A rendszeres szociális segélyben részesülők számának növekedése kisebb mértékű, a segélyezés gyakorisága emelkedett.

A természetbeni juttatások közül az ingyenes étkeztetés a meghatározó a telepi gondozottak körében. A házi szociális gondozó szolgálat az 1977. évi 5 fővel szemben 13 időskoru embert lát el. Visszaesett az öregek napközi otthonába járó és a szociális otthonokban elhelyezést kérők száma, mert a zártabb intézeti közösségektől változatlanul idegenkednek.

Állampolgári magatartás

A cigány lakossággal való tervszerű és rendszeres foglalkozás kedvező hatást gyakorolt a gondolkodásmódra és magatartásra. A lassu változás számos területen mutatkozik. A közéleti aktivitás, változás kedvező folyamatát igazolja, hogy több a cigány párttag, KISZ-tag, munkásőr, szakszervezeti tag. Jelentős azoknak a száma, akik a Hazafias Népfrontban, Vöröskeresztben tevékenykednek és megbízásaiknak eleget tesznek.

A tanácsi testületekben három cigány tanácstag tevékenykedik, minden segítséget megkapva eredményes működésükhöz.

Az értelmiségi foglalkozásu cigányok kisebb hányada szívesen végzi munkáját a hátrányos helyzetű népréteg nevelése érdekében. Tagjai a megyei Koordinációs Bizottságnak, s igyekeznek másokat is megnyerni a munkának. A településeken több aktív cigány dolgozó kapcsolódik be a koordinációs bizottságok munkájába, a feladatok végrehajtásába, szervezésébe. A fórumok, rétegyűlések szervezői, aktívan közreműködnek a helyi egyedi problémák megoldásában. Gond, hogy hatásuk csekély a bűnöző, lumpen életmódot folytató cigány lakosokra.

A közéleti részvételben meghatározó a munkahely, ahol a közösségekben vállalt pozitív szerepkör a cigány dolgozókra is jellemző.

A cigány és nem cigány lakosság kölcsönös előítéletének élei az utóbbi években tompultak. További erőfeszítés szükséges a társadalmi és tömegszervezetek munkájában, a sajtó és a kommunikációs eszközök útján.

Az utóbbi években a bűnözés stagnáló számadatai mellett továbbra is magas a cigány szabálysértők száma.

A cigány lakosság beilleszkedését, állampolgári magatartásának fejlődését folyamatként kell továbbra is kezelnünk a segítőkézség és a kölcsönös bizalom légkörében.

Ö s s z e f o g l a l á s

Az 1977. évi beszámolást követő időszakban a Tárcaközi Koordinációs Bizottság állásfoglalásában megfogalmazott feladatok végrehajtásában előrelépés történt és a végrehajtás minőségi jegyei több területen eredményes munkát tükröznek.

Csökkent a telepek száma, a cigány lakosság lakéskörülményei jelentősen javultak.

A férfiak körében stabilizálódott a foglalkoztatás, a nők körében jelentősen növekedett. A szakképesítési arány javulásával a jövedelmi viszonyok kedvezőbben alakultak.

A közoktatás, egészségügyi és szociális ellátás mutatói - mint a beilleszkedés biztató tényei - kedvezően változtak.

A közművelődési rendezvények a cigányok által is jobban látogatottak, a művelődési szolgáltatásokat nagyobb számban veszik igénybe. A közművelődési cigányközösségek eredményesen tevékenykednek.

Fejlődött az állampolgári magatartás, és a szűkebb körre korlátozó közéleti aktivitás hatása kedvező a cigány lakosság fogékonyabb rétegére.

Továbbra is gond egy kisebb hányadnál a hátrányos helyzet felszámolása, amelyet elsősorban tudati tényezők gátolnak. Szükséges továbbra is a lakásviszonyok javítása, a munkáltatás fokozása, a közoktatási és közművelődési munka hatékonyságának növelése. A tudati tényezők kedvező változása eredményezheti a bűnözési, szabálysértési arányok csökkentését.

Tisztelt Tárcaközi Koordinációs Bizottság!

Kérjük, hogy a Csongrád megyében élő cigány lakosság elmaradott rétegének társadalmi felemelkedése érdekében végzett munkánkat, beszámolóinkat vitassa meg, értsen egyet a 89/1982./

VI.15./VB. számú határozatban megfogalmazott feladatainkkal és határozza meg a további tevékenység fő követelményeit.

Munkánkat jelentősen segitené, ha az alábbi kérdésekben a Tárcaközi Koordinációs Bizottság segítségével központi intézkedések születnének:

- 1./ A telepfelszámolás lelassult folyamatában a telepi lakosok hitelképtelensége meghatározó akadály. Az önerőre támaszkodó gyakorlattal szemben - jogszabály módosításával - indokolt a központi támogatás új formában történő alkalmazásának megfogalmazása, gyakorlattá tétele.

Ennek érdekében indokolt, hogy a központi keret megyékre lebontott bruttó összege erejéig a felhasználás OTP, vagy tanácsi beruházásban valósuljon meg. Az átadott lakások plusz költsége a keretből biztosítható lenne és annak értékesítése, vagy bérbe adása biztosítaná, meggyorsítaná a telepek felszámolását.

- 2./ Cigány közművelődési közösségek működéséhez központi alaptól támogatás biztosítása indokolt annak érdekében, hogy a tárgyi feltételek kialakítása mellett a színvonalas tartalmi munka is biztosítható legyen.

1982. szeptember 20.

Aláírás

x   x

x

K i v o n a t

a Csongrád megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1982.junius 15-én
Szegeden tartott 8. rendes ülése jegyzőkönyvéből

89/1982./VI.15./VB.

Tárgy: a megye cigány lakosságának helyzete, a középtávu feladatok meghatározása

H a t á r o z a t

A Végrehajtó Bizottság elfogadja a megye cigány lakosságának helyzetéről, a középtávu feladatok meghatározásáról szóló beszámolót.

Megállapítja, hogy a megyében élő cigány lakosság helyzete az elmúlt öt évben is kedvezően változott.

A telepeken élők lakáshelyzetének javításában beállott lassabb változás ellenére megfelelő eredmények születtek a munkáltatás, a közművelődés, az egészségügyi és szociális ellátás területén. Jelentősek az eredmények a tankötelezettségi törvény végrehajtásában.

A helyi tanácsok, a társadalmi és tömegszervezetek együttes munkája eredményeként csökkentek az előítéletek és ez kedvező hatással volt a cigány lakosság gondolkodásmódjának és magatartásának fejlődésére.

Az eredmények elérésében - hivatásszerűen és társadalmi munkában - közreműködők munkáját a Végrehajtó Bizottság elismeri, megköszöni és kéri e fontos társadalompolitikai feladat megoldásában a további közreműködésüket.

A Végrehajtó Bizottság szükségesnek tartja az eddigi erőfeszítések fokozását és ennek érdekében a következő feladatokat határozza meg:

- 1./ Utasítja a Munkaügyi osztály vezetőjét, hogy a helyi tanácsokkal, a gazdasági és társadalmi szervekkel együttműködve szervezze, koordinálja a cigány lakosság munkavállalását an-

nak érdekében, hogy növekedjen a folyamatos munkaviszonnyal rendelkező cigány lakosság száma.

A munkáltatókkal koordinálva törekedjen a lakóhelyen meglévő és ujonnan kialakított munkahelyeken a cigány nők tervszerű és folyamatos foglalkoztatásának biztosítására. Fordítsanak különös gondot a fiatal cigány munkaerők munkába állítására.

A nagyobb létszámú cigány dolgozót foglalkoztató munkáltatók tervszerűbben gondoskodjanak képzésükről, továbbképzésükről. Tegyék lehetővé, hogy minél többen szerezzenek be-tanított- vagy szakmunkás bizonyítványt az általános iskola 8 osztályának elvégzése után.

Határidő: folyamatos

Felelős: a Munkaügyi osztály vezetője és
a helyi tanácsok elnökei

- 2./ Utasítja az ÉKV osztály vezetőjét, hogy a VI. ötéves terv időszakára biztosított keretszámokat az intézkedési terv szerint lakások építésére vagy vásárlására minél nagyobb arányban használja fel. Ennek érdekében a helyi tanácsok elnökei mérjék fel a hitelképes családok számát és megfelelő lakások vásárlásával, az építkezéshez szükséges feltételek biztosításával nyújtsanak segítséget a cigánycsaládok lakáskörülményeinek javításához.

A helyi tanácsok használják fel a lépcsőzetes lakáscserék lehetőségét, figyelembe véve az igényszintet és a teherbíró képességet.

Határidő: folyamatos

Felelős: az ÉKV osztályvezetője és
a helyi tanácsok elnökei

- 3./ Utasítja a Művelődésügyi osztály vezetőjét, hogy a tankötelezettségi törvény még eredményesebb megvalósítása érdekében javítsa tovább a kapcsolatokat a helyi tanácsokkal, társadalmi- és tömegszervezetekkel.

Az óvodai nevelés három éves időtartamát a továbbiakban is

fel kell használni a különböző okok miatt jelentkező hátrányok csökkentésére. Különös figyelmet kell fordítani a telepeken élő cigány óvodáskorú gyermekek felvételére.

Tovább kell tökéletesíteni a kisegítő iskolába történő áthelyezéssel kapcsolatos pedagógiai tevékenységet.

Törekedni kell arra, hogy a cigány gyermekek körében végzett hatékonyabb pedagógiai eljárásokkal, a rendszeres iskolába járással csökkenjen a bukások aránya és minél több cigány gyermek 14, de legalább 16 éves koráig fejezze be az általános iskola 8 osztályát.

Fokozni kell a cigány gyermekek és szülők körében a pályaválasztási és pedagógiai propaganda munkát. Biztosítani kell, hogy a legtehetségesebb tanulók gimnáziumban, szakközépiskolában, még többen szakmunkásképző intézményekben tanuljanak tovább és folyamatos támogatással csökkenjen körükben a lemorzsolódás aránya.

Fokozni kell a felnőtt cigány lakosság körében a közművelődési tevékenységet. A zártabb telepű közösségek részére klub-formában kell biztosítani a folyamatos és tervszerű nevelő munkát gondolkodásmódjuk és magatartásuk formálása érdekében.

A munkahelyek és közoktatási és közművelődési intézmények együttes tevékenységével törekedni kell az analfabéták számának csökkentésére a munkahelyeken kihelyezett alapismerteti tanfolyamok szervezésével.

A Szeged-kiskundorozsmai cigányosztályok folyamatos megszüntetését tervszerűen, a cigányóvoda személyi- és tárgyi feltételeinek javításával összhangban kell végrehajtani, figyelemmel a sikeres intézkedést gátló hátrányok megszüntetésére.

Határidő: 1982. december 31. és folyamatos

Felelős: a Művelődésügyi és Munkaügyi osztályok vezetői, Szeged megyei Városi Tanács elnöke

4./ Utasítja az Egészségügyi osztály vezetőjét, hogy a megye cigány lakossága körében végzett munka során fordítson fokozott figyelmet az egészségügyi- és közegészségügyi sajátos feladatok megoldására. A szakmai tevékenységet változatlanul a preventív szemlélet jellemezze.

Törekedni kell arra, hogy a bölcsődéskorú cigánygyermek aránya tovább növekedjen az intézményekben.

Nevelő munkával biztosítani kell, hogy az öregek napközi otthonában, a szociális otthonokban elhelyezett időskorúak száma növekedjen különösen akkor, ha az elhelyezéssel a telepelfelszámolás gyakorlata is meggyorsítható.

Az egészségügyi- és közegészségügyi szervek a társadalmi és tömegszervezetekkel együttműködve fokozzák a családgondozói és felvilágosító munkájukat, különösen a cigány származású fiatal házaspárok körében és a telepeken.

Az egészségügyi felvilágosító tevékenység épüljön be a komplex ismeretterjesztő munkába, a cigányság problémáit ismerő egészségügyi szakemberek közreműködésével.

Határidő: folyamatos

Felelős: az Egészségügyi osztály vezetője

A Végrehajtó Bizottság felkéri a társadalmi- és tömegszervezetek vezetőit, hogy a megyei Tanács VB szakigazgatási szervei és a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai által elkészített ötéves intézkedési tervek végrehajtásának megszervezéséhez és a társadalmi ellenőrzéshez továbbra is nyújtsanak segítséget.

Felkéri továbbá a Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság és a megyei Főügyészség vezetőjét, hogy a munkakerülőkkel szemben a törvény szigorával élve tegyék meg a szükséges intézkedéseket.

Kmft

Aláírások

A cigány lakosság száma és területi elhelyezkedése, 1981.

Sor- szám	Település	Lakosság száma, fő	Cigány lakosság száma, fő	Cigány lakosság az összlakosság %-ában, növekedés csökkenés	Cigány lakosság megoszlása	
					férfi	nő
1.	Szeged megyei város	172 986	1 500	0,86 /+0,05/	600	900
2.	Csongrád város	22 343	683	3,05 /+0,69/	364	319
3.	Hódmezővásárhely város	53 710	1 104	2,05 /+0,04/	545	559
4.	Makó város	29 920	1 480	4,94 /+0,12/	730	750
5.	Szentes város	35 127	1 070	3,04 /+1,56/	510	560
	Városok összesen:	314 086	5 837	1,85 /+0,26/	2 749	3 088
1.	Szeged járás	77 201	489	0,63 /+0,13/	211	278
2.	Szentes járás	34 114	331	0,97 /+0,06/	161	170
3.	Csongrád városkörnyék	1 671	11	0,65 -	8	3
4.	Hódmezővásárhely városk.	1 287	-	- -	-	-
5.	Makó városkörnyék	28 555	632	2,21 /-0,01/	319	313
6.	Szentes városkörnyék	716	-	- -	-	-
	Községek összesen:	147 544	1 463	0,99 /+0,05/	699	764
	Városok, községek összesen:	461 637	7 300	1,58 /+0,20/	3 448	3 852
	1977. évben:	458 847	6 333	1,38	3 003	3 330

Munkaképes koru cigány lakosság munkavállalása

Sor- szám	Település	Munkaképes koru lakosság						Folyamatos munkaviszonyban állók					
		1977			1981			1977			1981		
		férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.
1.	Szeged m.v.	340	460	800	360	460	820	218	202	420	300	240	540
2.	Csongrád v.	180	135	315	250	180	430	170	40	210	190	60	250
3.	Hmvely v.	440	398	838	335	303	638	330	298	628	172	150	322
4.	Makó v.	260	322	582	286	292	578	161	131	292	175	192	367
5.	Szentes v.	245	268	513	281	309	590	191	111	302	201	182	383
	Városok												
	Összesen:	1 465	1 583	3 048	1 512	1 544	3 056	1 070	782	1 852	1 038	824	1 862
1.	Szeged járás	133	111	244	117	140	257	51	38	89	68	46	114
2.	Szentes j.	89	96	185	100	113	213	44	29	73	64	35	99
3.	Csongrád vk.	8	4	12	3	3	6	1	-	1	1	2	3
4.	Hmvely vk.												
5.	Makó vk.	188	204	392	209	193	402	148	120	268	163	140	303
6.	Szentes vk.												
	Községek												
	Összesen:	418	415	833	429	449	878	244	187	431	296	223	519
	Városok, köz- ségek össz.:	1 883	1 998	3 881	1 941	1 993	3 934	1 314	969	2 283	1 334	1 047	2 381

2/b sz. melléklet

Sor- szám	Település	Időszaki munkavállalók						Nem rendelkeznek munkaviszonnyal					
		1977			1981			1977			1981		
		férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.
1.	Szeged m.v.	110	190	300	50	170	220	12	68	80	10	50	60
2.	Csongrád v.	10	40	50	60	40	100	-	55	55	-	80	80
3.	Hmvhely v.	100	60	160	148	118	266	10	40	50	15	35	50
4.	Makó v.	91	176	267	28	51	79	8	15	23	83	49	132
5.	Szentes v.	24	87	111	60	70	130	30	70	100	20	57	77
	Városok összesen:	335	553	888	346	449	795	60	248	308	128	271	399
1.	Szeged járás	68	46	114	42	82	124	14	27	41	7	12	19
2.	Szentes j.	20	28	48	23	41	64	24	40	64	13	37	50
3.	Csongrád vk.	2	1	3	1	-	1	5	3	8	1	1	2
4.	Hmvhely vk.												
5.	Makó vk.	31	41	72	31	37	68	18	34	52	15	16	31
6.	Szentes vk.												
	Községek összesen:	121	116	237	97	160	257	61	104	165	36	66	102
	Városok, köz- ségek össz.:	456	669	1 125	443	609	1 052	121	352	473	164	337	501

3.sz. melléklet

A rendszeres cigány munkavállalók száma állománycsoport
szerint
 1981

Állománycsoport	Férfi		Nő		Összesen	
	száma	%	száma	%	fő	%

Fizikai foglalkozásu	1 262		1 026		2 288	
- szakmunkás	247	19,6	56	5,5	303	13,2
- betanított munkás	408	32,3	509	49,6	917	40,1
- segédmunkás	607	48,1	461	44,9	1 068	46,7
Nem fizikai foglalkozásu	72		21		93	
Megye összesen:	1 334		1 047		2 381	

Születések - bölcsődéskorúak adatai

Sor- szám	Település megnevezése	Élveszületések száma, fő				Bölcsődéskorúak száma				Bölcsődében elhelyezett tek száma			
		1977		1981		1977		1981		1977		1981	
		össz.	ci- gány	össz.	ci- gány	össz.	ci- gány	össz.	ci- gány	össz. %	ci- gány %	össz. %	ci- gány %
1.	Szeged m.város	2 905	65	2 260	72	9 218	178	7 259	208	1 770 19,2	17 0,96	1 632 22,5	16 0,98
2.	Hódmezővhely v.	842	46	767	56	2 150	114	1 940	151	372 17,3	5 4,40	445 22,9	16 10,6
3.	Szentes város	584	15	450	17	1 871	64	1 647	81	163 8,7	5 7,8	236 14,3	7 8,6
4.	Csongrád város	330	11	195	8	909	46	745	37	126 13,9	10 21,73	148 19,9	13 35,13
5.	Makó város és városkörny. közs.	451	34	356	22	1 635	84	1 353	74	235 14,4	31 37,0	259 19,1	36 49,0
6.	Szeged járás	449	16	375	18	1 432	39	1 239	32	140 9,8	3 7,7	136 11,0	4 12,5
7.	Szentes járás	325	8	258	10	1 107	20	902	22	64 5,8	1 0,09	97 10,8	4 0,4
8.	Csongrád vk. Felgyő	30	1	14	1								
9.	Hmvhely vk. Mártély	-	-	-	-								
10.	Szentes vk. Nagytóke	-	-	-	-								
	Összesen:	5 916	196	4 675	204	18 322	545	15 085	605	2 870 15,66	72 13,2	2953 19,7	96 15,8

5.sz. melléklet

Szociális gondoskodás a cigány lakosság körében

Megnevezés	1977	1981	A cigány lakosság %-ában
60 éven felüliek	287	318	4,44
Nyugdíjban, járadékban részesülők	150	189	-
Rendszeres szociális segélyben részesülők	159	185	-
Rendkívüli szociális segélyezési esetek száma	286	387	-
Rendszeres szociális járadékban és átmeneti segélyben részesülők	26	38	-
Szabadságvesztésből szabadultak segélyében részesülők	7	7	-
Öregek napközi otthonába bejárók	12	3	-
Házi szociális gondozásban részesülők	5	13	-
Szociális étkeztetésben részesülők	15	37	-
Szociális otthonban elhelyezettek	17	14	-

Cigány gyermekek és felnőttek nevelése-oktatása

	1977	1981
a./ <u>Óvodások</u>		
Óvodáskorúak száma	490	590
Óvodába felvéve	388	529
Óvodába jár	340	529
Iskolára előkészítőre	20	12
b./ <u>Általános iskolák</u>		
Tanköteles korúak száma	1 366	1 479
Általános iskolába jár	1 195	1 287
Napközis tanulók száma	600	591
Saját évfolyamában		
1-2 évvel tulkoros	481	452
3 vagy több évvel tulkoros	126	102
Felmentett tanulók száma	97	29
Saját évfolyamában		
1 vagy 2 tárgyból bukott	78	103
2 vagy több tárgyból bukott	61	120
Mulasztás miatt osztályozatlan	19	14
8. osztályosok száma	92	116
Közülük továbbtanul	-	-
Otthon marad	-	-
Gimnáziumban tanul	-	4
Szakközépiskolában tanul	-	9
Szaktunókásképzőben tanul	-	84
Egyéb helyen tanul	-	-
Veszélyeztetett	622	538
c./ <u>Kisegítő iskolák</u>		
Kisegítő iskolás tanulók száma	171	192
d./ <u>Dolgozók általános iskolája</u>		
Tanulók száma	-	153
Állami gondozott	344	431

A gyámhatóságok cigány kiskorúakkal kapcsolatos tevékenysége

Megnevezés	1979	1981
A gyámhatóságok által veszélyeztettként nyilvántartott kiskorúak száma	2 538	3 423
Ebből cigány származásu	519	634
Környezeti okból	308	355
Magatartási okból	138	115
Anyagi okból	55	157
Egészségi okból	18	7
Összesen:	519	634
Rendkívüli segélyre kifizetett összeg Ft-ban	1 294 000	1 748 000
Ebből cigányok részére kifizetett összeg	315 000	404 000
Segélyben részesített kiskorúak száma	2 877	3 286
Ebből cigány kiskorú	674	760

8.sz. melléklet

Telepek adatai

Sor- szám	Település és telep		1977				1981			
			csalá- dok	lako- sok	épüle- tek	laká- sok	csalá- dok	lako- sok	épüle- tek	laká- sok
	neve	jelle- ge	s z á m a							
1.	Csongrád v.	vegyes	232	275	211	211	156	360	140	140
2.	Hmvhely v.	vegyes	238	637	149	195	190	508	141	184
3.	Makó v.	vegyes	210	840	210	210	196	784	196	196
4.	Szeged m.v.	cigány	35	400	35	55	-	-	-	-
5.	Szentes v.	vegyes cigány	78	268	70	78	30	108	26	30
6.	Szeged járás	cigány	55	222	38	38	21	62	16	16
7.	Szentes járás	cigány	14	56	14	14	7	22	5	5
Összesen:			862	2 698	736	781	600	1 844	524	571

Telepek felszámolásában elért eredmények

Sor- szám	Település	1977. január 1-től 1981. december 31-ig								
		Tervfel- adat 1977. jan. 1. családok száma	Biztosi- tott la- kások szá- ma össze- sen db	összesenből						
				közp.keretből		belviz köl- csőnből db	új áll. bérl. bizt. db	minőségi lépcső- zetes ta- nácsi lak., db	cél- csop. lakás db	egyéb uton elköl- tözött cs.
				építés db	vásár- lás db					
1.	Csongrád v.	239	76	-	20	21	10	7	2	16
2.	Hmvely v.	238	48	6	3	4	2	7	1	25
3.	Makó város	210	15	4	8	-	-	-	-	3
4.	Szeged m.v.	35	35	-	-	-	24	1	-	10
5.	Szentes v.	78	48	27	2	-	3	13	3	-
6.	Szeged járás	55	33	3	8	7	-	2	1	12
7.	Szentes j.	7	7	2	5	-	-	-	-	-
	Összesen:	862	262	42	46	32	39	30	7	66

F e l j e g y z é s

a Csongrád megyei cigány lakosság helyzetéről szóló beszámolóhoz

A megyében tartott vizsgálat során a különböző tanácsi szinteken azt tapasztaltuk, hogy általában társadalompolitikai súlyának megfelelően foglalkoznak a cigányok helyzetével. A TKB állásfoglalásában - a megye legutóbbi beszámoltatásakor - a Bizottság javasolta a megyének, hogy a cigány lakosság beilleszkedését, felemelkedését segítő feladatok szervezése, koordinálása, ellenőrzése érdekében állítsanak be egy ügyintézőt. Ez megtörtént, aminek következtében rendszerezesebb, következetesebb lett a tanácsok ezirányu munkája. Ennek eredményeit a beszámoló reálisan tükrözi. Országosan is kiemelkedő a cigány gyermekek óvodai ellátásban való részesedése és a foglalkoztatás. A telep-felszámolás ütemében azonban - figyelemmel arra is, hogy viszonylag kevés cigány van a megyében - lemaradás van az országos helyzethez viszonyítva. /A megyében telepeken él még a cigányok több mint 20 %-a, országosan 14 %-a./

Konkrét tapasztalatok

Makón és Magyarcsanádon az óvodáztatás közel teljes, a beiskolázás 100 %-os. A foglalkoztatás mennyiségi mutatói hasonlóak a nem cigányokéhoz, többségében csak a leszázalékoltak, munkaképtelenek vagy a többgyermekes anyáknak nincs munkaviszonyuk. Szociális követelményeknek meg nem felelő telep már egyik településen sincs.

Makón azonban viszonylag sokan élnek még nem megfelelő lakáskörülmények között egy szanálásra kijelölt városrészen, ahol nem cigányok is vannak. A cigányok felemelkedését jelzi, hogy pl. Magyarcsanádon a gyermekek döntő többsége elvégzi a

nyolc osztályt /országos átlagban csak 40-45 %/, nem ritka a vegyesházasság, és mindkét elepülésen jellemző, hogy a cigányok hasonló aránya éri meg a hosszabb öregkort mint a nem cigányoknak. Makón a Hazafias Népfront családvédelmi klubjában az idős cigány emberek is rendszeresen eljárnak.

Hódmezővásárhelyen a Szántó Kovács János iskolában és a Szentes Berekháti iskolában alapelv, hogy a cigány gyermekeket mindenekelőtt sikerélményekhez kell juttatni, hogy megszerettesék velük az iskolát. A két iskolaigazgató emberi hozzáállásának, jó szemléletének, egyszerűségének és a jó pedagógusgárdának köszönhető, hogy a kezdeti nehéz évek után ma már nincsen különösebb gond az iskolabajárással, a gyermekek szívesen járnak iskolába. 60-80 %-uk tanköteles korban elvégzi a nyolc osztályt. Elismerésre méltó az a külön munka is, amit a Szántó Kovács János iskolában a cigány hagyományok ápolása érdekében tesznek, ami segíti a gyermekek iskolához való kötődését. Ugyancsak dicséretes és követésre méltó az a gyakorlat, amit a Szentes-Berekháti iskolában alakítottak ki. Az iskola rendszeres kapcsolatban van a gyermekek szüleinek munkahelyével, s szükség esetén a munkahely segíti a családot. Például napközis térítésre, tankönyvre, tanszerre segélyeket adnak. Az iskola "nyitott", ami azt jelenti, hogy a végzősök sportolni, művelődni visszajárhathatnak az iskolába. Azoknak a gyermekeknek az érdekében, akik tanköteles korban nem fejezték be az általános iskola nyolc osztályát, az iskola együttműködik a fiatalok munkahelyével és a honvédséggel, hogy a gyermekeket vonják be a felnőtt oktatásba.

Szeged városi tanácsnál - egyéb feladatok ellátása mellett - társadalompolitikai titkár koordinálja a szakosztályoknak a cigányság beilleszkedésével kapcsolatos teendőit. Ez segíti a felügyelő elnökhelyettes munkáját. A városban a cigányok döntő többsége beilleszkedett.

Ugyanakkor nagyon nagy az elmaradottság a - néhány éve Szegedhez csatolt - Kiskundorozsmán. A volt cigány telepet a város 2 éve radikálisan felszámolta. A 24 cigány család elhelyezése azonban a városi vezetők jó szándéka ellenére sem mondható megfelelőnek és nem tekinthető végleges megoldásnak. A 24 szo-

ba-konyhás célcsoporthoz lakás a település szélén, panel elemekből sűrűn egymás mellett épült egy közös udvarral. A zsúfoltság elviselhetetlen, mivel átlag 10 személy lakik egy szoba-konyhában /se előszoba, se kamra/. A beton lakásokat nem lehet megfelelően kifűteni, a szigetelés nem megfelelő. Csatornázás nincs, emiatt a 240 embertől származó szennyvíz és a csapadék a házak alapzatát áztatja.

Mióta Szeged városhoz került Kiskundorozsma, tény, hogy a gyermekek iskoláztatásában is előrelépés történt. Óvodai csoportot hoztak létre, a beiskolázásra és a gyermekek megtartására nagyobb gondot fordítanak. Azonban az iskolai állapotok most sem biztosítják a gyermekek felzárkózását, ugyanis a gyermekek 3-4-5 és 6-7-8 összevont osztályban tanulnak, vagyis hátrányos helyzetüket tetézik a hátrányos oktatási körülmények. Ráadásul olyan pedagógussal is találkoztunk, aki úgy tűnik, hogy több szempontból alkalmatlan gyermekek oktatására, nevelésére. Véleményünk szerint a külön cigány óvodára valószínű hosszabb távon szükség van, mert cigány nyelvűek a gyermekek, de az iskolásokat sürgősen a közelben lévő két iskolába kell beiskolázni, ahol minden szempontból jobbak a feltételek a tanuláshoz.

A körülményeket tetézi, hogy az itt élő cigányok egy része nagyon elmaradott tudati szinten van, a törvénysértő is több közöttük, mint általában. Ugyanakkor vannak nagyon rendes, szorgalmas dolgozó családok, akik maguk is szeretnének kikerülni ebből az elmaradott környezetből, de anyagi okok miatt képtelenek változtatni helyzetükön. Az itt élők felemelkedését - lakáskörülményeik javítása mellett - egy családgondozó segíthetné hatékonyan.

Részletesebb vizsgálatot igényelne, mi az oka annak, hogy a nevelési segély iránti kérelmeket, amelyeket az iskola vagy a tanács kezdeményez, többségében a Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Intézet elutasítja. A megyében csupán 4 cigány család részesül ilyen segélyben, holott a rászoruló sokkal több.

1982. október

Aláírás

5.sz. irat

Magyar Vöröskereszt Országos Végrehajtó Bizottságának
j e l e n t é s e
a Magyar Vöröskeresztnek a cigány lakosság körében
végzett munkájáról

A Magyar Vöröskereszt egészségvédelmi és családvédelmi tevékenysége során különös gonddal foglalkozik az elmaradott életmódu lakosság egészségnevelésével, felvilágosításával. Feladatát a Magyar Vöröskereszt Országos Elnöksége 1975. május 29-i, az MSzMP KB. 1979. április 18-i és az MVK V. kongresszusa határozatai alapján tervszerűen, az állami és társadalmi szervek munkájával koordináltan végzi.

Az elmaradott életmódu lakosság körében is kiemelten a nagy létszámu és speciális feladatokat adó cigányok felemelkedésének segítségét tekintjük fontos feladatunknak.

I.

A Vöröskereszt egészségnevelő, felvilágosító tevékenysége a
cigány lakosság körében

1/ Területi munka irányítása

Feladatainkat a Vöröskereszt szervezeti felépítése rendszerében - irányító és végrehajtó szinten - egységes elvek alapján végezzük. Az anyag összeállításához tanulmányoztuk a rendelkezésre álló dokumentumokat, továbbá területi összekötőink 1978-ban és 1981-ben helyszíni anyaggyűjtéssel segítették a munkát.

Az Országos Elnökség az 1975-ös határozatát követően egy éven belül - Borsod megye kivételével - valamennyi megyei vezetőség napirendre tűzte a határozat megtárgyalását. Borsod 1977-ben tárgyalta. A budapesti elnökség és családvédelmi munkabizottság 1976-ban tűzte napirendre és hozott határozatot.

Helyzetelemző jelentés készült Baranya, Borsod, Győr, Fejér, Nógrád, Somogy, Zala megyékben, a vezetőségek többsége adaptálta az országos határozatot, saját megyéjére, problémáira. Feladatterv készült Baranya, Borsod, Heves, Nógrád, Somogy és Szolnok megyéknél.

A megyei vezetőségek részt vesznek a megyei cigány koordinációs bizottságok munkájában, a titkár vagy az egészségnevelési felelős személyével képviseltetve a szervezetet. A bizottság éves intézkedési terv alapján dolgozik, s a feladatokat az egyes területek: állami /tanácsi/ szervek, köztük az egészségügyi hatóság, társadalmi szervezetek a saját éves munkatervükbe is beépítik.

A helyi sajátosságokhoz adaptált feladatlebonthatás az egyes megyékben más-más terület kiemelésével történik. Pl. Heves megyében a fő hangsúlyt az anya- és csecsemővédelemre helyezik, Szolnok és Pest megyében az ifjúság nevelése a kiemelt feladat, Budapest III. kerületében, Somogy és Baranya megyében a tisztasági mozgalomban érték el jelentős eredményeket. Budapest egyes kerületeiben a munkásszállásokon folyó egészségnevelő tevékenység kap hangsúlyt.

A járási-városi vezetőségek a megyei ülést követően megtárgyalták - részben vezetőségi ülésen, részben a családvédelmi munkabizottság ülésein - a megyei terveket és meghatározták feladataikat.

A járásivárosikerületi vezetőségek módszertani utmutatással, a feladatok megismertetése céljából szervezett tájékoztatóval, s a Családvédelmi Munkabizottság irányító munkájával végzik feladataikat az elmaradott néprétegek felemelkedése érdekében. Nógrád megyében pl. a helyi problémák megoldásának koordinálása a munkabizottság egyik legjelentősebb feladata. A területi sajátosságok, a munka különbözősége, a járási-városikerületi vezetőség számára változó mennyiségű tennivalót jelentenek. Az itt működő koordinációs bizottságokban már a mindennapi feladatok konkrét megoldásának módszerei, s a munkamegosztás módja jelentkezik.

A Vöröskereszt szervezettsége a cigány lakosság körében 1-11 % között van. Alapszervezeteink törekednek a cigány származású lakosság vöröskeresztes taglétszámának emelésére. Szerveznek önálló cigány alapszervezeteket is pl. Baranya, Bács, Borsod, Csongrád, Hajdu, Pest és Szolnok megyében. Cigány tagokkal egészségügyi állomásokat hoztak létre Hajdu-Bihar és Pest megyében. A telepeken élő lakosság körében országosan mintegy 20 önálló alapszervezet van és 90-100 egészségügyi állomás működik. Legtöbb helyen azonban az ún. "vegyes" alapszervezetek működését szorgalmazzák, amely jobban segíti a beilleszkedést, s egyben megakadályozza a megkülönböztetést.

A cigány lakosság az elmúlt évek során társadalmilag kedvezően rétegeződött. A Magyar Vöröskereszt helyi szervezeteinek munkájában, a lakó- és munkahelyi közösségekben a már beilleszkedett cigányok is részt vállálnak. A telepen élő cigány aktivistákat bevonják a falusi, városi vezetőség munkájába is. A cigányfelelősökkel való kapcsolattartás lényege a folyamatos, intenzív biztatás és ellenőrzés, különben rövid idő alatt kedvüket veszítik, elvesznek a vöröskeresztes munka számára.

- A községekbe, városokba telepített cigány lakosság körében egyszerűbb a munka. Adott esetben szívesen vállálnak vöröskeresztes feladatot a tisztasági mozgalomban, az önkéntes véradásban. Egyes lakóterületen szervezett egészségügyi állomások vezetői között is találkozunk velük. Ez azonban még nem általános. Arra törekszünk, hogy jóval több cigány aktivistánk legyen.

- Munkahelyeken, a lakóterületi vezetőségekben, ahol a cigány lakosok száma jelentős, a vezetőség tagjai között megtalálni képviselőjüket. Pl. Baranya, Nógrád, Szolnok, Heves megyékben.

2/ Az egészségnevelő munka módszerei

Az elmaradott életmódu lakosság felemelkedését alapvető életmódbeli változások, a személyi- és környezethygiénés normák betartására neveléssel, az egészség megvédésével, a betegségek megelőzésével, a gyermekek, a terhes anyák egészségi állapotának

javitásával segítheti elő a Vöröskereszt. A nevelés eredményességének feltételei: az adott helyen legjobban alkalmazható módszerek és a munka végzésére felkészült aktivisták csoportja.

A családvédelmi aktivisták képzése, ennek keretében a cigány aktivisták, felkészítése Baranyában, Borsodban, Fejér, Szolnok megyékben megtörtént. Külön kiemelendő a Heves megyei kezdeményezés, ahol 43 cigány aktivista számára tanfolyamos oktatást tartottak 1975-ben. A tanfolyamon képzett aktivisták tudatos munkája nyomán alakult a megyékben a cigány lakosság helyzete, innen igen pozitív, jó példák sorozata hozható!

Borsod megyében a cigány aktivisták számára tanfolyamot rendeztek 1981-ben, ahol a vöröskeresztes feladatokkal, munkamódszerekkel ismertetik meg őket.

Javitja munkánk hatékonyságát a lakáskörülmények jó irányba történő változása és az információkat befogadni képes emberek számának növekedése. A munkavállalás és az iskoláztatás az emberek tudati felemelkedését segíti, a közösségi szellem kialakulása, a javításra való készség kifejlődése annak szoros függvénye. A feltételek hiányában az egészségnevelő tevékenységnek alkalmazkodnia kell az adott színvonalhoz és a fejlettebb szinthez adekvát módszerekkel lehet eredményt elérni. Ezt az elvet a vöröskeresztesek - irányítók és végrehajtók - a gyakorlatban eredményesen alkalmazzák. Területi vizsgálódásunk tapasztalatai bizonyítják, hogy a lakosság e rétegéhez a személyes beszélgetésekkel, kiscsoportos foglalkozásokkal, személyes példamutatással lehet eredményesen közelíteni. Az egészségnevelés eszköztárából hatásosak az audio-vizuális eszközök, a rövid szövegű, sok színes képpel illusztrált szóróanyagok vagy ismeretterjesztő füzetek. Az eszközök hatását fokozza a rétegorientált, célzott anyagok terjesztése, bemutatva a szóban forgó téma pozitív és negatív oldalát /jó és rossz példa/.

Az Országos Végrehajtó Bizottság Egészségvédelmi és Propaganda Osztálya 1975 óta kiadványokkal, szóróanyagokkal járult hozzá a területi munkához. Az aktivisták részére "Utmutató az elmaradott életmódu lakosság egészségneveléséhez" címmel kiadványt jelentetett meg. A gyermekeknek kifestőkönyvet adott ki az

alapvető személyi higiénés szabályokról, ugyancsak iskolásoknak órarendet, hasonló témában. Képes leporelló jelent meg a környezethigiéné feldolgozásával, színes szórólap mozgósított a szűrővizsgálatokra és a védőoltásokra.

A cigánysággal való kapcsolattartás egy sajátos formája az ún. "cigányankét", ahol az állami és társadalmi vezetők találkoznak a lakossággal és beszélnek meg gondjaikat. Különösen bevált ez Nógrád, Szolnok, Pest megyékben. Mindhárom megyében a Vöröskereszt aktív részvételével szervezik ezeket az ankétokat. A módszer hatékonyságát fokozza, ha cigány aktivistákkal együtt dolgozunk. Munkájukat differenciáltan értékeljük. Egyrészt a zártabb településen együtt élő cigányok között a hangadó, a tekintélyes ember megnyerésével a vöröskeresztes munkára nagy segítséget kapunk, másrészt a "vegyes" tagösszetételű alapszervezetekben dolgozó cigány aktivisták a tagság jó példáinak átvételével hasznosan és eredményesen tudják közvetíteni az ismereteket. A tapasztalat azt mutatja, hogy a cigány aktivistákat jobban elfogadják, mint a nem cigányokat. Az állami és a társadalmi szervek munkájában azonban még viszonylag kevés a hivatásos, ill. társadalmi munkát végző cigány ember. Több helyről jelezték annak szükségességét, hogy fokozni kell a cigányok közéleti aktivitását, s elő kell segíteni a magasabb iskolai végzettségük elérését.

II.

Az egészségnevelő tevékenység színterei, eredmények és gondok

1/ Lakóterületen

Alapvető problémát képez a cigányok telepeken élő rétegének alacsony képzettségi színvonala, ezért a szükséges ismereteket nehezen fogadják be.

Azokon a helyeken, ahol a telepfelszámolással újabb "telepet" hoztak létre, az egy csoportba épített lakásokkal gyakorlatilag a problémák is ujraképződtek.

A megközelítés nehézsége mellett gond az, hogy egymás - régen ismert és gyakorolt - rossz példái hatnak rájuk. Nincs

lehetőségük a kulturáltabb körülmények között élő falusi lakosság életmódjáról példát venni. Ahol a községekben elszórtan telepítették a cigányok új lakásait, ott ez a probléma megszűnt. Nehezíti viszont a helyzetüket az a tény, hogy kifogásolható magatartásuk miatt a nem cigány lakosság idegenkedik a közéletüktől hangos, néha botrányos viselkedésüktől. Az előítéletek eloszlatását segíti a Nógrád megyei módszer. Szűgy községben a telepfelszámolásakor a családokkal külön foglalkoztak. Ismertették velük, hogy az új körülmények milyen magatartási normákat követelnek tőlük, s ugyanakkor a befogadó lakosságot is felkészítették a helyes magatartásra. Hasonló módszerekkel dolgoztak Tolna megyében is. Vannak azonban negatív példák is. A dunaszentgyörgyi cigánytelep "idegenek" részére szinte megközelíthetetlen, nem fogadják el a beleszólást életmódjukba.

Új problémát jelent a lakótelepekre költöző cigány családok beilleszkedése, különösen Budapest nagy lakótelepein. Itt a Vöröskereszt a Fővárosi Egészségnevelési Központtal közösen szervezett egészségnevelő előadásokon, csoportos beszélgetéseken igyekszik segíteni az új lakóknak a számukra eddig ismeretlen összkomfortos lakások célszerű használatában, az új életmód kialakításában.

Általában a cigányság zavartalan társadalmi beilleszkedését még mindig gátolják a lakosság körében fellelhető előítéletek, amelyek miatt tapasztalható a cigányság érzékenysége és helyenkénti visszahuzódása. Feladatunknak tartjuk, hogy fellépjünk a helytelen megkülönböztetés ellen.

a/ Egészségnevelés, családvédelem

Az V. kongresszus határozata kimondja: "A Vöröskereszt segíti a cigánycsaládok szociális és közegészségügyi viszonyainak javulását, az Állami Koordinációs Bizottság programja alapján. Szorgalmazza a munkaképes korú cigányok folyamatos munkavállalását, a fiatalok tankötelezettségének érvényesítését, a cigány aktivisták nevelését..." Az elmaradott életmódu cigány lakosság körében a vöröskeresztes aktivisták a lakóterületen szoros együttműködésben tevékenykednek a körzeti orvossal, védőnővel, körzeti ápolónővel, a tanács szociális ügyintézőjével.

Az egészségügyi előadásokat az orvosok vállalják. Legnagyobb szerepük a védőnőknek van, hiszen családlátogatásaik során ők találkoznak minden korosztály problémájával, s ők tudják legjobban felmérni, hogy hol van szükség segítségre. Ezt a gyakorlati tapasztalatot a vöröskeresztes aktivisták hasonló módszerű munkájukkal szintén megszerzik. Látogatják a cigánytelepek lakóit. A családlátogatások alkalmával étkezési tanácsokat adnak. Segítenek a csecsemők gondozásában és felhívják a figyelmet a tisztaságra. Igyekeznek elérni, hogy a cigányasszonyok elvigyék gyermekeiket a csecsemőtanácsadásra. Az egészségügyi szolgálatra támaszkodva tanácsadást szerveznek.

A vöröskeresztes aktivisták személyes beszélgetések alkalmával igyekeznek meggyőzni a cigány szülőket gyermekeik óvodába, iskolába járatásának jelentőségéről.

A beilleszkedést is elősegíti a gyermekek óvodába járása. Ahol a cigánygyermek óvodai elhelyezése megoldott, ott a szülők kapcsolata is jobban alakult. Igyekeznek gyermekeiket jól öltöztetni, az óvoda kulturált környezetét másolják, pl. függönyt tesznek a lakás ablakára, diszítik a szobájukat, a gyermekek "követelésére" szalvétával megterített asztalnál étkeznek stb. /pl. Szabolcs megyében/. A gyermekekkel kapcsolatos közös problémák közelebb hozzák a szülőket egymáshoz.

Az iskoláskorú cigánygyermekeket többségükben beiskolázzák. Tapasztalat szerint azonban rendkívül magas a hiányzás körükben. Befolyásolja a cigánygyermek iskolába járását az a körülmény, hogy a telepen, a községek belterületén vagy városban élnek.

Aktivistáink nagy gondot fordítanak a telepeken élő cigánygyermek kötelező védőoltására, helyszínen segítenek az összegyűjtésben, esetenként beviszik a gyerekeket szűrésre, oltásra. Számottevő változás tapasztalható a gyermekek egészségvédelme területén. A szülők elviszik a gyermekeket orvoshoz, kiváltják és beadják a gyógyszereket, egyre kevesebben kerülnek el a kötelező védőoltásokat, igénybe veszik a tanácsadást. Mindehhez a vöröskeresztesek kitartó, meggyőző munkája is hozzájárult.

Szervezeteink igen áldozatos munkát végeznek a terhesek felkutatásában és gondozásában is. Segítenek a körzeti orvosnak a terhesszűrő-vizsgálat szervezésében, részt vesznek a terhesgondozás lebonyolításában. A cigányanyák részére szervezett előadások, klubok, speciális tanfolyamok segítik a minimális ismeretek elsajátítását. Ezek a foglalkozások ismeretanyagukban, megközelítési módjukban különböznek minden más formától, megpróbálnak rövid idő alatt minimális, de az egészséges életvitel szempontjából hasznos alapismereteket nyújtani. /Gyermekgondozás, táplálás, főzés, tisztálkodás, pénz-beosztás stb./ Ezeket a tanfolyamokat, előadássorozatot a MENO-val^x közösen végzik, szervezik, különösen jó az együttműködés Baranya, Borsod, Csongrád, Szolnok megyéknél.

Fejlődés van a családtervezésben is. A cigány nők egyre többen élnek a fogamzásgátló eszközök használatának lehetőségével, pl. Borsod megyében. Az eszközök közül a méhüri spirál elterjedtebb, mint a tablettás fogamzásgátlás. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fiatalabb korosztály könnyebben befolyásolható, rugalmasabban reagál a változtatásra. A vöröskeresztes aktivisták munkájának sikerét jelzi az a tény is, hogy a cigány nők esetenként a művi abortuszt is vállalják annak érdekében, hogy a családjukban született gyermekek számát csökkentse. Előítéleteiket elvetve megértik, hogy a kevesebb gyermek felneveléséhez jobb körülményeket tudnak biztosítani, s ez a családnak és a gyermekeknek egyaránt érdeke. Csak ilyen értelemben pozitív jelenség, hogy a cigány nők körében emelkedett a művi abortuszt vállalók száma.

Az eredményekhez nagymértékben hozzájárulnak a Művelődési Házakkal közösen szervezett cigányklubok is. A Pest megyei 18 cigányklubban pl. a tagság korának, érdeklődési körének megfelelően egészségügyi előadásokat, filmvetítéseket, vetélkedőket szerveznek. Isaszegen a Népművelési Intézettel közösen az egészséges táplálkozásról, beosztó gazdálkodásról, a jövedelemkiegészítő kertművelésről tartottak klubfoglalkozásokon előadá-

---

^x Megyei Egészségnevelési Osztály.

sokat. Jogi tudnivalók is szerepeltek a programban. A klubok többségében a VK titkár a vezető. A megyei vezetőség anyagilag járult hozzá a működtetéséhez. Kerepestarcsán irodalmi és művészeti témájú klubot szerveztek. Valkón kismama-klub keretében csecsemőgondozásról, családtervezésről hallgathatnak előadásokat a kismamák. A módszer hatékonyságát a cigány emberek megváltozott egészségügyi szokásain is le lehet mérni.

Az egyedül élő idős ember a cigány lakosság körében ismeretlen fogalom. A családi, rokoni kötelékekből adódóan az idős ember körül mindig van valaki, aki a minimális ellátást biztosítja, saját szintjén. Itt elsősorban közülük kell megtalálni a gondozót, mást be sem fogadnak és ezeket kell felkészíteni a gondozásra, ápolásra. Az öregek napközi otthonát nem igénylik egyelőre, szociális otthonba sem szívesen mennek.

A krónikus alkoholisták jelzése, hatósági eljárás alá vonása a cigány lakosság körében még nehezebb és megközelíthetlenebb, mint egyéb területen. Itt elsősorban a munkahelyi vöröskereszt vezetőségekben kellene hatékonyabban fellépni. A területen élő és található krónikus alkoholisták pedig már inkább garázda, összeférhetetlen magatartásuk révén a bűnüldöző szervek kötetmeibe sorolandók. Itt a vöröskeresztes aktivisták a névtelen jelző szerepén túl, semmire sem vállalkozhatnak.

b/ Tisztasági mozgalom

A telepek hygiénés helyzetének javítását célzó kísérletek többsége átmeneti jellegű, különösen érvényes ez a felszámolásra ítélt telepekre. Utak nincsenek, a telepek egy része az őszi, téli hónapokban megközelíthetetlen, a kutakat megjavítják, fertőtlenítik, de néhány nap múlva minden a régi. A telepek egy részénél még mindig nincs árnyékszék, szemet pedig mindenütt van, tárolás nélkül.

A VK alapszervezetek a telepek hygiénés körülményeit a tisztasági mozgalom szervezésével javítják. Komlón, Somogy megyében a telepi lakosság köréből felkért vállalkozókat a szervezéssel bízták meg, biztosították a takarítás, szemetgyűjtés tárgyi feltételeit. Versenyt indítottak, és a legtisztább kör-

nyezetű lakás /putri/ lakóit nyilvános dicséretben részesítették, megajándékozták. A jó példa ereje nagyszerű fejlődést eredményezett.

2/ Munkahelyeken

Tudatos, célirányos foglalkozás a cigány lakossággal a munkahelyeken is elsősorban az új vagy "vándormadár" dolgozók esetén szükséges. A régi, esetleg törzsgárdatag dolgozók sérelmezik az általánosítást, s ilyen esetben tiltakoznak, önérzetükben megbántódnak.

A munkahelyeken a VK önállóan, ill. az üzemi szakszervezeti aktivistákkal dolgozik együtt. Az alapszervezetek tevékenységét itt nem lehet különválasztani: az elmaradott életmóduak és az átlagos körülmények között élő dolgozók körében folytatott tevékenységre. A munkahelyeken éppen az a legjelentősebb tényező, hogy a közösség együtt nevel, segíti a beilleszkedést, és a megkülönböztetés nélküli magatartás következtében fokozatosan megszűnik a különbség a cigány és a nem cigány dolgozók között. A szocialista brigádok közösségében számos cigány tag van, s nem ritka a 10-15 éves törzsgárda tag sem. Az egészségnevelő tevékenység a személyi és környezethygiéne, a helyes táplálkozás, egészséges életmód, helyes egészségügyi magatartás szokásrendjének kialakítását jelenti. A tapasztalatok szerint erre érdeklődéssel reagálnak a dolgozók. Differenciált módszereket azokon a munkahelyeken alkalmaznak, ahol időnymunkások dolgoznak - konzervipar, mezőgazdasági üzemek, tsz-ek, s a dolgozók többsége nő. Itt sem szerveznek a cigányok részére külön foglalkozásokat, hanem a mozgósítás, a figyelemfelhívás terén fokozott figyelmet fordítanak a rászorulóknak részvételére. Szülők iskolája, csecsemőgondozás, Egészséges életmód című előadások, klubfoglalkozások keretében végzik az egészségnevelési tevékenységet a VK alapszervezetek. Az üzemi VK szervezetek munkájának eredményeként többben rendszeres véradókká váltak.

A munkahelyek tevékenységében is kimagaslóan jó példa a Peremartoni Vegyipari Vállalat gyakorlata. Itt a rászoruló dolgozók részére építőanyag-szállításhoz kedvezményt, olcsó áru

építési telkeket, kedvezményes építőanyagot biztosítanak, s ezzel segítik a cigány családok egyéni építkezését. Az üzem 300 000 Ft-ot utalt át a tanácsnak a cigány családok lakásépítésének segítése céljából. A kezdeményező itt is a Vöröskereszt.

A munkahelyekhez hasonlóan a munkásszállásokon sem foglalkoznak külön a cigány származású lakókkal. Közösén vesznek részt az egészséges életmód, alkoholizmus, dohányzás ártalmait, helyes táplálkozás, betegségek megelőzése témájú vöröskeresztes előadásokon, filmvetítéseken, klubfoglalkozásokon, vetélkedőkön.

3/ Iskolákban

Jelentős az oktatási intézményekben folyó közös tevékenység. Nagy szerepük van ebben az IVK tanárelnököknek, de részt vesz és segít az egészségnevelésben az egész iskolai kollektíva. Az elmaradottság miatt a gyermekek is hátrányt szenvednek, különösen a beszédfejlődésben, s a hiányos szókincs miatt mutatkozik nehézség az óvodás és iskolás gyermekeknél.

A beilleszkedés útján elindult, ill. a telepeken élő családok gyermekeinél alapfokú személyi és környezethygiénés kérdésekkel foglalkoznak a pedagógusok nap mint nap.

Az iskolákban csecsemőgondozási és elsősegélynyújtó tanfolyamot szerveznek, ahol egyre több cigány tanuló vesz részt. Az iskolai ifjú vöröskeresztes csoportok tagjai között számos cigánygyermek található. Az ifjú vöröskeresztesek a cigány tanulók patronálásával segítik azok beilleszkedését az iskolai közösségbe. Előadássorozatot szerveznek a tanárelnökök vezetésével a főzés, helyes táplálkozás, pénzbeosztás stb. kérdéseiről.

A rendszeres iskolabajarást szorgalmazzák a családlátogatásokon, szülői értekezleteken és anyagi, valamint tárgyi /tanyszer, ruha, tisztasági csomag/ támogatást nyújtanak az iskolásoknak. Pánd községben pl. a tanács évente 30 000 Ft-ot biztosít az iskolának ilyen célra. A rendszeres iskolába járást ingyenes étkeztetéssel is próbálják elérni még számos helyen, pl. Jándon, Szabolcs megyében.

Fontos feladatnak tartják az iskoláskorúak bevonását a

vöröskeresztes munkába, az uttörő mozgalomba pl. Szolnok megyében, ahol különböző versenyeken vesznek részt eredményesen a cigánygyermek /Törökszentmiklós, cigány iskola/. A megyei népfőnt olvasótábor mozgalma, a Vöröskereszt segítségével kiterjesztették a cigánygyermekre is.

Tolna megyében Gyulajon, cigány kollégium működik az általános iskolások részére. A kollégium életét a Vöröskereszt rendszeresen figyelemmel kíséri, segítséget nyújt az egészségnevelő munkában, a vöröskeresztes mozgalom szervezésében, a diákok szociális támogatásában.

Javaslatok:

1./ A lakáskörülmények javítása terén átgondolt többlépcsős megoldással kívánatos a kérdéshez közelíteni, kiemelten fontos a fokozatosság elvének érvényesítése.

- A putrik felszámolását célzó intézkedéseknél ügyelni kell, hogy ne intézményesen, csak helyileg másutt hozunk létre valamivel jobb cigánytelepet. Ezért fontos, hogy az új telepek kijelölésénél a megfelelő közegészségügyi szabályok érvényesüljenek:
  - a házak építésére alkalmas terület kijelölése,
  - közművesítés lehetősége /villany, víz biztosítása/,
  - közutak kijelölése, építése,
  - megfelelő /bővítésre alkalmas/ tippstervek.
- A tanácsoknál az ingatlanok forgalmánál ügyelni kellene "szociális méltányossági" kategóriákra is és esetenként előnyben részesíteni a rászorulókat.
- A "szociális indok" alapján biztosított kedvezmények kettősséget takarnak, egyrészt nem érvényesek az asszimilálódott, kiemelkedett cigány lakosságra, azt esetenként sérelmezik, másrészt nem érvényes a hasonló körülmények között élő "magyarokra". E kettősség oldható, ha a segítség indoka valóban a "szociális indok" /alacsony jövedelem, lakáshiány, betegség, sok gyerek, stb./.

- A falvakba, városszélekre telepített cigánysorokkal, utcákkal kiemelten kell foglalkozni a területért felelős állami, társadalmi szervezeteknek.

2./ Munkába állítás, iskolai végzettség:

- iskolázottság; ennek feltétele:
  - óvodai előkészítés,
  - iskolai előkészítés,
  - beiskolázás,
  - iskolába való tanulás; cigány osztályok, kollégiumok,
  - szakmunkásképzés, irányított pályákra.

Mindezt meg kell hogy előzze a velük foglalkozók pedagógiai, pszichológiai felkészítése, amely figyelembe veszi a cigány-populatio sajátos adottságait.

A munkához ugyanolyan joguk van, mint másnak, de ugyanolyan kötelességüket kell a nevelés során erősíteni és fizikai, mentális adottságaiknak megfelelő munkakörben kamatoztatni /szolgáltatóipar, vendéglátás, egészségügy, postás, vasutas, stb./.

3./ A közegészségügyi viszonyok javítása alapfeltétele az egészségügyi állapotban várhatóan bekövetkező változásoknak. Ma a csecsemőhalálozás magas, az átlag életkor alacsony, a katonai és munkaalkalmassági orvosi vizsgálatok esetén magas az alkalmatlanok száma.

4./ Igen összehangolt, átgondolt feladatterv alapján végzett kintartó munka hoz csak eredményt ezen a téren. Az állami és társadalmi szervezeteknek összehangolt munkaterv alapján kell dolgozni, a jelzésekre érzékenyen reagálva igazítani az elképzeléseken, ahol erre szükség van.

1981. november 20.

Aláírás

6.sz. irat

A Magyar Vöröskereszt Budapesti Végrehajtó Bizottságának
b e s z á m o l ó j a
az elmaradott néprétegek körében végzett vöröskeresztes
tevékenységről

A Vöröskereszt a cigány lakosság élet- és munkakörülményeinek javítására folyó munkából a családvédelem és az egészségnevelés területén veszi ki részét, kapcsolódva az állami egészségügyi és szociálpolitikai feladatok végrehajtásához.

A budapesti és kerületi vezetőségek ezt a feladatot a MVK Budapesti Elnöksége 1976. IV. 9-i határozata, és az MVK V. kongresszusa iránymutatása alapján az állami és társadalmi szervezetekkel koordináltan végzik.

A Budapesti Vezetőség 1977 óta tagja a Fővárosi Tanács mellett működő Cigánykoordinációs Bizottságnak. A Fővárosi Tanács 1974-ben hozott határozata alapján koordinációs bizottság működik a III., VIII., XIII., XIV., XV., XVIII. és XX. kerületekben. Kerületi vezetőségek titkárai vesznek részt a cigánykoordinációs bizottságok munkájában.

Az említett területekben jelentős a cigány lakosság száma, itt a házi szociális gondozó szolgálat keretében főállású cigány gondozók tevékenykednek. Feladatuk a Koordinációs Bizottság titkári teendői, - a segélykeret felhasználásához kapcsolattartás a cigány lakossággal, érdekvédelmi feladatok - ellátása. A gondozókkal a kerületi vezetőségek mindennapos munkakapcsolatot tartanak fenn.

A főváros területén az összehangolt állami és társadalmi tevékenység eredményeként 1980-ra megszűntek a cigánytelepek. A Budapesten lakó cigányok száma 30 000, és még mintegy 20 000-en dolgoznak és élnek munkásszállásokon. A férfi cigány lakosság

munkába állása megoldottnak tekinthető, megfelel a társadalmi átlagnak. Javulás mutatkozik a nők munkába állása területén is. Jelenleg 60-80 %-uk dolgozik. A fővárosi munkaerőhelyzet azt is lehetővé teszi, hogy teljes munkába állításuk megtörténjen. A dolgozó cigányoknak mintegy fele segédmunkás, 20 000-re tehető a betanított munkások aránya, és mintegy 1000 az értelmiségi és a cigányszármazású művész. A munkások között 20 %-os a törzsgárda-tagság, 15-20 %-uk szocialista brigádban dolgozik, 4-5 %-uk áll lumpen-befolyás alatt.

A párt- és állami szervek 1979. évben áttekintették a cigány lakosság körében bekövetkezett változásokat. Megállapítást nyert, hogy az elmúlt időszakban - a cigányság egészét tekintve - pozitív irányú változás következett be beilleszkedésük folyamatában, - az elősegítő intézkedések eredményesek - de a folyamat meggyorsítása érdekében még továbbra is szükséges a társadalom összefogása.

A Budapesti Elnökség határozatában a feladatokat a Vörös-kereszt szervezetei részére alapszervezetig hosszabb távra határozta meg. A határozatot a kerületi vezetőségek megtárgyalták, és a kerületük sajátosságainak megfelelően kijelölték feladataikat.

Az együttműködés megteremtése érdekében a fővárosi szociális otthonok központjával közös értekezletet tartottunk a kerületi titkárok és cigánygondozók részvételével.

1976-ban alapszervezeti aktivistáink részére 2500 példányban biztosítottuk az Országos Vezetőség kiadványát "Utmutató az elmaradott életmódu lakosság egészségneveléséhez".

1975/76. évben a helyi szervezeti családvédelmi felelősök tanfolyamán kiemelten foglalkoztunk a cigány lakosság körében végzett feladatok szervezési-módszertani kérdéseivel.

1980-ban az alapszervezeti titkári tanfolyamokon már a Fővárosi Cigánykoordinációs Bizottság 5/1979. sz. állásfoglalását is figyelembe véve készítettük fel a titkárokat a további munkára.

1981. évben a családvédelmi reszortfelelősök továbbképzésének is napirendi pontja volt a cigány lakosság körében végzett családvédelmi és egészségnevelési tevékenység erősítése.

A Budapesti Vezetőség az elmúlt évek során egy alkalommal számolt be a Fővárosi Cigánykoordinációs Bizottságnak a fővárosi vöröskereszt-szervezetek cigány lakosság érdekében végzett munkájáról.

Beszámolóinkat a III., VIII., XIII., XIV., XV., XVIII. és XX. ker. vezetőségek tapasztalatai, jelentései alapján készítetük el. Ezek a következők:

Családvédelem területén

E munkát szervezeteink, aktivistáink a védőnőkkel közösen végzik. Jelentős az együttműködés a terhes- és csecsemőgondozásban, a védőoltásokra történő mozgósításban. A VIII. kerületben terhesklub működik, a XV. és XIV. kerületekben pedig háztartási ismereteket és klubfoglalkozásokat tartanak a cigány nők és anyák részére. A XVIII. kerületben ez évben a Hazafias Népfronttal együtt cigány kismama klub beindítására kerül sor. A védőnőkkel való együttműködés azért fontos, mert családgondozói tevékenység során az egyéni foglalkozással sokat tehetnek a családtervezés segítésében. A csecsemőgondozási munkához elsősorban a cigány anyák körében terjesztettük a Vöröskereszt ingyenes kiadványát "A csecsemő korszerű gondozása és táplálása" címmel. Ez az egyszerű, képes, rövid leírásokat tartalmazó anyag alkalmas részükre.

Gyermek- és ifjúságvédelem területén a jelző-javaslattevő tevékenység kiterjed a cigány lakosság esetében is az alkoholizálás, vagy egyéb szociális tényező miatt veszélyeztetettek-re is. Példaként említhetjük a VIII. ker. aktivistáit, ahol e téren említésre méltó eredményeket értek el. Sokszor jelzik az aktivisták az új lakótelepeken is, hogy a cigány családok rendetlenek és rendbontók. Foglalkoznak ezekkel a családokkal, és jelzik is a tanácsi szervezetnek ezeket a problémákat. Látogatják a cigány családokat, és szükség szerint a rászoruló, de beilleszkedő családokat segélyre javasolják, segítik, lakásberende-

zési tárgyak, ruházat megszerzésében, és a gyermekek óvodai és iskolai elhelyezését, pl.: III., VIII., XV., XVIII. kerület.

Emelkedik az óvodába, iskolába járó cigány gyermekek száma, pl.: a III. kerületben a cigány gyermekek 42 %-a jár óvodába.

Kerületi vezetőségek felhívták a tanárelnökök figyelmét, hogy folyamatosan és fokozatosan vonják be a vöröskeresztes munkába a cigány gyermekeket is. Vannak jó tapasztalatok. Erről számol be a VIII., XIV., XV. és XVIII. kerület, ahol kerületi szintű vetélkedőn is eredményesen vesznek részt cigány gyermekek.

Változatlanul sok cigány gyermek kerül kiegészítő iskolába. A VIII. kerületben a kiegészítő iskola tanulói közül 57 % cigány. Feltétlenül szükséges az eddiginél is nagyobb figyelmet fordítani arra, hogy a cigány gyermekek óvodába, ill. iskolaelőkészítő tanfolyamokra járjanak, és ezáltal hátrányos helyzetük csökkenjen, az ismeretek megszerzésében, a szocializációban. A hátrányos helyzetű, iskolás korú cigány gyermekek részére szervezett tábort a XX. és a XV. kerület.

A Budapesti Vezetőség 1979 óta folyamatosan segítséget nyújtott a XX. és a XV. kerületi cigány gyermekek olvasótáborához. Egyrészt a tábor személyi- és környezethygiénés programjának egyeztetésével, és ehhez az anyagi háttér megteremtésével. A XX. kerületben 3 év alatt mintegy 120 gyermek táboroztatásához 35 000 Ft-tal, a XV. kerületi cigány olvasótáborhoz 20 gyermek részére 16 000 Ft-tal járult hozzá.

Az idősek gondozásának segítésében, szükség szerinti elhelyezésükben problémát jelent, hogy a családban, ill. a lakókörnyezetben élő cigányok nehezen vállalják szociális intézményben történt elhelyezésüket, még akkor is, ha erre feltétlenül szükségük volna. Ennek oka a családhoz, a megszokott környezethez való kötődés. Segélyezésüket, anyagi helyzetük javítását a kerületi tanácsok szociálpolitikai csoportjai egyre inkább igyekeznek megoldani. Ehhez nyújtanak segítséget aktivistáink jelzéseikkel, javaslataikkal. Az intézményben történő elhelyezésre is van azért már példa. Így a X. kerületben, ahol 1980-ban 8 idős embert napközi otthonban, 1 főt szociális otthonban helyeztek el.

Az egészségnevelési munkát a felnőtt és a cigány lakosság körében, lakóterületen, munkahelyeken, munkásszállásokon végzik aktivistáink. Egészségügyi, környezeti és személyi higiénés előadásokat tartanak, figyelembe véve helyzetüket. Tapasztalatok szerint a kiscsoportos foglalkozás, személyes propaganda, a film- és diavetítés látszik a velük való foglalkozásban a legeredményesebbnek. Igen nehéz a cigány lakosságot mozgósítani rendezvényeinkre. A kerületek arról számolnak be, hogy ma már nem tartanak külön rendezvényeket a cigány lakosság részére, de ugyanakkor figyelnek arra a mozgósításkor, hogy minél többet körükből bevonjanak a rendezvényekbe. A mozgósításhoz szervezeteink, a cigány gondozók és a védőnők segítségét is kéri. A munkásszállásokon élők egészségnevelési helyzetét a Budapesti Egészségnevelési Munkabizottság 1980-ban vizsgálta meg. Tapasztalatuk szerint az itt élő dolgozók több mint 3 %-a analfabéta, akik közül a legtöbb a cigány származású. Sok az általános iskolát el nem végzetek száma is. Éppen ezért a körükben a szóbeli felvilágosításon túl jelentős lenne a képi felvilágosító anyagok széleskörű terjesztése. Emellett felvetettük a Cigánykoordinációs Bizottság ülésén, hogy hasznos volna, ha kétnyelvű, - tehát cigány-magyar - és egyben képes megoldású kiadványt lehetne kiadni. A Fővárosi Egészségnevelési Intézet vállalkozott erre, s a Vöröskereszt Országos Vezetőségével és a SzOT Kulturális Osztályával közösen kiadja az egészséges életmódról szóló kétnyelvű kiadványt.

1981. évben javaslatunkra a Fővárosi Egészségnevelési Intézet és az Országos Vezetőség Egészségvédelmi Osztálya négy tablóból álló személyi higiénés, elsősegélynyújtó sorozatot készített, melyet nagy munkásszállásokra adtunk ki. /300 sorozatot/

Hátráltatja az egészségnevelési munkát az is - mint a - hogy ezt jelzik -, hogy a munkásszállások jelentős részében kevés az egészségügyi szakdolgozó és orvos, ami nehezíti pontosan a legeredményesebben folytatható kiscsoportos felvilágosító munkát.

Ugy a nők, mint a férfiak körében felvilágosítás folyik az alkoholizálás ellen. Ezt is elsősorban egyéni és kiscsoport-

tos foglalkozás módszerével lehet eredményesen végezni. Különösen fontos a cigány fiatalokkal való foglalkozás, itt az eredmények kevésbé érzékelhetők. Szervezeteinknek elsősorban a munkahelyeken, a KISz-szervezetekkel együtt kell és lehet többet tenni a cigány fiatalok érdekében is.

A fővárosban külön cigány alapszervezet vagy egészségügyi állomás nem működik. Alapszervezetekben azonban tevékenykednek cigány aktivisták. AX. kerületben két lakóterületi titkár, a VIII. kerületben két alapszervezeti cigány vezetőségi tag, a XV. kerületben egy lakóterületi alapszervezetben 7 cigány aktivista egészségügyi felvilágosító munkát végez. A XVIII. kerületben 5 lakóterületi és két üzemi alapszervezetben a cigány aktivisták a Családi Lap terjesztésével, véradás szervezéssel és tisztasági mozgalom feladataival foglalkoznak.

A cigány családok körében több a hátrányos helyzetű, életmódjában a társadalmi átlagtól is elmaradó ember. Ezen változtatni csak a cigány lakosság bevonásával lehet. Ezért fontos lenne, hogy a már beilleszkedett cigányokat és cigány értelmiségieket az eddiginél is jobban nyerjük meg a vöröskeresztes munkára.

Összefoglalva:

- A párt és kormány intézkedései alapján társadalmi összefogás eredményeként fokozatos, pozitív változás tapasztalható a fővárosi cigány lakosság életkörülményeiben és beilleszkedésük folyamatában.

- A Vöröskereszt fővárosi szervezetei és aktivistái e folyamat elősegítését családvédelmi és egészségnevelési munkával segítette és segíti.

További feladatok:

1./ A budapesti és a kerületi vezetőségek továbbra is vegyenek részt a cigány koordinációs bizottságok munkájában. Hatékonyan működjenek együtt a társadalmi szervezetekkel a fővárosi és a helyi problémák megoldásában.

- 2./ Segítsék elő szervezeteink az ifjúság egészségnevelését, családi életre való felkészítését. Minél több fiatalat vonjanak be a Vöröskereszt ifjúsági munkájába.
- 3./ Szervezeteink az értelmiségi és a beilleszkedett cigányokat az eddiginél fokozottabb mértékben nyerjék meg és vonják be a vöröskeresztes kerületi, ill. alapszervezeti munkába.
- 4./ Szervezeteink és aktivistáink foglalkozzanak és jelezzék a cigány családok közegészségügyi, egészségügyi és szociális problémáit és tegyenek javaslatot a problémák megoldásához az arra illetékes szerveknek, szervezeteknek.

1981. december 1.

A borsodsziráki "Bartók Béla" MGTSz elnökének

t á j é k o z t a t á s a
a TKB titkára részére

A cigány lakosság foglalkoztatásával és beilleszkedésével szövetkezetünkben szerzett tapasztalatokról az alábbi tájékoztatást adom.

A szövetkezet 1960-ban alakult Borsodszirák községben 160 taggal, s alig több mint 700 hektáron gazdálkodott. Ennek az időszaknak jellemzője - ahogyan országosan is - a nehéz körülmények közötti gazdálkodás, a szokatlan termelési forma és az utkeresés. A későbbiek folyamán a szövetkezet többször egyesült, s 1981. január 1-től gazdálkodási területe 10 községre, ill. településre terjed ki.

Fontos tudni a cigány lakosság beilleszkedése és munkavállalását illetően is, hogy a szövetkezet megalakulásakor csak a hagyományos földművelés folyt, mintegy 3-5 esztendeig. Ezt követően fejlődtek a különböző szarvasmarha- és sertéstelepek, ipari üzemek is úgy, hogy ma 5000 hektáron gazdálkodunk. A növénytermesztés mellett 2000 db szarvasmarhával rendelkezünk és 8000 db hizósertést bocsájtunk ki. Jelentős a háztáji gazdálkodás, amit a termelőszövetkezet segít. Folyamatosan 1968-tól alakítottuk ki a különböző üzemeket, amivel a mai napig is rendelkezünk. Husfeldolgozó üzem, béltisztító- és bélosztályozó, építési üzem, műanyagüzem, lakatos-forgácsoló üzem, tapéta-üzem és csokoládécsomagoló.

A szövetkezet anyagi erejéhez mérten folyamatosan mindent megtett annak érdekében, hogy a községek munkaerejét, főleg a női munkaerőt lekösse, és a képzett nyereséggel tovább szilárdítsuk gazdasági helyzetünket.

A cigány lakosság beilleszkedését és munkavállalását tekintve Borsodszirák községről kívánok elsősorban szólni, ahol a lakosság 8 %-a cigány.

A szövetkezet megalakulásának első éveiben a munkaképes cigány lakosságnak csak jelentéktelen része vállalt munkát ipari üzemekben, szövetkezetünkben is csupán 2 fő pásztor és 3 fő állatgondozó. A cigány családok nagy része a felszabadulás előtti alacsony színvonalon élt, helyesebben tengődött. Később a szövetkezet gazdálkodása javult, intenzívebb fejlődés indult meg és több munkaerőre is volt szükség. A 60-as évek elején, ahogyan az állattartó-telepek épültek, úgy fokozottabban vállaltak munkát a szövetkezetnél, látva, hogy díjazásuk megfelelő és egyenletes. Az állattenyésztésünk dinamikusan fejlődött a mai napig, és a cigány lakosság munkavállalását elősegítette, hogy állatgondozóként, szakképzettség nélkül is munkát vállalnak.

A segéd- és melléküzemági tevékenység fejlesztésével további foglalkoztatási lehetőségek nyíltak. Nagyon sokan vállaltak munkát az építési üzemnél segédmunkásként és betanított munkásként. Ugyanez mondható el a műanyag- és a csokoládécsomagoló üzemek beindításáról is, ahol jelenleg is sokan dolgoznak. Ez különösen kedvező fordulatot hozott, mert a munkaképes korú cigány nők foglalkoztatása is lehetővé vált, így a családi jövedelmük nőtt. Munkát vállaltak a tapétaüzemben, a belfeldolgozó üzemben, növénytermesztésben, de más szakmákban is.

Ma már elmondható, hogy a 43 cigány család munkaképes tagjainak 90 %-a szövetkezetünkben dolgozik.

Felvetődhet a kérdés, hogyan jutott el 20 esztendő alatt a cigány lakosság, hogy ilyen mértékben vállaljon munkát a szövetkezetnél?

Legfontosabbnak azt tartom, hogy a szövetkezet igyekezett széleskörű munkaalkalmat teremteni, s ma már munkát vállalhat korlátozás nélkül férfi, nő egyaránt, s lehetőségük van szakmai képzettség nélkül betanított munkásként dolgozni. Tudom, hogy ilyen lehetőséggel nem minden szövetkezet rendelkezik, de fizikai, szellemi képességtől függően választhatnak 11 foglalkozási ág között, ki-ki kedve és akarata szerint, s mind-

re helyben, utazgatás nélkül van lehetőségük. Ez igen nagy vonzerő!

Minderre csak úgy nyílt lehetőség, hogy már a 60-as évek elején számba vettük a munkaképes cigány lakosságot és valóban számítottunk hosszabb távon munkába állásukkal. Megvallom, nem teljesen önzetlenül segítettük - mert segíteni kellett, erről még később szólók - a cigány lakosság foglalkoztatási lehetőségének biztosítását. Tudtuk, hogy a munkaerő véges, az ő munkájukra is szükség van, de főleg lesz, hogy hosszabb távon gazdasági célkitűzéseinket elérjük. Minden nehézség ellenére szándékosan és tudatosan vontuk őket a termelőmunkába, hogy a szövetkezet nagyobb termelési volument érjen el, s ezen keresztül magasabb nyereséget realizáljon.

Azt is láttuk előre, hogy vannak és lesznek divatos szakmák és lesznek olyan foglalkozási ágak, amelyekben az ugynevezett "magyarok" nem fognak szívesen munkát vállalni. Így is történt. Példának említhetem, hogy állattenyésztésünk dolgozóinak mintegy 50 %-a a cigány lakosság köréből kerül ki. Nagy számban dolgoznak segéd- és betanított munkásként az építési üzemnél, a műanyagüzemben, de megtalálhatók a traktorüzemben, a forgácsoló- és lakatosüzemben is.

A leírtakból látható, hogy gazdaságunk fejlődésénél jól számítottunk, amikor a cigány lakosság munkaerejét számba vettük. Nélkülük ma már az állattenyésztés, vagy egyes üzemek munkája elképzelhetetlen lenne.

Természetes, hogy ez egy hosszú, 20 esztendőös folyamat eredménye. A helyzet ismeretében tulzás és szépítés nélkül állítom, hogy a szövetkezetünknel foglalkoztatott cigány lakosság munkafegyelme jó, s fegyelmi vétségük aránya nem haladja meg a más dolgozók fegyelmi vétségének arányát.

Természetes viszont, hogy nem így volt ez kezdetben! Ahhoz, hogy eddig eljussunk, nagyon sok türelemre, céltudatos munkára, segítőkészségre és megkülönböztetett figyelemre, valamint segítségnyújtásra volt szükség. Ma nincs gondunk őket illetően a társadalmi tulajdon védelmével, italozással, rendszertelen munkába járással, sajnos kezdetben, de még a 70-es évek közepén

is nagyon sok fegyelemsértés történt, amit méltányosan, nevelő hatással igyekeztünk rendezni. Még a 70-es évek elején is előfordult, hogy a fizetésért az egész család jelentkezett, félve, hogy az apa elissza a fizetést. Szerencsére ma már ez ismeretlen.

A szövetkezet vezetésének mindig is az volt az álláspontja, hogy velük úgy kell foglalkozni, mint a "cigányvajda" foglalkozik a cigánytelepek dolgaival.

Ha számba veszem, hogy mik voltak azok a tényezők, amelyek a munkaalkalmon túl segítették a cigány lakosság végleges munkavállalását, akkor az alábbiak jutnak eszembe:

- Soha nem engedték meg, hogy a munkahelyeken ugymond cigány-kérdés legyen, és lekicsinylően, lenézően nyilatkozzanak vagy viselkedjenek velük szemben.

- Mindig vigyáztunk arra, hogy egyenlő munkáért egyenlő bért fizessünk, függetlenül attól, hogy cigány vagy magyar dolgozóról van szó.

- Fegyelmezéseink elsősorban azt a célt szolgálták, hogy felvilágosítsuk, ugymond "okitsuk" őket. Jól alkalmaztuk a dícséret és a jutalmazás lehetőségét. Eddig 3 fő kapott miniszteri és 7 fő termelőszövetkezeti "Kiváló Dolgozó" kitüntetést. Az év végi és évközi jutalmazásoknál különösen körültekintőek voltunk, mert az ő lelkiviláguk még ma is érzékenyebb, mint az általában.

- Gyakran előfordult, ritkán még ma is, hogy "megszorultak", fizetési előleget kértek, kategórikusan sohasem utasítottuk el őket, ha csak tehettük és tehetjük, ma is átsegítjük őket átmeneti anyagi zavaraikon.

- Nagy hatást váltott ki a cigány lakosság körében, hogy hosszú ideig csak számukra biztosítottunk építési segélyt, 5 éves törlesztés mellett. Ez olyan pozitív irányu ösztönzést és egymás közötti versengést alakított ki, hogy a 43 cigány családból 29 család új összkomfortos vagy félkomfortos családi házban lakik, s elmaradt lakáskörülmények között csupán 3 cigány család él. Külön segítséget nyújtottunk építési kölcsön formájában, hogy az ut felőli kerítések is felépítsék. Lakásuk kulturált-

sága jó színvonalu, televízió, rádió csaknem minden házban megtalálható.

- A 67 fő cigány dolgozóból 27 fő törzsgárdatag és 45 fő szocialista brigádtag.

- A cigány lakosság élet- és munkakörülményeinek javítása mellett kulturális felemelkedésüket is segítjük. A termelőszövetkezet kezelésében lévő kulturális rendezvényeinkre rendszeresen ingyenes belépőjegyeket biztosítunk, nemcsak a dolgozóknak, hanem a családtagoknak is. Meghívjuk őket a különféle társadalmi, politikai rendezvényekre, s ezeken aktívan részt vesznek.

- A nagycsaládosok iskoláztatásának elősegítésére minden évben "beiskolázási" segélyt fizetünk, s a gyerekek tisztán, jól öltözötten járnak iskolába. Ma már ott tartanak, hogy ők is igényesek, egymással versengenek, nem akarnak lemaradni a "parasztok" mögött.

- Különféle tanfolyamokat szervezünk /traktor, gépkocsi-vezetői, hegesztői, stb./, ahol előítélet nélkül vehetnek részt, és legtöbbször sikeresen szerepelnek.

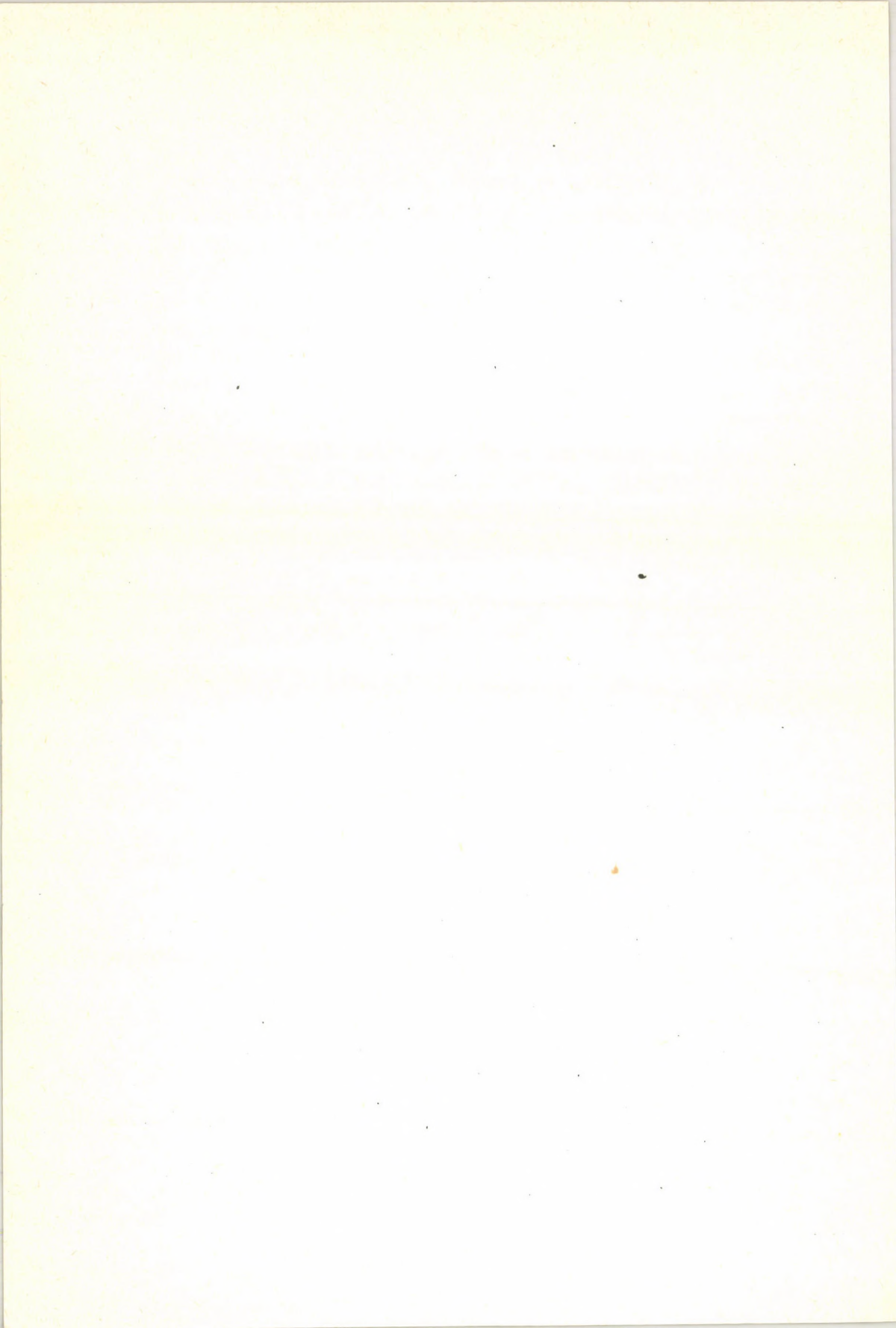
Nyugodtan állithatom, hogy községünkben a cigány lakosság foglalkoztatása, társadalmi beilleszkedése csaknem megoldott és jó úton halad.

Hogyan értük el? - az előzőekben felsoroltak csak érzékeltetik a fontosabb állomásokat és tett intézkedéseinket. Ugy értük el, hogy gazdasági szervező és politikai munkánk szerves részének tekintettük társadalmi beilleszkedésük meggyorsítását és annak fogjuk tekinteni a jövőben is.

Nem jár ezért egyetlen vezetőnek sem fizetés, de munkánk szerves része kell legyen, és nincs nagyobb öröm, mint az, amikor a cigány dolgozó azt mondja, hogy "Elnök Elvtárs, én már 15 éve vagyok a termelőszövetkezet dolgozója".

Borsodszirák, 1981. január 26.

Botya Péter
tsz-elnök

MELLÉKLET

A CIGÁNYSÁG HELYZETE^x

Válogatás az újabb magyar irodalomból

1981 július - 1983 december

Összeállította: Vágh Mária

BEVEZETÉS

Az alábbi bibliográfia azoknak a szakembereknek készült, akik napi munkájuk során közvetlenül igyekeznek segíteni e népcsoport boldogulását.

A kötött terjedelem miatt sok mindent mellőzni kellett, főleg a napi- és képeslapok írásait. A szépirodalom szinte teljes egészében kimaradt, néhány esetet kivéve, amikor a kötetek kritikai visszhangja társadalmi vitát eredményezett. Mellőzni kellett a néprajz és a nyelvtudomány tárgykörébe tartozó írásokat is, bekerült viszont néhány történeti tárgyú cikk, mivel a származással kapcsolatos kérdések fontos részei minden nép azonosságtudatának.

Az összeállítás, mint címe is jelzi, az 1981 július - 1983 december közti időszakot öleli fel. Belekerült az anyagba - fontosságára való tekintettel - néhány 1984-es írás, továbbá néhány régebbi fontos dokumentum is.

A könyvalakban megjelent kiadványok után megadott szám a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi könyvtárában megtalálható példány jelzete. Ugyanitt a felhasznált folyóiratok döntő többsége is megtalálható.

---

^x A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Tematikus Szociológiai Kisbibliográfiák című sorozata 21. számának másodközlése.

ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

Bibliográfiák

- 1 A cigányság helyzete. Válogatás az újabb magyar irodalomból.
/Tematikus szociológiai kisbibliográfiák, 15.sz., 20.
sz./ Bp., /FSZEK soksz./
/1./ /Összeáll. Vágh Mária - Geréb Zsófia/ 1978. 18,
/2/ p.
2. /Szerk. Vágh Mária/ 1981. 39, /1/ p. o192/217
  - 2 Magyar Pedagógiai Információ. /A hazai szakirodalom kurrens
bibliográfiája./ /Szerk. Toldy Sára./ /Megj. kétha-
vonként ill. negyedévenként./ /Közread. az/ Országos
Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. /Bp., OPKM soksz./
o1637/81
  - 3 Szociológiai Információ. A magyar nyelvű és magyar vonatko-
zású szakirodalom vál. bibliográfiája. /Megj. negyed-
évenként./ /Közread. a/ Főv. Szabó Ervin Könyvtár.
Bp., /FSZEK soksz./, 1972 óta. 7-1142
  - 4 Vágh Mária - Pozsonyi Ágnes: A cigányság társadalmi helyze-
te. /Összeáll. - -./ /Közread. a/ Főv. Szabó Ervin
Könyvtár. Bp., FSZEK /soksz./, 1975. 84 p. /Temati-
kus szociol. bibliogr. 4/ o1630/105
  - 5 Vágh Mária: A romológia magyar nyelvű irodalmának válogatott
bibliográfiája = Cigányok, honnét jöttek - merre tar-
tanak? /Bp., /Kozmosz, /1983/. /p. 337-386./
8-130068
  - 6 Várnagy Elemér - Ruppert Ferencné: A cigány kutatások bib-
liográfiájához = V.E.: A cigány tanulók személyiség-
fejlesztésének problémái. /Közread. a Pécsi Tanárkép-
ző Főisk. / Pécs, /PTF házi ny./, 1977. 34 p.
8-107911
  - 7 Vekerdi József: Irodalom = V.J.: A magyarországi cigányok
kutatások története. Debrecen, /KLTE/ /soksz./, 1982.
p. 29-49. 8-127681
- Párt- és állami határozatok
- 8 Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigány la-
kosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes
feladatokról. /1961. jun.20./ = A Magyar Szocialista
Munkáspárt határozatait és dokumentumait 1956-1962.
3. kiad. Bp., Kossuth K., 1979. p. 602-604.
8-116700

- 9 Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól. /1968. jun./ = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967-1970. Bp., Kossuth K., 1974. p. 165-172
8-67031
- 10 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigány lakosság helyzetéről. /1974. jun. 11./ = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971-1975. Bp., Kossuth K., 1978. p. 781-796.
8-67031
- 11 Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a magyarországi cigány lakosság helyzetéről. /1979. ápr. 18./ = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975-1980. Bp., Kossuth K., 1983. p. 1003-1013.
8-67031
- 12 Budapest Főváros Tanácsa VB mellett működő - a cigány lakosság helyzetével foglalkozó - koordinációs bizottság 5/1979. sz. állásfoglalása a fővárosban élő, illetve itt dolgozó hátrányos helyzetű cigány lakosok társadalmi beilleszkedéséről = Főv. Közlöny 1980. 4-5. mell. p. 1-2.
- 13 A cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról. A MÉM-TOT-MEDOSZ-ÉDOSZ együttes felhívása = Mezőgazd. és Élelmiszerügyi Ért. 1979. 25. p. 827-828.
- 14 Az építésügyi és városfejlesztési miniszter és a pénzügyminiszter 13/1976./IV.15./ÉVM-PM számú együttes rendelete a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965./II.18./ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról = Pénzügyi Közlöny 1976. 9. p. 162-163.
- 15 Az építésügyi és városfejlesztési miniszter 27/1982./X.7./ÉVM-PM számú együttes rendelete a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965./II.18./ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról = Magyar Közlöny 1982. 61. p. 1053.
- 16 Irányelvek és módszertani ajánlások a cigány lakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez = Művelődésügyi Közlöny 1977. 7. p. 199-203.

- 17 A Minisztertanács 1016/1979./VII.12./számu határozata a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról = Magyar Közlöny 1979. 47. p. 683-684., Művelődésügyi Közlöny 1979. 16. p. 558-559.

Továbbá lásd még: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1979. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1980. p. 444-445.

A cigányság általános helyzete ma

- 18 Bársóy János: A cigányság útja = Ifj. Szle 1983. 3. p. 56-63.
- 19 Bencsik János: A cigányok változó jelenünkben. Gyula, /MAHIR Ny. Békéscsaba/, 1982. 36 p. 8-126194
- 20 Beszámoló a Hajdu-Bihar megyében élő cigány lakosság helyzetéről. /Közread. a/ Hajdu-Bihar megyei Tanács elnöke. Debrecen, /MNYD/ /soksz./, 1981. 14. p. 16 lev. 4-10580
- 21 Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. A kutatást vez. Kemény István. Bp., /MTA KESZ soksz./, 1976. 291 p. /MTA Szociol. Int. kiadv./
- Kemény István: A magyarországi cigányok helyzete. /p. 7-67./ -
 Rupp Kálmán: A magyarországi cigánykérdésről /p. 69-87./ -
 Csalog Zsolt: A Szolnok megyei cigányok helyzete /p. 89-116./
 Havas Gábor: Faluba, faluvá növekedés - egy kivétellről. /p. 117-127./ -
 - Függelék: Táblák 1-301-ig. /p. 129-291./ 8-105126
- 22 A cigány lakosság fölemelkedéséért. /Szerk. Paál László./ Kiad. az MSZMP Somogy megyei Biz. Propaganda és Műv. Oszt. /Kaposvár, Somogy m. Nyomdaipari V./ 181. 32 p. 8-124844
- 23 A cigány lakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. Az Egészségügyi Min. IX. Szoc.pol. Főoszt. által szerv. ... továbbképzés ... előadás/ai/. Szerk. Zagyva Imre. /Bp. Szociális Int. Kp. /soksz./, /1975/. Bibliogr. p. 126-129., 220. 8-101999

- 24 Cigányok, honnét jöttek - merre tartanak? /Vál. és szerk.
Szegő László./ Bp., Kozmosz, /1983/. 385, /7/ p.
/Kozmosz kvek/

Báthory János: A "cigány kérdés". /p. 8-24./ -
Vágh Mária: a romológia kutatások története.
p. 25-35./ -
Tomka Miklós: A cigányok története. /p. 36-52./ -
Szőnyi János: A cigányok sorsa a fasizmus évei alatt.
/p. 53-57./ -
Szegő László: A cigány nyelv. /p. 58-81./ - Uő: A ha-
gyományos cigány közösségek belső szerkezete.
/p. 82-101./
Kozák Istvánné: A cigányok a társadalmi munkamegosz-
tásban. /p. 102-122. -
Farkas Pál: Cigány szokások. /p. 123-135./ -
Rostás Farkas György: A cigányok hiedelemvilága.
Békés megyei gyűjtés. /p. 136-155./ -
Szegő László: A cigány népköltészet. /p. 179-195./ -
Olsvai Imre: A magyarországi cigányság zenei hagyo-
mánya. Rövid történeti és kutatástörténeti áttekin-
tés. /p. 196-219./ -
Martin György: A cigányság tánckulturája. /p. 243-269./
Huszóczy Miklós: A cigány lakosság lakásgondjaival
kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről.
/p. 270-283./ -
Horváth Mihály: A cigány lakosság egészségügyi hely-
zete egy magyarországi megyében. /p. 284-299./ -
Kotnyek István: A cigány gyermekek oktatása Magyar-
országon. /p. 300-311./ -
Péli Tamás: A cigányok törekvései sorsuk megváltoz-
tatására. /p. 312-331./ -
Cigányok Nemzetközi Szervezete. /p. 332-336./
Vágh Mária: A romológia magyar nyelvű irodalmának vá-
logatott bibliográfiája. /p. 337-383./ -
Zárószó. /p. 383-386./

8-130068

- 25 A cigányság ma. Kerekasztal. /Vitavezető:/ Kónya József =
Népszabadság 1982. okt. 9. p. 7.
- 26 Cigányvizsgálatok. /Szerk. Andor Mihály. Kiad. a/ Művelődés-
kutató Int. Bp., /Dabasi Ny./, 1982. 204, /1/ p.
/Műhelysorozat, 3/
Havas Gábor: Késelés. /p. 5-14./ -
Mózes Lajos: Napszám. /p. 15-17./ -
Kardos László: Toborzás /egy cukorgyár idénymunká-
sai/. /p. 19-38./ -
Lengyel Gabriella: Három cigány asszony munkakönyve.
/p. 39-40./ -
Iványi Gábor: Szombat esti kiruccanás. /p. 41-43./ -
Kardos László: Bontási terület. /p. 45-57./ -
Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok.
/p. 61-140./

Lengyel Gabriella: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben /a Karancsalján/. /p. 141-157./
 Havas Gábor: Korábbi cigány foglalkozások. /p.161-179./
 Uő: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. /p. 181-202./

8-128885

- 27 Csengey Dénes: "Felnőni a talajig". Változatok a cigánysorsra = Valóság 1982. 2. p. 79-89.

Az utóbbi évek legjobb összefoglalója a cigányság történetéről és a kisebbség-többség viszonyról.

- 28 Czabay Ilona: A hátrányosság és a családfunkciók alakulása. /Résztanulmány./ A cigány lakosság helyzete = SZEKI Táji. 1983. 3. p. 82-85.

A víz és csatornázás nélkül emelt új panelházak a telepi körülményeket termelik újra.

- 29 Diósi Ágnes: Cigányok. - Major Imre - Lukács Etelka - Molnár Ferenc: A sárkereszturi cigányokért. D.Á. cikkéhez = Valóság 1981. 11. p. 70-84., 1982. 2. p.99-101.

Szociogr. illetve kiegészítés a helyi vezetők részéről.

- 30 Hadházy Antal: A cigány-misszió területén szerzett tapasztalatokról = Theol. Szle 1983. 3. p. 177-179. Bibliogr.

Nyiradonyi tapasztalatok.

- 31 Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet. /Az ipari dolgozók néhány rétegének értékrendjéről./ Bp., Népműv. Prop. Iroda, /1976/. 142, /2/ p.

A vizsgált társadalmi csoportok értékrendje. 2. A segéd munkások /a cigány származásuk/. /p. 75-83./

- 32 Hann Endre: Egy rémhír nyomában. Esettanulmány. Bp., /M.Rádió soksz./, 1976. 70 p. /MRT/ Tömegkommunikációs Kutatóközp. Tanulmányok 8. évf. 12.sz.

4-10011

Egy cigány "vérbosszu"-ról terjesztett alaptalan hír háttere.

- 33 Hann Endre - Tomka Miklós - Pártos Ferenc: A közvélemény a cigányokról. Bp., /M. Rádió háziiny./, 1979. 87 p. Bibliogr, p. 43. /MRT/ Tömegkommunikációs Kutatóközp. Tanulmányok, beszámolók, jelentések, 11. évf. 8.sz.

8-115762

- 34 K.S.: Cigány fórum: gondolatok és indulatok = Népfront 1982. 12. p. 33-36.

A Hazafias Népfront Orsz. Elnöksége mellett működő bizottság vitája a cigány értelmiség helyzetéről /1982. szept./.

- 35 Kelemen Lajos: Beszámoló a fővárosban lakó, illetve itt dolgozó cigány lakosság helyzetéről, a Minisztertanács mellett működő - a cigány lakosság helyzetével foglalkozó - Tárcaközi Koordinációs Bizottság részére. /Közread. a/ Bp. Főv. Tan. Ált. Tanácselnök-helyetese. Bp., /ny. n. soksz./, 1982. /2/, 18, /2/ p. Bq 303/55

- 36 Kemény István: A magyarországi cigányság helyzete. /Bp., 1972?/. Fénymásolt gépirat. 179 f.

4-10846

- 37 Kozák Istvánné: A cigány lakosság beilleszkedése társadalmunkba = Társ. Szle 1982. 8-9. p. 57-67., Reflektor 1983. 1. p. 229-254.

- 38 Kozák Istvánné: Kell-e cigánylap? -

Havas Gábor: Kell-e kérdőjel? -

Daróczi Ágnes: Vállalhatóvá tenni a cigányságot = Jel-Kép 1984. 1. p. 72-73., p. 74-75., p. 75-77.

Egy cigányoknak és róluk szóló rendszeres kiadvány fontossága.

- 39 Kristóf Attila: Putrik és házak -

Kozák Istvánné: Kilátás a putrikból.

Egy tabló árnyoldalai = M. Nemzet 1983. jul. 10. p. 7., jul. 12. p. 7., jul. 13. p. 7., jul. 14. p. 7., jul. 15. p. 7., jul. 16. p. 9., jul. 17. p. 8., jul. 19. p. 7., illetve jul. 23. p. 9.

Riportok Tiszaburáról és Nyirpilisről, valamint reflexió a cikksorozat kapcsán.

- 40 Lendvai L. Ferenc: Napló. - Vekerdi József: A cigány "nemzeti öntudat" kérdése. Hozzászólás Lendvai L.F.jegyzetéhez. - Lendvai L. Ferenc: Válasz Vekerdi J.-nek. - A Szerkesztőség /zárszava/ = Világosság 1982. 1. p. 62-64., 10. p. 654-656.

- 41 Roma

/1./ Ujságcikkek, riportok a cigányságról. /Szerk. Kalla Éva./ /Közread. a/ Népműv.Int./ /Bp./, /Csonkai M. Ház /soksz./, 1979. /1/, 80, /1/ lev.

/2./ Válogatás a cigányokkal kapcsolatos sajtótermékekből, 1980. /Szerk. Kalla Éva./ /Közread. a/ Népműv. Int. Felnőttnev. Oszt. Bp., /házi/ /soksz./ 1981. 109, /1/ lev.

4-10849

- 42 Szakolczai Árpád: A cigányság értékrendjének sajátosságai = Szociológia 1982. 4. p. 521-533.

A Hankiss-féle életminőség-vizsgálatok egyik tanulmánya, nem cigány és cigány válaszadók véleményének összehasonlítása.

- 43 Vallás és cigányság = Vigilia 1981. 10. p. 673-683., p. 685-695.

Tomka Ferenc: Evangelizáció a társadalom peremén /cigányok, hátrányos helyzetűek, deviánsok körében/. /p. 674-680./

S. Gyurkovics Mária: A hodászi cigánytelep. /p. 680-683./

Kreol mise. Hegyi Imre és Kovalik Márta riportja /az uszkai cigány szekta közösségről/. /p. 685-695./

- 44 Varsányi Erika: Liget példája = Valóság 1983. 12. p. 59-70. Bibliogr.

Magyarország /Baranya m./ egyik társközsége, Liget, ahová az eddig erdőben élő cigányokat betelepítették. Az életmódváltással járó lélektani-társ. feszültségek.

- 45 Vastag Judit: A cigányság szociális problémái és a megoldás lehetőségei Alsószentmártonban = Szociális Gondoskodás 1981. 4. p. 51-73.

- a teljesen cigánnyá lett baranyai faluban.

- 46 Vekerdi József: Nemzetiség, etnikum, identitás. Megjegyzések a cigánykérdés megítéléséhez = Napjaink 1983. 7. p. 21-23., Látóhatár 1983. 9. p. 113-127.

- 47 Vekerdi József: Nemzetiség vagy életforma. A cigányság kategóriájának meghatározásához = Forrás 1984. 3. p. 44-65.

Társadalom- és nyelvtörténeti áttekintés, szociálpszichológiai okadatolás. A többségi társadalomtól való elkülönülés fő oka az életmód.

- 48 Vita a cigányságról = Heti Világgazdaság 1983. 11., 17., 18., 19., 20., 21. sz.

Bálint B. András: Füstös összképek. /Vitaindító./ 11. p. 26-29./

Kozák Istvánné: Adatelöltételek. /17. p. 37-39./

Fóris Lajos: Tapintat és erély. /17. p. 39-40./

Kiss Istvánné /Heves m./: Téves beidegződések. /17. p. 40-41./

Vekerdi József: Cigányság és szeparatizmus. /18. p. 36-38./

Gulyás Mihály /Békés m./: Félreértett öntudat. /18. p. 38-39./
 Fekete Gyula /statisztikus/: A bevallás joga. /19. p. 37-38./
 Mészáros György: A nemzetiség nem megoldás. /19. p. 38-39./
 Choli Daróczi József: Miről van szó? /19. p. 39-40./
 Végh Imre /Tolna m./: Kétségbevonhatatlan törekvések. /20. p. 67-69./
 Albert László /Baranya m./: Hosszu ut az egyenlőséghez. /20. p. 69-70./
 Katona Imre /Hajdu-Bihar m./: Óhaj-intézkedések. /20. p. 70-71./
 Lakatos Menyhért: Tudatlanság és sértődöttség. /Részletek./ /21. p. 69-70./
 Kovács József: Jogvédő szolgálat. /21. p. 70-71./
 Kerekes György: Értelmet keresve. /Vitazáró./ /21. p. 71-73./

- 49 Zelei Miklós: Az etnikai tudat megőrzéséért. Beszélgetés egy fontos társadalmi problémáról = M. Hirlap 1983. máj. 10. p. 6.

- Lakatos Menyhérttel, Orbán Sándorral, Boros Józseffel. Cigány ismeretterjesztő bizottság alakult a TIT-ben.

Pótlás:

Tiszaigar - egy mai magyar falu képe. /Szerk. Lengyel Zsuzsa./ /Közread. a/ Művelődéskut. Int.Bp., /Dabasi ny./, 1982. 176. /2/ p.

Lőrincz Judit: A Tiszaigaron élő cigányság. /p. 101-139./

FOGLALKOZTATOTTSÁG, PÁLYAVÁLASZTÁS

- 50 Értük, velük, róluk. /A cigánytanulók pályaválasztásának néhány sajátossága./ /Szerk. Apró Tibor./ /Kiad. a/ Békés m. Pályavál. Tanácsadó Int. Békéscsaba, /Szolnoki Ny./, 1980. 34. /2/ p. Bibliogr. p. 29-34.
 8-127035

- 51 Fővárosi cigány dolgozók az építőiparban. /Kiad. a/ Népművelési Int. Felnőttnevel. Oszt. Bp., /Népműv. Int. házi ny./, 1981. 245. p.

Bársony János: Cigány dolgozók a fővárosi építőiparban. /p. 5-40./

Uő: Fővárosi munkásszálló - építőipari munkásszálló és cigány szállólakók viszonyai. /p. 41-80./

Üő: A munkásszállásokon lakók közművelődési viszonyai. /p. 81-127./
 Thoma László: Javaslatok a munkásszállásokon lakó építőipari cigány dolgozók közművelődési helyzetének a javításához. /p. 129-170./
 Havas Gábor: Foglalkozási váltási stratégiák különböző cigány közösségekben. /p. 171-200./
 Kardos László: Cigány brigádok az építőiparban. /p. 201-245./

Bq 303/54

- 52 Hausz Gyula: Az általános iskola 8. osztályát végző cigány tanulók pályairányulása, tanulmányi helyzetük a közép-fokú oktatási intézményekben = Somogy m. Művelődésspol. Táj. 9. 1981. p. 52-56.
- 53 Herczeg István: Egy vállalati vizsgálódás tapasztalatairól = Nógrádi Szle 1983. 2. p. 42-49.
- Cigány munkavállalók helyzete a Salgótarjáni Vasöntőde és Tűzhelygyárban.
- 54 Kollár József: A cigány nők foglalkoztatásáról = Népfront 1983. 8. p. 55-57.
- Szolnok megyében.
- 55 Szepesi József: Mi vagonpakolók = Napjaink 1981. 6. p. 9-13.
- Szociográfia egy gyár cigány dolgozóiról.

DEMOGRÁFIA, EGÉSZSÉGÜGY

- 56 Bodnár Lóránt: A cigány csecsemők halálozása és a halálteki megoszlás alakulása Szabolcs-Szatmár megyében 1959-1978 között = Népegészs. 1981. 6. p. 362-366.
- Bibliogr.
- amely még mindig magasabb, mint a nem cigányok körében.
- 57 Bodnár Lóránt: A cigány csecsemők halálozása 1958-1978 között Szabolcs-Szatmár megyében az egészségügy fejlődésének függvényében = Orv. Hetilap 1981. 31. p. 1903-1911. Bibliografia.
- 58 Bodnár Lóránt: A cigány gyermekek oktatásának biológiai és társadalomegészségügyi hátteréről = Pedagóg. Műhely 1981. 1. p. 41-64.
- 59 Bodnár Lóránt - Vértés László - Parádi Gusztávné: A cigány lakosság "ujratelepedése" - egészségpolitikai és egészségnevelési feladatok = Egészségnev. 1982. 6. p. 268-272. Bibliogr.

- a fehérgyarmati járásban. Különbség a beilleszkedett és az "uj" teleplakók életmódjában.

- 60 Bodnár Lóránt: A cigány nők terhességeinek társadalmi, demográfiai jellemzői Szabolcs-Szatmár megyében = Népegészs. 1983. 2. p. 111-114. Bibliogr.
- 61 Bodnár Lóránt: A cigányok családtervezésének helyzete megyénkben = Szabolcs-Szatmári Szle 1982. 3. p. 33-41.
- Szabolcs-Szatmár megye.
- 62 Bodnár Lóránt: Intrauterin retardáció gyakorisága cigányokban = Orv. Hetilap 1983. 23. p. 1381-1384. Bibliogr.

Magas csecsemőhalandóság és az újszülöttek alacsony átlagsulya.
- 63 Bodnár Lóránt:- Bodnár Lórántné: Telepi viszonyok és a "koraszülés" = Egészségtud. 1982. 1. p. 53-61. Bibliogr.

Felmérés a Szabolcs-Szatmár megyei cigány lakosság körében.
- 64 Bodnár Lóránt: A mátészalkai járás cigány lakosságának korösszetétele és nemek szerinti megoszlása = Demográfia 1981. 4. p. 541-552. Bibliogr.
- 65 A cigány nők terhességeinek társadalmi, demográfiai jellemzői Szabolcs-Szatmár megyében. IV. Bodnár Lóránt: A szociális-gazdasági tényezők szerepe = Népegészs. 1981. 4-5. p. 308-313.

Előzmény: Népegészs. 1981. 1.
- 66 Egészségnevelés a körzeti orvosi gyakorlatban. Szerk. Vértés László. Bev. Vámos Marietta. Közread. a Pest megyei KÖJÁL. Bp., Pest m. KÖJÁL, 1981. 86 p.

Bodnár Lóránt: A hátrányos helyzetű lakosok egészségnevelés területén. /p. 58-68./
- 67 Horváth Mihály: Adatok cigány szülések számának alakulásához, Baranya megyei tapasztalatok alapján /1963-1980/ = Demográfia 1982. 4. p. 520-524.
- 68 Kóbor József - Horváth Mihály - Schmidtné Heiczinger Mária: Cigány terhes anyák gondozási mutatóinak kedvező alakulása Baranya megyében 1960-1978 között = Népegészs. 1982. 5. p. 273-275. Bibliogr.
- 69 Miklósi Miklós - Nagy Zoltán: Termékenységi és születésszabályozási vizsgálat Alsószentmárton cigány közösségben = Egészségnev. 1983. 6. p. 256-259.

- 70 Az áthelyezési vizsgálat. /Szerk. Lányiné Engelmayer Ágnes./
/Közread. a/ Művelődési Minisztérium, Bp., Műv.Min.

2. Az értelmi fogyatékos gyermekek áthelyezésének
kérdései. ... az Állandó Áthelyező Bizottságok orvo-
sai részére szerv. tanf. előadásai, 1980. X. 27-31.
/Szerk. Szabó Pál./ 1981. 287 p.

Réger Zita: Amit a cigány gyermekek fejlettségének
megítéléséhez tudni kell. /p. 143-160./
Gerő Zsuzsa: Értelmi és magatartási problémák nem ér-
telmi fogyatékos gyermekek esetében. /p. 187-196./
- 71 Barna Lujza: A cigány gyerekek beilleszkedési gondjai =
Óvodai Nev. 1981. 10. p. 342-344.
- 72 Barna Lujza: Cigány gyermekek az óvodában = Borsodi Műv.
1983. 2. p. 51-56.

Személyiségvizsgálatok Borsod megyei óvodákban.
- 73 A cigány gyermekek nevelése-oktatása. /Nemzetközi tudomá-
nyos konferencia/, Pécs, 1979. febr. 15-17. Szerk.
Szövényi Zsolt. /Közread. az/ Okt. Min. Tud.-egyetem-
i és Tanárképző Főiskolai Főoszt. /Bp, Kecskeméti
Óvónőképző Int. soksz. Kecskemét, 1979./ 210 p.
8-115397
- 74 Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatási intézmények-
ben 1981/82. tanév. Statisztikai adatgyűjtemény.
/Összeáll. Kurucz Dezső./ /Kész. a Tudományszerv.és
Informatikai Int. Közgazd. Főoszt. Stat. osztályán./
/Közread. a/ Művelődésügyi Min. Bp., /Dabasi Ny./,
1982. 97, /1/ pl.
5-669
- 75 Czuczú Tibor: Cigány gyerekek az iskolában = Köznev. 1983.
34.p. 8-9.
- 76 Czuczú Tibor: A cigány gyermekek magyar anyanyelvi oktatá-
sának problémái az általános iskolában = Magyar-tani-
tás 1982. 2. p. 79-81.
- 77 Czuczú Tibor: A cigány tanulók nevelésének néhány kérdése
az általános iskolában. /Kiad. a/ Pedagógus Tovább-
képző Int. és Filmtár. Szolnok, /Verseyhy Ferenc
Megyei Kvtár soksz./, 1981. 29. p.
8-121071
- U.erről Pedag. Szle 1981. 3. p. 259-265.
- 78 Előadások a nevelési tanácsadók tevékenységéről. /A M.Pedag.
Társ. 1980. márc. 19-i tanácskozásán elhangzott elő-

adások./ /Szerk. Hoffmann Gertrud./ /Közread. az/ Orsz. Pedag. Int. Bp., OPI, 1982. /2/ 198 p.

Csongor Anna: A cigány tanulók gondozásának néhány speciális problémája a nevelési tanácsadóban.

- 79 Az eredményes munkáért IV. /Válogatás az 1979-80. évi megyei pedagógiai pályázat díjazott műveiből. /Szerk. Békés Ferenc./ /Kiad. a/ Tolna m. Pedag. Továbbképzési Int. Szekszárd, /int. soksz./, 1981. /3/, 160, /1/ p.

Krasznai Ivánné: Egy cigány család a felemelkedés útján. /Részlet./ /p. 128-140./

- 80 Gulyás Sándor: Cigány gyerekek hátrányai és esélyei. /1976./ 2. kiad. Bp., Tankönyvk., 1981. 217, /6/ p. Bibliogr. p. 213-/218/.

8-124930

- 81 Gyergyói Sándor: A cigány tanulók oktatása Hajdu-Bihar megyében = Köznev. 1983. 29. p. 8-9.

- 82 Kertész Péter: Iskola a Mátyás tér és a Teleki tér között. "A gyerekek nevelését két napra felfüggeszteni - bűntény" = Budapest 1983. 6. p. 10-12.

Az ötnapos tanítási hét hátrányai egy főleg cigány gyerekeket tanító iskolában.

- 83 Nagy Sándor: A cigány gyermekek nevelésének színterei, problémái, ezek megoldása = A gyorsuló időben 1981. 24. p. 76-108.

Óvoda és alsó-felső tagozat, napközi. Mezőgyán, Békés m.

- 84 Pik Katalin: Szükségük van-e a cigány gyerekeknek a speciális nevelésre? = Budapest 1981. 12. p. 27-29.

Néhány pedagógus előitélete eleve reménytelenné teszi a beilleszkedési kísérleteket.

- 85 Rácz Gyöngyi: A cigány gyermekek nevelésének-oktatásának specialitásai. Előterj. a Főig. Tanács ülésére /1983. máj. 18./ /Közread. az/ Orsz. Pedag. Int. /Bp., ny. n. soksz./, 1983, 21, /6/ p.

4-11432

- 86 Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból. Pécs, Pécsi Tanárképző Főisk.

1. A cigányság beilleszkedésének problémaköréből. /Szerk. Várnagy Elemér./ 1978. /2/, 102 p.

2. Papp Gyula: Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére. 1980. /4/, 89 p.
3. Ruppert Ferencné - Várnagy Elemér: Egy iskolaérettségi vizsgálat néhány adata dél-dunántúli települések beás cigány gyermekeinél.
Grabócz Gábor: A beszéd és a szociális helyzet összefüggése. Összehasonlító felmérés néhány cigány gyermek magyar és cigány nyelvtudásáról. 1980. 134, 38 p. 12 t.
4. Vekerdi József: A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana. 1981. /6/, 105 p.
5. Papp Gyula: A beás cigányok román nyelvjárása. 1982. /4/, 164, /9/ p.
6. Papp Gyula: Beás-magyar szótár. 1982. /8/, 199 p.
Az 5. és 6. köt. közreadója: Janus Pannonius Tudományegyet. Tanárképző Kar.

- 87 Tézli Károlyné: Cigány gyerekek beilleszkedési gondjai = Óvodai Nev. 1983. 1. p. 18-20.

- 88 Tomai Éva - Seregi Judit: A kollégiumi nevelés szerepe a hátrányos helyzetű cigány gyermekek fejlődésében. /Bp., Akad. Ny., 1981./ 34-41. p. /Klny.: Magyar Tudomány 1981. 1./
8-125407

- 89 Tóth Béla szerk.: Nevelési és oktatási tapasztalatok. Bp., Tankvk., 1981. 247, /1/ p.

Lőrincz Erzsébet: Cigány gyermekek előkészítése az iskolára. /p. 99-105./

- 90 Végh Imre: A cigány gyermekek nevelésének néhány gyakorlati kérdése = Állam és Ig. 1982. 9. p. 850-854.
- Tolna megyében.

- 91 Vita a cigány gyerekek adottságairól = Köznev. 1981. 3. p. 5-9.

Pik Katalin: Torzító tükörben. /p. 5-6.
Várnagy Elemér: Torzító optika nélkül. /p. 7-8./
Czeizel Endre: A cigány gyermekek adottságai és az öröklődés. /p. 9./

A Pedagógia II. c. főisk. tankönyv idevágó fejezetéről, amely determinálnak tekint bizonyos negatív adottságokat.

- 92 Vizsgálatok a cigány gyermekek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből. /Közread. a/ MTA Nyelvtud. Int.- Pécsi Tanárképző Főisk., Bp., - Pécs /PTK soksz./
1. Összeáll. Réger Zita. 1978. /2/, 9, /3/ p., /95/ t.
2. 1980. /14/, 34 p.

MŰVELŐDÉS, MŰVÉSZET

- 93 Bársony János: Olvasótáborok fővárosi cigány gyermekek részére. /Bp., 1983./ Gépirat, 16 p.
4-11438
- 94 Cigány irodalom - van-e létjogosultsága? /Vita/ = Kritika 1981. 7. p. 6., 11. p. 21-25.
- Vekerdi József: Fekete korall. /7.sz./
Csalog Zsolt: Nem elég fekete korall?
Benkő Judit: "A falat kétfelől kell bontani".
Kardos Sz. András: "Mit ér az irodalom, ha cigány?"
Vági Gábor: Legyenek-e cigány származásu magyar költők?
Bicskei Géza Füles: Megjegyzés V.J. kritikájához.
Amarilis Horta Tricallotis: Az előítélet veszélyes.
V.J.: Válasz bírálóimnak.
A szerkesztőség megjegyzései.
- Vekerdi József éles bírálata a Fekete korall c. költői antológiáról. /Szerk. Daróczi József. Bp., Tán-
csics K., 1981./ és az ellenvélemények.
- 95 Cigány közművelődési konferencia, Békéscsaba, 1978. A ..
kivonatos jegyzőkönyve. /Szerk. Kajdi Béla - Havas
Gábor - Bársony János./ Bp., /Népműv. Int. házi ny./
1979. 1-2. köt.
1. 129 p.
2. /2/, 131-320 p.
4-9620
- 96 Daróczi Ágnes: "Itt vagyunk hát ... segéd munkás dinasztiaát
csiszolni magunkból" = Ifj. Szle 1983. 3. p. 64-70.
- A klubmozgalom szerepe a fiatalok életében.
- 97 Daróczi Ágnes - Tóth János: Vitaanyag a cigány életmód és
közművelődés összefüggéseiről, a cigány klubokról.
Bp., /Népműv. Int. házi ny./, 1980. 17 p.
4-10936
- 98 Gaál Sándor: "A házunkat nem mondhatnám valamilyen szép-
nek". /Olvasótáborban - cigány gyermekekkel./ =
Jászkunság 1982. 3. p. 17-25.
- Részletek a gyerekek önéletrajzi beszámolóiból.
- 99 Gáspár István Gábor: Előítéletek nélkül = Palócföld 1983.
6. p. 34-37
- Beszélgetés Vig Rudolffal a cigány népzenéről.
- 100 - is - : Cigány gyerekek olvasótáborában = Népfront 1983.
11. p. 43-45.

- 101 Laczkó Pál: Egyenranguan, emberként és alkotóként. Beszélgetés Szepesi József költővel = Palócföld 1982. 3. p. 11-12.
- a cigányság sorsáról, irodalomról ...
- 102 Lakatos Menyhért: Akik élni akartak. Bp., Magvető, 1982. 367 p. Ism. Marafkó László = M. Nemzet 1982. máj. 29. p. 12.
Mészáros György: Napjaink 1982. 9. p. 34.
P. P.: Népszab. 1982. jun. 26. p. 16.
Petrőczy Éva: Élet és Irodalom 1982. 30. p. 10.
Vekerdi József = Alföld 1983. 6. p. 83-85.
- 103 Lakatos Menyhért: A cigányság és a könyv = Könyv és Nev. 1983. 3. p. 93-94.

A mese, mint az olvasásra nevelés eszköze.
- 104 Mészáros György: Meditáció a cigányok művelődéséről = Olvasó Nép 1983. ősz. p. 102-107.
- 105 Murányi Gábor: "Hát kinek a barátja vagy te?" Interju Péli Tamással = Valóság 1983. 4. p. 56-67.
- cigány festővel.
- 106 Nagy István: A mezőturi cigánytanulók 5. olvasótáboráról = Együtt. Szolnok M. Kvt. Hir. 1982. 1-2. p. 70-77.
- 107 Paulovickin Imre: Olvasótábor cigány gyermekeknek Öcsödön, a József Attila Művelődési Ház szervezésében. /1979-1983/ = Szolnok m. Fórum 1983. 1. p. 94-102.
- 108 Szepesi József: "Ecsettel és írónnal" = Palócföld 1983. 4. p. 57-64.

Balázs János cigány festő és költő pályaképe.
- 109 Tájékoztató a cigány lakosság körében folyó közművelődési munkáról. A Minisztertanács Tan. Hiv. Tárcaközi Koord. Biz. 1980. dec. 19-i ülésének vitája alapján átdolgozva. /Közread. a/ Műv. Min. Közműv. Főoszt. Bp., /ny. n./, 1981. 14 lev. 8-121273
- 110 Tóth Tibor: Tapasztalatok a cigány lakosság körében végzett közművelődési tevékenységről = Pedagóg. Műhely 1981. 1. p. 73-79.
- 111 Trencsényi Imre: Cigány együttesek találkozója = Szinkép /Népműv. mell./ 1981. szept. p. 14-15.

Cigány folklóregyüttesek első találkozója 1981. máj. 23-án Tatán.

- 112 Trencsényi Imre: Velük = Népművelés 1983. 2. p. 28-30.
A cigány közművelődésről.
- 113 Uzhe jilesa - Tiszta szívvvel. Forrásgyűjtemény cigány klubok, együttesek számára. /Szerk. Daróczi József./ /Kiad. a Népműv. Int. Felnőttnev. Oszt./ Bp., Népműv. Int., 1979. p. 46.
Magyar és világlíra cigány nyelven.
- 114 Vekerdi József: Kitalált népköltészet. Cigány hagyományok teremtése = Napjaink 1983. 2. p. 35-36.
- 115 Vekerdi József: Népi kultúra vagy romantika? = Hevesi Szle 1982. 2. p. 27-28., Látóhatár 1982. 9. p. 201-205.
A cikk szerint néhány cigány származású író és képzőművész alkotásai nem a cigány, hanem a magyar kultúra termékei.

DEVIÁNS MAGATARTÁS, BÜNZÉS

- 117 Diósi Ágnes: Józsi = Mozgó Világ 1983. 7. p. 74-90.
Egy börtönből szabadult cigány fiatalember hányódásai míg újra visszakerül a börtönbe.
- 118 Ferencz Zoltán: Az alkalmazott viktimológia lehetőségeiről = Jogtud. Közl. 1980. 5. p. 309-316. Bibliogr.
Mikor válnak sértetté vagy áldozattá cigány állampolgárok.
- 119 Ferencz Zoltán - Tauber István: A fiatalok cigány bűnelkövetők családi és kulturális háttere = M. Jog 1981. 9. p. 776-788. Bibliogr.
- 120 A gyermek- és ifjúságvédelmi családgondozói tevékenység. A Magyar Pedagógiai Társaság Gyermek- és Ifjúságvédelmi Szakosztálya 1980. nov. 25-i ülésének anyaga. /Szerk. Kádár Józsefné - Dér Mária./ /Kiad. az OPI Gyermek- és Ifjúságvéd. Felügyeleti Oszt./ /Bp., VIZDOK ny./, 1982. 160 p.
Broczki Imréné: Az alkoholizmus és a veszélyeztetettség összefüggése Gyulaj község cigány lakosság körében
- B 362/651
- 121 Raskó Gabriella: Amit a cigány kriminalitás megértéséhez tudnunk kell = Jogtud. Közl. 1981. 9. p. 755-762. Bibliogr. lábj.

- 122 Tauber István: A cigány bűnözés kriminológiai kutatásának alapkérdései = Bp. ELTE Áll.- és Jogtud. Kar Actái, 22. köt. 1979. p. 329-341.
- 123 Tauber István - Vég Katalin: A cigányság bűnözésének néhány összefüggése = M. Jog 1982. 8. p. 692-701. Bibliogr.
- A társadalmi fejlődéssel együttjáró negatív szociálpszichológiai hatások.

A CIGÁNYSÁG TÖRTÉNETÉBŐL

- 124 Heiczinger János: Fejezetek a cigány kérdés alakulásáról = Fejér m. tört. évk. 1978. p. 153-251.
- 125 Horváth Rudolf: A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai. Sajtó alá rend. és a bev. írta Berecz Árpád. /Szerk. Karácsonyi Béla./ Szeged, /JATE soksz./, 1979. 85, /2/ p. 8-115773
- 126 Mészáros György: A magyarországi szinto cigányok. Történetük és nyelvük. p., M. Nyelvtud. Társ., 1980. 44 p.
- 127 Mezey Barna - Tauber István: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései = Bp. ELTE Áll.- és Jogtud. Kar Actái, 23. köt. 1980. p. 211-234.
- 128 Osztojkán Béla- Puskás Péter: Nyuzóvölgy. Beszélgetés egy régi perről = Valóság 1983. 1. p. 82-93.
- Kétszáz éve a Nógrád megyei Kemence mellett ember-evéssel vádolt cigányokat végeztek ki. A per társ. háttere. - Hozzászólás: Fehértói Katalin = Valóság 1983. 3. p. 109.
- 129 Pomogyi László: Cigánykérdés és rendezési kísérletek a dualistakori Magyarországon. Bp., 1982. Gépírat. /3/, 107 p. 4-11059
- 130 Siftár, Vanek: A cigányok letelepedése a Muravidéken = MTA PAB-VEAB Ért. 1978. p. 118-124.
- 131 Vekerdi József: A magyarországi cigány kutatások története. Debrecen /KLTE/ /soksz./, 1982. /2/, 59, /3/ p. Bibliogr. p. 29-49. 8-127681

- 132 Vekerdi József: Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez = Nyelvtud. Közlem. 1981. 2. p. 409-421.
Bibliogr. lábj.
Klny. is.

Pótlás:

Szegő László: Győrben egyiket se lőtték agyon ... elmondta
1971-ben Oláh Katalin = Mozgó Világ 1983. 12.
p. 58-66.

Az 1944-es tömeggyilkosságról és deportálásról.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

